

(א) ואלה שמות בני ישראל. אע"פ שמנאן בחייהן בשמותם, חזר ומנאן במיתתן, להודיע חבתן שנמשלו לכוכבים, שמוציאן ומכניסן במספר ובשמותם, שנאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא¹ (ישעיה מ כו): (ה) ויוסף היה במצרים. והלא הוא ובניו היו בכלל שבעים, ומה בא ללמדנו, וכי לא היינו יודעים שהוא היה במצרים, אלא להודיען צדקתו של יוסף, הוא יוסף הרועה את צאן אביו, הוא יוסף שהיה במצרים ונעשה מלך ועמד בצדקו²: (ז) וישרצו. שהיו יולדות ששה בכרס אחד³: (ח) ויקם מלך חדש. רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו: אשר לא ידע. עשה עצמו כאלו לא ידע⁴: (י) הבה נתחכמה לו. כל הבה לשון הכנה והזמנה לדבר הוא⁵, כלומר הזמינו עצמיכם לכך: נתחכמה לו. לעם, נתחכמה מה לעשות לו. ורבותינו דרשו⁶, נתחכם למושיען של ישראל לדונם במים, שכבר נשבע שלא יביא מבול לעולם. (והם לא הבינו שעל כל העולם אינו מביא, אבל הוא מביא על אומה אחת. ברש"י ישן): ועלה מן הארץ. על כרחנו. ורבותינו דרשו⁷, כאדם שמקלל עצמו, ותולה קללתו באחרים, והרי הוא כאלו כתב, וְעֲלִינוּ מִן הָאָרֶץ וְהָאֵלֵינוּ מִן הָאָרֶץ וְהָאֵלֵינוּ מִן הָאָרֶץ. על העם⁸: מסים. לשון מס, שרים שגובין מהם המס⁹. ומהו המס, שיבנו ערי מסכנות לפרעה: למען ענתו בסבלתם. של מצרים¹⁰: ערי מסכנות. כתרגומו, וכן לך בא אל הסכן הזה (ישעיה כב טו), גזבר הממונה על האוצרות¹¹: את פתם ואת רעמסס. שלא היו ראויות מתחלה לכך, ועשאו חזקות ובצורות לאוצר:

¹ עי' שמות רבה (פ"א סי' ג'): ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה יעקב ובניו איש וביתו באו. שקולים הן ישראל כצבא השמים, נאמר כאן שמות ונאמר בכוכבים שמות, שנאמר (תהלים קמז) מונה מספר לכוכבים לכלם שמות יקרא. אף הקב"ה כשירדו ישראל למצרים מנה מספרם כמה היו, ולפי שהם משולים לכוכבים קרא שמות לכלם, הה"ד ואלה שמות בני ישראל וגו'.

² עי' ספרי האזינו (כט לז): ויוסף היה במצרים. וכי אין אנו יודעים שיוסף היה במצרים, אלא להודיען צדקו של יוסף, יוסף היה רועה את צאן אביו, ואף על פי שנעשה מלך במצרים הרי הוא בצדקו.

³ עי' שמות רבה (פ"א סי' ח'): כל אחת ואחת ילדה ששה בכרס אחד שנאמר ובני ישראל פרו וישרצו וגו' וי"א שנים עשר דכתיב פרו שנים וישרצו שנים וירבו שנים ויעצמו שנים במאד מאד שנים ותמלא הארץ אותם שנים הרי י"ב ויעצמו יש אומרים ששה בכרס אחד ואל תתמה שהרי עקרב שהיא מן השרצים יולדת שבעים.

⁴ עי' עירובין נג ע"א וסוטה יא ע"א: ויקם מלך חדש על מצרים. רב ושמואל, חד אמר חדש ממש, וחד אמר שנתחדשו גזירותיו. מאן דאמר חדש ממש, דכתיב חדש. ומאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, מדלא כתיב וימת וימלוך. ולמאן דאמר שנתחדשו גזירותיו, הא כתיב אשר לא ידע את יוסף, מאי אשר לא ידע את יוסף, דהוה דמי כמאן דלא ידע ליה ליוסף כלל.

⁵ עי' זהר ח"ב דף יח ע"א.

⁶ עי' סוטה יא ע"א (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' ט'): הבה נתחכמה לו להם מיבעי ליה א"ר חמא ברבי חנינא באו ונחכם למושיען של ישראל במה נדונם נדונם באש כתיב כי הנה ה' באש יבא וכתוב כי באש ה' נשפט וגו' בחרב כתיב [ובחרבו את כל בשר] אלא בואו ונדונם במים שכבר נשבע הקדוש ברוך הוא שאינו מביא מבול לעולם שנאמר כי מי נח זאת לי וגו' והן אינן יודעין שעל כל העולם כולו אינו מביא אבל על אומה אחת הוא מביא.

⁷ עי' סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה שם): ונלחם בנו ועלה מן הארץ, ועלינו מיבעי ליה. א"ר אבא בר כהנא כאדם שמקלל את עצמו ותולה קללתו בחבירו.

⁸ ודלא כדברי הגמרא בסוטה שם (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' י') וז"ל: וישימו עליו שרי מסים עליהם מיבעי ליה, תנא דבי ר' אלעזר בר' שמעון מלמד שהביאו מלבן ותלו לו לפרעה בצוארו, וכל אחד ואחד מישראל שאמר להם איסטניס, אני אמרו לו כלום איסטניס אתה יותר מפרעה, ע"כ.

⁹ ודלא כדברי הגמ' סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה שם) ז"ל: שרי מסים דבר שמיים. ועי"ש ברש"י וז"ל: שרי מסים - דבר שמיים רידוי של שומה שמרגילין ומשימין לעבודה אותו מלבן שתלו לו היה לישראל רידוי של השמה.

¹⁰ לכאורה דלא כדברי סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה שם): למען ענתו בסבלותם [ענותם מיבעי ליה], למען ענתו לפרעה בסבלותם דישראל. פי' רש"י: למען ענתו לפרעה - בשביל סבלותם דישראל שיטו שכם לסבול.

¹¹ וכרבנן בסוטה שם: ויבן ערי מסכנות לפרעה, רב ושמואל חד אמר שמסכנות את בעליהן, וח"א שממסכנות את בעליהן דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן. וז"ל רש"י שם: שמסכנות את בעליהן - שעל ידי אותן הערים ואותה עבודה נסתכנו מצרים ליטבע בים. שממסכנות - מדלדלות כדכתיב וינצלו את מצרים ובשביל עבודה זו אירע להן ולהאי לישראל לא גרסינן דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן

(יב) וכאשר יענו אתו. בכל מה שהם נותנין לב לענות, כן לב הקב"ה להרבות ולהפריץ. כן ירבה. כן רבה וכן פרץ¹². ומדרשו (ילקוט משלי תתקנו, וזהר ח"ב יח ע"א), רוח הקודש אומרת כן, אתם אומרים פן ירבה, ואני אומר כן ירבה: ויקצו. קצו בחייהם. (ויש מפרשים המצרים בעיני עצמם וק"ל). ורבותינו דרשו (סוטה יא ע"א, שמ"ר פ"א סי' י"א), כקוצים היו בעיניהם: (יג) בפרך. בעבודה קשה המפרכת את הגוף ומשברתו¹³: (טו) למילדת. הוא לשון מולידות, אלא שיש לשון קל ויש לשון כבד, כמו שובר ומשבר, דובר ומדבר, כך מוליד ומילד: שפרה. זו יוכבד, על שם שמשפרת את הולד: פועה. זו מרים, על שם שפועה ומדברת והוגה לולד, כדרך הנשים המפייסות תינוק הבוכה¹⁴: פועה. לשון צעקה, כמו כיוולדה אפעה (ישעיה מב יד): (טז) בילדכן. כמו בהולידכן: על האבנים. מושב האשה היולדת, ובמקום אחר קוראו משבר, וכמוהו עשה מלאכה על האבנים (ירמיה יח ג), מושב כלי אומנות יוצר כלי חרס¹⁵: אם בן הוא וגו'. לא היה מקפיד אלא על הזכרים, שאמרו לו אצטגנינו שעתיד להוולד בן המושיע אותם: וחיה. ותחיה: (יז) ותחיינ את הילדים. מספקות להם מים ומזון¹⁶. תרגום הראשון וקיימא, והשני וקיימתון (פסוק יח), לפי שלשון עבר לנקבות רבות, תיבה זו וכיוצא בה משמשת לשון פעלו ולשון פעלתם, כגון ותאמרן איש מצרי (לקמן ב' ט), לשון עבר כמו ויאמרו לזכרים, ותדברנה בפיהם (ירמיה מד כה), לשון דברתם כמו ותדברו לזכרים, וכן ותחללנה אתי אל עמי (יחזקאל יג יט), לשון עבר חללתם כמו ותחללו לזכרים: (יט) כי חיות הנה. בקיאות כמילדות, תרגום מילדות חיתא. ורבותינו דרשו (שמ"ר פ"א סי' טז¹⁷), הרי הן משולות לחיות השדה שאינן צריכות מילדות, והיכן משולות לחיות, גור אריה, זאב יטרף, בכור שורו, אילה שלוחה, ומי שלא נכתב בו, הרי הכתוב כללן, ויברך אותם (בראשית מט כח) ועוד כתיב מה אמך לביא (יחזקאל יט ב): (כ) וייטב. הטיב להם, וזה חלוק בתיבה שיסודה ב' אותיות ונתן לה וי"ו יר"ד בראשה, כשהיא באה לדבר בלשון ויפעל, הוא נקוד היר"ד בציר"י שהוא קמ"ץ קטן, (או בסגול שהוא פת"ח קטן) כגון וייטב אלהים למילדות, וירב בבת יהודה (איכה ב ה), הרבה תאניה, וכן ויגל השארית (דברי הימים ב' לו כ), נבזראדן הגלה את השארית, ויפן זנב אל זנב (שופטים טו ד), הפנה הזנבות זו לזו, כל אלו לשון מפעיל את אחרים, וכשהוא מדבר בלשון ויפעל, הוא נקוד היר"ד בחיר"ק, כגון וייטב בעיניו (ויקרא י כ), לשון הוטב, וכן וירב העם, נתרבה העם,

ומאן דגריס לה מתרגמינן להך דרב ושמואל נמי אכל בניינים של כל אדם מסכנות פעמים שנופל מהבנין ומת ממסכנות שמביא את האדם לידי עניות דאמר מר כל העוסק בבנין מתמסכן. וז"ל השמות רבה שם: ערי מסכנות לפרעה, רב ושמואל חד אמר שמסכנות את בעליהן, וחד אמר שממסכנות את בונייהם, שכל העוסק בבנין מתמסכן. ורבנן אמרי בתי אוצרות כמה דתימא (ישעיה כב) לך בא אל הסוכן הזה.

¹² ע"י סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' יא): וכאשר יענו אותו כן ירבה וכן יפרוץ, כן רבו וכן פרצו מיבעי ליה. אמר ריש לקיש רוח הקדש מבשרתן כן ירבה וכן יפרוץ.

¹³ וכרבי שמואל בר נחמני. ע"י סוטה יא ע"ב (וכעין זה בשמות רבה שם): בפרך, רבי אלעזר אמר בפה רך, רבי שמואל בר נחמני אמר בפריכה. פי' רש"י: בפרך בפה רך - משכום בדברים ובשכר עד שהרגילום לעבודה. בפריכה - בשברון גוף ומתנים וחזקה.

¹⁴ ע"י סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' יג ע"י"ש אריכות): דתניא שפרה זו יוכבד, ולמה נקרא שמה שפרה שמשפרת את הולד. ד"א שפרה שפרו ורבו ישראל בימיה. פועה זו מרים, ולמה נקרא שמה פועה, שהיתה פועה (ומוציאה את הולד). ד"א פועה שהיתה פועה ברוח הקודש ואומרת עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל. פי' רש"י משפר - כמו שעושין לתינוקות ליישב את אברייהם ולתקנן שניתקין מצער הלידה.

¹⁵ ודלא כסוטה שם: מאי אבנים, א"ר חנן סימן גדול מסר להן, אמר להן בשעה שכורעת לילד ירכותיה מצטננות כאבנים. ואית דאמר כדכתיב וארד בית היוצר והנה הוא עושה מלאכה על האבנים, מה יוצר זה ירך מכאן וירך מכאן וסדן באמצע, אף אשה ירך מלאכה וירך מכאן והולד באמצע.

¹⁶ ע"י שמות רבה (פ"א סי' טו): ותחיינ את הילדים, וכי מאחר שלא עשו כאשר דבר אליהן אין אנו יודעין שקיימו את הילדים, למה הוצרך הכתוב לומר ותחיינ את הילדים. יש קילוס בתוך קילוס, לא דיין שלא קיימו את דבריו אלא עוד הוסיפו לעשות עמהם טובות. יש מהם שהיו עניות והולכות המילדות ומגבות מים ומזון מבתיהם של עשירות ובאות ונותנות לעניות והן מחיות את בניהן, הוא שכתוב ותחיינ את הילדים.

¹⁷ ז"ל המדרש: כי חיות הנה, אם תאמר מילדות הנה, וכי מילדת אינה צריכה מילדת אחרת לסייעה. אלא כך אמרו לו, אומה זו כחיות השדה נמשלות, שאין צריכות מילדות. יהודה נמשל כאריה, דכתיב (שם מט) גור אריה יהודה. דן, יהי דן נחש. נפתלי, אילה שלוחה. יששכר חמור גרם. יוסף (דברים לג) בכור שורו. בנימין, (בראשית מט) זאב יטרף. ועל שאר כתיב (יחזקאל יט) מה אמך לביאה בין אריות רבצה.

(מלכים ב' כה כא) וַיִּגַּל יְהוָה, הגלה יהודה, (לקמן ב' יב) וַיִּפֶן פָּה וְכָה פָּנָה לְכָאן וּלְכָאן. ואל תשיבני, וילך, וישב, וירד, ויצא, לפי שאינן מגזרתן של אלו, שהרי היר"ד יסוד בהן, ירד, יצא, ישב, ילך, יר"ד אות שלישית בו: וייטב אלהים למילדת. מהו הטובה: (כא) ויעש להם בתים. בתי כהונה ולויה ומלכות שקרויין בתים, וַיִּבְנֶן אֶת בֵּית ה' (עזרא א ג), (מלכים א' ט א) וְאֶת בֵּית הַמִּלֵּךְ, כהונה ולויה מיוכבד, ומלכות ממרים, כדאיתא במסכת סוטה (יא ע"ב¹⁸): (כב) לכל עמו. אף עליהם גזר¹⁹, יום שנולד משה אמרו לו אֶצְטַנְנִינוּ, היום נולד מושיען, ואין אנו יודעים אם ממצרים אם מישראל, ורואין אנו שסופו ללקות במים, לפיכך גזר אותו היום אף על המצרים, שנאמר כל הבן הילוד, ולא נאמר הילוד לעברים, והם לא היו יודעים שסופו ללקות על מי מריבה: (א) ויקח את בת לוי. פְּרוּשׁ הִיא מִמְנָה מִפְּנֵי גְזֵירַת פְּרֵעָה, (וחזר ולקחה, וזהו וילך, שהלך בעצת בתו שאמרה לו גזרתך קשה משל פרעה, אם פרעה גזר על הזכרים ואתה גם כן על הנקבות. ברש"י ישן) והחזירה ועשה בה לקוחין שניים²⁰, ואף היא נהפכה להיות נערה²¹. ובת ק"ל שנה היתה, שנולדה בבואה למצרים בין החומות, ומאתים ועשר שנה נשתהו שם, וכשיצאו היה משה בן שמונים שנה, אם כן כשנתעברה ממנו היתה בת מאה ושלישים, וקורא אותה בת לוי: (ב) כי טוב הוא. כשנולד נתמלא הבית פְּלוֹ אֹרֶה²²: (ג) ולא יכלה עוד הצפינו. שְׁמָנוּ לֵה הַמְצָרִים מִיּוֹם שֶׁהַחֲזִירָה, והיא ילדתו לששה חדשים ויום א', שהיולדת לשבעה יולדת למקוטעין, והם בדקו אחריה לסוף ט'²³: גמא. גמי בלשון משנה ובלע"ז יונ"קו (בינזע), ודבר רך הוא, ועומד בפני רך ובפני קשה²⁴: בחמר ובזפת. זפת מבחוץ וטיט מבפנים, כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת (סוטה יב ע"א ושמ"ר פ"א סי' כא): ותשם בסוף. הוא לשון אגם רוש"ל בלע"ז (שילפראהר), ודומה לו קְנָה וְסוּף קָמְלוֹ²⁵ (ישעיה יט ו): (ה) לרחץ על היאור. סרס המקרא ופרשהו²⁶, ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו: על יד היאור. אצל היאור, כמו רָאוּ חִלְקֵת יוֹאֵב אֶל יָדֵי (שמואל ב' יד ל), והוא לשון יד ממש, שיד האדם סמוכה לו. ורבותינו דרשו (סוטה יב ע"ב), הולכות לשון מיתה, כמו הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת

¹⁸ עי' סוטה יא ע"ב: ויעש להם בתים, רב ושמואל חד אמר בתי כהונה ולויה, וחד אמר בתי מלכות. מ"ד בתי כהונה ולויה אהרן ומשה, ומ"ד בתי מלכות דוד נמי ממרים קאתי. ועי' מדרש שמות רבה (פמ"ח סי' ג'): ויעש להם בתים, ומה היו הבתים, בית הכהונה ובית המלכות. יוכבד נטלה כהונה ומלכות, אהרן כ"ג משה מלך, שנאמר (דברים לג) ויהי בישורון מלך. ומרים נטלה חכמה שהעמידה בצלאל ויצא ממנו דוד שהיה מלך.

¹⁹ עי' סוטה יב ע"ב, סנהדרין קא ע"ב, ושמות רבה פ"א סי' יח.

²⁰ עי' סוטה יב ע"א (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' יט): וילך איש מבית לוי, להיכן הלך, אמר רב יהודה בר זבינא שהלך בעצת בתו. תנא עמרם גדול הדור היה, כיון (שראה שאמר) [שגזר] פרעה הרשע כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, אמר לשוא אנו עמלין, עמד וגירש את אשתו, עמדו כולן וגירשו את נשותיהן. אמרה לו בתו, אבא קשה גזירתך יותר משל פרעה, שפרעה לא גזר אלא על הזכרים, ואתה גזרת על הזכרים ועל הנקיבות, פרעה לא גזר אלא בעוה"ז ואתה בעוה"ז ולעוה"ב, פרעה הרשע ספק מתקיימת גזירתו ספק אינה מתקיימת, אתה צדיק בודאי שגזירתך מתקיימת, שנאמר ותגזר אומר ויקם לך. עמד והחזיר את אשתו, עמדו כולן והחזירו את נשותיהן, ויקח. ויחזור מיבעי ליה, א"ר יהודה בר זבינא, שעשה לו מעשה ליקוחין, הושיבה באפריון, ואהרן ומרים מרקדין לפניו, ומלאכי השרת אמרו אם הבנים שמחה.

²¹ עי' סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה שם): את בת לוי אפשר בת מאה ושלישים שנה הויא וקרי לה בת, דא"ר חמא בר' חנינא זו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה בין החומות, שנאמר אשר ילדה אותה ללוי במצרים, לידתה במצרים ואין הורתה במצרים, א"ר יהודה שנולדו בה סימני נערות.

²² עי' סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' כ'): ותרא אותו כי טוב הוא, תניא ר"מ אומר טוב שמו, ר' יהודה אומר טוביה שמו, רבי נחמיה אומר הגון לנביאות. אחרים אומרים נולד כשהוא מהול, וחכמים אומרים בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור, כתיב הכא ותרא אותו כי טוב הוא וכתוב התם וירא אלהים את האור כי טוב.

²³ עי' תרגום יונתן בן עוזיאל: ואיתעברת איתתא וילדת ביר בסוף שיתא ירחין וחמת יתיה ארום בר קיומי הוא ואטמרתיה תלת ירחין דסכומהון תשעא. ועי' סוטה שם (וכן שמות רבה שם): ותצפנהו שלשה ירחים, דלא מנו מצרים אלא משעה דאהדרה והיא הות מיעברא ביה תלתא ירחי מעיקרא.

²⁴ וכרבי שמואל בר נחמני, עי' גמ' סוטה שם (וכן שמות רבה פ"א סי' כא): ותקח לו תבת גומא, מאי שנא גומא, א"ר אלעזר מיכן לצדיקים שממונם חביב עליהן יותר מגופן, וכל כך למה לפי שאין פושטין ידיהן בגזל. רבי שמואל בר נחמני אמר דבר רך שיכול לעמוד בפני דבר רך ובפני דבר קשה.

²⁵ עי' סוטה שם וז"ל: ותשם בסוף רבי אלעזר אומר ים סוף רבי שמואל בר נחמני אמר אגם כדכתיב קנה וסוף קמלו ותרד.

²⁶ עי' ב"ב קיט ע"ב וכן ויקרא רבה פכ"ז סי' א'.

(בראשית כה לב), הולכות למות לפי שמיחו בה²⁷, והכתוב מסייען, כי למה לנו לכתוב ונערוותיה הולכות: את אמתה. את שפחתה. ורבותינו דרשו לשון יד²⁸, אבל לפי דקדוק לשון הקודש היה לו להנקד אמתה מ"ם דגושה, והם דרשו את אמתה, את ידה ונשתרבה אמתה אמות הרבה: (ו) ותפתח ותראה. את מי ראתה, הילד, זהו פשוטו. ומדרשו, שראתה עמו שכינה²⁹: והנה נער בכה. קולו כנער³⁰: (ז) מן העבריות. מלמד שהחזירתו על מצריות הרבה לינק ולא ינק, לפי שהיה עתיד לדבר עם השכינה³¹: (ח) ותלך העלמה. הלכה בזריות ועלמות כעלם³²: (ט) היליכי. נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה, הי שליכי (סוטה יב ע"ב ושם"ר פ"א סי' כה): (י) משיתהו. כתרגומו שְׁחַלְתִּיהָ, והוא לשון הוצאה בלשון ארמי, כְּמִשְׁחַל בְּנֵיתָא מְחַלְבָא (ברכות ח ע"א), ובלשון עברי משיתהו, לשון הסירותיו, כמו לא ימוש (יהושע א ח) לא מְשִׁוּ (במדבר יד מד), כך חברו מנחם. ואני אומר שאינו ממחברת מש, וימוש, אלא מגזרת מְשָה, ולשון הוצאה הוא, וכן יִמְשְׁנֵי מַמִּים רַבִּים (שמואל ב' כב ז), שאלו היה ממחברת מש, לא יתכן לומר משיתהו, אלא הַמִּשְׁוֹתֶיהָ, כאשר יאמר מן קם הקימותי, ומן שב השיבותי, ומן בא הביאותי, או משיתהו, כמו וּמְשַׁתִּי אֶת עֵוֹן הָאָרֶץ (זכריה ג ט), אבל משיתי, אינו אלא מגזרת תיבה שפועל שלה מיוסד בה"א בסוף התיבה, כגון משה, בנה, עשה, צוה, פנה, כשיבא לומר בהם פעלתי, תבא היר"ד במקום ה"א, כמו עשיתי, בניתי, פנית, צוית: (יא) ויגדל משה. והלא כבר כתב ויגדל הילד, א"ר יהודא בר"א הראשון לקומה והשני לגדולה, שמינהו פרעה על ביתו³³: וירא בסבלתם. נתן עיניו ולבו להיות מיצר עליהם³⁴: איש מצרי. נוגש היה, ממונה על שוטרי ישראל, והיה מעמידם מקרות הגבר למלאכתם: מכה איש עברי. מלקהו ורודהו. ובעלה של שלומית בת דברי היה, ונתן עיניו בה, ובלילה העמידו והוציאו מביתו, והוא חזר ונכנס לבית ובא על אשתו, כסבורה שהוא בעלה, וחזר האיש לביתו והרגיש בדבר, וכשראה אותו מצרי שהרגיש בדבר, היה מכהו ורודהו כל היום³⁵: (יב) ויפן כה וכה. ראה

²⁷ ע"י סוטה יב ע"ב: ותרא את התיבה בתוך הסוף, כיון דחזו דקא בעו לאצולי למשה אמרו לה גבירתנו, מנהגו של עולם מלך בשר ודם גוזר גזירה אם כל העולם כולו אין מקיימין אותה בניו ובני ביתו מקיימין אותה, ואת עוברת על גזירת אביך, בא גבריאל וחבטן בקרקע.

²⁸ ע"י סוטה יב ע"ב (וכן שמות רבה פ"א סי' כג): ותשלח את אמתה ותקחה, ר' יהודה ור' נחמיה חד אמר ידה וחד אמר שפחתה, מ"ד ידה דכתיב אמתה, ומ"ד שפחתה מדלא כתיב ידה. ולמ"ד שפחתה הא אמרת בא גבריאל וחבטן בקרקע, דשייר לה חדא דלאו אורחא דבת מלכא למיקם לחודה. ולמאן דאמר ידה ליכתוב ידה, הא קא משמע לן דאישתרבב אישתרבובי.

²⁹ סוטה שם (וכן שמות רבה פ"א סי' כד): ותראה את הילד ותרא מיבעי ליה, א"ר יוסי ברבי חנינא שראתה שכינה עמו.

³⁰ ע"י סוטה שם (וכן שמות רבה פ"א סי' כד): והנה נער בכה, קרי ליה ילד וקרי ליה נער. תנא הוא ילד וקולו כנער דברי רבי יהודה. אמר לו רבי נחמיה, אם כן עשיתו למשה רבינו בעל מום, אלא מלמד שעשתה לו אמו חופת נעורים בתיבה, אמרה שמא לא אזכה לחופתו. נוסף בשמות רבה: ד"א והנה נער בוכה ילד היה ומנהגו כנער, בא גבריאל והכה למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים.

³¹ ע"י סוטה שם (וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' כה): וקראתי לך אשה מינקת מן העבריות, ומאי שנא מעבריות, מלמד שהחזירוהו למשה על כל המצריות כולן ולא ינק, אמר פה שעתיד לדבר עם השכינה יינק דבר טמא, והיינו דכתיב את מי יורה דעה וגו', למי יורה דעה ולמי יבין שמועה, לגמולי מחלב ולעתיקי משדים, ותאמר לה בת פרעה לכי וגו'.

³² ע"י סוטה שם (וכן שמות רבה שם): ותלך העלמה, למה קראה הכתוב עלמה, שהלכה בזריות, ר' שמואל אמר שהעלימה את דבריה.

³³ השוה למדרש (ילקוט שמעוני שמות - פרק ב - רמז קסו, וכעין זה בשמות רבה פ"א סי' כז): ויגדל משה, ר' יהודה אומר כל בנים אינן גדלין, שהוא אומר ויגדל אלא שהיה בן חמש שנים ונמצא כבן אחת עשרה. מה אמר ויגדל שני פעמים למעלה בקומה ולמטה בגדולה, מה היתה גדולתו שיצא אל אחיו.

³⁴ ע"י שמות רבה שם: וירא בסבלותם, מהו וירא, שהיה רואה בסבלותם ובוכה, ואומר חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם, שאין לך מלאכה קשה ממלאכת הטיט, והיה נותן כתיפיו ומסייע לכל אחד ואחד מהן וכו' עיי"ש שהאריך.

³⁵ ע"י שמות רבה (פ"א סי' כח): נוגשים היו מן המצריים ושוטרים מישראל, נוגש ממונה על עשרה שוטרים שוטר ממונה על עשרה מישראל. והיו הנוגשים הולכים לבתי השוטרים בהשכמה להוציאן למלאכתן לקריאת הגבר. פעם אחת הלך נוגש מצרי אצל שוטר ישראל ונתן עיניו באשתו שהיתה יפת תואר בלי מום, עמד לשעת קריאת הגבר והוציאו מביתו וחזר המצרי ובא על אשתו, והיתה סבורה שהוא בעלה ונתעברה ממנו, חזר בעלה ומצא המצרי יוצא מביתו, שאל אותה שמא נגע בך, אמרה לו

מה עשה לו בבית ומה עשה לו בשדה³⁶. ולפי פשוטו כמשמעו: וירא כי אין איש. שאין איש עתיד לצאת ממנו שיתגייר³⁷: (יג) שני אנשים עברים. דתן ואבירם הם, שהותירו מן המן³⁸: נצים. מריבים: למה תכה. אע"פ שלא הכהו, נקרא רשע בהרמת יד³⁹: רעך. רשע כמותך⁴⁰: (יד) מי שמך לאיש. והרי עודך נער⁴¹: הלהרגני אתה אמר. מכאן אנו למדים שהרגו בשם המפורש⁴²: וירא משה. כפשוטו. ומדרשו⁴³, דאג לו על שראה בישראל רשעים דילטורין, אמר, מעתה שמא אינם ראויין להגאל: אכן נודע הדבר. כמשמעו. ומדרשו, נודע לי הדבר שהייתי תמה עליו, מה חטאו ישראל מכל שבעים אומות להיות נרדים בעבודת פרך, אבל רואה אני שהם ראויים לכך: (טו) וישמע פרעה. הם הלשינו עליו⁴⁴: ויבקש להרג את משה. מסרו לקוסטינר להרגו ולא שלטה בו החרב, הוא שאמר משה, ויצלני מחרב פרעה⁴⁵: (וישב בארץ מדין. נתעכב שם, כמו (בראשית לז א) וישב יעקב (שם כ) מות יומת הנואף והנואפת, והיינו לו זוווגו על הבאר⁴⁶: (טז) ולכהן מדין. רב שבהן, ופירש לו מעבודת אלילים ונידוהו מאצלם⁴⁷: את

הן, וסבורה אני שאתה הוא, כיון שידע הנוגש שהרגיש בו החזירו לעבודת הפרך והיה מכה אותו ומבקש להרגו.

³⁶ עי' שמות רבה שם: והיה משה רואה אותו ומביט בו, וראה ברוח הקודש מה שעשה בבית, וראה מה שעתיד לעשות לו בשדה. אמר ודאי זה חייב מיתה, כמו שכתוב (ויקרא כד) ומכה אדם יומת, ולא עוד אלא שבא על אשתו של דתן, על כך חייב הריגה שנא' (שם כ) מות יומת הנואף והנואפת, והיינו דכתיב ויפן כה וכה וגו'.

³⁷ השוה שמות רבה (פ"א סי' כט): וירא כי אין איש כי בן מות הוא, ר' יהודה אומר כי אין איש שיקנא להקב"ה ויהרגנו, ר' נחמיה אומר ראה שאין מי שיזכיר עליו את השם ויהרגנו. ורבנן אמרי ראה שאין תוחלת של צדיקים עומדות הימנו ולא מזרעו עד סוף כל הדורות. כיון שראה משה כך, נמלך במלאכים ואמר להם חייב זה הריגה, אמרו לו הן, הה"ד וירא כי אין איש שילמד עליו זכות.

³⁸ עי' שמות רבה (שם): והנה שני אנשים עברים נצים, זה דתן ואבירם. קראם נצים על שם סופם. הם הם שאמרו דבר זה, הם היו שהותירו מן המן, הם היו שאמרו (במדבר יד) נתנה ראש ונשובה מצרימה, הם שהמרו על ים סוף. ד"א נצים, שהיו מתכוונין להרוג זה את זה, כמה דתימא (דברים כה) כי ינצו אנשים יחדו, ואמר ר"א במצות של מיתה הכתוב מדבר.

³⁹ עי' סנהדרין דף נח ע"ב (וכעין זה שמות רבה שם): אמר ריש לקיש המגביה ידו על חבירו אף על פי שלא הכהו נקרא רשע, שנאמר ויאמר לרשע למה תכה רעך, למה הכית לא נאמר אלא למה תכה, אף על פי שלא הכהו נקרא רשע.

⁴⁰ עי' שמות רבה שם: רעך שהוא רשע כיוצא בך, מלמד ששניהם רשעים.

⁴¹ כרבי יהודה. עי' שמות רבה (פ"א סי' ל'): ויאמר מי שמך לאיש שר וגו', ר' יהודה אומר בן כ' שנה היה משה באותה שעה, אמרו לו עדיין אין אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו לפי שבן ארבעים שנה לביתה. ור' נחמיה אמר בן ארבעים שנה היה. אמרו לו ודאי שאתה איש, אלא שאי אתה ראוי להיות שר ושופט עלינו. ורבנן אמרי, אמרו ליה והלא בנה של יוכבד אתה, והיאך קורין לך בן בתיה, ואתה מבקש להיות שר ושופט עלינו, נודיע עליך מה עשית למצרי.

⁴² עי' שמות רבה (שם): הלהרגני אתה אומר, אתה מבקש לא נאמר, אלא אתה אומר, מכאן אתה למד ששם המפורש הזכיר על המצרי והרגו.

⁴³ עי' שמות רבה (שם): כיון ששמע כן נתיירא מלשון הרע. ויאמר אכן נודע הדבר. רבי יהודה בר רבי שלום בשם ר' חנינא הגדול ורבתינו בשם רבי אלכסנדר אמרו, היה משה מהרהר בלבו ואומר מה חטאו ישראל שנשתעבדו מכל האומות, כיון ששמע דבריו אמר לשון הרע יש ביניהן היאך יהיו ראויין לגאולה, לכך אמר אכן נודע הדבר, עתה ידעתי באיזה דבר הם משתעבדים.

⁴⁴ עי' שמות רבה (פ"א סי' לא): וישמע פרעה, שעמדו דתן ואבירם והלשינו עליו.

⁴⁵ עי' שמות רבה שם: ויבקש להרוג את משה, שלח פרעה והביאו סייף שאין כמותה, ונתנו י' פעמים על צוארו ונעשה צוארו של משה כעמוד השן ולא הזיקתו, שנאמר (שיר ז) צוארך כמגדל השן.

⁴⁶ עי' שמות רבה (פ"א סי' לב): וישב בארץ מדין וישב על הבאר, קלט דרך אבות, שלשה נזדווגו להם זוווגיהם מן הבאר, יצחק יעקב ומשה, ביצחק כתיב (בראשית כד) ויצחק בא מבוא באר וגו', ועוד שנזדווגה רבקה לאליעזר למעין, יעקב (שם כט) וירא והנה באר בשדה, משה וישב על הבאר.

⁴⁷ שמות רבה (שם): ולכהן מדין שבע בנות, והלא הקב"ה שונא עבודת כוכבים ונתן מנוס למשה אצל עובד עבודת כוכבים, אלא אמרו רבותינו, יתרו כומר לעבודת כוכבים היה, וראה שאין בה ממש וביסור עליה, והרהר לעשות תשובה עד שלא בא משה, וקרא לבני עירו ואמר להם, עד עכשיו הייתי משמש אתכם, מעתה זקן אני בחרו לכם כומר אחר. עמד והוציא כלי תשמישי עבודת כוכבים ונתן להם הכל, עמדו ונדוהו שלא יזדקק לו אדם, ולא יעשו לו מלאכה, ולא ירעו את צאנו, ובקש מן

הרהטים. את בריכות מרוצות המים העשויות בארץ: (ז) ויגרשום. מפני הנידוי: (כ) למה זה עזבתן. הכיר בו שהוא מזרעו של יעקב, שהמים עולים לקראתו: ויאכל לחם. שמא ישא אחת מכם, כד"א (בראשית לט ו) כי אם הלחם אשר הוא אוכל⁴⁸: (כא) ויואל. כתרגומו, (ס"א כמשמעו [ודומה לו]) (שופטים יט ו) הואל נא ולין, (יהושע ז ז) ולו הואלנו, (בראשית יח כז) הואלתי לדבר. ומדרשו לשון אלה⁴⁹, נשבע לו שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו: (כג) ויהי בימים הרבים ההם. שהיה משה גר במדין, וימת מלך מצרים והוצרכו ישראל לתשועה, ומשה היה רועה וגו' ובאת תשועה על ידו, ולכך נסמכו פרשיות הללו: וימת מלך מצרים. נצטרע, והיה שוחט תינוקות ישראל ורוחץ בדמם⁵⁰: (כד) נאקתם. צעקתם, וכן מעיר מתים ונאקו⁵¹ (איוב כד יב): את בריתו את אברהם. עם אברהם: (כה) וידע אלהים. נתן עליהם לב ולא העלים עיניו: (א) אחר המדבר. להתרחק מן הגזל, שלא ירעו בשדות אחרים⁵²: אל הר האלהים. על שם העתיד⁵³: (ב) בלבת אש. בשלהבת אש לבו של אש⁵⁴, כמו לב השמים, בלב האלה (שמואל ב' יח יד), ואל תתמה על הת"ו, שיש לנו כיוצא בו, מה אמלה לבתך (יחזקאל טז ל): מתוך הסנה. ולא אילן אחר, משום עמו אנכי בצרה⁵⁵ (תהילים צא טו): אכל. נאכל, כמו (דברים כא ג) לא עבד בה, (בראשית ג כג) אשר לקח משם: (ג) אסורה נא. אסורה מכאן להתקרב שם⁵⁶: (ה) של. שלוף והוצא, כמו (דברים יט ה) ונשל הפרזל, (דברים כח מ) כי ישל זיתך: אדמת קודש הוא. המקום: (ז) כי ידעתי את מכאביו. כמו (לעיל ב כה) וידע אלהים, כלומר כי שמתי לב להתבונן ולדעת את מכאוביו, ולא העלמתי עיני ולא

הרועים לרעות לו את צאנו ולא קבלו, לפיכך הוציא בנותיו ותבאן ותדלנה, מלמד שהיו מקדימות לבא מפני פחד הרועים, ויבואו הרועים ויגרשום, אפשר הוא כהן מדין והרועים מגרשים בנותיו, אלא ללמדך שנידוהו וגרשו בנותיו כאשה גרושה, כד"א (שם ג) ויגרש את האדם.

⁴⁸ עי' שמות רבה (שם): ויאמר אל בנותיו ואיו וגו', אמר להם סימן שאתן אומרות, שדלה והשקה את כל הצאן, זה מבני בניו של יעקב שעמד על הבאר והבאר מתברכת בשבילו, למה זה עזבתן את האיש וגו', שמא ישא אחת מכם, ואין אכילת לחם האמור כאן אלא אשה. ודומה לו (בראשית לט) כי אם הלחם אשר הוא אוכל, מיד רצתה צפורה אחריו כצפור והביאה אותו.

⁴⁹ עי' נדרים דף סה ע"א: ויואל משה, אין אלה אלא שבועה, דכתיב ויבא אתו באלה. ועי' שמות רבה (פ"א סי' לג): ויואל משה, ר"י אומר שנשבע לו, ואין ויואל אלא לשון שבועה, שנאמר (שמואל א יד) ויואל שאול את העם. ולמה השביעו, אמר לו יודע אני שיעקב אביכם, כשנתן לו לבן בנותיו נטלן והלך לו חוץ מדעתו, שמא אם אתן לך את בתי אתה עושה לי כך, מיד נשבע לו ונתן לו את צפורה. ורבי נחמיה אמר קבל עליו ללון עמו, ואין ויואל אלא לשון לינה, שנאמר (שופטים יט) הואיל נא ולין. ורבותינו ז"ל אמרו, קבל עליו לרעות את צאנו, ואין ויואל אלא לשון התחלה.

⁵⁰ עי' שמות רבה (שם): וימת מלך מצרים שנצטרע והמצורע חשוב כמת, שנאמר (במדבר יב) אל נא תהי כמת, ואומר (ישעיהו ו) בשנת מות המלך עוזיהו ויאנחו בני ישראל, למה נתאנחו לפי שאמרו חרטומי מצרים אין לך רפואה אם לא נשחוט מקטני ישראל ק"נ בערב וק"נ בבקר, ורחץ בדמיהם שתי פעמים ביום, כיון ששמעו ישראל גזירה קשה התחילו מתאנחים וקוננים.

⁵¹ עי' שמות רבה (שם): וישמע אלהים את נאקתם נאקת החללים, כמה דתימא (יחזקאל ל) ונאק נאקות חלל, וכמה דתימא (איוב כד) מעיר מתים ינאקו.

⁵² עי' שמות רבה (פ"ב סי' ג): ומשה היה רועה, הה"ד (משלי ל) כל אמרת אלוה צרופה, אין הקב"ה נותן גדולה לאדם עד שבדקהו בדבר קטן ואח"כ מעלהו לגדולה. הרי לך שני גדולי עולם שבדקן הקב"ה בדבר קטן ונמצאו נאמנים והעלן לגדולה, בדק לדוד בצאן ולא נהגם אלא במדבר להרחיקם מן הגזל וכו', אמר ליה הקב"ה נמצא אתה נאמן בצאן בא ורעה צאני, שנאמר (תהלים עח) מאחר עלות הביאו. וכן במשה, הוא אומר וינהג את הצאן אחר המדבר להוציאן מן הגזל, ולקחו הקב"ה לרעות ישראל, שנאמר (שם עז) נחית כצאן עמך ביד משה ואהרן.

⁵³ עי' שמות רבה (פ"ב סי' ד): ה' שמות יש לו: הר האלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חורב, הר סיני. הר האלהים, ששם קבלו ישראל אלהותו של הקב"ה וכו'. ועי' שם (פנ"א סי' ח) בשלשה שמות נקרא ההר הזה: הר האלהים, הר חורב, הר סיני, הר האלהים למה ששם הודיע הקב"ה אלהותו וכו'.

⁵⁴ כעין זה עי' שמות רבה (פ"ב סי' ה): בלבת אש, בתחלה לא ירד אלא מלאך אחד שהיה ממוצע ועומד באמצע האש, ואח"כ ירדה שכינה ודברה עמו מתוך הסנה.

⁵⁵ עי' תנחומא (שמות יד) כיון שהגיע לחורב מיד וירא מלאך ה' אליו בלבת אש. וכו' ולמה מתוך הסנה ולא מתוך אילן גדול ולא מתוך תמרה, אמר הקב"ה כתבתי בתורה עמו אנכי בצרה (תהלים צא), הם נתונים בשעבוד ואף אני בסנה ממקום צר לפיכך מתוך הסנה שכלו קוצים.

⁵⁶ ועי' שמות רבה (פ"ב סי' ו): ויאמר משה אסורה נא ואראה, רבי יוחנן אמר ה' פסיעות פסע משה באותה שעה, שנאמר אסורה נא ואראה. ר"ש בן לקיש אמר הפך פניו [ולא הזיז את רגליו] והביט, שנאמר וירא ה' כי סר לראות.

אאטום את אזני מצעקתם: (י)ועתה לכה ואשלחך אל פרעה. ואם תאמר מה תועיל, והוצא את עמי, יועילו דברך ותוציאם משם: (יא)מי אנכי. מה אני חשוב לדבר עם המלכים: וכי אוציא את בני ישראל. ואף אם חשוב אני, מה זכו ישראל שִׁתְּעַשֶׂה להם נס ואוציאם ממצרים⁵⁷: (יב)ויאמר כי אהיה עמך. השיבו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, שאמרת מי אנכי כי אלך אל פרעה, לא שלך היא, כי אם משלי, כי אהיה עמך, וזה המראה אשר ראית בסנה, לך האות כי אנכי שלחתיך, ותצליח בשליחותי וכדאי אני להציל, כאשר ראית הסנה עושה שליחותי ואיננו אֶפְלָל, כך תלך בשליחותי ואינך ניזוק, וששאלת מה זכות יש לישראל שיצאו ממצרים, דבר גדול יש לי על הוצאה זו, שהרי עתידים לקבל התורה על ההר הזה לסוף שלשה חדשים שיצאו ממצרים. דבר אחר כי אהיה עמך, וזה שתצליח בשליחותך, לך האות על הבטחה אחרת שאני מבטיחך, שכשתוציאם ממצרים תעבדון אותי על ההר הזה, שתקבלו התורה עליו, והיא הזכות העומדת לישראל⁵⁸. ודוגמת לשון זה מצינו, (ישעיה לז ל) וְזֶה לְךָ הָאוֹת אֲכֹל הַשֶּׁנֶה סְפִיחַ וגו', ומפלת סנחריב תהיה לך לאות על הבטחה אחרת, שארצכם חריבה מפירות ואני אברך הספיחים: (יד)אהיה אשר אהיה. אהיה עמם בצרה זאת, אשר אהיה עמם בשעבוד שאר מלכיות, אמר לפניו רבש"ע מה אני מזכיר להם צרה אחרת, דיים בצרה זו, אמר לו יפה אמרת, כה תאמר וגו' (ברכות ט ע"ב⁵⁹). (לא) שהשכיל חלילה משה ביותר, אלא שלא הבין דברי השי"ת, כי לא מחשבתו מחשבת השי"ת, שמאז כך היתה דעתו באומרו יתברך אהיה אשר אהיה, למשה לבדו הגיד, ולא שיגיד לישראל, וזהו יפה אמרת, שגם דעתי מתחלה כך היתה, שלא תגיד לבני ישראל כדברים האלה, אלא כה תאמר לבני ישראל אהיה פעם אחת. וכן משמע במסכת ברכות וד"ק: (טו)זה שמי לעלם. חסר וי"ו לומר, העלימהו, שלא יקרא ככתבו⁶⁰: וזה זכרי. למדו היאך נקרא, וכן דוד הוא אומר, (תהילים קלה יג) ה' שִׁמְךָ לְעוֹלָם ה' זְכָרְךָ לְדֹר וָדֹר: (טז)את זקני ישראל. מיוחדים לשיבה⁶¹. ואם תאמר זקנים סתם, היאך אפשר לו לאסוף זקנים של ס' רבוא: (יח)ושמעו לקלך. מאליהם, מכיון שתאמר להם לשון זה ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף שבלשון זה הם נגאלים, יעקב אמר להם (בראשית נ כד) וְאֱלֹהִים פָּקֵד יְפָקֵד אֶתְכֶם, יוסף אמר להם (בראשית נ כה) פָּקֵד יְפָקֵד אֱלֹהִים אֶתְכֶם⁶²: (אליה העבריים. יר"ד יתירה, רמז ל' מכות⁶³. ברש"י ישן): נקרה עלינו. לשון מקרה, וכן (במדבר כג ד) וַיִּקְרַ אֱלֹהִים, (במדבר כג טו) וְאֲנֹכִי אֶקְרָה כֵּה, אהא נקרה מאתו הלום: (יט)לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. אם אין אני מראה לו ידי החזקה, כלומר כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלוך: לא יתן. לֹא יִשְׁבֹּק, כמו (בראשית כ ו) עַל כֵּן לֹא נִתְּתִיךָ, (שם לא ז) וְלֹא נִתְּנוּ אֱלֹהִים לְהִרְעֵ עַמְּדִי, וכלן לשון נתינה הם. וי"מ ולא ביד חזקה, ולא בשביל שידו חזקה כי מאז אשלח את ידי

⁵⁷ ע"י שמות רבה (פ"ג סי' ד'): וכי אוציא את בני ישראל, מה זכות יש בידם שאוכל להוציאם.

⁵⁸ ע"י שמות רבה (שם): בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, מה שאמרת באיזה זכות אוציאם ממצרים, הוי יודע שבזכות התורה שהן עתידים לקבל על ידך בהר הזה הם יוצאים משם.

⁵⁹ ז"ל: אהיה אשר אהיה, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה, לך אמור להם לישראל אני הייתי עמכם בשעבוד זה, ואני אהיה עמכם בשעבוד מלכיות. אמר לפניו רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה. אמר לו הקדוש ברוך הוא, לך אמור להם אהיה שלחני אליכם:

⁶⁰ ע"י שמות רבה פ"ג סי' ז': זה שמי לעלם חסר וא"ו, שלא יהגה אדם את השם באותיותיו, וזה זכרי לדור דור שאין אומר אותו אלא בכינוי. ועי' גמ' פסחים (דף נ ע"א): אמר רב נחמן בר יצחק, לא כעולם הזה העולם הבא. העולם הזה נכתב ביו"ד ה"י ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד, נקרא ביו"ד ה"י ונכתב ביו"ד ה"י. סבר רבא למדרשה בפירקא, אמר ליה ההוא סבא, לעלם כתיב, רבי אבינא רמי כתיב זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר, אמר הקדוש ברוך הוא לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב אני ביו"ד ה"א, ונקרא אני באל"ף דל"ת.

⁶¹ ע"י יומא (דף כח ע"ב): אמר רבי חמא ברבי חנינא מימיהן של אבותינו לא פרשה ישיבה מהם, היו במצרים ישיבה עמהם, שנאמר לך ואספת את זקני ישראל.

⁶² ע"י שמות רבה (פ"ג סי' ח'): ושמעו לקולך, למה, שמסורת גאולה הוא בידם, שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה גואל של אמת הוא.

⁶³ ע"י מדרש (בתי מדרשות חלק ב - מדרש חסרות ויתרות פרשת שמות): ושמעו לקולך ובאת אתה וגו' אלהי העבריים נקרה עלינו, ולמה כתיב העבריים בשני יוד"ן (בכל) יתר מבכל המקרא, שכך אמר הקדוש ברוך הוא למשה, אפילו אם פרעה משלח את ישראל, אף על פי כן בין משלח ובין אין משלח אני מביא עליו עשר מכות. וכן הוא אומר אחריו (ג יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים וגו', ושלחתי את ידי והכיתי את מצרים. כיוצא בדבר אתה אומר (בראשית טו יד) וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, ואחר כן לא נאמר אלא ואחרי כן, יתיר יר"ד שהקדוש ברוך הוא מביא עליהם י' מכות, ואחר כך מוציא את בניך מהם.

והכיתי את מצרים וגו' ומתרגמינן אותו ולא מן קדם דחילה תקיף. משמו של רבי יעקב ברבי מנחם נאמר לי: (כב) ומגרת ביתה. מאותה שהיא גרה אֶתָּה בבית: ונצלתם. כתרגומו ותרִוִקְנוֹן, וכן וַיִּנְצְלוּ אֶת מִצְרַיִם (לקמן יב לו), וַיִּתְנַצְלוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת עַדְיָם (שם לג ו), והנו"ן בו יסוד. ומנחם חברו במחברת צד"י, עם (בראשית לא ט) וַיִּצַל אֱלֹהִים אֶת מִקְנֵה אַבְיָכֶם, (שם טז) אֲשֶׁר הִצִּיל אֱלֹהִים מֵאֲבִינוּ, ולא יאמנו דבריו, כי אם לא היתה הנו"ן יסוד והיא נקודה בחיר"ק, לא תהא משמשת בלשון ופעלתם, אלא בלשון ונפעלתם, כמו ונסחתם (מן) [מעל] האדמה, (דברים כח סג), (ויקרא כו כה) ונתתם ביד אויב, (ויקראכו יז) ונגפתם לפני איביכם, ונתתם בתוכה (יחזקאל כב כא), ואמרתם נצלנו, לשון נפעלנו, וכל נו"ן שהיא באה בתיבה לפרקים, ונופלת ממנה, כנו"ן של נוגף, נושא, נותן, נושך, כשהיא מדברת לשון ופעלתם, תנקד בשו"א בחטף, כגון ונשאתם את אביכם (בראשית מה יט), ונתתם להם את ארץ הגלעד (במדבר לב כט), ונמלתם את בשר ערלתכם (בראשית יז יא). לכן אני אומר, שזאת הנקודה בחיר"ק מן היסוד היא, ויסוד שם דבר נצול, והוא מן הלשונויות הכבדים, כמו דבור, כפור, למוד, כשידבר בלשון ופעלתם ינקד בחיר"ק, כמו (במדבר כ ח) ודברתם אל הסלע, (יחזקאל מה כ) וכפרתם את הבית, (דברים יא יט) ולמדתם אתם את בניכם: (ב) מזה בידך. לכך נכתב תיבה אחת לדרוש, מזה שבידך אתה חייב ללקות, שחשדת בכשרים⁶⁴. ופשוטו, כאדם שאומר לחבירו, מודה אתה שזו שלפניך אבן היא, אומר לו הן, אמר לו הריני עושה אותה עץ: (ג) ויהי לנחש. רמז לו שסיפר לשון הרע על ישראל (באומרו לא יאמינו לי), ותפש אומנותו של נחש⁶⁵: (ד) ויחזק בו. לשון אחיזה הוא, והרבה יש במקרא, ויחזיקו האנשים בידו (בראשית יט טז), והחזיקה במבטיו (דברים כה יא), והחזיקתי בזקנו (שמואל א' יז לה), כל לשון חזוק הדבוק לבי"ת, לשון אחיזה הוא: (ו) מצרעת כשגל. דרך צרעת להיות לבנה, (ויקרא יג ד) ואם בהרת לבנה הוא, אף באות זה רמז לו שלשון הרע סיפר באומרו לא יאמינו לי, לפיכך הלקהו בצרעת, כמו שלקתה מרים על לשון הרע: (ז) ויוצאה מחיקו והנה שבה וגו'. מכאן, שמדה טובה ממהרת לבא ממדת פורעניות, שהרי בראשונה לא נאמר מחיקו⁶⁶: (ח) והאמינו לקול האות האחרון. משתאמר להם בשבילכם לקיתי על שספרתי עליכם לשון הרע, יאמינו לך, שכבר למדו בכך שהמזדווגין להרע להם לוקים בנגעים, כגון פרעה ואבימלך בשביל שרה: (ט) ולקחת ממימי היאור. רמז להם שבמכה ראשונה נפרע מאלהותם⁶⁷, (פירוש, כשהקב"ה נפרע מן האומות, נפרע מאלהותם תחלה, שהיו עובדים לנילוס המחיה אותם, והפכם לדם. ברש"י ישן): והיו המים וגו'. והיו, והיו שני פעמים, נראה בעיני, אלו נאמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת, שומע אני שבידו הם הנפכים לדם, ואז כשירדו לארץ יהיו בהוייתן, אבל עכשיו מלמדנו, שלא יהיו דם עד שיהיו ביבשת: (י) גם מתמול וגו'. למדנו שכל שבעה ימים היה הקב"ה מפתה את משה בסנה לילך בשליחותו, מתמול שלשום מאז דברך הרי שלשה, ושלשה גמין רבויין הם, הרי ששה, והוא היה עומד ביום הז' כשאמר לו זאת עוד שלח נא ביד תשלח, עד שחרה בו וקבל עליו⁶⁸. וכל זה, שלא היה רוצה ליטול גדולה על אהרן אחיו שהיה גדול הימנו, ונביא היה, שנאמר (הלא אהרן אחיך הלוי וגו', ועוד נאמר לעלי הכהן) הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים (שמואל א' ב כז), הוא אהרן, וכן ואודע להם בארץ מצרים וגו' (יחזקאל כ ה) ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו, ואותה נבואה לאהרן נאמרה: כבד פה. בכבידות אני מדבר, ובלשון לע"ז בלב"ו (שטאמלער): (יא) מי שם פה וגו'. מי למדך לדבר כשהיית נדון לפני פרעה על המצרי: או מי ישום אלם. מי עשה פרעה אלם שלא נתאמץ במצות הריגתך, ואת משרתיו חרשים שלא שמעו בצוותו עליך, ולאספקלטורין ההורגים מי עשאים עוברים, שלא ראו

⁶⁴ עי' שמות רבה (פ"ג סי' יב): ויאמר ה' אליו מזה בידך, ויאמר מטה. כלומר מזה שבידך אתה צריך ללקות, שאתה מוציא שם רע על בני הם מאמינים בני מאמינים. ועי' שם סי' יג: ויבא ידו בחיקו ויוציאה והנה ידו מצורעת כשגל, לקח את שלו על שהלשין. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר מכאן אתה למד שכל החושד חבירו בדבר ואין בו לוקה בגופו.

⁶⁵ עי' שמות רבה שם: תפש משה מעשה הנחש שהוציא לשון הרע על בוראו, שנאמר (שם ג) כי יודע אלהים, כשם שלקה הנחש כך זה עתיד ללקות. ראה מה כתיב, ויאמר השליכהו ארצה וישליכהו ארצה ויהי לנחש, לפי שעשה מעשה נחש, לכך הראה לו את הנחש, כלומר עשית מעשה של זה.

⁶⁶ עי' גמ' (שבת דף צז ע"א), וכעין זה בשמות רבה (פ"ג סי' יג): אמר רבא ואיתימא רבי יוסי ברבי חנינא, מדה טובה ממהרת לבא ממדת פורענות, דאילו במדת פורענות כתיב ויוציאה והנה ידו מצרעת כשגל, ואילו במדה טובה כתיב ויוציאה מחיקו, והנה שבה כבשרו מחיקו הוא דשבה כבשרו.

⁶⁷ עי' תנחומא בשלח (פרק יג): שאין הקב"ה נפרע מן האומות לעתיד לבא עד שנפרע משריהם תחלה.

⁶⁸ עי' ויקרא רבה (פי"א סי' ו): אמר רב שמואל בר נחמן, כל שבעת ימי הסנה היה הקב"ה מפתה את משה שילך בשליחותו למצרים, הה"ד (שמות ד) גם מתמול גם משלשום, גם מאז דברך אל עבדך הרי ששה, ובשביעי אמר לו שלח נא ביד תשלח.

כשברחת מן הבימה ונמלטת: הלא אנכי. ששמי ה' עשיתי כל זאת⁶⁹: (יג) ביד תשלח. ביד מי שאתה רגיל לשלוח והוא אהרן⁷⁰. דבר אחר, ביד אחר שתוציא לשלוח, שאין סופי להכניסם לארץ ולהיות גואלים לעתיד, יש לך שלוחים הרבה: (יד) ויחר אף. (זבחים קב ע"א) רבי יהושע בן קרחה אומר, כל חרון אף שבתורה נאמר בו רושם, וזה לא נאמר בו רושם, ולא מצינו שבא עונש על ידי אותו חרון, אמר לו רבי יוסי אף בזו נאמר בו רושם, הלא אהרן אחיך הלוי, שהיה עתיד להיות לוי ולא כהן, והכהונה הייתי אומר לצאת ממך, מעתה לא יהיה כן, אלא הוא יהיה כהן ואתה הלוי, שנאמר ומשה איש האלהים בָּנִיו יִקְרָאוּ עַל שֵׁבֶט הַלְוִי⁷¹ (דברי הימים א' כג יד): הנה הוא יוצא לקראתך. כשתלך למצרים: וראך ושמח בלבך. לא כשאתה סבור שיהא מקפיד עליך שאתה עולה לגדולה, ומשם זכה אהרן לעדי החשן הנתון על הלב⁷²: (טז) ודבר הוא לך. בשבילך ידבר אל העם, וזה יוכיח על כל לך ולי ולו ולכם ולהם הסמוכים לדבור, שכולם לשון על הם: יהיה לך לפה. למליך⁷³, לפי שאתה כבד פה: לאלהים. לרב ולשר: (יח) וישב אל יתר חותנו. ליטול רשות, שהרי נשבע לו (שלא יזוז ממדין כי אם ברשותו)⁷⁴. ושבעה שמות היו לו, רעואל, יתר, יתרו, קיני, וכו'⁷⁵: (יט) כי מתו כל האנשים. מי הם, דתן ואבירם, חיים היו, אלא שירדו מנכסיהם, והעני חשוב כמת⁷⁶: (כ) על החמור. חמור המיוחד, הוא החמור שחבש אברהם לעקידת יצחק, והוא שעתידי מלך המשיח להגלות עליו, שנאמר עֲנִי וְרַבֵּב עַל חֲמֹר⁷⁷ (זכריה ט ט): וישב ארצה

⁶⁹ ע"י מדרש תנחומא (שמות י): א"ר יוחנן שבשעה שאמר משה לא איש דברים אנכי, השיבו הקב"ה מי שם פה לאדם, שאמר פרעה מפיו העלו את משה לבימה להורגו, או מי עשאו אלם או חרש, מי עשה הסגנון חרשין או ספקלטרין עורים, או מי עשאך פקח שתברח מפני פרעה הלא אנכי י"י. ע"י שמות רבה (פ"א סי' לא): א"ר ינאי וכי אפשר לבשר ודם לברוח מפני המלכות, אלא בשעה שתפסו את משה וחייבוהו להתיז את ראשו, ירד מלאך מן השמים ונדמה להם בדמות משה ותפשו את המלאך וברח משה. אריב"ל נעשו כל הסנקליטין שהיו יושבין לפני פרעה, מהם אלמין מהן חרשין מהן סומין, והיה אומר לאלמין היכן משה, ולא היו מדברים לחרשין ולא היו שומעין לסומין ולא היו רואין, זה שאמר הקב"ה למשה מי שם פה לאדם. מי שם פה לפרעה שאמר בפיו הביאו את משה לבימה להורגו, או מי ישום אלם מי שם הסגנים אלמים חרשים וסומין שלא הביאוך, ומי עשה עצמך פקח שתברח הלא אנכי ה', שם הייתי עמך והיום אני עומד.

⁷⁰ לכאורה כרבנן, ע"י שמות רבה (פ"ג סי' טז): ויאמר בי אדני שלח נא ביד תשלח, א"ר חייא הגדול אמר לפניו רבש"ע, בי אתה רוצה לגאול בניו של אברהם שעשה אותך אדון על כל בריותיך. שלח נא ביד תשלח אמר לפניו, איזה חביב לאדם בן אחיו או בן בנו, הוי אומר בן בנו. כשבקשת להציל את לוט בן אחי אברהם ביד המלאכים שלחת להצילו, בניו של אברהם שהם ששים רבוא בידים אתה משלח להצילם, שלח ביד המלאכים שאתה רגיל לשלח וכו', ורבנן אמרי סבור אתה שהיה מעכב משה לילך אינו כן, אלא כמכבד לאהרן, שהיה משה אומר עד שלא עמדתי היה אהרן אחי מתנבא להם במצרים פ' שנה וכו', אמר משה עכשיו אכנס בתחומי של אחי ויהיה מיצר בשביל כך לא היה מבקש לילך.

⁷¹ ע"י שמות רבה (פ"ג סי' יז): מה חרון אף היה שם שנטלה כהונה ממשה ונתנה לאהרן, אמרו רבותינו ז"ל הלא אהרן אחיך הלוי, וכי מאחר שאמר אחיך איני יודע שהוא לוי, אלא אמר לו ראוי היית להיות כהן והוא לוי, ולפי שאתה מסרב על דברי תהיה אתה לוי והוא כהן.

⁷² ע"י שמות רבה (שם): ומה שאתה סבור שהוא מיצר לא כן אלא שמח, שנאמר וראך ושמח בלבך, א"ר שמעון ב"ר יוסי הלב ששמח בגדולת אחיו ילבש אורים ותומים, שנאמר (שמות כח) והיו על לב אהרן.

⁷³ ע"י שמות רבה (שם) – מתורגמן.

⁷⁴ ע"י שמות רבה (פ"ד סי' א'): ולא נשבע למרמה, זה משה כשהלך אצל יתרו, נשבע לו שלא ילך חוץ מדעתו, וכשהלך בשליחותו של הקב"ה הלך אצל יתרו והתיר שבועתו, הה"ד וישב אל יתר חותנו.

⁷⁵ ע"י מכילתא יתרו (פרשה א): שבע שמות נקראו לו: יתר, יתרו, חובב, רעואל, חבר, פוטיאל, קני. וע"י ילקוט שמות (פ"ב רמז קסט) ששה שמות נקראו לו: יתר, יתרו, רעואל, חובב, קיני, פוטיאל. אית דאמרי שבעה שמות נקראו לו: יתר, יתרו, חבר, חובב, רעואל, פוטיאל, קיני.

⁷⁶ ע"י נדרים (דף סד ע"ב) וכעין זה בשמות רבה (פ"ה סי' ד'): מאי טעמא דרבי אליעזר, אמר רב חסדא דאמר קרא כי מתו כל האנשים, כו' הנהו מי מיייתי, והא אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי, כל מקום שנאמר נצים ונצבים אינן אלא דתן ואבירם, אלא אמר ריש לקיש שירדו מנכסיהן וכו', עני דכתיב כי מתו כל האנשים.

⁷⁷ ע"י פרקי דרבי אליעזר פרק ל: וחבש את החמור, הוא שרכב עליו אברהם, הוא החמור בן האתון שנבראת בין השמשות, שנ' וישכם אברהם בבקר. הוא החמור שרכב עליו משה בבאו למצרים, שנ' ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור. הוא החמור שעתידי בן דוד לרכוב עליו, שנ' עני ורכב על החמור.

מצרים ויקח משה את מטה. אין מוקדם ומאוחר מדוקדקים במקרא⁷⁸: (כא)בלכתך לשוב מצרימה וגו'. דע, שעל מנת כן תלך, שתהא גבור בשליחותי לעשות כל מופתי לפני פרעה ולא תירא ממנו: אשר שמתני בידך. לא על שלשה אותות האמורות למעלה, שהרי לא לפני פרעה צוה לעשותם אלא לפני ישראל שיאמינו לו, ולא מצינו שעשאם לפניו, אלא מופתים שאני עתיד לשום בידך במצרים, כמו כי יִדְבַר אֲלֵכֶם פְּרֵעָה וגו'⁷⁹ (לקמן ז ט), ואל תתמה על אשר כתיב אשר שמתני, שכן משמעו, כשתדבר עמו כבר שמתים בידך: (כב)ואמרת אל פרעה. כשתשמע שלבו חזק וימאן לשלוח, אמור לו כן: בני בכרי. לשון גדולה, כמו אף אני בכור אֶתְנֵהוּ (תהלים פט כח), זהו פשוטו. ומדרשו, כאן חתם הקב"ה על מכירת הבכורה שלקח יעקב מעשו⁸⁰: (כג)ואומר אליך. בשליחותו של מקום: שלח את בני וגו'. הנה אנכי הורג וגו'. היא מכה אחרונה, ובה התרהו תחלה מפני שהיא קשה, וזה הוא שנאמר באיוב הן אל יִשְׁגִיב בְּלַחֹ, לפיכך, מי כמוהו מורה (איוב לו כב), בשר ודם המבקש להנקם מחבירו, מעלים את דבריו שלא יבקש הצלה, אבל הקב"ה ישגיב בכחו ואין יכולת להמלט מידו כי אם בשובו אליו, לפיכך הוא מורה ומתרה בו לשוב⁸¹: (כד)ויהי בדרך במלון. משה: ויבקש המיתו. למשה, לפי שלא מל את אליעזר בנו, ועל שנתרשל נענש עונש מיתה. תניא אמר רבי יוסי ח"ו לא נתרשל, אלא אמר, אמול ואצא לדרך, סכנה היא לתינוק עד שלשה ימים, אמול ואשהה שלשה ימים, הקב"ה צוני לך שוב מצרים, ומפני מה נענש מיתה, לפי שנתעסק במלון תחלה, והיה המלאך נעשה כמין נחש, ובולעו מראשו ועד ירכיו, וחוזר ובולעו מרגליו ועד אותו מקום, הבינה צפורה שבשביל המילה הוא⁸²: (כה)ותגע לרגליו. השליכתו לפני רגליו של משה⁸³: ותאמר. על בנה: כי חתן דמים אתה לי. אתה היית גורם להיות החתן

⁷⁸ עי' פסחים (דף ו ע"ב): אמר רב מנשיא בר תחליפא משמיה דרב, זאת אומרת אין מוקדם ומאוחר בתורה. אמר רב פפא לא אמרן אלא בתרי ענייני, אבל בחד עניינא מאי דמוקדם מוקדם, ומאי דמאוחר מאוחר.

⁷⁹ עי' שמות רבה (פ"ה סי' ו'): ויאמר ה' אל משה בלכתך וגו', וכי על איזה מופת אמר, אם תאמר על הנחש והצרעת והדם, והלא אותן נסים לא אמר לו הקב"ה לעשות אלא לישראל. ועוד לא מצינו שעשה משה אותן האותות לפני פרעה. אלא מהו כל המופתים אשר שמתני בידך, זה המטה שהיו כתובין עליו י' מכות, שהיה כתוב עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב, אמר לו הקב"ה אלו המכות אשר שמתני בידך, עשה אותם לפני פרעה על ידי המטה הזה.

⁸⁰ כעין זה עי' שמות רבה (שם): מהו בני בכורי ישראל, על יעקב אביהם אמר שקנה הבכורה, כדי שיכול לעבוד למקום, ואמרת אליו שלח את בני ויעבדני. אמר לו אם אתה מונע ממני בני בכורי מלעבדני, אני אמנע ממך בנך בכורך מלעבדך, שאני אהרוג את כולך.

⁸¹ עי' שמות רבה (פ"ט סי' ט'): ואמרת אליו ה' אלהי העברים וגו', כה אמר ה' בזאת תדע, הה"ד (איוב לו) הן אל ישגיב בכחו מי כמוהו מורה, בנוהג שבעולם בשר ודם שהוא מבקש להביא רעה על שונאו פתאום מביא עליו עד שלא ירגיש בו, והקב"ה הוא מתרה לפרעה על כל מכה ומכה כדי שישוב בו.

⁸² עי' נדרים (דף לא ע"ב): גדולה מילה שכל זכיות שעשה משה רבינו לא עמדו לו כשנתרשל מן המילה, שנאמר ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. אמר רבי, חס ושלום שמשה רבינו נתרשל מן המילה, אלא כך אמר, אמול ואצא סכנה היא, שנאמר ויהי ביום השלישי בהיותם כואבים וגו'. אמול ואשהה שלשה ימים, הקדוש ברוך הוא אמר לי לך שוב מצרים, אלא מפני מה נענש משה, מפני שנתעסק במלון תחלה, שנאמר ויהי בדרך במלון, רבן שמעון בן גמליאל אומר לא למשה רבינו בקש שטן להרוג אלא לאותו תינוק, שנאמר כי חתן דמים אתה לי. צא וראה מי קרוי חתן, הוי אומר זה התינוק. דרש רבי יהודה בר ביזנא, בשעה שנתרשל משה רבינו מן המילה באו אף וחימה ובלעוהו ולא שיירו ממנו אלא רגליו, מיד ותקח צפורה צור ותכרת את ערלת בנה, מיד וירף ממנו.

וכן עי' שמות רבה (פ"ה סי' ח'): ויהי בדרך במלון, חביבה מילה שלא נתלה למשה עליה אפילו שעה אחת, לפיכך כשהיה בדרך ונתעסק במלון ונתעצל למול לאליעזר בנו, מיד ויפגשהו ה' ויבקש המיתו. את מוצא מלאך של רחמים היה, ואעפ"כ ויבקש המיתו. ותקח צפורה צור, וכי מנין ידעה צפורה שעל עסקי מילה נסתכן משה, אלא בא המלאך ובלע למשה מראשו ועד המילה. כיון שראתה צפורה שלא בלע אותו אלא עד המילה, הכירה שעל עסקי המילה הוא ניזוק, וידעה כמה גדול כח המילה, שלא היה יכול לבלעו יותר, מכאן מיד ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו, ותאמר כי חתן דמים אתה לי. אמרה חתני תהיה אתה נתון לי בזכות דמים הללו של מילה שהרי קיימתי המצוה, מיד וירף המלאך ממנו, אז אמרה חתן דמים למולות, אמרה כמה גדול כח המילה שחתני היה חייב מיתה שנתעצל במצות המילה לעשותה, ולולי היא לא ניצל:

⁸³ עי' נדרים ירושלמי (דף יג ע"א): ותקח צפורה צור ותכרת את ערלת בנה ותגע לרגליו וגו'. ר' יודה ורבי נחמיה ורבנין, חד אמר לרגליו של משה, וחרנה אמר לרגליו של מלאך, וחרנה אמר לרגליו

שלי נרצח עליך. הורג אישי אתה לי: (כו) וירף. המלאך ממנו⁸⁴. אז, הבינה שעל המילה בא להורגו: אמרה חתן דמים למולת. חתני היה נרצח על דבר המילה. (שינה רש"י בלשונו, לעיל כתב אתה היית גורם, דקשה לרש"י, מה זה אז אמרה חתן דמים, והלא גם לעיל אמרה חתן דמים, אלא מתחלה סברה דזה וזה גורם, חטא המילה וחטא אחר, אח"כ כשראתה וירף לגמרי, אז הבינה דעל דבר המילה לבד בא, ובזה מתורץ גם כן שינוי לשון בתרגום אונקלוס בחתן דמים, ודו"ק כנ"ל): למולת. על דבר המולות, שם דבר הוא, והלמ"ד משמשת בלשון על, כמו וְאָמַר פְּרָעָה לְבָנֵי יִשְׂרָאֵל⁸⁵ (לקמן יד ג). ואונקלוס תרגם דמים, על דם המילה: (א) ואחר באו משה ואהרן וגו'. אבל הזקנים נשמטו אחד אחד מאחר משה ואהרן, עד שנשמטו כולם קודם שהגיעו לפלטין, לפי שיראו ללכת, ובסיני נפרע להם, ונגש משה לבדו והם לא יגשו, החזירם לאחוריהם⁸⁶: (ג) פן יפגענו. פן יפגעך היו צריכים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות⁸⁷. פגיעה זו, לשון מקרה מות היא: (ד) תפריעו את העם ממעשיו. תבדילו ותרחיקו אותם ממלאכתם, ששומעין לכם וסבורים לנוח מן המלאכה, וכן פְּרָעָהּ אֶל תַּעֲבֹר בּוֹ (משלי ד טו), רחקהו, וכן וְתַפְרְעוּ כָּל עַצְתִּי (שם א כה), כִּי פָרַע הוּא (לקמן לב כה), נרחק ונתעב: לכו לסבלתיכם. לכו למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היתה על שבטו של לוי, ותדע לך, שהרי משה ואהרן יוצאים ובאים שלא ברשות⁸⁸: (ה) הן רבים עתה עם הארץ. שהעבודה מוטלת עליהם, ואתם משביתים אותם מסבלותם, הפסד גדול הוא זה⁸⁹: (ו) הנגשים. מצריים היו, והשוטרים היו ישראלים, הנוגש ממונה על כמה שוטרים, והשוטר ממונה לרדודות בעושי המלאכה⁹⁰: (ז) תבן. אשטר"בלא, היו גובלין אותו עם הטיט: לבנים. טיור"לש בלע"ז, (ציעגלשטיינע) שעושים מטיט, ומיבשין אותן בחמה, ויש ששורפין אותן בכבשן: כתמול שלשום. כאשר הייתם עושים עד הנה: וקששו. ולקטו: (ח) ואת מתכנת הלבנים. סכום חשבון הלבנים שהיה כל אחד עושה ליום כשהיה התבן נתן להם, אותו סכום תשימו עליהם גם עתה, למען תכבד העבודה עליהם⁹¹: כי נרפים. מן העבודה הם, לכך לבם פונה אל הבטלה וצועקים לאמר נלכה וגו'⁹²: מתכנת. ותוכן לבנים, ולו נתכנו עלילות, את הכסף המתוכן, כולן לשון חשבון הם: נרפים. המלאכה רפויה בידם ועזובה מהם, והם נרפים ממנה רטר"יש בלע"ז (צוריקגעצאגען): (ט) ואל ישעו בדברי שקר. ואל יהגו וידברו תמיד בדברי רוח, לאמר נלכה נזבחה, ודומה לו ואשעה בחקיך תמיד, למשל ולשנינה מתרגמינן וְלִשְׁוֹעִין, וְיִסְפָּר

של תינוק. מן דמר לרגליו של משה הילך גזי חובך, מן דמר לרגליו של מלאך הילך עבד שליחתך, מן דמר לרגליו של תינוק נגעה בגוף התינוק.

⁸⁴ עי' שמות רבה פ"ה סי' ח' ה"ד לעיל הערה 82.

⁸⁵ עי' ירושלמי שבת (דף פז ע"ב): המול ימול. מיכן לשני מילות אחת למילה ואחת לפריעה. אחת למילה ואחת לציצים, וכו'. מנן ליה א"ר יודה בן פזי אז אמרה חתן דמים למולות. מיכן לשני מילות אחת למילה ואחת לפריעה. אחת למילה ואחת לציצים.

⁸⁶ עי' שמות רבה (פ"ה סי' יד): ואחר באו משה ואהרן היכן הלכו הזקנים שלא חשב אותם עמהם, שכבר אמר לו הקב"ה ובאת אתה וזקני ישראל. אמרו רבותינו, הלכו עמהן הזקנים והיו מגנבין את עצמן ונשמטין א' א' שנים שנים והלכו להן. כיון שהגיעו לפלטרין של פרעה, לא נמצא אחד, שכן כתיב ואחר באו משה ואהרן והיכן הזקנים, אלא שהלכו להן אמר להם הקב"ה כך עשיתם, חייכם שאני פורע לכם. אימתי, בשעה שעלה משה ואהרן עם הזקנים להר סיני לקבל התורה, החזירן הקב"ה שנאמר (שמות כד) ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה.

⁸⁷ עי' שמות רבה (פ"ה סי' טו): פן יפגענו בדבר או בחרב, לא היה צריך לומר אלא פן יפגעך, מהו פן יפגענו, ללמדך שנהגו בו כבוד, ללמדך שחייב אדם לחלוק כבוד למלכות.

⁸⁸ וכריב"ל, עי' שמות רבה (פ"ה סי' טז): ויאמר אליהם מלך מצרים למה משה ואהרן, מהו "למה", אמר להם אתם למה, ודבריכם למה, לכו לסבלותיכם. א"ר יהושע בן לוי, שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך. אמר להם פרעה, בשביל שאתם פנוים אתם אומרים נלכה ונזבחה לאלהינו, לכו לסבלותיכם.

⁸⁹ שמות רבה (פ"ה סי' יז): ויאמר פרעה הן רבים עתה עם הארץ, אמר להם אם אלף אנשים אתם מבקשים או אלפים הייתי נותן, שמא ס' רבוא אתם מבקשים לכו לסבלותיכם.

⁹⁰ עי' שמות רבה (פ"ה סי' יח): ויצו פרעה ביום ההוא, מלמד על הרשע שלא עכב לעשות עמהן רע, וזו היתה גזירה רביעית, והנוגשים אצים לאמר, אלו המצרים. השוטרים, אלו זקני ישראל.

⁹¹ עי' שמות רבה (שם): לא תוסיפון לתת תבן לעם ואת מתכונת הלבנים, מכאן אתה למד שחשבון היה על כל אחד ואחד כמה לבנים יעשו ביום, ולכך העביד בהן בתחלה בפה רך, כדי שיעשו הלבנים בכל כחם ולראות כל יכולת שלהם, ולפי מספר שעשו ביום הראשון גזרו עליהם לעשות כל הימים.

⁹² עי' שמות רבה (שם): כי נרפים הם, אמר רשב"י התחיל מחרק עליהם שינוי, ואומר נרפים אתם לשון טינוף הוא, ישתחקו עצמותיו קדושים הם, על כן הם צועקים לאמר וגו'.

וְאֶשְׁתַּעֲי, ואי אפשר לומר ואל ישעו לשון וישע ה' אל הבל וגו' ואל קין ואל מנחתו לא שעה, ולפרש אל ישעו אל יפנו, שא"כ היה לו לכתוב ואל ישעו אל דברי שקר, או לדברי שקר, כי כן גזרת כלם, יְשַׁעָה הָאָדָם עַל עֲשָׂהוּ (ישעיה יז ז), וְלֹא שָׁעוּ עַל קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל (שם לא א), וְלֹא יִשְׁעָה אֶל הַמַּזְבְּחוֹת (שם יז ח), ולא מצאתי שמוש של ב"ת סמוכה לאחריהם, אבל אחר לשון דבור כמתעסק לדבר בדבר, נופל לשון שמוש ב"ת, כגון הַנְּדָבְרִים בְּךָ (יחזקאל לג ל), וְתִדְבֵר מִרִּים וְאֶהְרֶן בְּמִשָּׁה (במדבר יב א), הַמְּלֶאךָ הַדָּבָר בִּי (זכריה א ט), לְדַבֵּר בָּם (דברים יא יט), וְאֶדְבָרָה בְּעֵדוּתֶיךָ (תהלים קיט מו), אף כאן אל ישעו בדברי שקר, אל יהיו נדברים בדברי שוא והבאי: (יא) אתם לכו קחו לכם תבן. וצריכים אתם לילך בזריות, כי אין נגרע דבר מכל סכום לְבָנִים שהייתם עושים ליום בהיות התבן נתן לכם מזומן מבית המלך: (יב) לקשש קש לתבן. לאסוף אסיפה, ללקוט לקט לצורך תבן הטיט: קש. לשון לקוט, על שם שדבר המתפזר הוא וצריך לקוששו, קרוי קש בשאר מקומות: (יג) אצים. דוחקים⁹³: דבר יום ביומו. חשבון של כל יום פלו ביומו, כאשר עשיתם בהיות התבן מוכן: (יד) ויכו שוטרי בני ישראל. השוטרים ישראלים היו, וחסים על חבריהם מלדחקם, וכשהיו משלימין הַלְבָנִים לנוגשים שהם מצריים, והיה חסר מן הסכום, היו מלקין אותם על שלא דחקו את עושי המלאכה, לפיכך זכו אותן שוטרים להיות סנהדרין, ונאצל מן הרוח אשר על משה והושם עליהם, שנאמר (במדבר יא טז) אֶסְפָּה לִי שְׂבָעִים אִישׁ מִזְקְנֵי יִשְׂרָאֵל, מאותן שידעת הטובה שעשו במצרים, כי הם זקני העם ושוטריהם⁹⁴: ויכו שוטרי בני ישראל. אשר שָׁמוּ נגשי פרעה אותם לשוטרים עליהם, לאמר מדוע וגו', למה ויכו, שהיו אומרים להם מדוע לא כליתם גם תמול גם היום, חק הקצוב עליכם ללבון כתמול השלישי, שהוא יום שלפני אתמול, והוא היה בהיות התבן נתן להם: ויכו. לשון וַיִּפְעְלוּ, הוכו מיד אחרים, הנוגשים הכום: (טז) ולבנים אמרים לנו עשו. הנוגשים אומרים לנו עשו לְבָנִים כמנין הראשון: וחטאת עמך. אלו היה נקוד פתח, הייתי אומר שהוא דבוק, ודבר זה חטאת עמך הוא, עכשיו שהוא קמץ, שם דבר הוא, וכך פירושו, ודבר זה מביא חטאת על עמך, כאילו כתוב וחטאת לעמך, כמו פְּבֹאֲנָה בֵּית לָחֶם (רות א יט), שהוא כמו לבית לחם, וכן הרבה: (יח) ותכן לבנים. חשבון הַלְבָנִים, וכן אֶת הַכֶּסֶף הַמִּתְכַּן (מלכים ב' יב יב), המנוי, כמו שאמר בענין וַיִּצְרוּ וַיִּמְנוּ אֶת הַכֶּסֶף (שם יא): (יט) ויראו שטרי בני ישראל. את חבריהם הנרדים על ידם: ברע. ראו אותם ברעה וצרה המוצאת אותם, בהכבידם העבודה עליהם לאמר לא תגרעו וגו': (כ) ויפגעו. אנשים מישראל את משה ואת אהרן וגו'. ורבותינו דרשו (נדרים סד ע"ב), כל נצים ונצבים דתן ואבירים היו, שנאמר בהם יצאו נצבים: (כב) למה הרעתה לעם הזה. ואם תאמר מה איכפת לך, קוֹבֵל אני על ששלחתני⁹⁵: (כג) הרע. לשון הפעיל הוא, הרבה רעה עליהם, ותרגומו אֲבָאִישׁ: (א) עתה תראה וגו'. הרהרת על מדותי, לא כאברהם שאמרתי לו פִּי בִּיצְחָק יִקְרָא לְךָ זֶרַע (בראשית כא יב), ואחר כך אמרתי לו העלהו לעולה [(בראשית כב ב) וְהֶעֱלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה], ולא הרהר אחרי מדותי, לפיכך עתה תראה, העשוי לפרעה תראה, ולא העשוי למלכי שבעה אומות כשאביאם לארץ⁹⁶: כי ביד

⁹³ עי' שמות רבה (פ"ה סי יט): והנוגשים אצים לאמר אלו מצריים הרשעים, שהיו דוחקים בהן ואומרים להם כלו מעשיכם. אבל השוטרים לא היו אצים, שהם כשרים, והיו רואין אותן בצרה גדולה ולא היו דוחקין עליהם.

⁹⁴ עי' שמות רבה שם: ויכו שוטרי בני ישראל, מכאן אתה למד שהיו כשרים ומסרו עצמן על ישראל וסבלו מכות כדי להקל מעליהם, ולפיכך זכו לרוה"ק שנאמר אספה לי שבעים איש מזקני ישראל וגו'. אמר הקב"ה הם לקו עליהם, לפיכך יזכו לרוה"ק ונתמנו נביאים עליהם.

⁹⁵ עי' שמות רבה (פ"ה סי' כב): וישב משה אל ה' ויאמר ה' למה הרעותה לעם הזה באותה שעה בא משה והשיב דברים לפני הקב"ה אמר לו למה הרעות וכו' וא"ת מה איכפת לי א"כ למה זה שלחתני.

⁹⁶ עי' גמ' סהדרין (דף קיא ע"א): תניא אמר רבי אלעזר ברבי יוסי, פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים מצאתי זקן אחד, ואמר לי בא ואראך מה עשו אבותי לאבותיך, מהם טבעו בים, מהם הרגו בחרב, מהם מעכו בבנין. ועל דבר זה נענש משה רבינו, שנאמר ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה, אמר לו הקדוש ברוך הוא, חבל על דאבדין ולא משתכחין. הרי כמה פעמים נגלית על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הרהרו על מדותי ולא אמרו לי מה שמך, אמרתי לאברהם קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה, בקש מקום לקבור את שרה ולא מצא עד שקנה בארבע מאות שקל כסף ולא הרהר על מדותי. אמרתי ליצחק גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, בקשו עבדיו מים לשתות ולא מצאו עד שעשו מריבה, שנאמר ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק לאמר לנו המים, ולא הרהר אחר מדותי. אמרתי ליעקב הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה, ביקש מקום לנטוע אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה, ולא הרהר אחר מדותי, ולא אמרו לי מה שמך, ואתה אמרת לי מה שמך בתחלה, ועכשיו אתה אומר לי, והצל לא הצלת את עמך, עתה תראה (את) אשר אעשה לפרעה במלחמת פרעה אתה רואה, ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים. וימהר משה ויקוד ארצה וישתחו. מה ראה משה, רבי חנינא בן גמלא אמר אך אפים ראה, ורבנן אמרי אמת ראה.

חזקה ישלחם. מפני ידי החזקה שתחזק עליו, ישלחם: וביד חזקה יגרשם מארצו. על כרחם של ישראל יגרשם, ולא יספיקו לעשות להם צדה, וכן הוא אומר (לקמן יב לג) וַתִּחַזַק מִצְרַיִם עַל הָעַם לְמַהֵר לְשַׁלְּחָם וגו': חסלת פרשת שמות

(ב) וידבר אלהים אל משה. דָּבַר אתו משפט, על שהקשה לדבר ולומר (לעיל ה כב) למה הרעותה לעם הזה⁹⁷: ויאמר אליו אני ה'. נאמן לשלם שכר טוב למתהלכים לפני, ולא לחנם שלחתיך כי אם לקיים דברי שדברתי לאבות הראשונים. ובלשון הזה מצינו שהוא נדרש בכמה מקומות אני ה' נאמן ליפרע, כשהוא אומר אצל עונש, כגון (ויקרא יט יב) וְחָלַלְתָּ אֶת שֵׁם אֱלֹהֶיךָ אֲנִי ה', וכשהוא אומר אצל קיום מצות, כגון (שם כב לא) וְשִׁמְרֶתֶם מִצְוֹתַי וְעִשִׂיתֶם אֹתָם אֲנִי ה', נאמן ליתן שכר⁹⁸: (ג) וארא. אל האבות: באל שדי. הבטחתים הבטחות, ובכולן אמרתי להם אני אל שדי⁹⁹: ושמי ה' לא נודעתי להם. לא הודעתי אין כתיב כאן, אלא לא נודעתי, לא נִכְרַתִּי להם במדת אמיתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לְאֵמֶת דְּבָרִי, שהרי הבטחתים ולא קיימתי: (ד) וגם הקמתי את בריתי וגו'. וגם כשנראיתי להם באל שדי, הצבתי והעמדתי בריתי ביני וביניהם: לתת להם את ארץ כנען. לאברהם בפרשת מילה נאמר, (בראשית יז א) אֲנִי אֶל שְׂדֵי וְגו' וְנָתַתִּי לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶחָרִיךְ אֶת אֶרֶץ מִגְרִיךְ (שם ח). ליצחק, כִּי לָךְ וּלְזָרְעֶךָ אֶתְּנֶנּוּ אֶת כָּל הָאֲרָצָה הַזֹּאת וְהִקְמַתִּי אֶת הַשְּׂבֵעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם (שם כו ג), ואותה שבועה שנשבעתי לאברהם באל שדי, אמרתי ליעקב, אֲנִי אֶל שְׂדֵי פְרָה וְרֵבָה וְגו' (שם לה יא), וְאֶת הָאֶרֶץ אֲשֶׁר וְגו' (שם יב), הרי שנדרתי להם ולא קיימתי: (ה) וגם אני. כמו שהצבתי והעמדתי הברית יש עלי לקיים, לפיכך שמעתי את נאקת בני ישראל הנואקים: אשר מצרים מעבדים אתם ואזכר. אותו הברית, כי בברית בין הבתרים אמרתי לו, וְגַם אֶת הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי (בראשית טו יד): (ו) לכן. על פי אותה השבועה¹⁰⁰: אמר לבני ישראל אני ה'. הנאמן בהבטחתי: והוצאתי אתכם. כי כן הבטחתי, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול: סבלת מצרים. טורח משא מצרים: (ח) נשאתי את ידי. הרימותיה לישבע בכסאי¹⁰¹: (ט) ולא שמעו אל משה. לא קבלו תנחומין: מקצר רוח. כל מי שהוא מיצר, רוחו ונשימתו קצרה ואינו יכול להאריך בנשימתו. קרוב לענין זה שמעתי בפרשה זו מרבי ברוך בר אליעזר, והביא לי ראייה ממקרא זה, בַּפֶּעַם הַזֹּאת אוֹדִיעֶם אֶת יְדֵי וְאֶת גְּבוּרָתִי וְיִדְעוּ כִּי שְׁמִי ה' (ירמיה טז כא), למדנו

⁹⁷ עי' שמות רבה (פרשה ו פסקה א): מה האדם שיבא אחרי המלך את אשר כבר עשוהו מי הוא שיהיה רשאי להרהר אחר מדותיו וגזרותיו של ממ"ה הקב"ה דברים אשר הם חצובים מלפניו שכל דבר ודבר שיוצא מלפניו טרם הוא נמלך בפמליא של מעלה ומודיע להם הדבר כדי שידעו ויעידו כולן כי דינו דין אמת וגזירותיו אמת וכל דבריו בהשכל. וכה"א (משלי ל) כל אמרת אלוה צרופה ואומר (דניאל ד) בגזירת עירין פתגמא שלפי שהרהרתי אחר מעשיו נכשלתי. כיצד, נאמר על משה לפי שכבר הודיע הקב"ה למשה שלא יניח אותם פרעה לילך שנאמר ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך, ואני אחזק את לבו. ומשה לא שמר את הדבר הזה, אלא בא להתחכם על גזירתו של הקב"ה, והתחיל אומר, ה' למה הרעות לעם הזה, התחיל לדון לפניו (כמו שכתוב למעלה) וע"ז נאמר שאותה חכמה ודעת של משה של הוללות וסכלות היו, כי מה האדם שיבא אחרי המלך וכי מה היה לו להרהר אחר מדותיו של הקב"ה את אשר כבר עשוהו מה שכבר גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות לו דין תחת אשר העבידם בעבודה קשה ועל דבר זה בקשה מדת הדין לפגוע במשה הה"ד וידבר אלהים אל משה ולפי שנסתכל הקדוש ב"ה שבשביל צער ישראל דבר כן חזר ונהג עמו במדת רחמים הה"ד ויאמר אליו אני ה'.

⁹⁸ עי' מכילתא (הוספות לפרשת וארא): וידבר אלהים אל משה ויאמר אליו אני ה'. וכו' ר' יהושע אומר וידבר אלהים וגו', א"ל משה נאמן אני לשלם שכר.

⁹⁹ עי' שמות רבה (פרשה ו פסקה ד): וארא אל אברהם. אמר לו הקב"ה למשה, חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי ולא הודעתי להם כי שמי ה' כשם שאמרתי לך ולא הרהרו אחר מדותי אמרתי לאברהם (בראשית יג) קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה וגו' בקש לקבור שרה ולא מצא עד שקנה בדמים ולא הרהר אחר מדותי אמרתי ליצחק (שם כו) גור בארץ הזאת כי לך ולזרעך וגו' בקש לשתות מים ולא מצא אלא (שם) ויריבו רועי גרר עם רועי יצחק ולא הרהר אחר מדותי אמרתי ליעקב (שם כח) הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו' בקש מקום לנטות אהלו ולא מצא עד שקנה במאה קשיטה ולא הרהר אחר מדותי ולא שאלני מה שמי כשם ששאלת אתה ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמי ולבסוף אמרת ומאז באתי אל פרעה וע"ז נאמר וגם הקימותי את בריתי שניתנה להם.

¹⁰⁰ עי' שמות רבה (פרשה ו פסקה ד): לכן אמור לבני ישראל אין לכן אלא לשון שבועה שנאמר (ש"א ג) ולכן נשבעתי לבית עלי נשבע הקב"ה שיגאלם.

¹⁰¹ עי' מכילתא דרבי ישמעאל (פרשה יח): כאשר נשבע לך, והיכן נשבע לך, והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שמות ו ח).

כשהקב"ה מאמן את דבריו אפילו לפורענות, מודיע ששמו ה', וכל שכן האמנה לטובה. ורבותינו דרשוהו לענין של מעלה, שאמר משה, למה הרעתה (לעיל ה כב), אמר לו הקב"ה חבל על דאבדין ולא משתכחין, יש לי להתאונן על מיתת האבות, הרבה פעמים נגליתי אליהם באל שדי, ולא אמרו לי מה שמך, ואתה אמרת (לעיל ג יג) מה שמו מה אמר אליהם¹⁰²: וגם הקמתי וגו'. וכשבקש אברהם לקבור את שרה, לא מצא [קרקע] (קבר) עד שקנה בדמים מרובים, וכן ביצחק ערערו עליו על הבארות אשר חפר, וכן ביעקב, ויקן את חלקת השדה (בראשית לג יט) לנטות אהלו, ולא הרהרו אחר מדותי, ואתה אמרת למה הרעתה (לעיל ה כב). ואין המדרש מתישב אחר המקרא מפני כמה דברים, אחת, שלא נאמר ושמי ה' לא שאלו לי, ואם תאמר לא הודיעם שכך שמו, הרי תחלה כשנגלה לאברהם בין הבתרים נאמר (בראשית טו ז) אני ה' אשר הוצאתיך מאור כשדים, ועוד, היאך הסמיכה נמשכת בדברים שהוא סומך לכאן וגם אני שמעתי וגו' (פסוק ה), לכן אמר לבני ישראל (פסוק ו), לכן אני אומר יתישב המקרא על פשוטו דבר דבור על אופניו, והדרש תדרש, שנאמר, הלאו כה דברי פאש נאם ה' וכפטיש יפצץ סלע (ירמיה כג כט), מתחלק לכמה ניצוצות: (יב) ואיך ישמעני פרעה. זה אחד מעשרה ק"ו שבתורה (ב"ר פצ"ב סי' ז): ערל שפתים. אטום שפתים, וכן כל לשון ערלה אני אומר שהוא אטום. ערלה אָזְנָם (ירמיה ו י), אטומה משמוע. ערלי לב (שם ט כה), אטומים מהבין. שְׁתָּה גַם אֶתָּה וְהָעֶרְל (חבקוק ב טז), והאטם משכרות כוס הקללה (נ"א התרעלה). [וערל] (ערלת התרעלה) בשר, שהגיד אטום ומכוסה בה. וְעֶרְלָתָם עֶרְלָתוֹ (ויקרא יט כג), עשו לו אוטם וכיסוי, איסור שיבדיל בפני אכילתו. שְׁלֹשׁ שָׁנִים יְהִיָּה לָכֶם עֶרְלִים (שם), אטום ומכוסה ומובדל מלאכלו: (יג) וידבר ה' אל משה ואל אהרן. לפי שאמר משה (פסוק יב) וְאֲנִי עֶרְל שְׁפָתַיִם, צירף לו הקב"ה את אהרן להיות לו לִפָּה ולמליץ: ויצום אל בני ישראל. צום עליהם להנהיגם בנחת ולסבול אותם¹⁰³: ואל פרעה מלך מצרים. צָוּם עָלָיו לַחֲלוֹק לו כבוד בדבריהם, זה מדרשו¹⁰⁴. ופשוטו, צָוּם עַל דָּבָר יִשְׂרָאֵל וְעַל שְׁלִיחוֹתָיו אֶל פְּרָעָה. ודבר הצווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן, הפסיק הענין (פסוק יד) בְּאֵלֶּה רְאִשֵׁי בֵּית אֲבֹתָם, ללמדנו היאך נולדו משה ואהרן, ובמי נתיחסו: (יד) אלה ראשי בית אבתם. מתוך שהזקק ליחס שבטו של לוי עד משה ואהרן בשביל משה ואהרן, התחיל ליחסם דרך תולדותם מראובן. (ובפסיקתא רבתי ראיתי, לפי שְׁקִנְטָרִם יעקב אבינו לשלשה שבטים הללו בשעת מותו, חזר הכתוב ויחסם כאן לבדם, לומר שחשובים הם)¹⁰⁵: (טז) ושני חיי לוי וגו'. למה נמנו שנותיו של לוי, להודיע כמה ימי השעבוד, שכל זמן שאחד מן השבטים קיים, לא היה שעבוד, שנאמר וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו (לעיל א ו), ואח"כ (שם ח) וַיָּקָם מֶלֶךְ חָדָשׁ, ולוי האריך ימים על כולם: (יח) ושני חיי קהת. ושני חיי עמרם וגו'. מחשבון זה אנו למדים על מושב בני ישראל ארבע מאות שנה שאמר הכתוב, שלא בארץ מצרים לבדה היו, אלא מיום שנולד יצחק, שהרי קהת מיורדי מצרים היה, חשוב כל שנותיו ושנות עמרם ושמונים של משה, לא תמצאם ד' מאות שנה, והרבה שנים נבלעים לבנים בשני האבות¹⁰⁶: (כ) יוכבד דדתו. אחת אבוהי, בת לוי אחות קהת: (כג) אחות נחשון. מכאן למדנו, הנושא

¹⁰² עי' לעיל הערה 99.

¹⁰³ עי' שמות רבה (פרשה ז פסקה ג): ויצום אל בני ישראל וגו' א"ל הקב"ה בני סרבנים הן רגזנין הן טרחנין הן ע"מ כן תהיו מקבלין עליכם שיהיו מקללין אתכם שיהיו מסקלין אתכם באבנים.

¹⁰⁴ עי' שמות רבה (פרשה ז פסקה ג): ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים אמר להן הקב"ה היו נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות אע"פ שאני צריך לעשות בו את הדין וכן עשה משה שנאמר (שמות יא) וירדו כל עבדיך אלה אלי לא אמר עליו אלא על עבדיו אע"פ שהיה לו לומר אתם ומלככם הוא בעצמו שנאמר (שם) ויקם פרעה לילה ולכך לא פרסם אותו כדי לחלוק כבוד למלכות.

¹⁰⁵ עי' פסיקתא רבתי (פרשה ז): מהו וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (שם) אמר רבי אלעזר עשה אותם יונקים זה מזה לפיכך אמר רב הונא ורבי לוי שהוא מונה אותם לעצמן בספר אלה שמות ומייחסן אצל משה ואהרן אלה ראשי בית אבותם בני ראובן [וגו'] ובני שמעון [וגו'] ובני לוי (שמות ו' י"ד) כך דרש רבי הונא ורבי לוי ולא פירשו ולמה הוא מייחסם אצל משה ואהרן מה אתה אומר בשביל שקינתרם אביהן ומנה את שלשתן לעצמם הרי יפה ולמה הוא סומכם למשה ולאהרן וידבר ה' אל משה ואל אהרן וגו' (שם שם י"ג) אמר רבי בי רבי סימון בשם רבי שמואל ברבי יצחק לפי שקיבלו תוכחות אביהם זכו להתייחס אצל משה ואהרן לקיים מה שנאמר אֲזַן שוֹמַעַת תוֹכַחַת חַיִּים בקרב חכמים תלין (משלי ט"ו ל"א).

¹⁰⁶ עי' ברייתא דסדר עולם רבה (פרק ג): יכול כל ת' שנה היו ישראל במצרים והלא קהת מיורדי מצרים הי' וכתוב (שמות ו') ושני חיי קהת קל"ג שנה ושני חיי עמרם קל"ז שנה (שם) ופ' שנים של משה הרי ש"נ שנה אלא מה ת"ל ועבדום וענו אותם ת' שנה (בראשית ט"ו) ללמדך שכל זמן שזרעך

אשה צריך לבדוק באחיה¹⁰⁷: (כה)מבנות פוטיאל. מזרע יתרו שפֶטֶס עגלים לעבודת אלילים, ומזרע יוסף שפֶטֶס ביצרו¹⁰⁸: (כו)הוא אהרן ומשה. אלו שהוזכרו למעלה שילדה יוכבד לעמרם. הוא אהרן ומשה [אשר אמר ה'] יש מקומות שמקדים אהרן למשה ויש מקומות שמקדים משה לאהרן, לומר לך ששקולין כאחד¹⁰⁹: על צבאתם. בצבאותם, כל צבאם לשבטיהם, יש על, שאינו אלא במקום אות אחת, ועל חֲרָבָךְ תַּחֲיָה (בראשית כז מ), כמו בחרבך. עֲמַדְתֶּם עַל חֲרָבְכֶם (יחזקאל לג כו), כמו בחרבכם: (כז)הם המדברים וגו'. הם שנצטוו הם שקיימו: הוא משה ואהרן. הם בשליחותם ובצדקתם מתחלה ועד סוף¹¹⁰: (כח)ויהי ביום דבר וגו'. מחובר למקרא שלאחריו: (כט)וידבר ה'. הוא הדבור עצמו האמור למעלה (פסוק יא) בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אלא מתוך שהפסיק הענין כדי ליחסם, חזר הענין עליו להתחיל בו: אני ה'. כדאי אני לשלחך ולקיים דברי שליחותי: (ל)ויאמר משה לפני ה'. היא האמירה שאמר למעלה (פסוק יב) הן בני ישראל לא שמעו אלי, וְשָׁנָה הכתוב כאן, כיון שהפסיק הענין, וכך היא הַשִּׁיטָה, כאדם האומר נחזור על הראשונות: (א)נתתיך אלהים לפרעה. שופט ורודה, לרדותו במכות ויסורין¹¹¹: יהיה נביאך. כתרגומו יְהִי מְתוּרְגָמְנֶךָ, וכן כל לשון נבואה, אדם המכריז ומשמיע לעם דברי תוכחות, והוא מגזרת נִיב שְׁפָתַיִם (ישעיה נז יט), יְנוּב חֲכָמָה (משלי י לא), ויכל מהתנבות דשמואל (שמואל א' י ג), ובלע"ז קוראין לו פריד"גר (פרעדיגן)¹¹²: (ב)אתה תדבר. פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעת מפי, ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באזני פרעה¹¹³: (ג)ואני אקשה. מאחר שהרשיע והתריס כנגדי, וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות עובדי אלילים, לתת לב שלם לשוב, טוב לי שיתקשה לבו, למען הרבות בו אותותי ותכירו את גבורותי, וכן מדתו של הקדוש ב"ה, מביא פורענות על האומות עובדי אלילים, כדי שישמעו ישראל וייראו, שנאמר הַכְרַתִּי גוֹיִם נִשְׁמוּ פְּנוֹתָם וגו' (צפניה ג ו), אֲמַרְתִּי אֶךְ תִּירָאִי אוֹתִי תִקְחִי מוֹסֵר¹¹⁴ (שם ז), ואף על פי כן בחמש מכות הראשונות לא נאמר ויחזק ה' את לב פרעה, אלא ויחזק לב פרעה¹¹⁵: (ה)את ידי. יד ממש, להכות בהם: (ט)מופת.

בארץ לא להם ת' שנה ועבדום אלו ימי השעבוד וענו אותם אלו ימי העינוי וכולם ת' שנה. וימת יוסף וכל אחיו.

ע'י' בבא בתרא קי ע"א: אמר רבא, הנושא אשה צריך שיבדוק באחיה. שנאמר: ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון, ממשמע שנאמר בת עמינדב, איני יודע שאחות נחשון היא, מה תלמוד לומר אחות נחשון, מכאן שהנושא אשה צריך שיבדוק באחיה.

ע'י' סוטה (מג ע"א): למימרא דפינחס מיוסף אתי והא כתיב ואלעזר בן אהרן לקח לו מבנות פוטיאל לו לאשה מאי לאו דאתי מיתרו שפיטם עגלים לעבודת כוכבים לא מיוסף שפיטפט ביצרו והלא שבטים מבזין אותו ראיתם בן פוטי זה בן שפיטם אבי אמו עגלים לעבודת כוכבים יהרוג נשיא מישראל אלא אי אבוה דאימיה מיוסף אימיה דאיתרו ואי אימיה דאימיה מיוסף אבוה דאימיה מיתרו דיקא נמי דכתיב מבנות פוטיאל תרי משמע שמע מינה.

ע'י' בראשית רבה (א טו) ותוספתא כריתות (פרק ד): בכל מקום הקדים משה לאהרן במקום אחד הוא אומר (שמות ה) הוא אהרן ומשה מלמד ששקולין זה כזה.

ע'י' מגילה (יא ע"א): הוא אחשורוש, הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו הוא עשו הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו הוא דתן ואבירם הן ברשען מתחילתן ועד סופן הוא המלך אחז הוא ברשעו מתחילתו ועד סופו אברם הוא אברהם הוא בצדקו מתחילתו ועד סופו הוא אהרן ומשה הן בצדקן מתחילתן ועד סופן ודוד הוא הקטן הוא בקטנותו מתחילתו ועד סופו.

ע'י' תנחומא וארא (סי' ח): אמר הקדוש ברוך הוא למשה ראה נתתיך אלהים לפרעה, לך ופרע ממנו, לך והבא עליו עשר מכות, א"ל היאך אביא עליו את המכות, א"ל הקדוש ברוך הוא ואת המטה הזה תקח בידך וגו' (שמות ד יז). אמר ר' יהודה בר אמי המטה משקל ארבעים סאה היה בו, ושל סנפיריון היה, ועשר מכות חקוקות עליו בנוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. א"ל הקדוש ברוך הוא המטה הזה יביא עליו את המכות, ראה נתתיך אלהים לפרעה.

ע'י' שמות רבה (פרשה ח פסקה ג): א"ל הקב"ה בטכסיס הזה הבא עליו את המכות ואהרן אחיך יהיה נביאך כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו כך אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה וע"י שניהם נעשו כל הדברים.

ע'י' שמות רבה (פרשה ח סי' ג): ואהרן אחיך יהיה נביאך, כשם שהדורש יושב ודורש והאמורא אומר לפניו כך אתה תדבר את כל אשר אצוך ואהרן אחיך ידבר אל פרעה, וע"י שניהם נעשו כל הדברים שנאמר (שמות יא) ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה.

ע'י' יבמות (סג ע"א): א"ר אלעזר בר אבינא: אין פורענות באה לעולם אלא בשביל ישראל, שנאמר הכרתי גוים נשמו פנותם החרבתי חוצותם, וכתבי, אמרתי אך תיראי אותי תקחי מוסר.

ע'י' תנחומא וארא (סי' ג): ויחזק לב פרעה בחמש מכות הראשונות אין כתיב בהן אלא ויחזק לב פרעה כיון שבאו חמש מכות ולא שלח, אמר הקדוש ברוך הוא מכאן ואילך אם רצה לשלוח איני

אות, להודיע שיש צורך במי ששולח אתכם¹¹⁶: (י)לתנין. נחש¹¹⁷: (יא)בלהטיהם בַּלְחָשִׁהוּן, ואין לו דמיון במקרא, ויש לדמות לו, לְהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת (בראשית ג כד), דומה שהיא מתהפכת על ידי לחש¹¹⁸: (יב)ויבלע מטה אהרן. מאחר שחזר ונעשה מטה בלע את כלן¹¹⁹: (יד)כבד. תרגומו יְקִיר, ולא אתיקר, מפני שהוא שם דבר, כמו כִּי כָבֵד מִמֶּךָ הַדָּבָר (לקמן יח יח): (טו)הנה יצא המימה. לנקביו, שהיה עושה עצמו אלוה, ואומר שאינו צריך לנקביו, ומשכים ויוצא לנילוס ועושה שם צרכיו¹²⁰: (טז)עד כה. עד הנה. ומדרשו, עד שתשמע ממני מכת בכורות, שאפתח בה בכה (יא ד) פה אָמַר ה' כְּחֶצֶת הַלֵּלָה: (יז)ונהפכו לדם. לפי שאין גשמים יורדים במצרים, ונילוס עולה ומשקה את הארץ¹²¹, ומצרים עובדים לנילוס, לפיכך הלקה את יראתם ואחר כך הלקה אותם¹²²: (יח)ונלאו מצרים. לבקש רפואה למי היאור שיהיו ראויין לשתות: (יט)אמר אל אהרן. לפי שהגין היאור על משה כשנשלך לתוכו, לפיכך לא לקה על ידו לא בדם ולא בצפרדעים, ולקה על ידי אהרן¹²³: נהרתם. הם נהרות המושכים כעין נהרות שלנו: יאריהם. הם בריכות [ו]נגרים העשויות בידי אדם משפת הנהר לשדות, ונילוס מימיו מתברכים ועולה דרך היאורים ומשקה השדות: אגמיהם. קבוצת מים שאינן נובעין ואין מושכין, אלא עומדין במקום אחד, וקורין לו אשטנ"ק: בכל ארץ מצרים. אף במרחצאות ובאמבטאות שבבתים¹²⁴: ובעצים ובאבנים. מים שבכלי עץ ובכלי אבן¹²⁵: (כב)בלטיהם. לחש שאומרין אותו בלט ובחשאי.

מקבל שכך כתיב בחמש מכות האחרונות ויחזק ה' את לב פרעה, והיה משה גוזר והקב"ה מקיים שנאמר ותגזר אומר ויקם לך (איוב כב).

¹¹⁶ עי' תנחומא (וארא סי' ג): כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת, יפה אומר לכם. את מוצא בנח לאחר שהצילו מן המבול אמר לנח לא יהיה עוד המים למבול (בראשית ט) אמר ליה תן לי אות אמר לו את קשתי נתתי בענן. חזקיה כשחלה, שלח הקב"ה את ישעיה ואמר לו כה אמר ה' הנני רופא לך ביום השלישי תעלה בית ה' (מלכים ב כ) אמר ליה מה אות אמר ליה הנני משיב את צל המעלות וכך נאמר ליהושע הכהן הגדול שמע נא יהושע הכהן הגדול וגו' כי אנשי מופת המה (זכריה ג). הצדיקים מבקשים מופת, כ"ש פרעה הרשע הוי כי ידבר אליכם פרעה תנו לכם מופת מיד וישלך אהרן את מטהו ויהי לתנין.

¹¹⁷ עי' אבדר"ן (פרק לט ג): ששה שמות נקרא נחש. נחש, שרף, תנין, צפעוני, אפעה, עכשוב.
¹¹⁸ עי' סנהדרין (סז ע"ב): אמר רבי אייבו בר נגרי אמר רבי חייא בר אבא בלטיהם אלו מעשה שדים בלהטיהם אלו מעשה כשפים וכן הוא אומר ואת להט החרב המתהפכת. ועי' לקמן הערה 126.
¹¹⁹ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה ז): כל רוחו יוציא כסיל, זה פרעה. שהיה מלעיג על הקב"ה, שהיה סבור שמעשה כשפים הן מה שעשו משה ואהרן, וקרא לכל בני ביתו לעשות כמותם. הוי כל רוחו יוציא כסיל זה פרעה, וחכם באחור ישבחנה זה הקב"ה שנאמר (איוב ט) חכם לבב ואמיץ כח. באותה שעה אמר הקב"ה, אם יבלע תנין את תניניהם של מצרים, מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש. אלא יחזור לברייתו ויבלע את תניניהם. מהו ויבלע מטה אהרן את מטותם, א"ר אלעזר, נס בתוך נס. מלמד שחזר המטה מטה כברייתו ובלע אותן. כשראה פרעה כן תמה ואמר, ומה אם יאמר למטה בלע לפרעה ולכסאו, עכשיו הוא בולע אותו.

¹²⁰ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה ח): בהכבדי בפרעה לך אל פרעה בבקר, הנה יוצא המימה. לא היה יוצא אלא המימה בבוקר, לפי שאותו רשע היה משתבח ואומר שהוא אלוה ואינו יוצא לנקביו, לפיכך היה יוצא בבקר בשעה שהוא נצרך, תפוש אותו.

¹²¹ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תתנז): לא כארץ מצרים היא. ארץ מצרים שותה מימיה, ארץ ישראל שותה מי גשמים.

¹²² עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה ט): נוגף את כל גבולך בצפרדעים שלח העז על המים אשר ביאור ונהפכו לדם. למה לקו המים תחלה בדם, מפני שפרעה והמצריים עובדים ליאור. אמר הקב"ה, אכה אלוה תחלה ואח"כ עמו. משל להדיוט, אומר מחי אלהייה ויבעתון כומריו. וכה"א (ישעיה כד) יפקוד ה' על צבא המרום במרום, ואח"כ וגו' והדגה אשר ביאור תמות.

¹²³ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה י): ויאמר ה' אל משה, אמר אל אהרן. א"ר תנחום למה לא לקו המים ע"י משה, א"ל הקב"ה, המים ששמרוך כשהושלכת ליאור, אינו דין שילקו על ידך, חייך, לא ילקו אלא ע"י אהרן.

¹²⁴ עי' הערה הבאה.

¹²⁵ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה יא): מהו ובעצים ובאבנים, וכו' שהיו המים ששותין עם יהודי בכלי אחד או בכלי עץ או בכלי אבן נהפכין בפיו לדם, וי"א אף אמבטאות ובתי כסאות שלהם לקו בדם וכשהיה אחד מהם הולך ויושב ע"ג המטה או ע"ג האבן או ע"ג סלע היו מפסידין את בגדיהם בדם וכה"א ויהי הדם בכל ארץ מצרים.

ורבותינו אמרו, בלטיהם מעשה שדים, בלהטיהם מעשה כשפים¹²⁶: ויחזק לב פרעה. לומר על ידי מכשפות אתם עושים כן, תבן אתם מכניסין לעפריים עיר שכולה תבן, אף אתם מביאין מכשפות למצרים שכולה כשפים¹²⁷: (כג) גם לזאת. למופת המטה שנהפך לתנין ולא לזה של דם: (כה) וימלא. מנין שבעת ימים שלא שב היאור לקדמותו, שהיתה המכה משמשת רביע חדש, ושלושה חלקים היה מעיד ומתרה בהם¹²⁸: (כז) ואם מאן אתה. ואם סרבן אתה. מאן כמו ממאן, מסרב, אלא כינה האדם על שם המפעל, כמו (איוב טז יב) שָׁלוּ, (ירמיהו מח יא) וְשָׁקַט, (מלכים א' כ מג) סָר וְזָעַף: נגף את כל גבולך. מכה, וכן כל לשון מגפה אינו לשון מיתה אלא לשון מכה, וכן וְנִגְפוּ אֵשֶׁה הָרָה (לקמן כא כב) אינו לשון מיתה, וכן וּבְטָרָם יִתְנַגְּפוּ רְגְלֵיכֶם (ירמיהו יג טז), עַל כַּפֵּי יִשְׂאוּנְךָ פֶּן תִּגְּף בְּאָבְן רִגְלְךָ (תהלים צא יב), וּלְאָבְן נִגְף (ישעיהו ח יד): (כח) ועלו. מן היאור: בביתך. ואחר כך בבתי עבדיך, הוא התחיל בעצה תחלה, ויאמר אל עמו (לעיל א ט), וממנו התחילה הפורענות¹²⁹: (כט) ובכה ובעמך. בתוך מעיהם נכנסים ומקרקרין¹³⁰: (ב) ותעל הצפרדע. צפרדע אחת היתה, והיו מְכִין אותה והיא מתזת נחילים נחילים, זהו מדרשו¹³¹. ופשוטו יש לומר, שרוץ הצפרדעים קורא לשון יחידות, וכן (לקמן יד) ותהי הכנס, הרחישה גדוליר"א בלע"ז, ואף ותעל הצפרדע גרינול"רא בלע"ז (געפרעש): (ה) התפאר עלי. כמו הִתְפָּאֵר הַגְּרִזָּן עַל הַחֲצִב בּוֹ (ישעיהו י טו), משתבח לומר אני גדול ממך ונטיר"ר בלע"ז, וכן התפאר עלי, השתבח להתחכם ולשואל דבר גדול ולומר שלא אוכל לעשותו: למתי אעתיר לך. את אשר אעתיר לך היום על הכרתת הצפרדעים, למתי תרצה שיכרתו, ותראה אם אשלים דברי למועד שתקבע לי. אלו נאמר מתי אעתיר, היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי, משמע אני היום אתפלל עליך שיכרתו הצפרדעים לזמן שתקבע עלי, אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו. אעתיר העתירו והעתרת, ולא נאמר אעתר עתרו ועתרתי, מפני שכל לשון עתר הרבות פלל הוא, וכאשר יאמר הרבו ארבה והרביתי לשון הפעיל, כך יאמר, אעתיר העתירו והעתרת דברים, ואב לכולם, וְהִעֲתַרְתֶּם עָלַי דְּבָרֵיכֶם (יחזקאל לה יג), הרביתם: (ו) ויאמר למחר. התפלל היום שיכרתו למחר¹³²: (ח) ויצא. ויצעק. מיד, שיכרתו למחר: (י) חמרם חמרם. צְבוּרִים צְבוּרִים, כתרגומו דְּגוּרִין, גְּלִין: (יא) והכבד את לבו. לשון פעול הוא, כמו (בראשית יב ט) הָלוֹךְ וְנֹסֵעַ, וכן (והכות) [וַיִּכְנֹן] אֶת מוֹאֵב (מלכים ב' ג כד), וְשָׂאוֹל לוֹ בְּאֵלֵהֶם (שמואל א' כב יג), הִכָּה וּפָצַע (מלכים א' כ לז): כאשר דבר ה'. והיכן דבר, וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵכֶם פְּרָעָה (לעיל ז ד): (יב) אמר אל אהרן. לא היה העפר כדאי ללקות על ידי משה, לפי שהגין עליו כשהרג את המצרי

¹²⁶ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה יא) ויעשו כן חרטומי מצרים מלמד שהיו סבורין שהיו מעשה כשפים בלטיהם א"ר איבו בר נגרי א"ר חייא בר אבא בלטיהם אלו מעשה שדים בלהטיהם אלו מעשה כשפים וכה"א (בראשית ג) את להט החרב המתהפכת לשמור את דרך עץ החיים לפי שמעשה כשפים ע"י מלאכי חבלה נעשים.

¹²⁷ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קפא): באותה שעה שחק פרעה עליהם אמר להם למה אתם סבורים שבאתם לשחק עלי, איני מתירא מן הדברים האלו, כל מצרים מלאה כשפים תבן אתם מוליכים לעפריים.

¹²⁸ עי' שמות רבה (פרשה ט פסקה יב): וימלא שבעת ימים אחרי הכות ה' את היאור רבי יהודה ורבי נחמיה אחד מהם אומר כ"ד ימים היה מתרה בהם עד שלא בא המכה ושבעה ימים המכה משמשת בהם ואחד מהם אומר ז' ימים מתרה בהם וכ"ד ימים היתה המכה משמשת בהם על דעתיה דהאיך דאמר כ"ד ימים היה מתרה בהם וימלא ז' ימים להכאה ועל דעתיה דמ"ד ז' ימים היה מתרה בהם וימלא שבעת ימים אחרי הכות וגו' שהיה מתרה בהן על מכה אחרת.

¹²⁹ עי' סוטה (יא ע"א): ויאמר אל עמו הנה עם בני ישראל תנא הוא התחיל בעצה תחילה, לפיכך לקה תחילה. הוא התחיל בעצה תחילה דכתיב ויאמר אל עמו, לפיכך לקה תחילה, כדכתיב ובכה ובעמך ובכל עבדיך.

¹³⁰ עי' שמות רבה (פרשה י פסקה ג): א"ר אחא ובכה, ראייה שהיה שותה מים וטפה אחת יורדת על לבו ונעשה צפרדע ונבקעת שם.

ועי' שמות רבה (פרשה י פסקה ו) ויצא משה ויצעק אל ה' על דבר הצפרדעים רז"ל אמרו לא די להם למצריים השחתת הצפרדעים אלא שהיה קולן של צפרדעים קשה להם ממכתן, שהיו נכנסות בגופן וצועקין בתוכן, שנאמר על דבר הצפרדעים אשר שם לפרעה על דבור הצפרדעים.

¹³¹ עי' מדרש תנחומא (וארא פרק יד): כתוב אחד אומר ושרץ היאור צפרדעים, וכתוב אחד אומר ותעל הצפרדע: ר' עקיבא אומר צפרדע אחת היתה, והיו המצרים מכין אותה ומתזת צפרדעים הרבה.

¹³² עי' שמות רבה (מהדורת שנאן, פרשה י פסקה ה): ויאמר למחר ויאמר כדברך. מכאן את למד שאותו היום היה לו להשלים לז' ימים. לכך אמר לו משה, למתי אעתיר לך, ולא אותו היום.

ויטמנהו בחול, ולקה על ידי אהרן¹³³: (יג) ותהי הכנס. הַרְחִישָׁה, פְּדוּלִירָא בלע"ז (לויזערייא): (יד) להוציא את הכנים. לבראותם (נ"א ולהוציאם) ממקום אחר: ולא יכלו. שאין השד שולט על בריה פחותה מכשעורה¹³⁴: (טו) אצבע אלהים היא. מכה זו אינה על ידי כשפים, מאת המקום היא¹³⁵: כאשר דבר ה'. ולא ישמע אליכם פרעה: (ז) משליח בך. מגרה בך, וכן וְשָׁן פְּהֵמַת אֲשַׁלַּח בָּם (דברים לב כד), לשון שסוי אינציט"ר בלע"ז (אנרייצען): את הערב. כל מיני חיות רעות ונחשים ועקרבים בערבוביא, והיו משחיתים בהם¹³⁶. ויש טעם בדבר באגדה בכל מכה ומכה למה זו ולמה זו, בטכסיסי מלחמות מלכים בא עליהם, כסדר מלכות, כשצרה על עיר, בתחלה מקלקל מעיינותיה, ואחר כך תוקעין עליהם ומריעין בשופרות ליראם ולבהלם, וכן הצפרדעים מקרקרים והומים וכו', כדאי' במדרש רבי תנחומא¹³⁷: (יח) והפליתי. והפרשתי, וכן וְהִפְלָה ה' (לקמן ט ד), וכן לא נִפְלְאֵת הוּא מִמֶּךָ (דברים ל יא), לא מובדלת ומופרשת היא ממך: למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ. אע"פ ששכינתי בשמים, גזרתי מתקיימת בתחתונים: (יט) ושמתי פדת. שיבדיל בין עמי ובין עמך: (כ) תשחת הארץ. נשחתה הארץ, אֶתְחַבֵּלֶת אֶרְעָא: (כא) זבחו לאלהיכם בארץ. במקומכם, ולא תלכו במדבר: (כב) תועבת מצרים. יראת מצרים¹³⁸, כמו וְלִמְלַכְם תּוֹעֵבַת בְּנֵי עַמּוֹן (מלכים ב' כג יג), ואצל ישראל קורא אותם תועבה. ועוד יש לומר בלשון אחר תועבת מצרים, דבר שנאוה הוא למצרים זביחה שאנו זובחים, שהרי יראתם אנו זובחים: ולא יסקלנו. בתמיה: (כה) התל. כמו להתל: (כו) ויעתר אל ה'. נתאמץ בתפלה, וכן אם בא לומר ויעתיר, היה יכול לומר, ומשמע וירבה בתפלה, עכשיו כשהוא אומר בל' ויפעל, משמע וירבה להתפלל: (כז) ויסר הערב. ולא מתו כמו שמתו הצפרדעים, שאם מתו יהיה להם הנאה בעורות¹³⁹: (כח) גם בפעם הזאת. אע"פ שאמר (פסוק כד) אֲנֹכִי אֲשַׁלַּח אֶתְכֶם, לא קיים הבטחתו: (ב) מחזיק בם. אוחז בם, כמו וְהִחִזְקָה בְּמַבְשׁוֹ (דברים כה יא): (ג) הנה יד ה' הויה. לשון הוה, כי כן יאמר בלשון נקבה, על שעבר

¹³³ עי' שמות רבה (פרשה י פסקה ז): ויאמר ה' אל משה, אמור אל אהרן נטה את מטך והך את עפר הארץ. א"ר תנחום, א"ל הקב"ה למשה, עפר שהגין עליך כשהרגת את המצרי אינו דין שילקה על ידך לפיכך לקו ג' מכות אלו על ידי אהרן.

¹³⁴ עי' שם: ויעשו כן החרטומים להוציא את הכנים ולא יכלו אמר ר' אלעזר מכאן אתה למד שאין השד יכול לבראות פחות מכשעורה. ורבנן אמרי אפילו כגמלא לא מצי בראו אלא האי מכניף ליה והאי לא מכניף ליה.

¹³⁵ עי' שם: ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים היא, כיון שראו החרטומים שלא יוכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיו המעשים מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמן למשה להוציא המכות.

¹³⁶ עי' שמות רבה (פרשה יא פסקה ב): אני אעשה עליכם עוף השמים וחיות הארץ המונים המונים, שנאמר הנני משליח בך את הערוב, חיות ועופות מעורבבין.

¹³⁷ פרשת בא פרק ד: ארז"ל כטקסין של מלכים הביא הקב"ה עליהן את המכות מלך ב"ו כשמדינה מורדת עליו משלח עליה לגיונות ומקיפים אותה בתחלה סוכר אמת המים שלהם חזרו מוטב ואם לאו מביא עליהם קלאנים חזרו מוטב ואם לאו יורה בהם חצים חזרו הרי מוטב וא"ל מביא עליהם ברבריים חזרו מוטב וא"ל מביא עליהם דורמוסיות חזרו מוטב ואם לאו זורק בהם נפט חזרו מוטב ואם לאו משליך עליהן אבני בליסטראות חזרו מוטב ואם לאו מגרה בהן אוכלוסין הרבה חזרו יפה ואם לאו אוסר אותן בבית האסורין חזרו יפה ואם לאו הורג גדולים שבהם כך הקב"ה בא על מצרים כטקסין של מלכים בתחלה סוכר אמת המים שלהם שנא' (תהלים עט) ויהפך לדם יאוריהם לא חזרו הביא עליהם קלאנים אלו צפרדעים ר' יוסי בר חנינא אמר קרקורן היה קשה להם מהשחתם לא חזרו ירה עליהם חצים אלו הכנים שנא' ותהי הכנס באדם ובבהמה היו נכנסים בגופם של מצרים כחצים לא חזרו הביא עליהן ברבריים זה ערוב שנא' (שם) ישלח בם ערוב לא חזרו הביא עליהם דורמוסיות זה הדבר והרג את מקניהם לא חזרו הביא עליהם נפט זה השחין שנאמר ויהי שחין אבעבועות פורח באדם לא חזרו השליך עליהם אבני בליסטראות זה הברד לא חזרה גירה בהן אוכלוסין הרבה זה ארבה לא חזרו חבשן בבית האסורים זה חשך שנאמר ויהי חשך אפלה לא חזרו הרג גדולים שבהם שנאמר וה' הכה כל בכור.

¹³⁸ עי' שמות רבה (פרשה טז פסקה ג): שהצאן אלהיהן של מצרים הן שנאמר (שמות ח) הן נזבו את תועבת מצרים לעיניהם ולא יסקלו.

¹³⁹ עי' מדרש תנחומא (וארא פרק יד): יהודה רבי נחמיה אומר מיני צרעין ויתושין ונראין דבריו של רבי יהודה בצפרדעים כתיב ויצברו אותם חמרים חמרים ובערוב כתיב ויעש ה' כדבר משה ויסר הערוב צפרדעים שלא היה בהן הנאה, מתו והסריחו מצרים ערוב שהיה הנאה בעורותיהן לא נשאר עד אחד שאלו היו צרעין ויתושין היה להן שימותו ויסריחו במצרים ויבא ערוב כבד ביתה פרעה תחלה שהוא התחיל בעצה רעה עליהם.

היתה, ועל העתיד תהיה, ועל העומד הווה, כמו עושה, רוצה, רועה: (ד) והפלה. והבדיל: (ח) מלא חפניכם. ילויינו"ש בלע"ז (האנדפאלל): פיח כבשן. דבר הנפח מן הגחלים עוממים הנשרפים בכבשן, ובלע"ז אולב"ש. (קאהלנשטויב) פיח לשון הפחה, שהרוח מפיחן ומפריחן: וזרקו משה. וכל דבר הנזרק בכח, אינו נזרק אלא ביד אחת, הרי נסים הרבה, אחד שהחזיק קומצו של משה מלא חפנים שלו ושל אהרן, ואחד שהלך האבק על כל ארץ מצרים¹⁴⁰: (ט) לשחין פרח אבעבעת. כתרגומו לשחין סגי אַבְעֻבְעִין שעל ידו צומחין בהן בועות: שחין. לשון חמימות, והרבה יש בלשון משנה (יומא נג ע"ב), שנה שחונה: (י) באדם ובבהמה. ואם תאמר מאין היו להם הבהמות, והלא כבר נאמר (פסוק ו) וַיִּמַת לָל מִקְנֵה מִצְרַיִם, אלא לא נגזרה גזרה אלא על אותן שבשדות בלבד, שנאמר (פסוק ג) בְּמִקְנֵךְ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה, (פסוק ט) וְהִירָא אֶת דְּבַר ה' [מַעֲבָדֵי פְרָעָה] הַנִּיס אֶת [עֲבָדָיו וְאֶת] מִקְנֵהוּ אֶל הַבְּתָיִם. וכן שנויה במכילתא אצל, וַיִּקַּח שֵׁשׁ מְאוֹת רֶכֶב בַּחֹר¹⁴¹ (לקמן יד ז): (יד) את כל מגפתי. למדנו מכאן, שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות: (טו) כי עתה שלחתי את ידי וגו'. כי אלו רציתי, כשהיתה ידי במקנך שהכיתים בדבר, שלחתי והכיתי אותך ואת עמך עם הבהמות: ותכחד מן הארץ. אבל בעבור זאת העמדתך וגו'¹⁴²: (יז) עורך מסתולל בעמי. כתרגומו פְּבִישֵׁת בֵּיה בְּעַמִּי, והיא מגזרת (ישעיה יא טז) מסלה דמתרגמינן אורח פְּבוּשָׁא, ובלע"ז קלקי"ר (טרעטען). וכבר פירשתי בסוף ויהי מקץ, כל תיבה שתחלת יסודה סמ"ך והיא באה לדבר בלשון מתפעל, נותן הת"ו של שמוש באמצע אותיות של עיקר, כגון זו, וכגון וַיִּסְתַּבֵּל הַחֶגֶב (קהלת יב ה), מגזרת סבל. כי תִּשְׁתַּרְרַר עֲלֵינוּ (במדבר טז יג), מגזרת שר ונגיד. וכן מִשְׁתַּכַּל הַיּוֹת (דניאל ז ח): (יח) כעת מחר. כעת הזאת למחר, שרט לו שריטה בכותל, למחר כשתגיע חמה לכאן, ירד הברד (שמ"ר פ"ב ס' ב): הוסדה. שנתיסדה. וכל תיבה שתחלת יסודה יו"ד, כגון יסד, ילד, ידע, יסר, כשהיא מתפעלת, תבא הו"ו במקום היר"ד, כמו הוסדה, (הושע ב ה) הַיְלֻדָה, (אסתר ב כב) וַיִּוָּדַע, (בראשית מו כ) וַיִּוָּלַד לְיוֹסֵף, בְּדִבְרַיִם לֹא יוֹסֵר עֶבֶד (משלי כט יט): (יט) שלח העז. כתרגומו שלח פְּנוֹשׁ, וכן יִשְׁבִּי הַגְּבִים הַעִיזוּ (ישעיה י לא), הַעִזוּ בְּנֵי בְנִימִן (ירמיה ו א): ולא יאסף הביתה. לשון הכנסה היא: (כ) הניס. הבריא, לשון וינס: (כב) על השמים. לצד השמים. ומדרש אגדה, הגביהו הקב"ה למשה למעלה מן השמים: (כד) מתלקחת בתוך הברד. נס בתוך נס, האש והברד מעורבין, והברד מים הוא, ולעשות רצון קונם עשו שלום ביניהם¹⁴³: (כח) ורב. די לו במה שהוריד כבר:

¹⁴⁰ עי' שמות רבה (פרשה יא פסקה ה): ויאמר ה' אל משה ואל אהרן קחו לכם מלא חפניכם פיח כבשן נס גדול נעשה בשחין שמשה ואהרן לקחו שניהם מלא חפניהם והחזיקו ידיו של משה מלא חפן שלו ומלא חפן של אהרן. מכאן שמועט מחזיק מרובה. זו המכה באה להן ע"י הקב"ה ומשה ואהרן לפי שמשה ואהרן לקחו שניהן פיח הכבשן וזרקו משה השמימה והפכו הקב"ה לשחין למעלה ונפל עליהן והיה לאבק על כל ארץ מצרים שחין למה הביא עליהן מפני ששמו את ישראל לחום להם חמין ולצנן להם את הצונן לפיכך לקו בשחין כדי שלא יוכלו ליגע בגופן אמר ריב"ל נס גדול נעשה בשחין שאדם זרק חץ למעלה אינו מהלך מאה אמות ומשה זרק פיח הכבשן מלא חפניו דבר שלא היה בו ממש וזרקו משה השמימה עד כסא הכבוד ועוד נס אחר נעשה בו שמה שהחזיק ידו של משה היה מלא חפנים ועוד נס אחר נעשה בשחין אדם מפזר עפר קב אחד אין מפזר אלא ד' אמות אבל משה נטל מלא ידו ופיזרו על כל ארץ מצרים.

¹⁴¹ עי' מכילתא בשלח (ויהי בשלח פרשה א): ויקח שש מאות רכב בחור. משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות אם תאמר משל מצרים היו והלא כבר נאמר שם ט' וימת כל מקנה מצרים. ואם תאמר משל פרעה היו והלא כבר נאמר שם הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה. ואם תאמר משל ישראל היו והלא כבר נאמר שם י' וגם מקנינו ילך עמנו לא תשאר פרסה אלא של מי היו של שם ט' הירא את דבר ה'. נמצינו למדין המקנה שהניס הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל. מכאן היה ר' שמעון אומר טוב שבגוה' הרוג טוב שבנחשים רצץ את מוחו.

¹⁴² עי' שמות רבה (פרשה יב ס' א): כי עתה שלחתי את ידי וגו', אמר לו הקדוש ברוך הוא אי רשע סבור אתה שלא אוכל להכחידך מן העולם למוד ממכת הדבר בעת ששלחתי אותו הדבר אילו הייתי משלחו עליך ועל עמך היית נכחד מן הארץ אבל לא שלחתי עליך אלא כדי שאראך כח גבורתי ותספר כחי בכל הארץ, הה"ד (שמות ט) ואולם בעבור זאת העמדתך.

¹⁴³ עי' שמות רבה (פרשה יב פסקה ד): ברד עומד נכוה באש ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד, נס בתוך נס. ר' יהודה ור' נחמיה. חד אמר כפרנותא דרומנא דחרציניתיה מתחמא מלגין, וחד אמר כהדין עשיתא דמיא ומשחא מתערבין כחדא ונורא דליק מן גויהון. מלה"ד, לשני לגיונות קשין שהיו נלחמין זה עם זה לימים הגיע זמן מלחמתו של מלך ועשה המלך שלום ביניהם ועשו שליחות המלך ביחד כך אש וברד צהובין זל"ז. כיון שהגיע זמן מלחמתה של מצרים עשה הקב"ה שלום ביניהם, והכו במצרים. הוי ויהי ברד ואש מתלקחת.

(כט) כצאתי את העיר. מן העיר, אבל בתוך העיר לא התפלל, לפי שהיתה מלאה גלולים¹⁴⁴: (ל) טרם תיראון. עדיין לא תיראון. וכן כל טרם שבמקרא עדיין לא הוא, ואינו לשון קודם, כמו טרם ישכבו (בראשית יט ד), עד לא שכיבו, טרם יצמח (שם ב ה), עד לא צמח. אף זה כן הוא, ידעתי כי עדיין אינכם יראים, ומשתהיה הרוחה תעמדו בקלוקלכם: (לא) והפשתה והשערה נכתה. נשברה, לשון פרעה נכה (מלכים ב' כג כט), נכאים (ישעיה טז ז), וכן לא נכו (פסוק לב), ולא יתכן לפרשו לשון הכאה, שאין נר"ן במקום ה"א לפרש נכתה כמו הוכתה, נכו כמו הכו, אלא הנר"ן שורש בתיבה, והרי הוא מגזרת, ונשפו עצמתיו (איוב לג כא): כי השערה אביב. כבר ביכרה ועומדת בקש"ה, ונשתברו ונפלו, וכן הפשתה גדלה כבר והוקשה לעמוד בגבעוליה: השעורה אביב. עמדה באביה, לשון באבי הנחל (שיר השירים ו יא): (לב) כי אפילת הנה. מאוחרות, ועדיין היו רכות, ויכולות לעמוד בפני קשה, ואע"פ שנאמר (פסוק כה) ואת כל עשב השדה הנה הברד, יש לפרש פשוטו של מקרא בעשבים העומדים בקלחם הראויים ללקות בברד. ובמדרש רבי תנחומא, יש מרבותינו שנחלקו על זאת, ודרשו כי אפילות, פלאי פלאות נעשו להם שלא לקו¹⁴⁵: (לג) לא נתך. לא הגיע, ואף אותן שהיו באויר לא הגיעו לארץ, ודומה לו, ונתך עלינו האלה והשבעה (דניאל ט יא) דעזרא, ותגיע עלינו. ומנחם בן סרוק חברו בחלק, כהתוך פסוק (יחזקאל כב כב), לשון יציקת מתכת, ורואה אני את דבריו כתרגומו ויצק (לקמן לח ה), ואתיך. לצקת (שם כז), ואתך לארץ, אף זה לא נתך לארץ, לא הוצק לארץ: חסלת פרשת וארא

(א) ויאמר ה' אל משה בא אל פרעה. והתרה בו: שתי. שימי, שאשית אני: (ב) ולמען תספר - בתורה להודיע לדורות: התעללתי. שחקתי, כמו, פי התעללתי בי (במדבר כב כט), הלוא פאשר התעלל בהם (שמואל א' ו ו) האמור במצרים, ואינו לשון פועל ומעללים, שא"כ היה לו לכתוב עוללתי, כמו ועולל למו פאשר עוללתי לי (איכה א כב), אפך עולל לי (שם יב): (ג) לענת. כתרגומו ואתכנעא, והוא מגזרת עני, מאנת להיות עני ושפל מפני: (ה) את עין הארץ. את מראה הארץ: ולא יוכל וגו'. הרואה, לראות את הארץ, ולשון קצרה דבר: (ז) הטרם תדע. העוד לא ידעת כי אבדה מצרים: (ח) ויושב. הושבו ע"י שליח ששלחו אחריהם, והשיבום אל פרעה: (י) כאשר אשלח אתכם וגו'. אף כי אשלח גם את הצאן ואת הבקר כאשר אמרתם: ראו כי רעה נגד פניכם. כתרגומו. ומדרש אגדה שמעתי, כוכב אחד יש ששמו רעה, אמר להם פרעה, רואה אני באיצטגנינות שלי אותו כוכב עולה לקראתכם במדבר, והוא סימן דם והריגה, וכשחטאו ישראל בעגל ובקש הקב"ה להרגם, אמר משה בתפלתו, למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם (לקמן לב יב), זו היא שאמר להם ראו כי רעה נגד פניכם, מיד (שם יד) וינחם ה' על הרעה, והפך את הדם לדם מילה שמל יהושע אותם, וזהו שנאמר, היום גלותי את חרפת מצרים מעליכם (יהושע ה ט), שהיו אומרים לכם דם אנו רואין עליכם במדבר¹⁴⁶: (יא) לא כן. כאשר אמרתם להוליך הטף עמכם, אלא לכו נא הגברים ועבדו את ה': כי אתה אתם מבקשים. (אותה עבודה) [כי אותה] בקשתם עד הנה, נזבחה לאלהינו (לעיל ה ח), ואין דרך הטף לזבוח: ויגרש אתם. הרי זה לשון קצר, ולא פירש מי המגרש: (יב) בארבה. בשביל מכת הארבה: (יג) ורוח הקדים. רוח מזרחית נשא את הארבה, לפי שבא כנגדו, שמצרים בדרומית מערבית היתה, כמו שמפורש במקום אחר: (יד) ואחריו לא יהיה כן. ואותו שהיה בימי יואל, שנאמר כמהו לא נהיה מן העולם (יואל ב ב), למדנו שהיה כבוד משל משה, (כי אותו של יואל היה) ע"י מינין הרבה, שהיו יחד ארבה, ילק, חסיל, גזם, אבל של משה לא היה אלא של מין אחד, וכמוהו לא היה ולא יהיה: (טו) כל ירק. עלה ירוק, וירדור"א בלע"ז (גרינעם): (יט) רוח ים. רוח מערבי: ימה סוף. אומר אני, שים סוף היה מקצתו במערב כנגד כל רוח דרומית, וגם במזרח של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו, וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לצד מזרח, שנאמר מים סוף ועד ים פלשתים (לקמן כג לא), ממזרח למערב, שים פלשתים במערב היה, שנאמר בפלשתים ישבי חבל הים גוי פרתים (צפניה ב ה): לא נשאר ארבה אחד. אף המלוחים שמלחו מהם¹⁴⁷: (כא) וימש חשך. ויחשיך עליהם חשך יותר מחשכו של לילה, וחשך של לילה יאמיש ויחשיך

¹⁴⁴ עי' שם (פסקה ה): ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי, מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים, לפי שהיתה מטונפת בגלולים ובשקוצים.

¹⁴⁵ עי' תנחומא וארא (פרק טז): רבי פנחס ורבי יהודה בר שלום ר"פ אמר מהו אפילות פלאים עשה הקב"ה בהם.

¹⁴⁶ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז שצב): זה שאמר הכתוב היום גלותי את חרפת מצרים. לפי שראה פרעה באצטגנינות ואמר להם לישראל ראו כי רעה נגד פניכם אמר להם אני רואה באצטגנינות שלי כוכב אחד עולה לקראתכם שמו רעה והוא סימן דם והריגה וכשחטאו ישראל במדבר בעגל אמר משה בתפלתו למה יאמרו מצרים לאמר ברעה הוציאם זהו שאמרנו לכם ראו כי רעה נגד פניכם מיד וינחם ה' על הרעה והפך את הדם לדם מילה שמל אותם יהושע וזהו שנאמר היום גלותי את חרפת מצרים שהיו אומרים דם אנו רואים עליכם.

¹⁴⁷ עי' תנחומא וארא (פרק יד): ויהפוך ה' רוח ים חזק מאד וישא את הארבה לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים אפילו מה שבקדרות ובחביות מלוחין פרחו והלכו להן.

עוד¹⁴⁸: וימש. כמו ויאמש. יש לנו תיבות הרבה חסרות אל"ף, לפי שאין הברת האלף נכרת כל כך אין הכתוב מקפיד על חסרונה, כגון וְלֹא יֵהָל שָׁם עֲרָבִי (ישעיה יג כ), כמו לא יאהל לא יטה אהל. וכן וַתִּזְרְנֵי חֵיל (שמואל ב' כב מ), כמו ותאזרני. ואונקלוס תרגם לשון הסרה, כמו לא ימיש (לעיל יג כב) בְּתֵר דִּיעְדֵי קָבֵל לִילֵיָא, כשיגיע סמוך לאור היום. אבל אין הדבור מיושב על הו"ו של וימש, לפי שהוא כתוב אחר ויהי חשך. ומדרש אגדה פותרו, לשון מַמְשֵׁשׁ בְּצִהָרִים (דברים כח כט), שהיה כפול ומכופל ועב עד שהיה בו ממש¹⁴⁹: (כב) ויהי חשך אפלה שלשת ימים וגו'. חשך של אופל שלא ראו איש את אחיו ג' ימים, ועוד שלשת ימים אחרים חשך מוכפל על זה, שלא קמו איש מתחתיו, יושב אין יכול לעמוד ועומד אין יכול לישוב. ולמה הביא עליהם חשך, שהיו בישראל באותו הדור רשעים, ולא היו רוצים לצאת, ומתו בשלשת ימי אפלה, כדי שלא יראו מצרים במפלתם ויאמרו אף הם לוקין כמונו. ועוד, שחפשו ישראל וראו את כליהם, וכשיצאו והיו שואלין מהן והיו אומרים אין בידינו כלום, אומר לו, אני ראיתו בביתך ובמקום פלוני הוא¹⁵⁰: שלשת ימים. שלוש של ימים, טרציי"נא בלע"ז (דריאהייט), וכן ז' ימים בכל מקום, שטיי"נא של ימים: (כד) יצג. יהא מוצג במקומו: (כה) גם אתה תתן. לא דייך שמקננו ילך עמנו, אלא גם אתה [משלך] תתן¹⁵¹: (כו) פרסה. פרסת רגל פלנט"א בלע"ז (פוסזאל): לא נדע מה נעבד. כמה תכבד העבודה, שמא ישאל יותר ממה שיש בידינו: (כט) כן דברת. יפה דברת ובזמנו, דברת אמת שלא אוסיף עוד ראות פניך¹⁵²: (א) כלה. גמירא, כלה כליל, כולכם ישלח: (ב) דבר נא. אין נא אלא לשון בקשה, בבקשה ממך הזיהרם על כך, שלא יאמר אותו צדיק אברהם, ועבדום וענו אותם קיים בהם, ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם¹⁵³: (ד) ויאמר משה כה אמר ה'. בעמדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו, שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו: כחצת הלילה. כחלק הלילה, כחצות כמו פְּעֻלוֹת (יהושע ו טו), בְּחָרוֹת אָפֶם בְּנוֹ (תהלים קכד ג), זהו פשוטו לישובו

¹⁴⁸ עי' בראשית רבה (פרשה יד פסקה א): חשך על המצריים והוסיף החשך משלו, הוי שלח חשך ויחשיך וימש חשך.

¹⁴⁹ עי' שם: כמה היה אותו חשך רבותינו אמרו עבה כדינר היה שנאמר וימש חשך שהיה בו ממש. ועי' תנחומא וז"ל (סי' יד): ולא ראו איש את אחיו, ולכל בני ישראל היה אור במושבותם, וכתוב וימש חשך, אמר רבי אבדימי בר חמא אותו חשך כפל ומכופל היה, היה מצרי עומד אינו יכול לישוב וישוב אינו יכול לעמוד רבוץ לא היה יכול לזקוף.

¹⁵⁰ עי' שמות רבה (פרשה יד פסקה ג): חשך למה הביא עליהן, יתברך שמו של הקב"ה שאין לפניו משוא פנים והוא חוקר לב ובוחן כליות לפי שהיו פושעים בישראל שהיה להן פטרונין מן המצריים והיה להן שם עושר וכבוד ולא היו רוצים לצאת אמר הקב"ה אם אביא עליהן מכה בפרהסיא וימותו יאמרו המצריים כשם שעבר עלינו כך עבר עליהן לפיכך הביא על המצריים את החשך ג' ימים כדי שיהיו קוברים מתיהם ולא יהיו רואין אותן שונאיהם ויהיו משבחין להקב"ה על כך. מהו חשך אפילה א"ר אבדימי דמן חיפה אותו חשך כפול ומכופל היה רבותינו אמרו ז' ימים של חשך היו כיצד ג' ימים הראשונים מי שהיה יושב וביקש לעמוד עומד והעומד בקש לישוב ועל אלו הימים נאמר ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים לא ראו איש את אחיו ג' ימים אחרים מי שהיה יושב לא היה יכול לעמוד והעומד אינו יכול לישוב ומי שהיה רבוץ אינו יכול לזקוף עליהן נאמר ולא קמו איש מתחתיו שלשת ימים ובג' ימי אפלה נתן הקב"ה חן העם בעיני מצרים והשאלום שהיה ישראל נכנס לתוך בתיהן של מצרים והיו רואין בהן כלי כסף וכלי זהב ושמלות אם היו אומרים אין לנו להשאל לכם היו ישראל אומרים להן הרי הוא במקום פלוני באותה שעה היו המצריים אומרים אם היו אלו רוצים לשקר בנו היו נוטלין אותן בימי החשך ולא היינו מרגישיין, שהרי ראו אותן כבר אחר שלא נגעו חוץ מדעתנו כמו כן לא יחזיקו והיו משאילין להן. לקיים מה שנאמר ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. הה"ד ולכל בני ישראל היה אור וגו' בארץ גושן לא נאמר אלא במושבותם שכל מקום שהיה יהודי נכנס היה אור נכנס ומאיר לו מה שבחביות ובתיבות ובמטמוניות ועליהם נאמר (תהלים קיט) נר לרגלי דבריך וגו', עי"כ, עי"ש עוד.

¹⁵¹ עי' שם (פסקה ד): ויקרא פרעה אל משה ויאמר לכו עבדו ויאמר משה גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות אמר ליה משה לא תהא סבור שאנו נזבח משלנו כלום אלא גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות שנקריב להקב"ה על שמך, וגם מקננו ילך עמנו.

¹⁵² עי' שם: ויאמר לו פרעה לך ויאמר משה כן דברת יפה כוונת שלא אוסיף עוד ראות פניך שכן אמר לי הקב"ה כמו שאתה אומר.

¹⁵³ עי' ברכות (ט ע"א): דבר נא באזני העם וגו' אמרי דבי רבי ינאי אין נא אלא לשון בקשה אמר ליה הקדוש ברוך הוא למשה בבקשה ממך לך ואמור להם לישראל, בבקשה מכם, שאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב, שלא יאמר אותו צדיק ועבדום וענו אותם קיים בהם ואחרי כן יצאו ברכוש גדול לא קיים בהם.

על אופניו, שאין חצות שם דבר של חצי. ורבותינו דרשו, כמו כבחצות הלילה, ואמרו שאמר משה כחצות, דמשמע סמוך לו או לפניו או לאחוריו, ולא אמר בחצות, שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו, משה בָּדָאי הוא, [אבל הקב"ה יודע עתיו ורגעיו, אמר בחצות]¹⁵⁴: (ה)עד בכור השבי. למה לקו השבויים, כדי שלא יאמרו יראתם תבעה עלבונם, והביאה פורענות על מצרים¹⁵⁵: מבכור פרעה עד בכור השפחה. כל הפחותים מבכור פרעה וחשובים מבכור השפחה היו בכלל. ולמה לקו בני השפחות, שאף הם היו משעבדים בהם ושמחים בצרתם¹⁵⁶: וכל בכור בהמה. לפי שהיו עובדין לה, וכשהקב"ה נפרע מן האומה [עובדי כוכבים], נפרע מאלהיה¹⁵⁷: (ז)לא יחרץ כלב לשנו. אומר אני שהוא לשון שנון, לא ישנו. וכן לא חָרַץ לְבַנֵי יִשְׂרָאֵל לְאִישׁ אֶת לְשׁוֹנוֹ (יהושע י כא), לא שנו. אֶז תְּחַרֵץ (שמואל ב' ה כד), תשתנו. לְמוֹרָג חָרוץ (ישעיה מא טו), שנון. מְחֻשְׁבוֹת חָרוץ (משלי כא ה), אדם חריף ושנון. וְיָד חָרוּצִים תַעֲשִׂיר (שם י ד), חריפים, סוחרים שנונים: אשר יפלה. יבדיל: (ח)וירדו כל עבדיך. חלק כבוד למלכות¹⁵⁸, שהרי בסוף ירד פרעה בעצמו אליו בלילה (לעיל יב לא) וַיֵּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִתּוֹךְ עַמִּי, ולא אמר לו משה מתחלה וירדת אלי והשתחית לי: אשר ברגליך. ההולכים אחר עצתך והלוכך: ואחרי כן אצא. עם כל העם מארצך: ויצא מעם פרעה. כשגמר דבריו יצא מלפניו: בחרי אף. על שאמר לו (לעיל י כח) אֵל תִּסֹּף רְאוֹת פְּנֵי: (ט)למען רבות מופתי. מופתי שְׁנִים, רבות שלשה, מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער את מצרים: (י)ומשה ואהרן עשו וגו'. כבר כתב לנו זאת בכל המופתים, ולא שנאה כאן אלא בשביל לסמכה לפרשה של אחריה: (א)ויאמר ה' אל משה ואל אהרן. בשביל שאהרן עשה וטרח במופתים כמשה, חלק לו כבוד זה במצוה ראשונה, שכללו עם משה בדבור: בארץ מצרים. חוץ לכרך, או אינו אלא בתוך הכרך, תלמוד לומר כצאתי את העיר וגו', ומה תפלה קלה לא התפלל בתוך הכרך, [לפי שהיתה מלאה גילולים, דבר חמור כזה לא כל שכן] (דבור חמור לא כל שכן. ומפני מה לא נדבר עמו בתוך הכרך, לפי שהיתה מלאה גלולים)¹⁵⁹: (ב)החדש הזה. הראהו לבנה בחדושה, ואמר לו,

¹⁵⁴ עי' ברכות (ג ע"ב): משה רבינו לא הוה ידע דכתיב כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים, מאי כחצות, אילימא דאמר ליה קודשא בריך הוא כחצות, מי איכא ספיקא קמי שמיא, אלא דאמר ליה (למחר) בחצות (כי השתא), ואתא איהו ואמר כחצות. אלמא מספקא ליה וכו' רבי זירא אמר משה לעולם הוה ידע וכו' וכיון דמשה הוה ידע למה ליה למימר כחצות משה קסבר שמא יטעו אצטגניני פרעה ויאמרו משה בדאי הוא, דאמר מר, למד לשונך לומר איני יודע, שמא תתבדה ותאחז.

¹⁵⁵ עי' מכילתא (פרשת בא פרשה יג): עד בכור השבי. וכי שבויים מה חטאו, אלא שלא יהו השבויין אומ' יראתינו הביאה עליו את הפורענות, קשה יראתן שעמדה על עצמן קשה יראתינו שלא שלטה בנו הפורענות. ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמחין בהם, שנאמר (משלי יז) שמח לאיד לא ינקה וכתוב שם כ"ד בנפול אויבך אל תשמח וכתוב יחזקאל כ"ו בן אדם יען אשר אמרה צר על ירושלם האח וגו' וכתוב שם לכן כה אמר ה' צבאות הנני אליך צור והעלתי עליך גוים רבים כהעלות הים לגליו. ולא שבויים בלבד אלא אפילו עבדים ושפחות שנא' שמות י"א עד בכור השפחה.

¹⁵⁶ עי' הערה הקודמת. ועי' שמות רבה (פרשה יח פסקה י): הרבה נסים עשה הקב"ה לישראל הרג בכורי מצרים שהיו משולים לבהמה שנאמר (יחזקאל כג) אשר בשר חמורים בשרם הרג בכורי שבי שהיו אומרים לשבוי שהיה חבוש בבית האסורין רצונך שתצא ויגאלו ישראל והוא אומר לא נצא מיכן לעולם כדי שלא יצאו ישראל לכך דנן עמהם מבכור פרעה עד בכור השבי משל למלך שעשה שמחה לבנו והרג שונאיו אמר המלך כל מי ששמח לי יבא לשמחת בני וכל מי ששונא לי יהרג עם השונאים.

¹⁵⁷ עי' בראשית רבה (פרשה צ"ו ס' ה): מפני מה בקש יעקב אבינו שלא יקבר במצרים שלא יעשו אותו עבודת כוכבים שכשם שנפרעין מן העובד כך נפרעין מן הנעבד דכתיב (שמות יב) ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים.

¹⁵⁸ עי' שמות רבה (פרשה ז פסקה ג): ואל פרעה מלך מצרים להוציא את בני ישראל מארץ מצרים אמר להן הקב"ה היו נוהגין בו כבוד וחלקו כבוד למלכות, אע"פ שאני צריך לעשות בו את הדין. וכן עשה משה, שנאמר (שמות יא) וירדו כל עבדיך אלה אלי לא אמר עליו אלא על עבדיו. אע"פ שהיה לו לומר אתם ומלככם, הוא בעצמו שנאמר (שם) ויקם פרעה לילה, ולכך לא פרסם אותו, כדי לחלוק כבוד למלכות.

ועי' זבחים (קב ע"א): א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך דכתיב וירדו כל עבדיך אלה אלי ואילו לדידיה לא קאמר ליה.

¹⁵⁹ עי' שם (פסקה ה): ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי, מכאן שלא היה משה חפץ להתפלל בתוך מצרים, לפי שהיתה מטונפת בגלולים ובשקוצים.

כשהירח מתחדש יהיה לך ר"ח. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, על חדש ניסן אמר לו, זה יהיה ראש לסדר מנין החדשים, שיהא אייר קרוי שני, סיון שלישי¹⁶⁰: הזה. נתקשה משה על מולד הלבנה, באיזו שעור תראה ותהיה ראויה לקדש, והראה לו באצבע את הלבנה ברקיע, ואמר לו כזה ראה וקדש¹⁶¹. וכיצד הראהו, והלא לא היה מדבר עמו אלא ביום, שנאמר וַיְהִי בַיּוֹם דְּבַר ה' (לעיל ו' כח), בַּיּוֹם צִוְּתוּ (ויקרא ז' לח), מִן הַיּוֹם אֲשֶׁר צָנָה ה' וְהִלָּאָה (במדבר טו' כג), אלא סמוך לשקיעת החמה נאמרה לו פרשה זו, והראהו עם חשכה: (ג) דברו אל כל עדת. וכי אהרן מדבר, והלא כבר נאמר, אֲתָה תְדַבֵּר (לעיל ז' ב), אלא חולקין כבוד זה לזה, ואומרים זה לזה למדני, והדבור יוצא מבין שניהם כאלו שניהם מדברים¹⁶²: אל כל עדת ישראל וגו' בעשר לחדש. דברו היום בראש חודש, שיקחוהו בעשור לחדש¹⁶³: הזה. פסח מצרים מקחו מבעשור, ולא פסח דורות¹⁶⁴: שה לבית אבת. למשפחה אחת, הרי שהיו מרובין יכול שה אחד לכולן, תלמוד לומר שה לבית¹⁶⁵: (דואם ימעט הבית מהיות משה. ואם יהיו מועטין מהיות משה אחד, שאין יכולין לאכלו ויבא לידי נותר, ולקח הוא ושכנו וגו', זהו משמעו לפי פשוטו. ועוד יש בו מדרש, ללמד שאחר שנמנו עליו, יכולין להתמעט ולמשוך ידיהם הימנו, ולהמנות על שה אחר, אך אם באו למשוך ידיהם ולהתמעט, מהיות משה, יתמעטו בעוד השה קיים, בהיותו בחיים ולא משנשחט¹⁶⁶: במכסת. חשבון, וכן מְכַסֵּת הָעֶרְבָן¹⁶⁷ (ויקרא כז' כג): לפי אכלו. הראוי לאכילה, פרט לחולה וזקן [שאינו יכול] (שאינן יכולין) לאכול כזית¹⁶⁸: תכסו. תתמנון: (ה) תמים. בלא מום¹⁶⁹: בן שנה.

ועי' מדרש תנחומא (בא פרק ה) לא נמצאת שכינה במצרים שנא' ויאמר אליו משה כצאתי את העיר אפרוש את כפי (שמות ט) למה שהיתה ארץ מצרים מלאה גלולים לכך כתיב בארץ מצרים ולא בתוך מצרים.

¹⁶⁰ עי' מדרש תנחומא (בא פרק ו): החדש הזה לכם רבי ישמעאל אומר הראה לו הירח בלילה ואמר לו כזה אתם רואים וקובעים כן הלכה לדורות ולמד להם מולד לבנה ואמר להם עד עכשיו אני הייתי מעבר את השנים הרי כבר מסרתי לכם מעכשיו התחילו למנות החודש הזה זה ניסן ואין אחר ניסן מדתשרי כתיב בו חג האסיף תקופה ללמדך חדש שיש בו חג וקרוי אסיף ותקופת השנה ששנה יוצא בו וקרוי שביעי זה תשרי שהוא שביעי לניסן.

¹⁶¹ עי' במדבר רבה (פרשה טו פסקה ד): בהעלותך, את מוצא שנתקשה משה במעשה המנורה יותר מכל כלי המשכן עד שהראהו הקב"ה באצבע וכן בפרסות בהמה טמאה וטהורה שנא' (ויקרא יא) זאת החיה אשר תאכלו את זה לא תאכלו הראהו באצבע וכן בירח החדש הזה לכם.

¹⁶² עי' מכילתא (פרשת בא פרשה ג): דברו אל כל עדת (בני) ישראל. רבי ישמעאל אומר וכי שניהם מדבר' היו והלא כבר נאמר (שמות ל"א) ואתה תדבר אל בני ישראל לאמר ומה ת"ל דברו אלא כשהיה משה מדבר היה אהרן מרכין אזנו לשמוע באימה ומעלה עליו הכתוב כאלו שומע מפי הקב"ה. ר' אחי ב"ר יאשיה אומר וכי שניהם מדבר' היו והלא כבר נאמר ואתה תדבר אל כל ישראל ומה ת"ל דברו אלא כיום שמשה מדבר היה אהרן מימינו ואלעזר משמאלו ואיתמר מימינו של אהרן והדבור יוצא מביניהם כאלו הג' מדבר'. ר"ש בן יוחאי אומר משה היה חולק כבוד לאהרון ואומר למדני והדבור יוצא מביניהם ואהרן היה חולק כבוד למשה ואומר לו למדני והדבור יוצא מביניהם כאלו שניהם מדברים.

¹⁶³ עי' פסחים (ו ע"ב): נאמר החדש הזה לכם ראש חדשים וכתוב דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו להם איש שה לבית אבת וגו' ממאי דבריש ירחא קאי, דילמא בארבעה בירחא או בחמשה בירחא קאי, אלא אמר רבה בר שמי משמיה דרבינא מהכא וידבר ה' אל משה במדבר סיני בשנה השנית בחדש הראשון וכתוב ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו.

¹⁶⁴ עי' פסחים (צו ע"א): מתני'. מה בין פסח מצרים לפסח דורות, פסח מצרים מקחו מבעשור וכו' גמרא. מנא לן, דכתיב דברו אל כל עדת ישראל לאמר, בעשור לחדש הזה ויקחו. זה מקחו מבעשור, ואין פסח דורות מקחו מבעשור.

¹⁶⁵ עי' מכילתא בא (פרשה ג): שומע אני שה אחד לכלן, ת"ל שה לבית אבות, אין לבית אבות אלא למשפחו, שנא' למשפחותם לבית אבותם.

¹⁶⁶ עי' מכילתא שם: ואם ימעט הבית מהיות משה. בא הכתוב ללמדך שלעולם נמנין על הפסח ומושכין ידיהם ממנו עד שישחט בלבד שלא יניח את הפסח כמות שהוא. ר' יהודה אומר בלבד שלא יהא שם א' מחבורה הראשונה שלא לעשות עיקר טפלה וטפלה עיקר.

¹⁶⁷ עי' שם: במכסת נפשות. אין מכסת אלא מנין שישחטנו למנויו ואם שחטו שלא למנויו עבר על מצוה שומע אני שיהא כשר תלמוד לומר איש לפי אכלו תכוסו שנה עליו הכתוב לפסול.

¹⁶⁸ עי' מכילתא שם: במכסת נפשות למה נאמר לפי שנאמר איש אין לי אלא איש אשה טומטום אנדרוגינוס מנין תלמוד לומר במכסת נפשות ריבה. משמע מביא את אלו ומביא את החולה ואת הקטן

כל שנתו קרוי בן שנה, כלומר שנולד בשנה זו¹⁷⁰: מן הכבשים ומן העזים. או מזה או מזה, שאף עז קרויה שה, שנאמר וְשֵׁה עֲזִים¹⁷¹ (דברים יד ד): (ו) והיה לכם למשמרת. זה לשון בקור, שטעון בקור ממום ארבעה ימים קודם שחיטה. ומפני מה הקדים לקיחתו לשחיטתו ארבעה ימים מה שלא צוה כן בפסח דורות, היה ר' מתיא בן חרש אומר, הרי הוא אומר, וְאָעֵבֶר עֲלֶיךָ וְאָרְאָךְ וְהָנָה עֵתָךְ עֵת דָּדִים (יחזקאל טז ח), הגיעה שבועה שנשבעתי לאברהם שאגאל את בניו, ולא היו בידם מצות להתעסק בהם כדי שיגאלו, שנאמר, וְאֵת עַרְם וְעַרְיָה (שם ז), ונתן להם שתי מצות, דם פסח ודם מילה שכלו באותו הלילה, שנאמר מִתְבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ (שם ו), בשני דמים, ואומר, גַּם אֵת בְּדָם בְּרִיתְךָ שְׁלַחְתִּי אֲסִירֶיךָ מְבוֹר אֵין מִים בו (זכריה ט יא), [ושהיו] (ולפי שהיו) שטופים באלילים, אמר להם, מִשְׁכוּ וּקְחוּ לָכֶם (פסוק כא), משכו ידיכם מאלילים וקחו לכם צאן של מצוה¹⁷²: ושחטו אתו וגו'. וכי כולן שוחטין,

שאינן יכולין לאכול כזית תלמוד לומר איש לפי אכלו יצאו החולה והקטן שאינן יכולין לאכול כזית שאין שוחטין עליהן.

¹⁶⁹ עי' מכילתא שם פרשה ד: תמים. להוציא בעל מום.

¹⁷⁰ עי' מכילתא שם: בן שנה. אין לי אלא בן שנה. כל שנתו מנין, היה רבי ישמעאל אומר ק"ו ומה אם עולה חמורה כשרה לבא כל שנתה כבת שנתה פסח שהוא קל אינו דין שיוכשר כל שנתו כבן שנתו. רבי יוסי הגלילי אומר ומה איל שתחלתו פסול סופו כשר שה שתחלתו כשר אינו דין שיהא סופו כשר.

¹⁷¹ עי' מכילתא שם: מן הכשבים ומן העזים. מזה בפני עצמו ומזה בפני עצמו. אתה אומר כן, או אינו אלא שיביא משניה' כאחת ת"ל (ויקרא א') ואם מן הצאן קרבנו מזה בפני עצמו ומזה בפני עצמו. והרי דברים ק"ו ומה אם עולה חמורה כשרה להביא מין אח' פסח שהוא קל אינו דין שיוכשר לבא ממין א' מה ת"ל מן הכבשים ומן העזים מזה בפני עצמו ומזה בפני עצמו.

¹⁷² עי' שם ה: והיה לכם למשמרת וגו' מפני מה הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים היה רבי מתיא בן חרש אומר הרי הוא אומר ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים (יחזקאל טז ח). הגיע שבועתו שנשבע הקדוש ברוך הוא לאברהם שיגאל את בניו ולא היה בידם מצות שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר שדים נכוננו ושערך צמח ואת ערום ועריה וגו' (שם ז) ערום מכל מצות נתן להם הקדוש ברוך הוא שתי מצות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמך וגומר (שם ו) ואומר גם את בדם בריתך שלחתי אסיריך מבור אין מים בו (זכריה ט יא) לכך הקדים הכתוב לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה רבי אליעזר הקפר ברבי אומר וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצות שאין כל העולם כדאי בהם שלא נחשדו על העריות. ולא על לשון הרע ולא שנו את שמם. ולא שנו את לשונם ומנין שלא נחשדו על העריות שנאמר ויצא בן אשה ישראלית (ויקרא כד י) להודיע שבחן של ישראל שלא היה ביניה' אלא זה ופרסמו ופרטו הכתוב. ועליהם מפורש בקבלה גן נעול אחותי כלה (שיר השירים ד יב) גן נעול אלו הזכרים. גל נעול מעין חתום אלו הנקבות. ור' נתן אומר גן נעול אלו הנשואות. גל נעול מעין חתום אלו הארוסות. דבר אחר גן נעול גל נעול אלו שתי ביאות ומנין שלא נחשדו על לשון הרע והיו אוהבין זה את זה תלמוד לומר ושאלה אשה משכנתה (שמות ג כב) כבר היה בידם שנים עשר חדש ואי אתה מוצא אחד מהם שהלשין על חברו ומנין שלא שנו שמם כשם שמייחסן בירידתן שנאמר ראובן שמעון לוי ויהודה (שם א ב) כך מייחסן בעלייתן ראובן שמעון לוי ואו' ויתילדו על משפחותם לבית אבותם וגו' (במדבר א יח) ואו' המלאך הגאל אותי מכל רע יברך את הנערים ויקרא בהם שמי וגו' (בראשית מח טז) ומנין שלא שנו את לשונם שנ' כי פי המדבר אליכם (שם מה יב) ואו' ויאמרו אלהי העברים נקרה עלינו וגו' (שם' ה ג) ואומר ויבא הפליט ויגד לאברם העברי (בראשית יד יג). ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ד' ימים לפי שהיו ישראל שטופין בע"ז במצרים וע"ז שקולה כנגד כל המצות שנא' והיה אם מעיני העדה נעשתה בשגגה (במדבר טו כד) יחד הכתוב המצוה הזאת ואמרה ענין בפני עצמו ואי זה זה עבודה זרה אתה אומר ע"ז או אינו אלא אחת מכל מצות האמורות בתורה סתם כשהוא אומר וכי תשגו ולא תעשו וגו' באו כל המצות ללמד על מצוה אחת [ששקולה בכולן מה העובר על כל המצות פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה אף העובר על מצוה אחת פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה שנא' לעבור ברית] ומנין לעובר על כל מצות שהוא פורק עול ומפר ברית ומגלה פנים בתורה שנא' לעברך בברית ה' אלהיך (דברים כט יא) ואין ברית אלא תורה שנא' אלה דברי הברית וגו' (שם כח סט) אמר להם משכו ידיכם מע"ז והדבקו במצות ר' יהודה בן בתירא אומר הרי הוא אומר ולא שמעו אל משה מקוצר רוח וגו' וכי יש לך אדם שהוא מתבשר בשורה טובה ואינו שמח נולד לך בן זכר רבך מוציאך לחירות ואינו שמח אם כן למה נאמר ולא שמעו אל משה (שמות ו ט) אלא שהיה קשה בעיניהם לפרוש מעבודה זרה שנ' ואומר אליהם איש שקוצי עיניו השליכו ובגלולי מצרים אל תטמאו (יחזקאל כ ז) ואומר וימרו בי ולא אבו

אלא מכאן ששלוחו של אדם כמותו¹⁷³: קהל עדת ישראל. קהל ועדה וישראל, מכאן אמרו פסחי צבור נשחטין בשלש כתות זו אחר זו, נכנסה כת ראשונה נעלו דלתות העזרה וכו', כדאיתא בפסחים (סד ע"א)¹⁷⁴: בין הערבים. משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהשמש נוטה לבית מבואו לערוב¹⁷⁵, ולשון בין הערבים נראה בעיני, אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה, עריבת היום בתחלת שבע שעות, מפי ינטו צללי ערב (ירמיה ו ד), ועריבת הלילה בתחלת הלילה. ערב לשון נשף וחשך, כמו ערבה כל שמחה (ישעיה כד יא): (ז) ולקחו מן הדם. זו קבלת הדם, יכול ביד, תלמוד לומר, אשר בסף¹⁷⁶: המזוזת. הם הזקופות, אחת מכאן לפתח ואחת מכאן: המשקוף. הוא העליון, שהדלת שוקף עליו כשסוגרין אותו, לינט"ל בלע"ז (אבערשוועלע). ולשון שקיפה, חבטה, כמו קול עלה נדף (ויקרא כו לו), טרפא דשקיף. חבורה, משקופי: על הבתים אשר יאכלו אתו בהם. ולא על משקוף ומזוזות שבבית התבן ובבית הפקר, שאין דרין בתוכו¹⁷⁷: (ח) את הבשר. ולא גידים ועצמות¹⁷⁸: על מררים. כל עשב מר נקרא מרור, וציום לאכול מרור זכר לוימררו את חייהם: (ט) אל תאכלו ממנו נא. שאינו צלוי כל צרכו קוראו נא בלשון ערבי¹⁷⁹: ובשל מבשל. כל זה באזהרת לא תאכלו: במים. מנין לשאר משקין, תלמוד לומר ובשל מבושל מכל מקום¹⁸⁰: כי אם צלי אש. למעלה גזר עליו במצות עשה, וכאן הוסיף עליו לא תעשה, אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש¹⁸¹: ראשו על כרעיו. צולהו כולו כאחד עם ראשו ועם כרעיו ועם קרבו, ובני מעיו נותן לתוכו אחר הדחתן (שם עד.). ולשון על כרעיו ועל קרבו, כלשון על צבאתם

שמוע וגו' ואעש למען שמי לבלתי החל וגו' (שם ח - ט) הה"ד וידבר ה' אל משה ואל אהרן ויצום אל בני ישראל (שמות ו יג) צום לפרוש מעבודה זרה.

¹⁷³ עי' ירושלמי קדושין (פרק ב הלכה א): מניין ששלוחו של אדם כמותו, אמר רבי לעזר, (שמות יב) ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל בין הערבים וכי כולן שוחטין אותו והלא אחד הוא שהוא שוחט על ידי כולם אלא מיכן ששלוחו של אדם כמותו.

¹⁷⁴ עי' פסחים (סד ע"א) מתני': הפסח נשחט בשלש כתות שנאמר ושחטו אותו כל קהל עדת ישראל קהל ועדה וישראל. נכנסה כת הראשונה נתמלאה העזרה, נעלו דלתות העזרה תקעו הריעו ותקעו הכהנים עומדים שורות שורות ובידיהם בזיכי כסף ובזיכי זהב שורה שכולה כסף כסף ושורה שכולה זהב זהב לא היו מעורבין ולא היו לבזיכין שוליים שמא יניחום ויקרש הדם שחט ישראל וקבל הכהן, נותנו לחבירו, וחבירו לחבירו, ומקבל את המלא ומחזיר את הריקן. כהן הקרוב אצל המזבח זורקו זריקה אחת כנגד היסוד. יצתה כת ראשונה ונכנסה כת שניה, יצתה שניה נכנסה שלישית. כמעשה הראשונה כך מעשה השניה והשלישית.

¹⁷⁵ עי' ירושלמי פסחים (פרק ה הלכה א): כתיב וזה אשר תעשה על המזבח וגו' הייתי אומר יקרבו שניהן בשחרית ושניהן בין הערבים ת"ל את הכבש אחד תעשה בבקר. הייתי אומר יקרב של שחר עם הנץ החמה ושל בין הערבים עם דמדומי החמה ת"ל בין הערבים. נאמר כאן בין הערבים ונאמר להלן בין הערבים מה בין הערבים שנאמר להלן משש שעות ולמעלן אף בין הערבים שנא' כאן משש שעות ולמעלן.

¹⁷⁶ עי' מכילתא דרבי ישמעאל בא (פרשה ו): ולקחו מן הדם, שומע אני בין ביד בין בכלי ת"ל אשר בסף.

¹⁷⁷ עי' מכילתא שם: על הבתים אשר יאכלו אותו בהם. אין לי אלא על הבתים אשר יאכלו אותו בהם בתים שהיו ישנים בהם מנין ת"ל על הבתים אשר אתם שם מכל מקום.

¹⁷⁸ עי' מכילתא שם: ואכלו את הבשר. בשר ולא גידים וחלע עצמות ולא קרנים ולא טלפים.

¹⁷⁹ עי' פסחים (מא ע"א): שאני הכא דאמר קרא ובשל מבשל מכל מקום תנו רבנן יכול צלאו כל צורכו יהא חייב תלמוד לומר אל תאכלו ממנו נא ובשל מבשל במים נא ובשל מבושל אמרתי לך ולא שצלאו כל צורכו היכי דמי אמר רב אשי דשויא חרוכא תנו רבנן יכול אכל כזית חי יהא חייב תלמוד לומר אל תאכלו ממנו נא.

¹⁸⁰ עי' מכילתא שם: ובשל מבושל במים. אין לי אלא מים שאר כל המשקין מנין היה ר' ישמעאל אומר אמרת ק"ו הוא אם מים שאינן מפיגין טעמן הרי הן אסורין בבישול שאר המשקין שהן מפיגין טעמן דין הוא שיהו אסורין בבישול. ר' עקיבא אומר אין לי אלא מים שאר כל משקין מנין ת"ל ובשל מבושל להביא שאר המשקין. ר' אומר אני אקרא אל תאכלו ממנו כי אם צלי אש ומה תלמוד לומר נא ובשל מבושל שיכול אין לי אלא בשעה שהוא באכול צלי ובשעה שהוא נא ומבושל מבעוד יום מנין ת"ל ובשל מבושל לחייב עליו מבעוד יום.

¹⁸¹ עי' בבא מציעא (קטו ע"ב, עי"ש): אמר רבא, אכל נא לוקה שתים, משום נא ומשום כי אם צלי אש, מבושל לוקה שתים, משום מבושל ומשום כי אם צלי אש. נא ומבושל לוקה שלש, משום נא, ומשום מבושל, ומשום לא תאכלנו כי אם צלי אש. וכו' אמר לך רבא, וכו' כי אם צלי אש למאי אתא. שמע מינה ללאו.

(לעיל ו כו), כמו בצבאותם כמות שהן, אף זה כמות שהוא, כל בשרו משלם: (י) והנותר ממנו עד בקר. מה תלמוד לומר עד בקר פעם שניה, ליתן בקר על בקר, שהבקר משמעו משעת הנץ החמה, ובא הכתוב להקדים שאסור באכילה מעלות השחר, זהו לפי משמעו. ועוד מדרש אחר, למד שאינו נשרף ביו"ט אלא ממחרת, וכך תדרשנו, והנותר ממנו בבקר ראשון, עד בקר שני תעמוד ותשרפנו¹⁸²: (יא) מתניכם חגרים. מזומנים לדרך: בחפזון. לשון בהלה ומהירות, כמו וַיְהִי דָוָד נֶחֱפֵז לָלֶכֶת (שמואל א' כג כו), אֲשֶׁר הִשְׁלִיכוּ אֲרָם בְּחַפְזָם (מלכים ב' ז טו): פסח הוא לה'. הקרבן (הוא) קרוי פסח, על שם הדלוג והפסיחה שהקב"ה מדלג בתי ישראל מבין בתי מצרים, וקופץ ממצרי למצרי וישראל אמצעי נמלט¹⁸³, ואתם עשו כל עבודותיו לשם שמים (דבר אחר) דרך דילוג וקפיצה, זכר לשמו שקרוי פסח, וגם פסק"א לשון פסיעה: (יב) ועברתי. כמלך העובר ממקום למקום, ובהעברה אחת וברגע אחד כולן לוקין¹⁸⁴: כל בכור בארץ מצרים. אף בכורות אחרים והם במצרים, ומנין אף בכורי מצרים שבמקומות אחרים, תלמוד לומר לְמִנְהָ מִצְרַיִם בְּבִכּוּרֵיהֶם (תהלים קלו י)¹⁸⁵: מאדם ועד בהמה. מי שהתחיל בעבירה תחלה ממנו מתחלת הפורענות¹⁸⁶: ובכל אלהי מצרים. של עץ נרקבת, ושל מתכת נמסת ונתכת לארץ¹⁸⁷: אעשה שפטים אני ה'. אני בעצמי, ולא על ידי שליח¹⁸⁸: (יג) והיה הדם לכם לאת. לכם לאות ולא לאחרים לאות, מכאן שלא נתנו הדם אלא מבפנים¹⁸⁹: וראיתי את הדם. הכל גלוי לפניו, אלא אמר הקב"ה נותן אני את עיני לראות שאתם עסוקים במצותי, ופוסח אני עליכם¹⁹⁰: ופסחתי. וחמלתי, ודומה לו פְּסוּחַ וְהַמְלִיט (ישעיה לא ה). ואני אומר, כל פסיחה לשון דלוג וקפיצה, ופסחתי, מדלג היה מבתי ישראל לבתי מצרים, שהיו שרוים זה בתוך זה, וכן פְּסָחִים עַל שְׁתֵּי הַסְּעִפִּים (מלכים א' יח כא), וכן כל הפסחים הולכים כקופצים, וכן פְּסוּחַ וְהַמְלִיט (ישעיה לא ה), מדלגו וממלטו מבין המומתים¹⁹¹: ולא יהיה בכם נגף. אבל הווה הוא במצרים. הרי שהיה מצרי בביתו של ישראל יכול ימלט, תלמוד לומר ולא יהיה בכם נגף, אבל הווה במצרי שבבתיכם. הרי שהיה ישראל בביתו של מצרי שומע אני ילקה כמותו, תלמוד לומר ולא יהיה בכם נגף¹⁹²: (יד) לזכרון. לדורות: וחגתם אתו. יום שהוא

¹⁸² עי' שבת (כד ע"ב): אמר חזקיה, וכן תנא דבי חזקיה: אמר קרא ולא תותירו ממנו עד בקר והנותר ממנו עד בקר, שאין תלמוד לומר עד בקר, מה תלמוד לומר עד בקר - בא הכתוב ליתן לו בקר שני לשריפתו.

¹⁸³ עי' פסחים (קטז ע"ב): פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים.

¹⁸⁴ עי' מכילתא בא (פרשה ז): ועברתי בארץ מצרים. רבי יהודה אומר כמלך שעובר ממקום למקום.
¹⁸⁵ עי' מכילתא בא (פרשה יג), והה' הכה כל בכור בארץ מצרים. אפילו ממקומות אחרים. ובכורי מצרים שהן במקומות אחרים מנין תלמוד לומר (תהלים קל"ו) למכה מצרים וגו'. בכורי חם כוש ופוט לוד מנין תלמוד לומר (שם ע"ח) ויך כל בכור במצרים וגו'.

¹⁸⁶ עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תשח): וימח את כל היקום אשר על פני האדמה מאדם עד בהמה, מי שהתחיל בעבירה, ממנו התחילה הפורענות.

¹⁸⁷ עי' מכילתא בא (פרשה ז): ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ה'. שפטי' משוני' זה מזה צלם של אבן היה נימוח ושל עץ היה נרקב ושל מתכת היה נעשה חררה שנא' (במדבר ל"ג) ומצרים מקברים. וי"א של אבן נרקבת ושל עץ נמסית.

¹⁸⁸ עי' הגדה של פסח: ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה, אני ולא מלאך. והכיתי כל בכור בארץ מצרים אני ולא שרף. ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים אני ולא השליח. אני ה', אני הוא ולא אחר.

¹⁸⁹ עי' מכילתא שם (פרשה ו): ונתנו על שתי המזוזות ועל המשקוף. מבפנים. אתה אומר מבפנים או אינו אלא מבחוץ ת"ל וראיתי את הדם הנראה לי ולא הנראה לאחרים דברי ר' שמעון. ר' נתן אומר בפנים אתה אומר בפנים או אינו אלא מבחוץ ת"ל והיה הדם לכם לאות ולא לאחרים לאות. ר' יצחק אומר לעולם מבחוץ כדי שיהו המצרים רואין ומיעיהם מתחתכין.

¹⁹⁰ עי' שם: וראיתי את הדם. היה ר' ישמעאל אומר והלא הכל גלוי לפניו דניאל ב' ידע מה בחשוכה ונהורא עמיה שריה ואומר תהלים קל"ט גם חשך לא יחשיך ממך ומה ת"ל וראיתי את הדם. אלא בשכר מצוה שאתם עושים אני נגלה וחס עליכם שנא' ופסחתי עליכם אין פסיחה אלא חיים שנא' ישעיה ל"א כצפרים עפות כן יגן ה' צבאות על ירושלם גנון והציל פסוח והמליט.

¹⁹¹ עי' שם: ופסחתי עליכם. ר' יאשיה אומר אל תקרי ופסחתי אלא ופסעתי שהב"ה מדלג על בתי בני ישראל במצרים שנא' שה"ש ב' קול דודי הנה זה בא מדלג על ההרים ואומר שם הנה זה עומד אחר כתלנו וגו'. רבי יונתן אומן ופסחתי עליכם אני חס ואני חס על המצרים.

¹⁹² עי' שם: הרי שהיה מצרי בתוך ביתו של ישראל שומע אני ינצל ת"ל ופסחתי עליכם אני חס ולא על המצרים. הרי שהיה ישראל בבית המצרי שומע אני ילקה בגללו ת"ל ולא יהיה בכם נגף בכם אינו הווה אבל הווה על המצרים.

לך לזכרון אתה חוגגו, ועדיין לא שמענו אי זהו יום הזכרון, תלמוד לומר זכור את היום הזה אשר יצאתם (לקמן יג ג), למדנו שיום היציאה הוא יום של זכרון, ואיזה יום יצאו, תלמוד לומר ממחרת הפסח יצאו (במדבר לג ג), הוי אומר יום ט"ו בניסן הוא של י"ט, שהרי ליל ט"ו אכלו את הפסח ולבקר יצאו¹⁹³: לדרתיכם וגו'. שומע אני מעוט דורות שנים, תלמוד לומר חקת עולם תחגהו¹⁹⁴: (טו) שבעת ימים. שטי"נא של ימים: שבעת ימים מצות תאכלו. ובמקום אחר הוא אומר ששת ימים תאכל מצות (דברים טז ח), למד על שביעי של פסח שאינו חובה לאכול מצה, ובלבד שלא יאכל חמץ, מנין אף ששה רשות, תלמוד לומר ששת ימים. זו מדה בתורה, דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו בלבד יצא אלא ללמד על הכלל כולו יצא, מה שביעי רשות אף ששה רשות, יכול אף לילה הראשון רשות, תלמוד לומר (להלן פסוק יח) בערב תאכלו מצת, הכתוב קבעו חובה¹⁹⁵: אך ביום הראשון תשביתו שאר. מערב יום טוב, וקרוי ראשון לפי שהוא לפני השבעה, ומצינו מוקדם קרוי ראשון, כמו הראשון אדם תולד (איוב טו ז), הלפני אדם נולדת, או אינו אלא ראשון של שבעה, תלמוד לומר (לקמן לד כה) לא תשחט על חמץ, לא תשחט הפסח ועדיין חמץ קיים¹⁹⁶: הנפש ההוא. כשהיא בנפשה ובדעתה, פרט לאנוס¹⁹⁷: מישאל. שומע אני תכרת מישאל ותלך לה לעם אחר, תלמוד לומר במקום אחר, מלפני (ויקרא כב ג), בכל מקום שהוא רשותי (מכילתא פרשת בא פרשה ח): (טז) מקרא קדש. מקרא שם דבר, קרא אותו קדש, לאכילה, ושתייה, וכסות¹⁹⁸: לא יעשה בהם. אפי' על ידי אחרים¹⁹⁹: הוא לבדו. (יכול אף לעובד גלולים, תלמוד לומר הוא לבדו יעשה לכם, לכם ולא לעובד גלולים) הוא ולא מכשיריו שאפשר לעשותן מערב יום טוב²⁰⁰: לכל נפש. אפילו לבהמה, יכול אף לנכרים, תלמוד לומר לכם (נ"א אך)²⁰¹: (ז) ושמרתם את המצות. שלא יבאו לידי חמוץ, מכאן אמרו,

¹⁹³ עי' מכילתא שם: והיה היום הזה לכם לזכרון וגו'. ת"ל והיה היום הזה לכם לזכרון יום שהוא לך לזכרון אתה חוגג אבל לא שמענו אי זהו כשהוא אומר (שמות י"ג) ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' עדין הדבר שקול כשהוא אומר (במדבר ל"ג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש הראשון ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה אימתי אכלו בני ישראל את הפסח בלילי י"ט והם לא יצאו אלא ביום טוב עצמו.

¹⁹⁴ עי' מכילתא שם: לדורותיכם. שינהוג הדבר לדורות. או לדורותיכם שומע אני מעוט דורות ב' תלמוד לומר חקת עולם תחגהו.

¹⁹⁵ עי' מכילתא שם (פרשה ח): שבעת ימים. עם יום טוב הראשון. אתה אומר כן או אינו אלא חוץ ליום טוב הראשון ת"ל עד יום האחד ועשרים. אי עד יום האחד ועשרים אוציא סמוך לעשרים ת"ל שבעת ימים מצות תאכלו לעשות הראשון חובה ושאר הימים רשות. אתה אומר לעשות הראשון חובה ושאר הימים רשות או אינו אלא לעשות הראשון רשות ושאר הימים חובה ת"ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש הכתוב קבעו חובה הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כראשון לעשות הראשון חובה ושאר כל הימים רשות. כתוב אחד אומר שבעת ימים מצות תאכלו וכתוב אחד אומר שם ששת ימים תאכל מצות כיצד יתקיימו שני מקראות הללו השביעי הזה בכלל היה ויצא מוצא מן הכלל ללמד על הכלל מה ז' רשות אף כל רשות. או מה השביעי רשות אף לילה הראשונה רשות ת"ל בראשון בארבעה עשר יום לחדש הכתוב קבעו חובה הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון השביעי היה בכלל ויצא מן הכלל ללמד על הכלל מה שביעי רשות אף כלן רשות.

¹⁹⁶ עי' מכילתא שם: אך ביום הראשון. מערב יום טוב. אתה אומר מערב יום טוב או אינו אלא ביום טוב עצמו ת"ל שמות ל"ד לא תשחט על חמץ דם זבחי אל תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים דברי רבי ישמעאל.

¹⁹⁷ עי' מכילתא שם: הנפש ההיא. מזידה, דברי ר' עקיבא.

¹⁹⁸ עי' מכילתא שם (פרשה ט): ביום הראשון מקרא קדש. כבדהו במאכל ובמשתה ובכסות נקייה.

¹⁹⁹ עי' מכילתא שם: כל מלאכה לא יעשה בהם. לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך.

²⁰⁰ עי' ביצה (כח ע"ב): תניא: אין בין יום טוב לשבת אלא אוכל נפש בלבד רבי יהודה מתיר אף מכשירי אוכל נפש מאי טעמא דתנא קמא אמר קרא הוא לבדו יעשה לכם הוא ולא מכשירי ורבי יהודה אמר קרא לכם לכם לכל צרכיכם ותנא קמא הא כתיב לכם אמר לך ההוא לכם ולא לנכרים ואיך נמי הא כתיב הוא אמר לך כתיב הוא וכתוב לכם ולא קשיא, כאן במכשירין שאפשר לעשותן מערב יום טוב, כאן במכשירין שאי אפשר לעשותן מערב יום טוב.

²⁰¹ עי' שם (כא ע"א): תניא אך אשר יאכל לכל נפש הוא לבדו יעשה לכם. ממשמע שנאמר לכל נפש, שומע אני אפילו נפש בהמה במשמע, כענין שנאמר ומכה נפש בהמה ישלמנה, תלמוד לומר לכם, לכם ולא לכלבים, דברי רבי יוסי הגלילי. רבי עקיבא אומר אפילו נפש בהמה במשמע אם כן מה

תִּפַּח, תִּלְטוּשׁ בַּצּוֹנָן. רַבִּי יֵאֵשִׁיָּה אֹמֵר, אֵל תְּהִי קוֹרָא אֶת הַמִּצְוֹת, אֲלֵא אֶת הַמִּצְוֹת, כְּדֹרֵךְ שְׂאִין מַחְמִיצִין אֶת הַמִּצְוֹת כִּךְ אִין מַחְמִיצִין אֶת הַמִּצְוֹת, אֲלֵא אִם בָּאָה לִידֵךְ עֲשֵׂה אֹתָהּ מִיָּד²⁰²: וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַיּוֹם הַזֶּה. מִמְּלֹאכָה²⁰³: לְדִרְתִּיכֶם חֻקַּת עוֹלָם. לִפִּי שְׂלֵא נֹאמֵר דּוֹרוֹת וְחֻקַּת עוֹלָם עַל הַמְּלֹאכָה אֲלֵא עַל הַחִיגָה, לִכְךָ חֹזֵר וְשֹׁנְאוֹ כֹּאן, שְׂלֵא תֹאמֵר, אֲזַהֲרֶת (לְעִיל טז) כֹּל מְלֹאכָה לֹא יַעֲשֶׂה, לֹא לְדוֹרוֹת נֹאמְרָה אֲלֵא לְאוֹתוֹ הַדּוֹר²⁰⁴: (יח) עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֵשְׂרִים. לִמָּה נֹאמֵר, וְהֵלֵא כִבֵּר נֹאמֵר (לְעִיל טו) שְׁבַעַת יָמִים, לִפִּי שְׂנֹאמֵר יָמִים, לִילוֹת מִנִּין, תִּלְמוּד לּוֹמֵר עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֵשְׂרִים וְגוֹ'²⁰⁵: (יט) לֹא יִמְצָא בְּבִתְיֶכֶם. מִנִּין לְגַבּוּלִין, תִּלְמוּד לּוֹמֵר (לְהֵלֵן יג ז) בְּכֹל גְּבוּלֶךָ. מָה תִּלְמוּד לּוֹמֵר בְּבִתְיֶכֶם, מָה בֵּיתְךָ בְּרִשׁוֹתְךָ אִף גְּבוּלֶךָ בְּרִשׁוֹתְךָ, יִצָּא חֲמִצּוֹ שֶׁל נִכְרִי שֶׁהוּא אֲצֵל יִשְׂרָאֵל וְלֹא קִבֵּל עֲלָיו אַחֲרִיּוֹת²⁰⁶: כִּי כֹל אֲכָל מַחְמִצָּת. לְעֹנֵשׁ כֶּרֶת עַל הַשְּׂאוֹר, וְהֵלֵא כִבֵּר עֹנֵשׁ עַל הַחֲמֵץ, אֲלֵא שְׂלֵא תֹאמֵר, חֲמֵץ שְׂרָאוֹי לֹא אֲכִילָה עֹנֵשׁ עֲלָיו, שְׂאוֹר שְׂאִינוֹ רָאוֹי לֹא אֲכִילָה לֹא יֵעֲנֵשׁ עֲלָיו, וְאִם עֹנֵשׁ עַל הַשְּׂאוֹר וְלֹא עֹנֵשׁ עַל הַחֲמֵץ, הֵייתִי אֹמֵר, שְׂאוֹר שֶׁהוּא מַחְמֵץ אַחֲרָיִם עֹנֵשׁ עֲלָיו, חֲמֵץ שְׂאִינוֹ מַחְמֵץ אַחֲרָיִם לֹא יֵעֲנֵשׁ עֲלָיו, לִכְךָ נֹאמְרוּ שְׂנִיָּהֶם²⁰⁷: בְּגֵר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ. לִפִּי שֶׁהִנֵּס נַעֲשֶׂה לְיִשְׂרָאֵל, הוֹצֵרֵךְ לְרַבּוֹת אֶת הַגְּרִים²⁰⁸: (כ) מַחְמִצָּת לֹא תֹאכְלוּ. אֲזַהֲרָה עַל אֲכִילַת שְׂאוֹר²⁰⁹: כֹּל מַחְמִצָּת. לְהִבִּיא אֶת תְּעֻרּוֹתָיו²¹⁰: בְּכֹל מוֹשְׁבֵתִיכֶם תֹּאכְלוּ מִצּוֹת. זֶה בָּא לְלַמֵּד שֶׁתִּהְיֶה רָאוּיָה לִיאֲכַל בְּכֹל מוֹשְׁבֵתִיכֶם, פֶּרֶט לְמַעֲשֵׂר שְׁנֵי וְחֻלּוֹת תּוֹדָה (שְׂאִינָה רָאוּיָה לְהֹאכֵל בְּכֹל

תִּלְמוּד לּוֹמֵר לְכֶם לְכֶם וְלֹא לְעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים. וְמָה רֵאִית לְרַבּוֹת אֶת הַכְּלָבִים וְלְהוֹצִיא אֶת הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים מְרַבָּה אִנִּי אֶת הַכְּלָבִים שֶׁמְזוֹנוֹתָן עֲלֶיךָ וּמוֹצִיא אִנִּי אֶת הָעוֹבְדֵי כּוֹכָבִים שְׂאִין מְזוֹנוֹתָן עֲלֶיךָ.

²⁰² עֵי' מְכִילְתָּא בָּא (פְּרָשָׁה ט): וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַמִּצְוֹת. שְׁמֵרָהוּ עַד שְׂלֵא תִבְיָאָהוּ לִידֵי פְּסוּל. מִכֹּאן אִמְרוּ תִפַּח תִּלְטוּשׁ בַּצּוֹנָן, וְכו' וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַמִּצְוֹת. ר' יֵאֵשִׁיָּה אֹמֵר אֵל תִּקְרִי כֵן אֲלֵא וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַמִּצְוֹת כְּדֹרֵךְ שְׂאִין מַחְמִיצִין אֶת הַמִּצְוֹת כִּךְ אִין מַחְמִיצִין אֶת הַמִּצְוֹת. אֲלֵא אִם בָּא מִצְוָה לִידֵךְ, עֲשֵׂה אֹתָהּ מִיָּד.

²⁰³ עֵי' שֵׁם: וְשִׁמְרָתֶם אֶת הַיּוֹם הַזֶּה לְדוֹרוֹתֵיכֶם לִמָּה נֹאמֵר. וְהֵלֵא כִבֵּר נֹאמֵר כֹּל מְלֹאכָה לֹא יַעֲשֶׂה בְּהֵם אִין לִי אֲלֵא דְבָרִים שֶׁהֵן מִשּׁוֹם מְלֹאכָה דְבָרִים שֶׁהֵן מִשּׁוֹם שְׁבוֹת מִנִּין תִּלְמוּד לּוֹמֵר וְשִׁמְרָתֶם לְהִבִּיא דְבָרִים שֶׁהֵן מִשּׁוֹם שְׁבוֹת, ע"כ. אִמְנֵם רִש"י לֹא פִי' כֵן אִמְנֵם מִתְבָּאֵרֶת שֵׁם הַהִכְרַעָה שֶׁמְדוּבָר כֹּאן בְּרִמּוֹת שׁוֹנוֹת שֶׁל שְׁבִיתַת מְלֹאכָה וְלֹא שְׁבִיתַת חֲמֵץ.

²⁰⁴ עֵי' מְכִילְתָּא דְרִשְׁב"י (פְּרָק יב): לְדוֹרוֹתֵיכֶם חֻקַּת עוֹלָם, שִׁינְהוּג הַדְּבַר לְדוֹרוֹת.

²⁰⁵ עֵי' מְכִילְתָּא בָּא פְּרָשָׁה י': עַד יוֹם הָא' וְעֵשְׂרִים לְחֹדֶשׁ בְּעֶרְבּ, מָה ת"ל, לִפִּי שֶׁהוּא אֹמֵר שְׁבַעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ, אִין לִי אֲלֵא יָמִים, לִילוֹת מִנִּין, ת"ל עַד יוֹם הָאֶחָד וְעֵשְׂרִים, לְרַבּוֹת אֶת הַלִּילוֹת.

²⁰⁶ עֵי' מְכִילְתָּא שֵׁם פְּרָשָׁה י': בְּבִתְיֶכֶם. לִמָּה נֹאמֵר, לִפִּי שְׂנֹאמֵר שֵׁם בְּכֹל גְּבוּלֶךָ, שׁוֹמֵעַ אִנִּי כְּמִשְׁמַעוֹ, ת"ל בְּבִתְיֶכֶם מָה בְּתִיכֶם בְּרִשׁוֹתֶכֶם אִף גְּבוּלֶךָ בְּרִשׁוֹתְךָ יִצָּא חֲמִצּוֹ שֶׁל יִשְׂרָאֵל שֶׁהוּא בְּרִשׁוֹת נִכְרִי אִף עַל פִּי שִׁיכּוֹל לְבַעְרוֹ אֲבָל אִינוֹ בְּרִשׁוֹתוֹ יִצָּא חֲמִצּוֹ שֶׁל נִכְרִי שֶׁהוּא בְּרִשׁוֹת יִשְׂרָאֵל וְחֲמֵץ שֶׁנִּפְלָה עֲלָיו מִפּוֹלַת אִף עַל פִּי שֶׁהוּא בְּרִשׁוֹתוֹ אִינוֹ יִכּוֹל לְבַעְרוֹ.

²⁰⁷ עֵי' מְכִילְתָּא שֵׁם: כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת. לִמָּה נֹאמֵר, לִפִּי שְׂנֹאמֵר כִּי כֹל אוֹכֵל חֲמֵץ, אִין לִי אֲלֵא חֲמֵץ שְׁחִיבִים עֲלָיו כֶּרֶת. שְׂאוֹר מִנִּין, ת"ל כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ. שְׂלֵא יֹאמֵר יֵשׁ לִי בְּדִין מָה אִם חֲמֵץ שְׂאִינוֹ מַחְמֵץ אַחֲרָיִם חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת שְׂאוֹר שֶׁהוּא מַחְמֵץ לְאַחֲרָיִם אִינוֹ דִּין שְׁחִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת. לֹא אִם אִמְרַת בְּחֲמֵץ שֶׁהוּא רָאוֹי לֹא אֲכִילָה לְפִיכֶךָ יְהוּ חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת תֹּאמֵר בְּשְׂאוֹר שְׂאִינוֹ רָאוֹי לֹא אֲכִילָה לְפִיכֶךָ לֹא הִיוּ חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת ת"ל כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ. אִקְרָא אִנִּי אֶת הַשְּׂאוֹר ק"ו לְחֲמֵץ מָה שְׂאוֹר שְׂאִינוֹ רָאוֹי לֹא אֲכִילָה חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת חֲמֵץ שְׂאִינוֹ רָאוֹי לֹא אֲכִילָה דִּין הוּא שְׁחִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת. לֹא אִם אִמְרַת בְּשְׂאוֹר שֶׁהוּא מַחְמֵץ לְאַחֲרָיִם לִכְךָ חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת תֹּאמֵר בְּחֲמֵץ שְׂאִינוֹ מַחְמֵץ לְאַחֲרָיִם לֹא חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת ת"ל כִּי כֹל אוֹכֵל חֲמֵץ וְנִכְרְתָהּ כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ וְגו' עַד שִׁיִּאֵמְרוּ שְׁנֵי כְּתוּבִין, וְאִם לֹא, לֹא שְׁמַעְנוּ.

²⁰⁸ עֵי' שֵׁם: בְּגֵר וּבְאֶזְרַח הָאָרֶץ. לִפִּי שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה בְּיִשְׂרָאֵל צְרִיךְ לְהִבִּיא הַגְּרִים אִף בְּכֹל שֶׁהוּא מַעֲשֶׂה בְּיִשְׂרָאֵל.

²⁰⁹ עֵי' מְכִילְתָּא (בָּא פְּרָשָׁה י'): כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת לִמָּה נֹאמֵר לִפִּי שְׂנֹא' כִּי כֹל אוֹכֵל חֲמֵץ אִין לִי אֲלֵא חֲמֵץ שְׁחִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת שְׂאוֹר מִנִּין ת"ל כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ עַד שְׂלֵא יֹאמֵר יֵשׁ לִי בְּדִין. מָה אִם חֲמֵץ שְׂאִינוֹ מַחְמֵץ לְאַחֲרָיִם חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת שְׂאוֹר שֶׁהוּא מַחְמֵץ לְאַחֲרָיִם אִינוֹ דִּין שְׁחִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת לֹא אִם אִמְרַת בְּחֲמֵץ שֶׁהוּא רָאוֹי לֹא אֲכִילָה לְפִיכֶךָ יְהוּ חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת תֹּאמֵר בְּשְׂאוֹר שְׂאִינוֹ רָאוֹי לֹא אֲכִילָה לְפִיכֶךָ לֹא יְהוּ חִיבִין עֲלָיו כֶּרֶת ת"ל כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ.

²¹⁰ עֵי' שֵׁם: כֹּל מַחְמִצָּת לֹא תֹאכְלוּ. לִמָּה נֹאמֵר לִפִּי שְׂנֹאמֵר כִּי כֹל אוֹכֵל חֲמֵץ וְנִכְרְתָהּ כִּי כֹל אוֹכֵל מַחְמִצָּת וְנִכְרְתָהּ אִין לִי אֲלֵא אֵלּוּ, תְּעֻרּוֹתֶיךָ מִנִּין, ת"ל כֹּל מַחְמִצָּת לֹא תֹאכְלוּ.

מושבות אלא בירושלים²¹¹: (כא)משכו. מי שיש לו צאן ימשוך משלו (מכילתא בא יא): וקחו. מי שאין לו יקח מן השוק (שם): למשפחתיכם. שה לבית אבות: (כב)אזוב. מין ירק שיש לו גבעולין: אגדת אזוב. ג' קלחין קרויין אגודה²¹²: אשר בסף. בכלי (ירושלמי פסחים פ"ט ה"ה), כמו ספות כסף (מלכים ב' יב יד): מן הדם אשר בסף. למה חזר ושנאו, שלא תאמר טבילה אחת לשלש המתנות, לכך נאמר עוד אשר בסף, שתהא כל נתינה ונתינה מן הדם אשר בסף, על כל הגעה טבילה²¹³: ואתם לא תצאו וגו'. מגיד, שמאחר שנתנה רשות למשחית לחבל, אינו מבחין בין צדיק לרשע²¹⁴, ולילה רשות למחבלים הוא, שנאמר בו תרמש כל חיתו יער²¹⁵ (תהלים קד כ): (כג)ופסח. וחמל וי"ל ודלג²¹⁶: ולא יתן המשחית. ולא יתן לו יכולת לבא, כמו ולא נתנו אלהים להרע עמדי (בראשית לא ז): (כה)והיה כי תבאו. תלה הכתוב מצוה זו בביאתם לארץ, ולא נתחייבו במדבר אלא פסח אחד שעשו בשנה השנית על פי הדבור²¹⁷: כאשר דבר. והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ וגו' (לעיל ו ח)²¹⁸: (כז)ויקד העם. על בשורת הגאולה, וביאת הארץ, ובשורת הבנים שיהיו להם²¹⁹: (כח)וילכו ויעשו בני ישראל. וכי כבר עשו, והלא מראש חודש נאמר להם, אלא מכיון שקבלו עליהם, מעלה עליהם הכתוב כאלו עשו²²⁰: וילכו ויעשו. אף ההליכה מנה הכתוב, ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה²²¹: כאשר צוה ה' את משה ואהרן. להגיד שבחן של ישראל שלא הפילו דבר מכל מצות משה ואהרן, ומהו כן עשו, אף משה ואהרן כן עשו²²²: (כט)וה'. כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו, שהו"ו לשון תוספת הוא, כמו פלוני ופלוני²²³: הכה כל בכור. אף

²¹¹ עי' מכילתא שם: בכל מושבותיכם תאכלו מצות. למה נאמר, לפי שנאמר (דברים י"ד) ואכלת לפני ה' אלהיך מעשר דגןך תירושך ויצהרך הרי שהעלה מעשר שני לירושלים שומע אני יצא בה ידי חובתו משום מצה, ת"ל בכל מושבותיכם, יצא זה שאינו נאכל בכל מקום. ומיין שלא יצא לא בלחם הפנים ולא בשירי מנחות ולא בחלות תודה ולא ברקיקי נזיר ולא בבכורים, ת"ל בכל מושבותיכם תאכלו מצות. יצאו אלו שאינן נאכלים בכל מושבותיכם. משמע מוציא אני את אלו, ומביא האספגנין והדובשנין והאסקריטין וחלות.

²¹² עי' פרה (פרק יא משנה ט): מצות אזוב, שלשה קלחים ובהם שלשה גבעולין. רבי יהודה אומר, של שלשה שלשה.

²¹³ עי' מכילתא בא פרשה יא: מן הדם אשר בסף. למה נאמר, והלא כבר נאמר וטבלתם בדם אשר בסף לפי שהוא אומר ולקחו מן הדף שומע אני טבילה אחת בכולם ת"ל והגעתם אל המשקוף על כל הגעה טבילה.

²¹⁴ עי' שם: ואתם לא תצאו. מגיד משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, שנא' (ישעיה כ"ו) לך עמי בא בחדריך וסגור דלתך בעדך וגו' ואומר (יחזקאל כ"א) הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך צדיק ורשע ואומ' (שמות ל"ג) והיה בעבור כבודי ואומר' ואתם לא תצאו וגו'.

²¹⁵ עי' זוהר בראשית לד ע"ב: ר' חזקיה אמר הרומשת השורצת מבעי ליה, אלא כדאמרינן רמש ליליא ועל דא (תהלים ק"ד) בו תרמוש כל חיתו יער, דכולהו שלטאן בשעתא דאיהי שלטא. תרגום: רבי חזקיה אמר "הרומשת", "השורצת" היה צריך לומר, אלא כפי שאמרנו "רמש" - לילה, ועי' "בו תרמוש כל חיתו יער" שכלם שולטות בשעה שהיא שולטת.

²¹⁶ עי' ליעל הערה 191191, ועי' תנחומא (בשלח פרק כז): הדם מהני למלאך המשחית או לישראל אלא בזמן שהיו ישראל נותנין מן הדם על פתחיהם הקב"ה נגלה וחס עליהן שנא' וראיתי את הדם ופסחתי וגו' ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגוף.

²¹⁷ עי' מכילתא בא (פרשה יב) והיה כי תבאו אל הארץ תלה הכתוב לעבודה הזאת מביאתן לארץ ולהלן כאשר דבר. והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי וגו'.

²¹⁸ עי' מכילתא (בא פרשה יב): כאשר דבר, והיכן דבר, והבאתי אתכם אל הארץ וגו'.

²¹⁹ עי' מכילתא שם: והיה כי יאמרו אליכם בניכם. בשורה רעה נתבשרו ישראל באותה שעה שסוף התורה עתידה להשתכח. ויש אומרים בשורה טובה נתבשרו ישראל באותה שעה שהן עתידין לראות בנים ובני בנים להם, שנא' ויקוד העם וישתחוו וגו' למה השתחוו משום שנא' (שמות י"ג) וחמושים עלו בני ישראל אחד מחמשה וי"א א' מחמשי וי"א אחד מחמש מאות עלו וכו'.

²²⁰ עי' שם: ויעשו. וכי כבר עשו, אלא משקבלו עליהם לעשות מעלה עליהם כאלו עשו וכו'.

²²¹ עי' שם: וילכו ויעשו. ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה.

²²² עי' שם: כאשר צוה ה' את משה ואהרן כן עשו להודיען שבחן של ישראל שכשם שאמרו להם משה ואהרן כן עשו. דבר אחר מה ת"ל כן עשו אלא אף משה ואהרן עשו כן.

²²³ עי' ירושלמי ברכות פרק ט הלכה ה: אמר רבי אלעזר כל מקום שנאמר וה' הוא ובית דינו. בנין אב שבכולם וה' דבר עליך רעה.

של אומה אחרת והוא במצרים²²⁴: מבכור פרעה. אף פרעה בכור היה ונשתייר מן הבכורים, ועליו הוא אומר [בְּעִבּוֹר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ (לעיל ט טז)] [בְּעִבּוֹר הָרֵאֶתְךָ אֶת פְּחִי]²²⁵: עד בכור השבי. שהיו שמחין לאידם של ישראל²²⁶, ועוד שלא יאמרו יראתנו הביאה הפורענות זו²²⁷. ובכור השפחה בכלל היה, שהרי מנה מן החשוב שבכלן עד הפחות, ובכור השפחה חשוב מבכור השבי: (ל)ויקם פרעה. ממתתו²²⁸: לילה. ולא כדרך המלכים בשלש שעות ביום²²⁹: הוא. תחלה, ואחר כך עבדיו, מלמד שהיה הוא מחזר על בתי עבדיו ומעמידן²³⁰: כי אין בית אשר אין שם מת. יש שם בכור, מת, אין שם בכור, גדול שבבית קרוי בכור, שנאמר אף אני בכור אֶתְנֶהוּ (תהלים פט כח). דבר אחר, מצריות מזנות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנויים, והיו להם בכורות הרבה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, כל אחד בכור לאביו²³¹: (לא)ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וצועק, היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי²³²: גם אתם. הגברים: גם בני ישראל. הטף: ולכו עבדו וגו' כדברכם. הכל כמו שאמרתם, ולא כמו שאמרתני אני, בטל לא אֶשְׁלַח (לעיל ה ב), בטל מי וְמִי הַהֲלָכִים (שם י ח), בטל רק צֹאנְכֶם וּבְקִרְכֶם יֵצֵג (שם כד): (לב)גם צאנכם גם בקרכם קחו. ומהו כאשר דברתם, [גם אֶתְּהָן תִּתֵּן בְּיַדְנֵנוּ זְבָחִים וְעֹלֹת (לעיל י כה)]²³³ [קחו פֶּאֶשֶׁר דְּבַרְתֶּם (לעיל יב לב)]: וברכתם גם אתי. התפללו עלי שלא אמות, שאני בכור²³⁴: (לג)כלנו מתים. אמרו, לא כגזרת משה הוא, שהרי אמר (לעיל יא ה) וּמַת כָּל בְּכוֹר, וכאן אף הפשוטים מתים, ה' או י' בבית אחד²³⁵: (לד)טרם יחמץ. המצריים לא הניחום לשהות כדי חימוץ: משארתם. שירי מצה ומרור: על שכמם. אע"פ שבהמות הרבה הוליכו עמהם, מחבבים היו את [המצות] (המצווה)²³⁶: (לה)כדבר משה. שאמר להם במצרים, וְיִשְׁאָלוּ אִישׁ מֵאֵת רֵעֵהוּ (לעיל יא ב)²³⁷: ושמתל. אף הן היו

²²⁴ עי' מכילתא בא פרשה יג: וה' הכה כל בכור בארץ מצרים, אפילו ממקומות אחרים.

²²⁵ עי' שם: מבכור פרעה היושב על כסאו בא הכתוב ללמדך על פרעה שהוא בכור אתה אומר ללמדך על פרעה שהוא בכור או לא בא אלא ללמד על בנו שהוא בכור כשהוא אומר היושב על כסאו הרי בנו אמור הא מה ת"ל מבכור פרעה בא הכתוב ללמדך על פרעה שהוא בכור. והוא נשתייר מכל הבכורות ועליו הכתוב אומר ואולם בעבור זאת העמדתך.

²²⁶ עי' מכילתא (בא פרשה יג): ללמדך שכל גזירות שהיה פרעה גוזר על ישראל היו השבויין שמחין בהם שנא' שמח לאיד לא ינקה (משלי יז ה) וכתוב בנפול אויבך אל תשמח (שם כד יז) וכתוב בן אדם יען אשר אמרה צר על ירושלם האח וגו' (יחזקאל כו ב) וכתוב לכן כה אמר יי' צבאות הנני עליך צור והעליתי עליך גוים רבים כהעלות הים לגליו (שם ג) ולא שבויים בלבד אלא אפילו עבדים ושפחות שנאמר עד בכור השפחה.

²²⁷ עי' שם: עד בכור השבי. וכי שבוה' מה חטאו, אלא שלא יהו השבויין אומ' יראתנו הביאה עליו את הפורענות קשה יראתן שעמדה על עצמן קשה יראתנו שלא שלטה בנו הפורענות.

²²⁸ עי' מכילתא שם: ויקם פרעה. שומע אני בשלש שעות, שכן דרך מלכים לעמוד בשלשה שעות, ת"ל לילה. אי לילה שומע אני ע"י שרים ושרות ת"ל הוא וכל עבדיו מגיד שפרעה מחזר על בתי עבדיו ועל כל בתי ישראל ומעמידן אחד אחד ממקומו.

²²⁹ עי' הערה הקודמת.

²³⁰ עי' הערה 228.

²³¹ עי' פסיקתא רבתי (פרשה יז): וה' הכה כל בכור, בכור לאיש, בכור לאשה, בכור לזכר, בכור לנקבה. הא כיצד, בא אחד על עשר נשים, והיו יולדות עשרה בנים וכן עשרה אנשים באו על אשה אחת וילדה עשרה בנים. נמצאו כולם בכורים אנשים. ועוד עי' לקמן הערה 233..

²³² עי' מכילתא בא (פרשה יג): ויקרא למשה ולאהרן. מגיד שהיה פרעה מחזר ושואל בכל ארץ מצרים היכן משה שרוי היכן אהרן שרוי.

²³³ עי' מכילתא שם: ויאמר קומו צאו. אני אמרתי (שמות י') מי ומי ההולכים ואתם אמרתם בנערינו ובזקנינו נלך קומו צאו מתוך עמי. אני אמרתי שם רק צאנכם ובקרכם יוצג ואתם אמרתם גם אתה תתן בידנו וגו' קחו מה שדיברת' ולכו.

²³⁴ עי' שם: וברכתם גם אותי. והתפללו עלי שתכלה מעלי הפורענות. ועי' עוד לעיל הערה 225.

²³⁵ עי' שם: כי אמרו כלנו מתים. אמרו ולא כמדת משה, משה אמר ומת כל בכור בארץ מצרים, והיו סבורין שכל מי שיש לו ד' או ה' בנים אין מת אלא הבכור שבהם, והם לא היו יודעין שנשותיהן חשודות בעריות וכולן בכורי' מרווקי' אחריהם. הן עשו בסתר והב"ה פרסם אותם.

²³⁶ עי' מכילתא שם: רבי נתן אומר, לא היתה שם בהמה, והרי כבר נאמר וגם ערב רב עלה אתם וצאן ובקר, ומה תלמוד לומר על שכמם, אלא שהיו מחבבין את המצוות.

²³⁷ עי' שם: ובני ישראל עשו כדבר משה וכי מה אמר להם משה במצרים הרי הוא אומר דבר נא באזני העם וישאלו וגו' וכן עשו בני ישראל.

חשובות להם מן הכסף ומן הזהב, והמאוחר בפסוק חשוב²³⁸: (לו) וישאלום. אף מה שלא היו שואלים מהם היו נותנים להם, אתה אומר אחד טול שנים ולך²³⁹: וינצלו. ורוקיננו²⁴⁰: (לז) מרעמסס סכתה. ק"ך מיל היו, ובאו שם לפי שעה, שנאמר וְאֶשָׂא אֶתְכֶם עַל כַּנְפֵי נְשָׁרַיִם²⁴¹ (לקמן יט ד): הגברים. מן עשרים שנה ומעלה: (לח) ערב רב. תערובות אומות של גרים: (לט) עגות מצות. חררה של מצה. בצק שלא החמיץ קרוי מצה: וגם צדה לא עשו להם. לדרך. מגיד שבחן של ישראל, שלא אמרו היאך נצא למדבר בלא צדה, אלא האמינו והלכנו, הוא שמפורש בקבלה זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבֵּת כָּל־לִילְתֶיךָ לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בְּמִדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה (ירמיה ב ב), ומה שכר מפורש אחריו (שם ג) קָדַשׁ יִשְׂרָאֵל לַה' וגו'²⁴²: (מ) אשר ישבו במצרים. אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם: שלשים שנה וארבע מאות שנה. בין הכל, משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, משהיה לו זרע לאברהם נתקיים (בראשית טו יג) כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעְךָ, ושלשים שנה היו משנגזרה גזירת בין הבתרים עד שנולד יצחק. ואי אפשר לומר בארץ מצרים לבדה, שהרי קהת מן הבאים עם יעקב היה, צא וחשוב כל שנותיו וכל שנות עמרם בנו ושמנים של משה, לא תמצאם כל כך, ועל כרחק הרבה שנים היו לקהת עד שלא ירד למצרים, והרבה משנות עמרם נבלעים בשנות קהת, והרבה משמונים של משה נבלעים בשנות עמרם, הרי שלא תמצא ארבע מאות לביאת מצרים, והזקקת לומר על כרחק שאף שאר הישיבות נקראו גרות, אפילו בחברון, [כענין] שנאמר אֲשֶׁר גָּר שָׁם אַבְרָהָם וַיִּצְחָק (בראשית לה כז), ואומר אֶת אֶרֶץ מִגְרֵיהֶם אֲשֶׁר גָּרוּ בָּהּ (לעיל ו ד), לפיכך אתה צריך לומר כי גר יהיה זרעך, משהיה לו זרע, וכשתמנה ארבע מאות שנה משנולד יצחק, תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן ר"י שנה, וזה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך²⁴³: (מא) ויהי מקץ שלשים שנה וגו' ויהי בעצם היום הזה. מגיד, שכיון שהגיע הקץ, לא עכבן המקום כהרף עין, בט"ו בניסן באו מלאכי השרת אצל אברהם לבשרו, בט"ו בניסן נולד יצחק, ובט"ו בניסן נגזרה גזירת בין הבתרים²⁴⁴: (מב) ליל שמרים. שהיה הקב"ה שומר ומצפה לו לקיים הבטחתו להוציאם מארץ מצרים: הוא הלילה הזה לה'. הוא הלילה שאמר לאברהם בלילה הזה אני גואל את בניך²⁴⁵: שמרים לכל בני ישראל לדרתם. מְשֻׁמְרִים ובא מן המזיקין, כענין שנאמר וְלֹא יִתֵּן הַמִּשְׁחִית וגו'²⁴⁶ (פסוק כג): (מג) זאת חקת הפסח. ב"ד בניסן נאמרה להם פרשה זו: כל בן נכר. שנתנכרו מעשיו לאביו

²³⁸ עי' שם: וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות שאין ת"ל ושמלות אלא הכסות היתה חביבה עליהם יותר מכסף וזהב.

²³⁹ עי' שם: ר' נתן אומר אין צריך לומר וישאלום אלא מה שלא שאלו היו משאלים אותם היה אומר לו תן לי חפץ פלוני והיה אומר לו טול לך ואחר כיוצא בו.

²⁴⁰ עי' ברכות ט ע"ב: וינצלו את מצרים אמר רבי אמי מלמד שעשאוה כמצודה שאין בה דגן וריש לקיש אמר עשאוה כמצולה שאין בה דגים.

²⁴¹ עי' מכילתא בא (פרשה יד): ויסעו בני ישראל מרעמסס לסכות מאה ועשרים פרסה מהלך ארב' מיל פרסהוכו' נסעו בני ישראל מרעמסס לסכות לקיים מה שנאמר ואשא אתכם על כנפי נשרים וגו'.

²⁴² עי' מכילתא שם: וגם צדה לא עשו להם. להודיע הקדוש, ב"ה, שבחן של ישראל, עד שלא אמרו למשה היאך נצא למדבר ואין לנו צדה לדרך, אלא האמינו והלכנו אחר משה. ועליהם מפורש בקבלה (ירמיה ב') הלוך וקראת באזני ירושלם. מה שכר נטלו, (שם) קדש ישראל לה'.

²⁴³ עי' מסכת סופרים פ"א: ו"ג דבר שינו בה. ואלו הן: אלהים ברא בראשית (בראשית א) ויאמר אלהים אעשה אדם בצלם ובדמות (שם) ויכל בששי וישבות בשביעי (שם ב) זכר ונקבה בראו (שם ה) הבה ארדה ואבלה שם (שם יא) ותשחק בקרוביה לאמר (שם יח) כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו אבוס (שם מט) ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על נושאי אדם (שמות ד) ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען שלשים שנה וארבע מאות שנה (שם יב) ואל זאטוטי בני ישראל לא שלח ידו (שם כד) לא חמד אחד מהם נשאתי (במדבר טז) את צעירת הרגלים (ויקרא יא דברים יד) אשר חלק ה' אלהיך אתם להאיר לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד) אשר לא צויתו לעבדם (שם יז).

²⁴⁴ עי' מדרש תנחומא בא פרק ט: ויהי מקץ שלשים שנה וגו' כשהגיע הקץ לא עכבם כהרף עין בט"ו בניסן נגזרה גזירה ונדבר עם אברהם אבינו בין הבתרים בט"ו בניסן באו מלאכי השרת לבשרו על יצחק בט"ו בניסן נולד יצחק בט"ו בניסן נגאלו ממצרים בט"ו בניסן עתידין להגאל משעבוד גליות.

²⁴⁵ עי' מכילתא בא (פרשה יד): הוא הלילה הזה לה'. אלא הוא הלילה שאמר הב"ה לאברהם אבינו אברהם בלילה הזה אני גואל את בניך וכשהגיע הקץ לא עכבן הב"ה כהרף עין.

²⁴⁶ עי' פסחים (קט ע"ב): אמר רב נחמן אמר קרא ליל שמרים ליל המשומר ובא מן המזיקין. ועי' ראש השנה (יא ע"ב): יהושע אומר בניסן נגאלו בניסן עתידין ליגאל מנלן אמר קרא ליל שמורים ליל המשומר ובא מששת ימי בראשית ואיך לילה המשומר ובא מן המזיקין.

שבשמים, ואחד נכרי ואחד ישראל [מומר] (משומד) במשמע²⁴⁷: (מד)ומלתה אתו אז יאכל בו. רבו, מגיד שמילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, דברי רבי יהושע. רבי אליעזר אומר, אין מילת עבדיו מעכבתו מלאכול בפסח, א"כ מה תלמוד לומר אז יאכל בו, העבד (מכילתא בא טו): (מה)תושב. זה גר תושב (שם): ושכיר. זה הנכרי (שם), ומה תלמוד לומר, והלא ערלים הם ונאמר (פסוק מח) וְכָל עֶרְלָל לֹא יֵאָכֵל בּוֹ, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול והוא תושב או שכיר²⁴⁸: (מו)בבית אחד יאכל. בחבורה אחת, שלא יעשו הנמנין עליו שתי חבורות ויחלקוהו, אתה אומר בחבורה אחת או אינו אלא בבית אחד כמשמעו, וללמד שאם התחילו והיו אוכלים בחצר וירדו גשמים שלא יכנסו לבית, תלמוד לומר (פסוק ז) עַל הַבָּתִּים אֲשֶׁר יֵאָכְלוּ אֹתוֹ בָּהֶם, מכאן שהאוכל, אוכל בשני מקומות²⁴⁹: לא תוציא מן הבית מן החבורה²⁵⁰: ועצם לא תשברו בו. הראוי לאכילה, כגון שיש עליו כזית בשר יש בו משום שבירת עצם, אין עליו כזית בשר [או מוח], אין בו משום שבירת עצם²⁵¹: (מז)כל עדת ישראל יעשו אתו. למה נאמר, לפי שהוא אומר בפסח מצרים (פסוק ג) שֶׁהָ לֶבֶת אֲבֹת, שנמנו עליו למשפחות, יכול אף פסח דורות כן, תלמוד לומר כל עדת ישראל יעשו אותו²⁵²: (מח)ועשה פסח. יכול כל המתגייר יעשה פסח מיד, תלמוד לומר והיה כאזרח הארץ, מה אזרח בארבעה עשר אף גר בארבעה עשר²⁵³: וכל ערל לא יאכל בו. להביא את שמתו אחיו מחמת מילה, שאינו [מומר] (משומד) לערלות ואינו נלמד מכל בן נכר לא יאכל בו (פסוק מג)²⁵⁴: (מט)תורה אחת וגו'. להשוות גר לאזרח אף לשאר מצות שבתורה²⁵⁵: (ב)פטר כל רחם. שפתח את הרחם תחלה, כמו פוטר מים ראשית מדון (משלי יז יד). וכן יפטריו בשפה (תהלים כב ח), יפתחו שפתים: לי הוא. לעצמי קנייתים, ע"י שהכיתי בכורי מצרים: (ג)זכור את היום הזה. למד,

²⁴⁷ עי' זבחים (כב ע"ב): תנו רבנן, בן נכר יכול בן נכר ממש תלמוד לומר ערל לב אם כן מה תלמוד לומר בן נכר שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים ואין לי אלא ערל לב ערל בשר מנין תלמוד לומר וערל בשר וצריכי דאי כתב רחמנא ערל בשר משום דמאיס אבל ערל לב דלא מאיס אימא לא ואי אשמעינן ערל לב משום דאין לבו לשמים אבל ערל בשר דלבו לשמים אימא לא, צריכי.

²⁴⁸ עי' מכילתא בא (פרשה טו): רבי יצחק אומר תושב ושכיר למה נאמר והלא כבר נאמר כל בן נכר לא יאכל בו אבל אם היה ערבי מהול וגבעוני כשר שומע אני יוכשר לאכל בפסח תלמוד לומר תושב ושכיר.

²⁴⁹ עי' שם: בבית אחד יאכל. בחבורה א' הכתוב מדבר. אתה אומר בחבורה א' או אינו אלא בבית אחד כמשמעו כשהוא אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם שומע אני שהוא נאכל בבתי הרבה הא מה תלמוד לומר בבית אחד יאכל בחבורה אח' ומה אני מקיים על הבתים אשר יאכלו אותו בהם מכאן אמרו הפסח נאכל בשני מקומות ואין נאכל בשני חבורות. רבי שמעון בן יוחאי אומר בשני מקומות כיצד היו בבית אחד ובקעה עליהם הקורה ויוצאים לחוץ היו בחצר וירדו גשמים עליהם ונכנסו בתוך הבית נמצא אוכלים אותו בשני מקומות.

²⁵⁰ עי' שם: לא תוציא מן הבית וגו'. חוץ לחבורה. אתה אומר חוצה חוץ לחבורה או אינו אלא חוץ לבית תלמוד לומר חוצה חוץ לאכילתו. הא אם הוציא עבר על מצוה שומע אני היא כשר והדין נותן הואיל ושלמים קדשים קלים והפסח קדשים קלים אם למדת על שלמים אם הוציאן לחוץ פסלן יכול אף הפסח אם הוציאו לחוץ פסלו הא מה תלמוד לומר לא תוציא מן הבית מן הבשר חוצה חוץ לחבורה.

²⁵¹ עי' שם: ועצם לא תשברו בו. חלמה נאמר והלא כבר נאמר ואכלו את הבשר בלילה הזה לפי שנאמר ואכלו את הבשר שחוצה לעצם. אתה אומר הבשר שחוצה לעצם או אינו אלא הבשר שבתוך העצם הא מה אני מקיים ועצם לא תשברו בו עצם שיש בו בשר או עצם שאין בו בשר תלמוד לומר ועצם לא תשברו בו עצם שיש בו בשר.

²⁵² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז ריב): כל עדת ישראל יעשו אותו למה נאמר. לפי שהוא אומר משכו וקחו לכם צאן. כשם שפסח מצרים אינו כשר אלא למשפחות כך פסח דורות לא יהא כשר אלא למשפחה תלמוד לומר כל עדת ישראל יעשו אותו מגיד שפסח נאכל בערבוביא.

²⁵³ עי' מכילתא בא פרשה טו: וכי יגור אתך גר. שומע אני כשנתגייר יעשה פסח מיד, ת"ל והיה כאזרח הארץ. מה אזרח ב"ד אף גר ב"ד.

²⁵⁴ עי' מכילתא (פרשת בא פרשה טו): כל ערל לא יאכל בו. למה נאמר והלא כבר נאמר כל בן נכר לא יאכל בו אבל ישראל ערל שומע אני יהא כשר לאכול פסח ת"ל כל ערל לא יאכל בו.

²⁵⁵ עי' מכילתא בא (פרשה טו): תורה אחת יהיה לאזרח. למה נאמר, והלא כבר נאמר והיה כאזרח הארץ ומה ת"ל תורה אחת יהיה לאזרח לפי שהוא אומר וכי יגור אתך גר אין לי אלא פסח שהשוה בו הגר לאזרח, שאר כל מצות שבתורה מנין, ת"ל תורה אחת יהיה לאזרח בא הכתוב והשוה את הגר לאזרח בכל מצות שבתורה.

שמזכירין יציאת מצרים בכל יום²⁵⁶: (ד) בחדש האביב. וכי לא [היינו] (היו) יודעין באיזה חדש יצאו, אלא כך אמר להם, ראו חסד שגמלכם, שהוציא אתכם בחדש שהוא פֶּשֶׁר לצאת, לא חמה, ולא צנה, ולא גשמים, וכן הוא אומר מוֹצֵיא אֶסְרִים בְּפוֹשְׁרוֹת (תהלים סח ז), חֶדֶשׁ שֶׁהוּא כֶּשֶׁר לְצֵאת²⁵⁷: (ה) אל ארץ הכנעני וגו'. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה גוים במשמע, שכולן בכלל כנעני הם, ואחת ממשפחת כנען היתה שלא נקרא לה שם, אלא כנעני²⁵⁸: נשבע לאבתך וגו'. באברהם הוא אומר, בְּיוֹם הַהוּא פָּרַת ה' אֶת אַבְרָם וְגו' (בראשית טו יח), וביצחק הוא אומר גֹּר בְּאֶרֶץ הַזֹּאת וְגו' (שם כו ג), וביעקב הוא אומר הָאָרֶץ אֲשֶׁר אָתָּה שֹׁכֵב עָלֶיהָ וְגו'²⁵⁹ (שם כח יג): זבת חלב ודבש. חלב זב מן העזים, והדבש זב מן התמרים ומן התאנים²⁶⁰: את העבדה הזאת. של פסח, והלא כבר נאמר למעלה (יב כה) וְהָיָה כִּי תֵבֹאוּ אֶל הָאָרֶץ וְגו', ולמה חזר ושנאה, בשביל דבר שנתחדש בה, בפרשה ראשונה נאמר וְהָיָה כִּי יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם (שם כו), ובן רשע הכתוב מדבר שהוציא את עצמו מן הכלל, וכאן (פסוק ח) וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בֵּן שְׁאִינוּ יוֹדֵעַ לְשֵׁאוֹל, והכתוב מלמדך שתפתח לו אתה בדברי אגדה המושכין את הלב²⁶¹: (ח) בעבור זה. בעבור שאקיים מצותיו, כגון פסח מצה ומרור הללו: עשה ה' לי. רמז תשובה לבן רשע לומר, עשה ה' לי ולא לך, שאלו היית שם לא היית כדאי ליגאל²⁶²: (ט) והיה לך לאות. יציאת מצרים תהיה לך לאות: על ידך ולזכרון בין עיניך. רוצה לומר, שתכתוב פרשיות הללו ותקשרם בראש ובזרוע²⁶³: על ידך. יד שמאל, לפיכך ידכה מלא בפרשה שנייה (פסוק טז), לדרוש בה יד

²⁵⁶ מכילתא (בא פרשה טז): ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים וגו' אין לי אלא שמזכירים יציאת מצרים בימים וכו'.

²⁵⁷ עי' מכילתא שם (פרשה טז): היום אתם יוצאים בחדש האביב. שאין ת"ל חדש האביב אלא חדש שהוא כשר לא חמה קשה ולא גשמים. וכן הוא אומר תהלים ס"ח מושב יחידים ביתה מוציא אסירים בכושרות שאין ת"ל בכושרות מה ת"ל בכושרות אלא חדש שהוא כשר לכם לא חמה קשה ולא גשמים.

²⁵⁸ מכילתא עי' שם (פרשה יז): והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. בארץ שבע' עממים הכתוב מדבר. אתה אומר או אינו אלא בארץ ה' עממין הכתוב מדבר אתה אומר נאמר כאן ביאה ונאמר להלן ביאה מה להלן בארץ ה' עממין שהן ז' במקום אחד הכתוב מדבר אף כאן בארץ ה' עממון שהן ז' הכתוב מדבר. ר' יוסי הגלילי אומ' אשר נשבע לאבותיך לתת לך למה נאמר. לפי שהוא אומר דברים כ"ו ולקחת מראשית כל פרי האדמה שומע אני כל הפירות במשמע הרי אתה דן נאמר כאן שבועה ונאמר להלן שבועה מה להלן בארץ ה' עממים שהם ז' במקום א' אף כאן בארץ ה' עממין שהן ז' במקום א'. ר' יאשיהו אומר נאמר כאן ארץ זבת ודבר ונאמר להלן שם ארץ שבת חלב ודבש מה להלן בארץ ה' עממין שהן ז' במקום א' אף כאן בארץ ה' עממין שהן שבעה במקום אחד.

²⁵⁹ עי' שם: אשר נשבע לאבותיך. והיכן נשבע לאבותיך, באברהם הוא אומר (בראשית טו) ביום ההוא כרת ה' את אברהם ברית, ביצחק מה הוא אומר (שם כו) גור בארץ הזאת, ביעקב הוא אומר (שם כח) הארץ אשר אתה שוכב עליה וגו'.

²⁶⁰ עי' כתובות (קיא ע"ב): רמי בר יחזקאל איקלע לבני ברק, חזנהו להנהו עיזי דקאכלן תותי תאיני, וקנטיף דובשא מתאיני וחלבא טייף מנייהו ומיערב בהדי הדדי אמר היינו זבת חלב ודבש.

²⁶¹ עי' ירושלמי פסחים (פרק י הלכה ד): תני ר' חייא כנגד ארבעה בנינים דיברה תורה בן חכם בן רשע בן טיפש בן שאינו יודע לשאול. בן חכם מהו אומר (דברים ו כ) מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אותנו אף אתה אמור לו (שמות יג יד) בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. בן רשע מהו אומר (שם יב כו) מה העבודה הזאת לכם מה הטורח הזה שאתם מטריחין עלינו בכל שנה ושנה מכיון שהוציא את עצמו מן הכלל אף אתה אמור לו (שם יג ח) בעבור זה עשה ה' לי עשה לאותו האיש לא עשה. אילו היה אותו האיש במצרים לא היה ראוי להגאל משם לעולם. טיפש מה אומר (שמות יג יד) מה זאת אף את למדו הלכות הפסח שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת. בן שאינו יודע לשאול את פתח לו תחילה א"ר יוסה מתניתא אמרה כן אם אין דעת בבן אביו מלמדו.

²⁶² עי' מכילתא בא (פרשה יז): בעבור זה. למה נאמר לפי שהוא אומר מה העבודה הזאת לכם אלא זה בן רשע הוא שהוציא את עצמו מן הכלל ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל אף אתה הוציאנו מן הכלל בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לך ולפי שהוצאת את עצמך מן הכלל אלו היית שם לא היית נגאל.

²⁶³ עי' מדרש תנחומא בא (סי' יד): והיה לך לאות על ידך, זו קיבורת בין עיניך זה קדקדק, היכא, אמרי דבי רבי ינאי מקום שמוח התינוק רופס, וד' פרשיות של תפילין אלו הן, קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך ה', שמע ישראל, והיה אם שמוע. ועי' ספרי דברים ואתחנן (פיסקא לד): ושנתם לבניך, אלו בשנון ואין (שמות יג ב) קדש לי כל בכור, (שם יג יא) והיה כי יביאך בשנון, שהיה בדין אם (במדבר טו

שהיא כהה²⁶⁴: (י)מימים ימימה. משנה לשנה²⁶⁵: (יא)והיה כי יבאך. יש מרבותינו שלמדו מכאן, שלא קדשו בכורות הנולדים במדבר, והאומר קדשו מפרש ביאה זו, אם תקיימוהו במדבר, תזכו ליכנס לארץ ותקיימוהו שם²⁶⁶: נשבע לך. והיכן נשבע לך, וְהִבְאֵתִי אֶתְכֶם אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁאַתִּי וְגו'²⁶⁷ (לעיל ו ח): ונתנה לך. תהא בעיניך כאילו נתנה לך בו ביום, ואל תהי בעיניך כירושת אבות²⁶⁸: (יב)והעברת. אין והעברת אלא לשון הפרשה, וכן הוא אומר וְהִעֲבַרְתָּם אֶת נַחְלָתוֹ לְבֵתוֹ (במדבר כז ח): שגר בהמה. נפל, ששגרתו אמו ושלחתו בלא עתו, ולמדך הכתוב שהוא קדוש בבכורה לפטור את הבא אחריו²⁶⁹, ואף שאינו נפל קרוי שגר, כמו שְׁגֵר אֶלְפִיד (דברים ז ג), אבל זה לא בא אלא ללמד על הנפל, שהרי כבר כתב כל פטר רחם, ואם תאמר אף בכור בהמה טמאה במשמע, בא ופירש במקום אחר, בְּקֶרֶךְ וּבְצֹאֲנֶךָ (דברים טו יט). לשון אחר יש לפרש והעברת כל פטר רחם, בבכור אדם הכתוב מדבר: (יג)פטר חמר. ולא פטר שאר בהמה טמאה, גזרת הכתוב היא, לפי שנמשלו בכורי מצרים לחמורים²⁷⁰, ועוד שסייעו את ישראל ביציאתן ממצרים, (שאיין לך אחד מישראל שלא נטל הרבה חמורים) טעונים מכספם ומזהבם של מצרים: תפדה בשה. נותן שה לכהן, ופטר חמור מותר בהנאה והשה חולין ביד כהן: וערפתו. עורפו בקופיץ מאחוריו והורגו, הוא הפסיד ממונו של כהן לפיכך יפסיד ממונו²⁷¹: וכל בכור אדם בבניך תפדה. חמש סלעים פדיונו, קצוב במקום אחר: (יד)כי ישאלך בנך מחר. יש מחר שהוא עכשיו ויש מחר שהוא לאחר זמן, כגון זה, וכגון מְחַר יֵאמְרוּ בְּנֵיכֶם לְבָנֵינוּ (יהושע כב כז), דבני גד ובני ראובן²⁷²: מה זאת. זה תינוק טפש שאינו יודע להעמיק שאלתו, וסותם ושואל מה זאת, ובמקום אחר הוא אומר, מֵה הֵעֵדְתָּ וְהִחֲקִים וְהִמְשִׁפְּטִים וְגו' (דברים ו כ), הרי זאת שאלת בן חכם. דברה תורה כנגד

לז) ויאמר, שאינו בקשירה הרי הוא בשנון קדש לי, והיה כי יביאך, שהם בקשירה אינו דין שיהו בשנון תלמוד לומר ושננתם אלו בשנון ואין קדש לי, והיה כי יביאך בשנון, ועדיין אני אומר אם ויאמר שקדמוהו מצות אחרות הרי הוא בשנון, עשר הדברות שלא קדמום מצות אחרות אינו דין שיהו בשנון, אמרת קל וחומר הוא, אם קדש לי כל בכור, והיה כי יביאך שהם בקשירה אינם בשנון, עשר הדברות שאינם בקשירה אינו דין שלא יהו בשנון, הרי ויאמר יוכיח לעשר הדברות שאף על פי שאינם בקשירה שיהו בשנון תלמוד לומר ושננתם לבניך אלו בשנון ואין עשר הדברות בשנון.

עי' מנחות (לז ע"א): ור' יוסי החורם הנחה דבשמאל מנא ליה נפקא ליה מהיכא דנפקא ליה לר' נתן רב אשי אמר מיכדכ כתיב בה"י כהה. א"ל ר' אבא לרב אשי, ואימא ידך שבכח, א"ל מי כתיב בחי"ת, כתנאי ידכה בה"י זו שמאל.

עי' שמות רבה (פרשה יט פסקה ז): כשם שהשבת מתקיימת אחד לז' ימים כך יהיו אלה שבעת ימים מתקיימים בכל שנה ושנה שנא' (שם) ושמרת את החוקה הזאת למועדה מימים ימימה.

עי' בכורות ד ע"ב: רבי יוחנן אמר קדשו בכורות במדבר דרחמנא אמר ליקדשו כדכתיב קדש לי כל בכור וריש לקיש אמר לא קדשו בכורות במדבר מדכתיב והיה כי יביאך וכתיב בתריה והעברת מכלל דמעיקרא לא קדוש.

עי' מכילתא בא (פרשה יח): כאשר נשבע לך. והיכן נשבע לו (שמות ו) והבאתי אתכם אל הארץ וגו'. כאשר נשבע לאבותיך.

עי' מכילתא שם: ונתנה לך. שלא תהא בעיניך כירושת אבות אלא תהא בעיניך כאלו היום נתונה לך.

עי' שם: כל פטר שגר בהמה. אין פטר שגר בהמה אלא ששגרתו אמו יהא פטור מן הבכורה והבא אחריו אינו בכור.

עי' בכורות (ה ע"ב): תניא, ר' יוסי הגלילי אומר: מתוך שנא' אך פדה תפדה את בכור האדם ואת בכור הבהמה הטמאה תפדה, שומע אני אפי' פטרי סוסים וגמלים, ת"ל: פטר חמור - פטר חמור אמרתי לך, ולא פטרי סוסים וגמלים. ועי' במדבר רבה (פרשה ד סי' ה): אמ' הב"ה כתבתי בתורה שיהא פטר חמור נפדה בשה, שנ' ופטר חמור תפדה בשה, אני לא עשיתי כך אלא פדיתי שה בחמור, המצרים נמשלו לחמור אשר בשר חמורים בשרם, וישראל לשה שה פזורה ישראל, הרגתי בכורי מצרים והקדשתי בכורי ישראל כי לי כל בכור. לפי' א"ל הב"ה למשה פקד כל בכר זכר לבני ישראל.

עי' תנחומא בא סי' יב: ופודין אותה מהקדש בדק הבית ואם לא תפדה וערפתו למדנו מצות פדייה קודמת למצות עריפה ולמה ערפו אמר הקב"ה אתה אבדת נכסי כהן ערפהו ויאבדו נכסיך ולא תהנה מהם.

עי' מכילתא בא (פרשה יח): והיה כי ישאלך בנך מחר. יש מחר עכשו ויש מחר לאחר זמן מה זאת הרי מחר לאחר זמן שמות ח' מחר יהיה האות הזה הרי מחר עכשו (יהושע כ"ב) מחר יאמרו בניכם לבנינו הרי מחר לאחר זמן.

ארבעה בנים, [תם], רשע, ושאינו יודע לשאול, והשואל דרך [חכמה] (סתומה)²⁷³: (טז) ולטוטפת בין עיניך. תפילין, ועל שם שהם ארבעה בתים קרוין טטפת, טט בְּכַתְּפֵי שְׂתִים, פת באפריקי שתיים²⁷⁴. ומנחם חברו עם וְהִטָּף אֶל דְּרוֹם (יחזקאל כא ב), אֶל תַּטְפוֹ (מיכה ב ו), לשון דבור, כמו (לעיל פסוק ט) ולזכרון [בין עיניך האמורה בפרשה ראשונה], שהרואה אותם קשורים בין העינים, יזכור הנס וידבר בו: חסלת פרשת בא

(יז) ויהי בשלח פרעה וגו' ולא נחם. ולא נהגם, כמו, לֶךְ נַחַה אֶת הָעַם (לקמן לב לד), בְּהַתְּלַךְךָ תִּנְחָה אֶתְךָ²⁷⁵ (משלי ו כב): כי קרוב הוא. ונוח לשוב באותו הדרך למצרים. ומדרשי אגדה יש הרבה: בראתם מלחמה. כגון מלחמת וַיֵּרֶד הָעַמְלָקִי וְהַכְּנַעֲנִי וגו' (במדבר יד מה), אם הלכו דרך ישר היו חוזרים, ומה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו נִתְּנָה רֵאשׁ וְנִשְׁנָבָה מִצְרַיִם (שם ד), אם הולכים בפשוטה על אחת כמה וכמה²⁷⁶: פן ינחם. יחשבו מחשבה על שיצאו, ויתנו לב לשוב²⁷⁷: (יח) ויסב. הסיבם מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה²⁷⁸: ים סוף. כמו לים סוף. וסוף הוא לשון אגם (סוטה יב ע"ב) שְׁגָדְלִים בו קנים, כמו וַתֵּשֶׁם בְּסוּף (לעיל ב ג), קָנָה וְסוּף קָמְלוּ (ישעיה יט ו): וחמשים. אין חמושים אלא מזוינים, (לפי שהסיבתן במדבר גרם להם שעלו חמושים, שאילו היה דרך ישוב לא היו מחמושים להם כל מה שצריכין, אלא כאדם שעובר ממקום למקום ובדעתו לקנות שם מה שיצטרך, אבל כשהוא פורש למדבר צריך לזמן לו כל הצורך. וכתוב זה לא נכתב כי אם לשבר את האוזן, שלא תאמר, במלחמת עמלק ובמלחמת סיחון ועוג ומדין מהיכן היו להם כלי זיין [שהכוון] (שהכום) ישראל בחרב. [ברש"י ישן]) וכן הוא אומר, וְאַתֶּם תַּעֲבְרוּ חֲמִשִּׁים²⁷⁹ (יהושע א יד), וכן תרגם אונקלוס מְזַרְזִין, כמו וַיִּרַק אֶת חֲנִיכֵי (בראשית יד יד) וזריז. דבר אחר חמושים, אחד מחמשה יצאו, וארבעה חלקים מתו בשלשת ימי אפילה²⁸⁰: (יט) השבע השביע. השביעם שישביעו לבניהם, ולמה לא השביע בניו שישאוהו לארץ כנען מיד, כמו שהשביע יעקב, אמר יוסף, אני שליט הייתי במצרים והיה סיפק בידי לעשות, אבל בְּנֵי לא יניחום מצרים לעשות, לכך השביעם לכשיגאלו ויצאו משם, שישאוהו²⁸¹: והעליתם את עצמתי מזה אתכם. לאחיו השביע כן, למדנו שאף עצמות כל השבטים העלו עמהם, שנאמר אתכם²⁸²: (כ) ויסעו

²⁷³ עי' מכילתא שם: מה העדות החקים והמשפטים נמצאת אומר ארבעה בנים הם אחד חכם ואחד רשע ואחד תם ואחד שאינו יודע לשאול חכם מה הוא אומר מה העדות החקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אותנו אף אתה פתח לו בהלכות הפסח אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. רשע מה הוא אומר מה העבודה הזאת לכם לכם ולא לו ולפי שהוציא את עצמו מן הכלל וכפר בעיקר אף אתה הקהה את שיניו ואמור לו בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לי ולא לך אלו היית שם לא היית נגאל. תם מה הוא אומר מה זאת ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים. ושאינו יודע לשאול את פתח לו שנא' והגדת לבנך ביום ההוא וגו'.

²⁷⁴ עי' סנהדרין ד ע"ב: והתניא לטטפת לטטפת לטוטפות הרי כאן ארבע דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר אינו צריך טט בכתפי שתיים פת באפריקי שתיים.

²⁷⁵ עי' מדרש תנחומא (בשלח פרק א): ולא נחם - נהגם, כמו דאת אמרת נחית כצאן עמך (תהלים עז) ואומר וינחם בענן יומם (שם עח).

²⁷⁶ עי' שמות רבה (פרשה כ פסקה יז): דרך אחרת כך היו בני עזה ואשקלון וכל ארץ פלשתים עתידין לעמוד כנגד ישראל בשעה שיצאו ממצרים אמר הקב"ה שלא יראו ישראל המלחמה ויחזרו להם למצרים שנאמר פן ינחם העם בראותם מלחמה ושבבו מצרימה מה עשה הקב"ה הוליכן דרך אחרת שנאמר ויסב אלהים את העם.

²⁷⁷ עי' הערה הקודמת.

²⁷⁸ עי' הערה 276276.

²⁷⁹ עי' ירושלמי שבת (פרק ו הלכה ד) כתיב וחמושים עלו בני ישראל מארץ מצרים. מלמד שהיו מזוינים בחמשה עשר מיני זיין.

²⁸⁰ עי' מכילתא בא (פרשה יב): וחמושים עלו בני ישראל אחד מחמשה וי"א א' מחמשי וי"א אחד משמש מאות עלו. ר' נהוראי אומ' העבודה ולא א' מחמש מאות עלו שנא' (יחזקאל ט"ז) רבבה כצמח השדה נתתיך וגו' וכתביב (שמות א') ובני ישראל פרו וישרצו שהיתה אשה אחת יולדת ששה בנים בכרס אחד ואתה אומר אחד מחמש מאות עלו. ואימתית מתו, בשלשת ימי אפילה כתיב (שם י') לא ראו איש את אחיו שהיו קוברין מיתיהן, והודו ושבחו שלא ראו אויבים ושמחו במפלתם.

²⁸¹ עי' מדרש תנחומא (בשלח פרק ב): מרים כי השבע השביע השביען שישביעו לבניהם. את בני ישראל, למה השביע את אחיו ולא את בניו, אמר אם אני משביע את בני אין המצרים מניחין אותן ואם יאמרו להן אבינו העלה את אביו הן אומרים להן אביכם מלך היה לפיכך השביע את אחיו.

²⁸² עי' מכילתא בשלח (הקדמה): מנין שאף עצמות שאר השבטים העלו עמם שנא' מזה אתכם.

מסכות. ביום השני, שהרי בראשון באו מרעמסס לסכות: (כא)לנחתם הדרך. נקוד פת"ח, שהוא כמו להנחותם, כמו לְרֵאֲתֶכֶם בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ בָהּ (דברים א לג), שהוא כמו להראותכם, אף כאן להנחותם ע"י שליח, ומי הוא השליח, עמוד הענן, והקב"ה בכבודו מוליכו לפניו, ומכל מקום את עמוד הענן הכין להנחותם על ידו, שהרי על ידי עמוד הענן הם הולכים. עמוד הענן אינו לאורה אלא להורותם הדרך: (כב)לא ימיש. הקב"ה את עמוד הענן יומם ועמוד האש לילה, מגיד שעמוד הענן משלים לעמוד האש ועמוד האש משלים לעמוד הענן, שעד שלא ישקע זה עולה זה²⁸³: (ב)וישב. לאחוריהם, לצד מצרים היו מקרבין כל יום השלישי, כדי להטעות את פרעה, שיאמר תועים הם בדרך, כמו שנאמר, וְאָמַר פְּרָעָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל וּגו': (פסוק ג): ויחנו לפני פי החירת. הוא פיתום, ועכשיו נקרא פי החירות, על שם שנעשו שם בני חורין, והם שני סלעים גבוהים זקופים, והגיא שביניהם קרוי פי הסלעים²⁸⁴: לפני בעל צפן. הוא נשאר מכל אלהי מצרים, כדי להטעותן, שיאמרו קשה יראתן, ועליו פירש איוב, מְשִׁיא לַגּוֹיִם וַיֵּאבְדֻם²⁸⁵ (איוב יב כג): (ג)ואמר פרעה. כשישמע שהם שָׁבִים לאחוריהם: לבני ישראל. על בני ישראל. וכן ה' יִלְחֶם לָכֶם (פסוק יד), עליכם. אֲמַרְי לִי אָחִי הוא (בראשית כ יג), אמרי עלי: נבכים הם. כלואים ומשוקעים, ובלע"ז שיר"ר (איינגעענגט), כמו בְּעֵמֶק הַבְּכָא (תהלים פד ז), מִבְּכֵי נְהָרוֹת (איוב כח יא), נְבֻכֵי יַם (שם לח טז). נבוכים הם, כלואים הם במדבר, שאינן יודעין לצאת ממנו ולהיכן ילכו: (ד)ואכבדה בפרעה. כשהקב"ה מתנקה ברשעים שמו מתגדל ומתכבד, וכן הוא אומר, וְנִשְׁפָּטִי אִתּוֹ וּגו', ואחר כך וְהִתְגַּדַּלְתִּי וְהִתְקַדְּשִׁי וְנִוְדַעְתִּי וּגו' (יחזקאל לח כב-כג), ואומר שָׁמָּה שְׁבַר רֶשְׁפֵי קִשְׁתִּי, ואחר כך נִוְדַע בִּיהוָה אֱלֹהִים (תהלים עו ד-ב), ואומר נִוְדַע ה' מְשַׁפֵּט עֲשָׂה²⁸⁶ (שם ט יז): בפרעה ובכל חילו. הוא התחיל בעבירה וממנו התחילה הפורענות²⁸⁷: ויעשו כן. להגיד שבחן ששמעו לקול משה, ולא אמרו היאך נתקרב אל רודפינו, אנו צריכים לברוח, אלא אמרו אין לנו אלא דברי בן עמרם²⁸⁸: (ה)ויגד למלך מצרים. אֵיקְטוּרִין (אגענטען) שלח עמהם, וכיון שהגיעו לשלשת ימים שקבעו לילך ולשוב, וראו שאינן חוזרין למצרים, באו והגידו לפרעה ביום הרביעי, ובחמישי ובששי רדפו אחריהם, ליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום

²⁸³ עי' תוספתא סוטה (פרק ד): וענן ה' עליהם יומם וגו', מה ת"ל (שמות יג) לא ימיש עמוד הענן יומם של יום משלים לשל לילה ושל לילה משלים לשל יום.
ועי' מכילתא (הקדמת בשלח): לא ימיש עמוד הענן. מגיד הכתוב שעדיין עמוד הענן קיים היה עמוד האש צומח.

²⁸⁴ עי' מכילתא דרבי ישמעאל בשלח (פרשה א): וישבו ויחנו לפני פי החירות, מה היו חירות הללו לא היו משופעות אלא גדודיות ולא היו תרוטות אלא מוקפות ולא היו עגולות אלא מרובעות ולא היו מעשה אדם אלא מעשה שמים ועינים היו להם לפותחות כמין זכר וכמין נקיבה היו דברי ר' אליעזר וכו' פי החירות אין חירות אלא מקום חירותן של מצריים מקום איטלין מקום עבודה זרה שלהם. לשעבר היתה נקראת פיתום שנא' ויבן ערי מסכנות לפרעה את פיתום ואת רעמסס (שמות א יא).
²⁸⁵ עי' מכילתא בא (פרשה יג): בעל צפון נשתייר מכל היראות בשביל לפתות לבן של מצרים עליו הוא אומר משגיאל לגוים ויאבדם (איוב יב כג).

²⁸⁶ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק יד): כשהקב"ה נפרע מן הרשעים שמו מתגדל בעולם וכן הוא אומר ושמתו בהם אות ושלחתי מהם פליטים אל הגוים תרשיש פול ולוד מושכי קשת תובל ויון האיים הרחוקים אשר לא שמעו את שמעי ולא ראו את כבודי מהוא אומר והגידו את כבודי בגוים (ישעיה סו יט). כיוצא בו אתה אומר ונשפטתי אתו בדבר ובדם וגשם שוטף מהוא אומ' והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים (יחזקאל לח כב - כג). כיוצא בו אתה אומר ה' עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה מהוא אומר אליך גוים יבואו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו הבל ואין בם מועיל (ירמיה טז יט). כיוצא בו אתה אומר כה אמר ה' יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו אחריך ילכו ובזקים יעבורו ואליך ישתחוו אליך יתפללו מהוא אומר אך בך אל ואין עוד אפס אלהים (ישעיה מה יד). כיוצא בו אתה אומר ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו מהוא אומר והיתה לה' המלוכה (עובדיה כא) ואומר ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו (תהלים י טז) ואומר יתמו חטאים מן הארץ ורשעים עוד אינם ברכי נפשי את ה' הללויה (שם קד לה). ואומר ה' שומר את גרים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות מהוא אומר ימלוך ה' לעולם אלקיך ציון לדור ודור הללויה (שם קמו י).

²⁸⁷ עי' תנחומא בשלח (פרק ו): ואכבדה בפרעה, בפרעה תחלה, שהוא התחיל בעבירה תחלה. שנאמר (שמות א) ויצו פרעה לכל עמו לאמר וכן ויצו פרעה ביום ההוא את הנוגשים (שם ה), לפיכך ממנו התחילה הפורענות כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך ואח"כ את עמך.

²⁸⁸ מכילתא בשלח (פרשה א): ויעשו כן, אמרו רוצים או לא רוצים, אין לנו לעשות אלא דברי בן עמרם.

השביעי²⁸⁹: ויהפך. נהפך ממה שהיה, שהרי אמר להם, קומו צאו מתוך עמי (לעיל יב לא), ונהפך לבב עבדיו, שהרי לשעבר היו אומרים לו, עד מתי יהיה זה לנו למוקש (שם י ז), ועכשיו נהפכו לרדוף אחריהם בשביל ממונם שהשאלום²⁹⁰: מעבדנו. מעבוד אותנו: (ו) ויאסר את רכבו. הוא בעצמו²⁹¹: ואת עמו לקח עמו. משכם בדברים, לקינו ונטלו ממוננו ושלחנום, בואו עמי, ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים, דרך שאר מלכים עבדיו קודמין לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם, שנאמר ופרעה הקריב (פסוק י), הקריב עצמו ומיהר לפני חיילותיו, דרך שאר מלכים ליטול ביזה בראש כמו שיבחר, אני אשוה עמכם בחלק, שנאמר אַחֲלֶק שָׁלֹל²⁹² (לקמן טו ט): (ז) בחרו. נבחרים, בחור לשון יחיד, כל רכב ורכב שבמנין זה היה בחור: וכל רכב מצרים. ועמהם כל שאר הרכב, ומהיכן היו הבהמות הללו, אם תאמר משל מצרים, הרי נאמר וַיָּמַת כָּל מִקְנֵה מִצְרַיִם (לעיל ט ו), ואם תאמר משל ישראל, והלא נאמר וְגַם מִקְנֵנוּ יִלָּךְ עִמָּנוּ (שם י כו), משל מי היו, מן הירא את דבר ה' (שם ט כ), מכאן היה רבי שמעון אומר, כשר שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מחו²⁹³: ושלשם על כלו. שרי צבאות כתרגומו: (ח) ויחזק ה' את לב פרעה. שהיה תולה אם לרדוף אם לאו, וחזק את לבו לרדוף²⁹⁴: ביד רמה. בגבורה גבוהה ומפורסמת: (י) ופרעה הקריב. היה לו לכתוב ופרעה קרב, מהו הקריב, הקריב עצמו ונתאמץ לקדם לפניו, כמו שהתנה עמהם: נסע אחריהם. בלב אחד כאיש אחד²⁹⁵. דבר אחר והנה מצרים נוסע

²⁸⁹ עי' סדר עולם רבה (פרק ה): ממחרת הפסח, ערב שבת היה, נסעו מרעמסס, שנאמר ויסעו בני ישראל מרעמסס סכתה (שמות יב לז), וכתוב ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש (במדבר לג ג), וכתוב ומצרים מקברים וגו' (שם לג ד), ומרעמסס נסעו לסכות, ומסכות לאתם, ומאתם לפני פי החירות, הרי ג' ימים, ברביעי ויגד למלך מצרים כי ברח העם (שמות יד ה), בחמישי ובששי וירדפו מצרים וגו' (שם יד ט), אור שביעי ירדו לים, שנאמר ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה (שם יד כ), לשחרית עלו ישראל מן הים ונשקעו מצריים, ובאותה שעה אמרו ישראל שירה, שנאמר אז ישיר וגו' (שם טו א), ויום חמישי בשבת היה, והוא היה יום טוב אחרון של פסח.

²⁹⁰ עי' מכילתא בשלח (פרשה א): ויהפוך לבב פרעה וגו'. לשעבר ויאמרו עבדי פרעה אליו עד מתי יהיה זה לנו למוקש ועכשיו ויהפך לבב פרעה ועבדיו ויאמרו מה זאת עשינו וגו'. אמרו, אילו לקינו ולא שלחנו - כדי הוא, או לא לקינו ושלחנו ולא היו נוטלין ממונינו - כדי הוא לנו, אלא לקינו ושלחנו ונטלו ממונינו. משל למה הדבר דומה לאחד שאמר לעבדו צא והבא לי דג מן השוק יצא והביא לו דג מן השוק מבאיש אמר לו בגזירה או תאכל הדג או תלקה מאה מכות או תתן לי מאה מנה אמר לו הריני אוכל התחיל לאכול לא הספיק לגמור עד שאמר הריני לוקה. לקה ששים לא הספיק לגמור עד שאמר הריני נותן מאה מנה. נמצא אוכל את הדג ולוקה ונותן מאה מנה. כך נעשה למצרים: לקו ושילחו וניטל ממונם.

²⁹¹ עי' בראשית רבה (פרשה נה פסקה ח): בבוקר ויחבוש את אתונו ולא היה לו כמה עבדים אלא שנהא מקלקלת את השורה אהבה מקלקלת את השורה שנאמר (בראשית מו) ויאסור יוסף מרכבתו ויעל לקראת ישראל אביו וכי לא היה ליוסף כמה עבדים אלא אהבה מקלקלת את השורה שנהא מקלקלת את השורה דכתיב (שמות יד) ויאסור את רכבו ולא היה לו כמה עבדים אלא שנהא מקלקלת השורה.

²⁹² עי' מכילתא בשלח (פרשה א): ואת עמו לקח עמו, לקחן עמו בדברים אמר להם דרך מלכים להיות מנהיגין בסוף וחיילותיהם מקדימין לפנייהם אבל אני אקדים לפניכם שנאמר ופרעה הקריב, דרך מלכים כל העם בוזזין ונותנין לפניו והוא נוטל חלק בראש אני אשווה אתכם בבזה, שנאמר אחלק שלל. ועוד, שאני אפתח לכם אוצרות כסף ואוצרות זהב ואבנים טובות ומרגליות ואתן לכם. לכך נאמר ואת עמו לקח עמו לקחם עמו בדברים.

²⁹³ עי' שם: ויקח שש מאות רכב בחור, משל מי היו הבהמות שהיו טוענין המרכבות, אם תאמר משל מצרים היו, והלא כבר נאמר וימת כל מקנה מצרים (שמות ט ו). ואם תאמר משל פרעה היו, והלא כבר נאמר הנה יד ה' הויה במקנך אשר בשדה (שם שם ג). ואם תאמר משל ישראל היו, והלא כבר נאמר וגם מקנינו ילך עמנו, לא תשאר פרסה (שם י כו). אלא של מי היו. של הירא את דבר ה'. נמצינו למדין הירא את דבר ה' הם היו תקלה לישראל. מכאן היה ר' שמעון בן יוחאי אומר טוב שבגוים הרוג טוב שבנחשים רצץ את מחו.

²⁹⁴ עי' שם: ויחזק ה' את לב פרעה שהיה לבו חלוק אם לרדוף אם לא לרדוף.

²⁹⁵ עי' מכילתא שם (פרשה ב): והנה מצרים נוסע אחריהם. נוסע' אין כתיב כאן אלא נוסע מגיד שנעשו כולן תורמיות תורמיות כאיש אחד.

אחריהם, ראו שר של מצרים נוסע מן השמים לעזור למצרים (תנחומא²⁹⁶): ויצעקו. תפשו אומנות אבותם. באברהם הוא אומר, אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר עָמַד שָׁם (בראשית יט כז). ביצחק, לְשׁוֹחַ בְּשָׂדֶה (שם כד סג). ביעקב, וַיִּפְגַּע בַּמָּקוֹם²⁹⁷ (שם כח יא): (יא)המבלי אין קברים. וכי מחמת חסרון קברים, שאין קברים במצרים ליקבר שם, לקחתנו משם. שיפ"ר פלינצס"א דינר"ן פושי"ש: (יב)אשר דברנו אליך במצרים. והיכן דברו, יֵרָא ה' עֲלֵיכֶם וַיִּשְׁפֹּט²⁹⁸ (לעיל ה כא): ממתנו. מאשר נמות, ואם היה נקוד מלאפ"ם, היה נבאר ממיתתנו, עכשיו שנקוד בשורק, נבאר מאשר נמות. וכן מִי יִתֵּן מוֹתָנוּ (להלן טז ג), שנמות. וכן מִי יִתֵּן מוֹתֵי (שמואל ב' יט א) דאבשלום, שאמות. כמו לְיוֹם קוֹמִי לְעַד (צפניה ג ח), עַד שׁוּבֵי בְּשָׁלוֹם (דברי הימים ב' יח כו) שאקום שאשוב: (יג)כי אשר ראיתם את מצרים וגו'. מה שראיתם אותם אינו אלא היום, היום הוא שראיתם אותם ולא תוסיפו עוד: (יד)ה' ילחם לכם. בשבילכם, וכן כי ה' נלחם לכם, וכן אִם לֹא־לְתַרְיֹבוֹן (איוב יג ח), וכן וְאֲשֶׁר דָּבַר לִי (בראשית כד ז), וכן הָאֲתָם תְּרִיבוֹן לְבַעַל (שופטים ו לא): (טו)מה תצעק אלי. למדנו, שהיה משה עומד ומתפלל, אמר לו הקב"ה, לא עת עתה להאריך בתפלה, שישראל נתונין בצרה²⁹⁹. דבר אחר מה תצעק אלי, עלי הדבר תלוי ולא עליך, כמ"ש להלן, עַל בְּנֵי וְעַל פְּעַל יְדֵי תְצַוֶּנִי³⁰⁰ (ישעיה מה יא): דבר אל בני ישראל ויסעו. אין להם אלא ליסע, שאין הם עומד בפניהם, כדאי זכות אבותיהם, והם, והאמונה שהאמינו בי ויצאו, לקרוע להם הים³⁰¹: (יט)וילך מאחריהם. להבדיל בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל, ולקבל חצים וּבְלִיִּסְטָרְאוֹת של מצרים. בכל מקום הוא אומר מלאך ה', וכאן מלאך האלהים, אין אלהים בכל מקום אלא דין,

²⁹⁶ בתנחומא דידן אינו נמצא, אמנם עי' שמות רבה (פרשה טו פסקה טו): שלח מלאכה וסגר פום אריותא, מיד שרן של מצרים ירד לאבדם שנא' (שמות יד) והנה מצרים נוסע אחריהם פרעה נוסע אחריהם לא נאמר אלא מצרים זה השר שלהן, מיד ויראו מאד.

²⁹⁷ עי' מכילתא בשלח (פרשה ב): ויראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה', מיד תפסו להם אומנות אבותם אומנות אברהם יצחק ויעקב. באברהם הוא אומר בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח ויקרא בשם ה' (בראשית יב ח). ויטע אשל בבאר שבע וגו' (שם כא לג), ביצחק הוא אומר ויצחק בא מבוא באר לחי רואי (שם כד סב) וכתוב ויצא יצחק לשווח בשדה (שם שם סג) אין שיחה אלא תפלה שני' ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה וישמע קולי (תלים נה יח) וכתוב אשפוך לפניו שיחי צרתי לפניו אגיד וגו' (שם קמב ג) וכתוב תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה' וגו' (שם קב א), ביעקב מהו אומר ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש (בראשית כח יא) אין פגיעה אלא תפלה שני' ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז) וכתוב יפגעו נא בה' צבאות לבלתי בואו הכלים הנותרים בית ה' (שם כז יח).

²⁹⁸ עי' מכילתא (בשלח פרשה ב): הלא זה הדבר אשר דברנו אליך במצרים וכי מה אמרו ישראל למשה במצרים הרי הוא אומר ויפגעו את משה ואת אהרן ויאמרו אליהם ירא ה' עליכם וישפוט (שמות ה כא) היינו מצטערים על שעבוד מצרים.

²⁹⁹ עי' מכילתא שם (פרשה ג): ויאמר ה' אל משה מה תצעק אלי. רבי יהושע אומר אמר הקדוש ברוך הוא למשה משה אין להם לישראל אלא ליסע. רבי אליעזר אומר אמר הקדוש ברוך הוא למשה משה בני נתונים בצרה הים סוגר ושונא רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה מה תצעק אלי, שהיה אומר לו הקב"ה למשה, משה, יש שעה להאריך ויש שעה לקצר.

³⁰⁰ עי' מכילתא (בשלח פרשה ג): ר' אלעזר המודעי אומר מה תצעק אלי על בני אני צריך צווי על בני ועל פועל ידי תצווני (ישעיה מה יא) והלא כבר מוכנים הם לפני מששת ימי בראשית שני' אם ימושו החקים האלה מלפני נאם ה' גם זרע ישראל ישבותו מהיות גוי לפני כל הימים (ירמיה לא לה).

³⁰¹ עי' שמות רבה (פרשה כא פסקה ח): אין קברים ועכשיו אתה מרבה בתפלה דבר אל בני ישראל ויסעו יסיעו דבר מלבן ר' אומר אמר הקב"ה כדי היא האמנה שהאמינו בי ישראל שאקרע להם הים שלא אמרו למשה היאך נחזור וכו' הקב"ה למשה עת לקצר ועת להאריך בני שרוים בצער והים סוגר והאויב רודף ואתה עומד ומרבה בתפלה דבר אל בני ישראל ויסעו רבי יהושע אומר אמר הקב"ה למשה אין להם לישראל אלא ליסע בלבד ויסעו יסיעו רגליהם מן היבשה לים ואתה רואה נסים שאעשה להם ר"מ אומר אמר הקב"ה למשה אין ישראל צריכין להתפלל לפני ומה אם אדם הראשון שהיה יחידי עשיתי יבשה בשבילו שנאמר (בראשית א) יקוו המים מתחת השמים בשביל עדה קדושה שעתידה לומר לפני זה אלי ואנוהו עאל"ו ר' בניא אומר בזכות אברהם אני בוקע להם את הים בעבור מה שעשה שנאמר (שם כב) ויבקע עצי עולה ואומר ויבקעו המים ר' עקיבא אומר בזכות יעקב אני קורע להם את הים שנאמר (שם כח) ופרצת ימה וקדמה ר' שמעון אומר כבר הכתבתי עליך בכל ביתי נאמן הוא ואתה ברשותי והים ברשותי כבר עשיתך גזבר עליו שנא' ואתה הרם את מטך.

מלמד שהיו ישראל נתונים בדין באותה שעה, אם להנצל אם להאבד עם מצרים³⁰²: ויסע עמוד הענן. כשחשיכה, והשלים עמוד הענן את המחנה לעמוד האש, לא נסתלק הענן כמו שהיה רגיל להסתלק ערבית לגמרי, אלא נסע והלך לו מאחריהם, להחשיך למצרים³⁰³: (כ)ויבא בין מחנה מצרים. משל למהלך בדרך ובנו מהלך לפניו, באו לסטים לשבותו, נטלו מלפניו ונתנו לאחוריו, בא זאב מאחוריו, נתנו לפניו, באו לסטים לפניו וזאבים מאחוריו, נתנו על זרועו ונלחם בהם. כך ואנכי תרגלתי לאפריים קחם על זרועתי³⁰⁴ (הושע יא ג): ויהי הענן והחשך. למצרים: ויאר. עמוד האש את הלילה לישראל, והלך לפניהם כדרכו ללכת כל הלילה, והחשך של ערפל לצד מצרים³⁰⁵: ולא קרב זה אל זה. מחנה אל מחנה³⁰⁶: (כא)ברוח קדים עזה. ברוח קדים שהיא עזה שברוחות, היא הרוח שהקב"ה נפרע בה מן הרשעים, שנאמר פרוח קדים אפיצם (ירמיה יח יז), יבוא קדים רוח ה' (הושע יג טו), רוח הקדים שברך בלב ימים (יחזקאל כז כו), הגה ברוחו הקשה ביום קדים³⁰⁷ (ישעיה כז ח): ויבקעו המים. כל מים

³⁰² עי' מכילתא בשלח (פרשה ד): ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך. הענן אל ישראל והחשך אל מצרים ישראל באורה ומצרים באפלה שנא' (שם י') לא ראו איש את אחיו ולא כמו איש מתחתיו שלשת ימים. וכן אתה מוצא לעתיד לבא (ישעיה ס') קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח מפני מה (שם) כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה. ולא עוד אלא מי שהוא נתון באפלה רואה מי שהוא באורה שהיו מצרים שרויים באפלה רואים את ישראל באורה אוכלים ושותים ושמחים והיו מזרקים בהם בחצים ובאבני בליסטרא והיה הענן והמלאך מגין עליהם שנאמר (בראשית ט"ו) אל תירא אברהם אנכי מגן לך שכרך הרבה מאד ואומר (ש"ב כ"ב) מגיני וקרן ישעי משגבי ומנוסי מושיעי מחמס תושיעני ואומר שם ותהלים י"ח מגן הוא לכל החוסים בו.

ועי' בראשית רבה (פרשה לה פסקה ג): לידע מה הם דורשין בדרך וחד מנהון דרש כבר כתיב (שמות יד) ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם מה ת"ל ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם אלא אותו מדת הדין שהיתה מתוחה כנגד ישראל הפכה הקב"ה ומתחה כנגד המצרים ואוחרנא דרש כתיב והיתה הקשת בענן וראיתה לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה וגו' בין אלהים זו מדת הדין.

³⁰³ עי' הערה קודמת.

³⁰⁴ עי' מכילתא בשלח (פרשה ד): ויסע מלאך האלהים ההולך. ר' יהודה אומר הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה: משל למה הדבר דומה, לאחד שהיה מהלך בדרך והיה מנהג את בנו לפניו באו לסטים לשבותו מלפניו נטלו מלפניו ונתן לאחוריו בא הזאב מאחוריו נטלו מאחוריו ונתנו מלפניו באו לסטים מלפניו וזאבים מאחוריו נטלו ונתנו על זרועותיו התחיל הבן מצטער מפני החמה פרש עליו אביו בגדו רעב האכילו צמא השקהו. כך עשה הקב"ה (הושע י"א) ואנכי תרגלתי לאפריים קחם עד זרועותי ולא ידעו כי רפאתים התחיל הבן מצטער מפני החמה פרש עליו בגדו שנאמר (תהלים ק"ה) פרש ענן למסך ואש להאיר לילה. הרעיב האכילו שנאמר (שמות ט"ז) הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. הצמא השקהו מים שנא' (תהלים ע"ח) ויוציא נוזלים מסלע ואין נוזלים אלא מים חיים שנא' (שה"ש ד') מעין גנים באר מים חיים ונוזלים וגו' ואומר (משלי ה') שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך. שאל ר' נתן את ר' שמעון בן יוחאי בראשית.

³⁰⁵ עי' לעיל הערה 302.

³⁰⁶ עי' מכילתא בשלח (פרשה ד): ולא קרב זה אל זה כל הלילה ולא קרב מחנה מצרים למחנה ישראל ולא מחנה ישראל למחנה מצרים.

³⁰⁷ עי' שם: ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה, בעזה שברוחות. ואי זו זו, זו רוח קדים. וכן אתה מוצא שלא נפרע המקום מאנשי דור המבול ומאנשי סדום אלא ברוח קדים עזה, שנ' מנשמת אלוה יאבדו ומרוח אפו יכלו (איוב ד ט). מנשמת אלוה יאבדו, זה דור המבול, ומרוח אפו יאכלו, אלו אנשי סדום. וכן אתה מוצא באנשי מגדל שלא נפרע המקום מהם אלא ברוח קדים, שנא' ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ (בראשית יא ט), ואין הפצה אלא רוח קדים, שנ' ברוח קדים אפיצם (ירמיה יח יז). וכן אתה מוצא במצרים [שלא נפרע מהם המקום אלא ברוח קדים] שנא' וה' ניהג רוח קדים בארץ (שמות י ג). וכן אתה מוצא שלא נפרע הקדוש ברוך הוא מעשרת השבטים אלא ברוח קדים, שנא' כי הוא בין אחים יפריא יבא קדים רוח ה' ממדבר עולה ויבש מקורו ויחרב מעיינו הוא ישסה אוצר כל כלי חמדה (הושע יג טו). וכן אתה מוצא בעשרת השבטים שלא נפרע המקום מהם אלא ברוח קדים שנא' ברוח קדים אפיצם. וכן את מוצא בצור שלא נפרע מהם הב"ה אלא ברוח קדים, שנ' רוח הקדים שברך בלב ימים (יחזקאל כז כו). וכן את מוצא שאין הקדוש ברוך הוא עתיד ליפרע ממלכות העליזה אלא ברוח קדים, שנ' ברוח קדים תשבר וגו' (תהלים מח ח). וכן את מוצא שאין הקדוש ברוך הוא עתיד ליפרע מן הרשעים בגיהנם אלא ברוח קדים, שנ' כי ערוך מאתמול תפתה גם היא למלך

שבעולם³⁰⁸: (כג) כל סוס פרעה. וכי סוס אחד היה, אלא מגיד שאין כולם חשובין לפני המקום אלא כסוס אחד³⁰⁹: (כד) באשמרת הבקר. שלשת חלקי הלילה קרוין אשמורות³¹⁰, ואותה שלפני הבקר קורא אשמורת הבוקר. ואומר אני, לפי שהלילה חלוק למשמרות שיר של מלאכי השרת, כת אחר כת לשלשה חלקים, לכך קרוי אשמורת, וזהו שתרגם אונקלוס מִטְרַת: וישקף. ויבט, כלומר פנה אליהם להשחיתם. ותרגמו וְאֶסְתְּכִי, אף הוא לשון הבטה, כמו שְׂדֵה צִפִּים (במדבר כג יד), לַחֲקַל סְכוּתָהּ: בעמוד אש וענן. עמוד ענן יורד ועושה אותו כטיט, ועמוד אש מרתיחו, וטלפי סוסייהם משתמטות³¹¹: ויהם. לשון מהומה, אשטורד"טון בלע"ז (בעטייבונג) ערבבם, נטל סגנויות שלהם³¹². ושנינו בפרקי ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי, כל מקום שנאמר בו מהומה, [הרעשת] [הרעמת] קול הוא, וזה אב לכלן, וירעם ה' בקול גדול וגו' על פלשתים ויהומם (שמואל א' ז י): (כה) ויסר את אפן מרכבתיו. מכח האש נשרפו הגלגלים, והמרכבות נגררות³¹³, והיושבים בהם נעים ואבריהן מתפרקין: וינהגו בכבדות. בהנהגה שהיא כבדה וקשה להם, במדה שמדדו, וַיִּכְבְּדוּ לְבָבוֹ הוּא וְעַבְדָּיו (לעיל ט לד), אף כאן וינהגו בכבדות³¹⁴: נלחם להם במצרים. במצריים. דבר אחר במצרים, בארץ מצרים, שכשם שאלו לוקים על הים, כך לוקים אותם שנשאר במצרים: (כו) וישבו המים. שזקופים ועומדים כחומה, ישובו למקומם ויכסו על מצרים: (כז) לפנות בקר. לעת שהבוקר פונה לבא: לאיתנו. לתקפו הראשון³¹⁵: נסים לקראתו.

הוכן העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה נשמת ה' כנחל גפרית בוערה בה (ישעיה ל לג), ואומר הגה ברוחו הקשה ביום קדים (שם כז ח). אף כאן אתה אומר ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה, בעזה שברוחות. ואי זו זו, זו רוח קדים.

³⁰⁸ עי' שם: ויבקעו המים, כל מים שבעולם נבקעו ומנין אתה אומר אף המים שבבורות ושבשיחין ושבמערות ושבכד ושבכוס ושבצלוחית ושבחבית נבקעו שנ' ויבקעו המים כאן [ויבקעו המים אין כתיב כאן אלא ויבקעו המים מלמד שכל המים שבעולם נבקעו] ומנין אתה אומר אף המים העליונים והתחתונים נבקעו שנ' ראוך מים אלהים ראוך מים יחילו אף ירגזו תהומות (תלים עז יז) ראוך מים אלו שעברו ישראל שנחרבו בדבר הקדוש ברוך הוא שנ' הים ראה וינס ראוך מים יחילו אלו העליונים אף ירגזו תהומות אלו התחתונים וכן הוא אומר זורמו מים עבות קול נתנו שחקים אלו העליונים אף חצציק יתהלכו (שם שם יח) אלו התחתונים, וכתוב תהום אל תהום קורא לקול צינוריך (שם מב ח) ואומר נתן תהום קולו וגו' (חבקוק ג י) וכשחזרו למקומם כל מים שהיה בעולם חזרו שנ' וישבו המים מלמד שכל מים שבעולם חזרו להם למקומם.

³⁰⁹

עי' מדרש תנחומא שופטים (פרק טז) וראית סוס ורכב ונאמר כי בא סוס פרעה (שמות טו) ולמה לא אמר סוסים ורוכבים אלא לפי שאין נחשבים לפני הקב"ה אלא כסוס אחד עם רב ממך אמר הקב"ה לפניכם הם רבים אבל לפני אין נחשבים אלא כאיש אחד.

³¹⁰

עי' ברכות (דף ג ע"א) תנאי אליבא דרבי אליעזר ואיבעית אימא רישא לאו רבי אליעזר היא: עד סוף האשמורה: מאי קסבר רבי אליעזר אי קסבר שלש משמרות הוי הלילה לימא עד ארבע שעות ואי קסבר ארבע משמרות הוי הלילה לימא עד שלש שעות לעולם קסבר שלש משמרות הוי הלילה והא קא משמע לן דאיכא משמרות ברקיע ואיכא משמרות בארעא דתניא רבי אליעזר אומר שלש משמרות הוי הלילה.

עי' מדרש שלשה וארבעה (אות לא): שלש אשמורות הלילה אשמורה ראשונה חמור נוהק, שניה כלב צועק, שלישית תינוק יונק משדי אמו והאשה מדברת עם בעלה. אשמורה ראשונה נאמר בה קומי רוני בלילה לראש אשמורות (איכה ב'), בשניה נאמר ראש האשמורות התיכונה (שופטים ז'), שהיא אמצעיתה ואשמורה שלישית נאמר בה ויהי באשמורת הבקר (שמות י"ד).

³¹¹ עי' מכילתא בשלח (פרשה ה): וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן ויהם וגו' שהיה עמוד יורד ועושה אותו כטיט ועמוד אש מרתיחו וטלפות סוסיו משתמטות.

³¹² עי' שם: ויהם את מחנה מצרים, הממן ערבבן נטל סגנויות שלהם ולא היו יודעים מה הם עושין.

³¹³ עי' שם: ויסר את אופן מרכבותיו וינהגו, ר' יהודה אומר מחמת האש של מעלה נשרפו הגלגלים של מטה והיו מוטות ומרכבות רצות ונכנסות בעל כרחן שהיו טעונות כלי כסף וכלי זהב ואבנים טובות ומרגליות כדי שיטלו ישראל את הבזה.

³¹⁴ עי' שם: ינהגו בכבדות, ר' יהודה אומר במדה שמדדו בה מדד להם, דכתיב תכבד העבודה, לכך נאמר וינהגו בכבדות.

³¹⁵ עי' (פרשה ו): ויט משה את ידו על הים וישב הים לפנות בקר לאיתנו. אין איתנו אלא תקפו שנאמר (במדבר כד) איתן מושבך. רבי נתן אומר איתן לשון קשה שנא' (ירמיה ה') הנני מביא עליכם גוי ממרחק בית ישראל נאם ה' גוי איתן הוא גוי מעילם הוא.

שהיו מהוממים ומטורפים ורצין לקראת המים³¹⁶: וינער ה'. כאדם שמנער את הקדירה והופך העליון למטה והתחתון למעלה, כך היו עולין ויורדין ומשתברין ביים, ונתן הקב"ה בהם חיות לקבל היסודין³¹⁷: וינער. וְשִׁיק, והוא לשון טרוף בלשון ארמי. והרבה יש במדרשי אגדה: (כח)ויכסו את הרכב וגו' לכל חיל פרעה. כך דרך המקראות לכתוב למ"ד יתירה, כמו לְכָל כָּלְיו תַעֲשֶׂה נְחֻשֶׁת (לקמן כז ג), וכן לְכָל כָּלְיו תַעֲשֶׂה נְחֻשֶׁת (שם יט), ויתדותם ומיתריהם לכל כליהם, ואינה אלא תקון לשון: (ל)וירא ישראל את מצרים מת. שפלטן הים על שפתו, כדי שלא יאמרו ישראל, כשם שאנו עולים מצד זה, כך הם עולין מצד אחר רחוק ממנו, וירדפו אחרינו³¹⁸: (לא)את היד הגדלה. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה. והרבה לשונות נופלין על לשון יד, וכולן לשון יד ממש הן, והמפרשו יתקן הלשון אחר ענין הדבור: (א)אז ישיר משה. אז כשראה הנס, עלה בלבו שישיר שירה. וכן אֲז יִדְבֹר יְהוֹשֻׁעַ (יהושע י יב). וכן וּבֵית יַעֲקֹב לְבַת פְּרָעָה (מלכים א' ז ח), וכן ביהושע כשראה הנס, אמר לו לבו שישיר, וכן עשה, ויאמרו לאמר אשירה לה'. וכן ביהושע כשראה הנס, אמר לו לבו שידבר, וכן עשה, ויאמרו לְעֵינַי יִשְׂרָאֵל (יהושע י יב). וכן שירת הבאר, שפתח בה אֲז יִשְׂרָאֵל (במדבר כא יז), פירש אחריו עלי באר ענו לה. אֲז יִבְנֶה שְׁלֹמֹה בְמָה (מלכים א' יא ז), פירשו בו חכמי ישראל שבקש לבנות ולא בנה, למדנו שהי"ד על שם המחשבה נאמרה, זהו ליישב פשוטו. אבל מדרשו אמרו רז"ל, מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה³¹⁹, וכן בכלן, חוץ משל שלמה שפירושוו בקש לבנות ולא בנה. ואין לומר וליישב לשון הזה כשאר דברים הנכתבים בלשון עתיד והן מיד, כגון כָּכָה יַעֲשֶׂה אֵיּוֹב (איוב א ה), על פי ה' יִחַנו (במדבר ט כג), ויש אשר יהיה הענין (שם כ), לפי שהן דבר ההווה תמיד, ונופל בו בין לשון עתיד ובין לשון עבר, אבל זה שלא היה אלא לשעה, אינו יכול לישבו בלשון הזה: כי גאה גאה. כתרגומו³²⁰. (דבר אחר, בא הכפל לומר שעשה דבר שאי אפשר לבשר ודם לעשות, כשהוא נלחם בחבירו ומתגבר עליו, מפילו מן הסוס, וכאן סוס ורוכבו רמה ביים, וכל שאי אפשר לעשות על ידי זולתו נופל בו לשון גאות, כמו כִּי גָאוֹת עָשָׂה (ישעיה יב ה), וכן כל השירה תמצא כפולה, עָזִי וְזַמְרַת יְהוָה לִי לִישׁוּעָה (פסוק ב), ה' אִישׁ מִלְחָמָה ה' שָׁמוֹ (פסוק ג), וכן כולם. ברש"י ישן). דבר אחר כי גאה גאה, על כל השירות וכל מה שאקלס בו, עוד יש בו תוספת, ולא כמדת מלך בשר ודם, שמקלסין אותו ואין בו³²¹: סוס ורכבו. שניהם קשורים זה בזה, והמים מעלין אותם לרום ומורדין אותם לעומק ואינן נפרדין³²²: רמה.

³¹⁶ עי' שמות רבה (פרשה טו פסקה טו) ומצרים נסים לקראתו היה צריך לומר מצרים נסים אחריהם וכי יש אדם בורח מן חבריה ונס לקראתו אלא שהטעה אותם הקב"ה ולא היו מוצאין היכן לנוס והיו נסים לקראתו עד שנשתקעו בתהומות.

³¹⁷ עי' מכילתא בשלח (פרשה ו): וינער ה' את מצרים. כאדם שמנער את הקדרה התחתון שלה עומד למעלה ועליון יורד למטה. ד"א וינער ה' את מצרים נתן להם כח נערוות כדי לקבל את הפורענות.

³¹⁸ פסחים (ק"ח ע"ב): אמר רב הונא, ישראל שבאותו הדור מקטני אמנה היו, וכדדרש רבה בר מרי, מאי דכתיב וימרו על ים ביים סוף, מלמד שהמרו ישראל באותה שעה ואמרו כשם שאנו עולין מצד אחד כך מצריים עולים מצד אחר. אמר לו הקדוש ברוך הוא לשר של ים, פלוט אותן ליבשה. אמר לפניו, רבונו של עולם, כלום יש עבד שנותן לו רבו מתנה וחוזר ונוטל ממנו, אמר לו, אתן לך אחד ומחצה שבהן. אמר לו, רבונו של עולם, יש עבד שתובע את רבו, אמר לו, נחל קישון היא לי ערב. מיד פלט אותן ליבשה, ובאו ישראל וראו אותן, שנאמר וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים.

³¹⁹ עי' סנהדרין (צא ע"ב): תניא אמר רבי מאיר, מניין לתחיית המתים מן התורה, שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה', שר לא נאמר אלא ישיר, מכאן לתחיית המתים מן התורה. כיוצא בדבר אתה אומר אז יבנה יהושע מזבח לה', בנה לא נאמר אלא יבנה, מכאן לתחיית המתים מן התורה. אלא מעתה אז יבנה שלמה במה לכמוש שקוץ מואב הכי נמי דיבנה, אלא מעלה עליו הכתוב כאילו בנה.

³²⁰ עי' חגיגה (יג ע"ב): אמר ריש לקיש, מאי דכתיב אשירה לה' כי גאה גאה שירה למי שמתגאה על הגאים.

³²¹ עי' מכילתא בשלח (השירה, פרשה א): אשירה לה'. נאה גדולה לה' נאה גבורה לה'. וכן דוד אמר (דברי הימים א' כ"ט) לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד. אשירה לה' כי גאה גאה מלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור והוא חלש שהוא עשיר והוא עני שהוא חכם והוא טיפש שהוא רחמני והוא אכזרי שהוא נאמן ואין נאמן מכל המדות הללו הכל מחניפין לו. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא כל מה שמקלסין אותו יותר הוא מקלוסו.

³²² עי' שם (פרשה ב) סוס ורכבו. מגיד שהסוס קשור ברכבו ורכבו קשור בסוס עולי' במרום ויורדים לתהום ואין נפרדים זה מזה. משל לאדם שזרק ב' כלים לאויר ונפרדים הן מיד זה מזה אבל כאן סוס ורכבו יחד רמה ירה.

השליך, וכן (ורמו לגו) [יְתַרְמָא לְגוּא] אֶתֶּן נוֹרָא (דניאל ג ו). ומדרש אגדה, כתוב אחד אומר רמה, וכתוב אחד אומר ירה (פסוק ד), מלמד שהיו עולין לרום ויורדין לתהום, כמו מי ירה אֶבֶן פְּנֵתָה (איוב לח ו), מלמעלה למטה³²³: (ב)עזי זמרת יה. אונקלוס תרגם תוקפי וְתִשְׁבַּחְתִּי, עזי כמו עזי בשור"ק, זמרת כמו זמרת, ואני תמה על לשון המקרא, שאין לך כמוהו בנקודתו במקרא, אלא בשלשה מקומות שהוא סמוך אצל זמרת, וכל שאר מקומות נקוד שור"ק, ה' עֲזִי וּמְעִזִי (ירמיה טז ט), עֲזִי אֶלְיָךְ אֶשְׁמְרָה (תהלים נט י), וכן כל תיבה בת שתי אותיות הנקודה מלאפ"ם, כשהיא מארכת באות שלישית ואין השניה (בשור"א) בחטף, הראשונה נקודה בשור"ק, כגון עז עזי, רוק רוקי, חק חקי, עול עולו, יסור עולו, כל כלו, וְשָׁלַטְם עַל כָּלֹּ (לעיל יד ז). ואלו שלשה עזי זמרת, של כאן ושל ישעיה (יב ב) ושל תהלים (ק"ח יד), נקודים בחטף קמ"ץ, ועוד אין באחד מהם כתוב זמרת, אלא זמרת, וכלם סמוך להם ויהי לי לישועה. לכך אני אומר ליישב לשון המקרא, שאין עזי כמו עוזי, ולא זמרת כמו זמרת, אלא עזי שם דבר הוא, כמו הַשִּׁבְי בְּשָׂמִים (שם קכג א), שִׁכְנֵי בְּחַגְוֵי סֶלַע (עובדיה ג א), שִׁכְנֵי סֵנָה (דברים לג טז). וזהו השבח, עזי זמרת יה, הוא היה לי לישועה, זמרת דבוק הוא לתיבת ה', כמו לְעֶזְרֵת ה' (שופטים ה כג), בְּעֶבְרֵת ה' (ישעיה ט יח), עַל דְּבַרֵּת בְּנֵי הָאָדָם (קהלת ג יח). ולשון זמרת, לשון לא תזמר (ויקרא כה ד), זְמִיר עֲרִיצִים (ישעיה כה ה), לשון כסוח וכריתה, עוזו ונקמתו של אלהינו היה לנו לישועה. ואל תתמה על לשון ויהי, שלא נאמר היה, שיש לנו מקראות מדברים בלשון זה, וזה דוגמתו, אֶת קִירוֹת הַבַּיִת סָבִיב לְהִיכָל וְלְדָבִיר וְעֵשׂ צִלְעוֹת סָבִיב (מלכים א' ו ה), היה לו לומר עשה צלעות סביב. וכן וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל הַשִּׁבְיִים בְּעָרֵי יְהוּדָה וְיִמְלֹךְ עֲלֵיהֶם רְחַבְעָם (מלכים א' יב יז), היה לו לומר מלך עליהם רחבעם. מִבְּלַתִּי יָלַת ה' גּוֹ' וְיִשְׁחָטֶם (במדבר יד טז), היה לו לומר שחטם. וְהָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר שָׁלַח מֹשֶׁה וּגְוֵי וְיָמְתוּ (שם לו-לז), מתו היה לו לומר. וְאֲשֶׁר לֹא שָׁם לְבוֹ אֶל דְּבַר ה' וְעֶזְב (לעיל ט כא), היה לו לומר עזב: זה אלי. בכבודו נגלה עליהם והיו מראין אותו באצבע, ראתה שפחה על הים מה שלא ראו נביאים³²⁴: ואנוהו. אונקלוס תרגם לשון נוה, נְוָה שְׂאֲנָן (ישעיה לג כ), לְנְוָה צֶאֱן (שם סה י). דבר אחר ואנוהו, לשון נוי, אספר נוי ושבחו לבאי עולם, כגון מֵה דוֹדֶךָ מְדוּד וְכוּ' דוֹדֵי צַח וְאָדוּם (ש"ה ט"ו-י), וכל הענין³²⁵: אלהי אבי. הוא זה, וארוממנהו. אלהי אבי, לא אני תחלת הקדושה, אלא מוחזקת ועומדת לי הקדושה, ואלהותו עלי מימי אבות³²⁶: (ג)ה' איש מלחמה. בעל מלחמה, כמו אִישׁ נְעָמִי (רות א ג), וכל איש ואישך מתורגמין בעל, וכן וְחִזְקֵתָ וְהֵייתָ לְאִישׁ (מלכים א' ב ב), לגבור: ה'

³²³ עי' מדרש תנחומא בשלח (פרק יג): רמה בים ירה בים כיצד יתקיימו שני מקראות אלו רמה שהיו עולין למרום ירה שהיו יורדין לתהום.

³²⁴ עי' שיר השירים רבה (פרשה ב): השמיעני את קולך זו השירה, שנא' אז ישיר משה, כי קולך ערב זה השיר, ומראך נאוה, שהיו ישראל מראין באצבע ואומרים זה אלי ואנוהו. ועי' מכילתא בשלח (שירה פרשה ג): זה אלי, ר' אליעזר אומר מנין אתה אומר שראתה שפחה על הים מה שלא ראו ישעיה ויחזקאל שנ' וביד הנביאים אדמה (הושע יב יא) וכתוב נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א א). משל למלך בשר ודם שנכנס למדינה ועליו צפירה מקיפתו וגבורים מימינו ומשמאלו וחיילות מלפניו ומלאחריו והיו הכל שואלין אי זהו המלך מפני שהוא בשר ודם כמותם אבל כשנגלה הקדוש ברוך הוא על הים לא הוצרך אחד מהם לשאול אי זהו המלך אלא כיון שראוהו הכירוהו פתחו כולן פיהן ואמרו זה אלי ואנוהו וגו'.

³²⁵ עי' שם: ר' עקיבא אומר אדבר בנאותיו ובשבחיו של מי שאמר והיה העולם בפני כל אומות העולם שהרי אומות העולם שואלין את ישראל לומר מה דודך מדוד שככה השבעתנו (שיר השירים ה ט) שכך אתם מתים עליו וכך אתם נהרגין עליו שנ' על כן עלמות אהבוך (שם א ג) אהבוך עד מות וכתוב כי עליך הורגנו כל היום (תהלים מד כג) הרי אתם נאים הרי אתם גבורים בואו והתערבו עמנו וישראל אומרים להם לאומות העולם מכירין אתם אותו נאמר לכם מקצת שבחו דודי צח ואדום דגול מרבבה (שיר השירים ה י) כיון ששומעין שכך שבחו אומרים לישראל נלכה עמכם שנ' אנה הולך דודך היפה בנשים אנה פנה דודך ונבקשנו עמך וישראל אומרים להם אין לכם חלק בו אלא דודי לי ואני לו וגו' (שם ב טז) אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (שם ו ג), וחכמים אומ' אלוננו עד שאבוא עמו לבית מקדשו. משל למלך שהלך בנו למדינת הים ויצא אחריו ועמד עליו הלך למדינה אחרת ויצא אחריו ועמד עליו כך ישראל כשירדו למצרים ירדה שכינה עמהם שנ' אנכי ארד עמך מצרימה (בראשית מו ד), עלו עלת שכינה עמהם שנ' ואנכי אעלך גם עלה וגו' (שם), ירדו לים שכינה עמהם שנ' ויסע מלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל (שמות יד ט), יצאו למדבר שכינה עמהם שנ' וה' הולך לפניהם יומם (שם יג כא) עד שאבוא עמו לבית מקדשו וכה"א כמעט שעברתי מהם וגו' (שיר השירים ג ד).

³²⁶ עי' מכילתא (השירה ג): אלהי אבי וארוממנהו. אני מלכה בת מלכים אהובה בת אהובים קדושה בת קדושים טהורה בת טהורים. משל לאדם שהלך לקדש אשה פעמים בוש בה פעמים בוש במשפחתה פעמים בוש בקרובותיה אבל אני אינו כן אלא מלכא בת מלכים וגו'.

שמו. מלחמותיו לא בכלי זין, אלא בשמו הוא נלחם³²⁷, כמו שאמר דוד וְאֶנְכִי בָּא אֵלַיךְ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת (שמואל א' יז מה). דבר אחר ה' שמו, אף בשעה שהוא נלחם ונוקם מאויביו, אוהז הוא במדתו לרחם על ברואיו ולזון את כל באי עולם, ולא כמדת מלכי אדמה, כשהוא עוסק במלחמה פונה עצמו מכל עסקים, ואין בו כח לעשות זו וזו³²⁸: (ד) ירה בים. שְׂדֵי בַיְמָא, שדי לשון ירייה. וכן הוא אומר או ירה יְיָהּ (לקמן יט ג), או אֶשְׁתַּדָּא אִישְׁתַּדִּי, והתי"ו משמשת באלו במקום התפעל: ומבחר. שם דבר, כמו מרכב, משכב, מְקָרָא קְדָשׁ (לעיל יב טז): טבעו. אין טביעה אלא במקום טיט, כמו טְבַעְתִּי בֵּין מְצוּלָה (תהלים סט ג), וְיִטְבַּע יְרַמְיָהוּ בְטִיט (ירמיה לח ו). מלמד שנעשה הים טיט, לגמול להם כמדתם ששעבדו את ישראל בחומר ובלבנים³²⁹: (ה) יכסו. כמו יכסום, והיר"ד האמצעית יתירה בו, ודרך מקראות בכך, כמו וּבְקֶרֶךְ וְצִאנְךָ יִרְבֵּן (דברים ח ג), יְרוּן מִדְּשֵׁן בֵּיתְךָ (תהלים לו ט), והיר"ד ראשונה שמשמעה לשון עתיד, כך פרשוהו, טבעו בים סוף כדי שיחזרו המים ויכסו אותן. יכסומו, אין דומה לו במקרא בנקודתו, ודרכו להיות בנקודתו יכסומו במלא"פום: כמו אבן. ובמקום אחר צָלְלוּ פְּעוּפֶרֶת (פסוק י), ובמקום אחר יֵאכְלֻמוּ פֶקֶשׁ (פסוק ז), הרשעים כקש, הולכים ומטורפין עולין ויורדין. בינונים כאבן, והכשרים כעופרת, שנחו מיד³³⁰: (ו) ימינך. ימינך. שתי פעמים, כשישראל עושין רצונו של מקום השמאל נעשית ימין³³¹: ימינך ה' נאדרי בכח. להציל את ישראל, וימינך השנית תרעץ אויב³³². ולי נראה, אותה ימין עצמה תרעץ אויב, מה שאי אפשר לאדם לעשות שתי מלאכות ביד אחת. ופשוטו של מקרא, ימינך הנאדרת בכח מה מלאכתה, ימינך, היא תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו, כִּי הִנֵּה אֵיבֶיךָ ה' כִּי הִנֵּה אֵיבֶיךָ יֵאבְדוּ (תהלים צב י), עַד מְתֵי רְשָׁעִים ה' עַד מְתֵי רְשָׁעִים יַעֲלִזוּ (שם צד ג), נִשְׂאוּ נְהוֹת ה' נִשְׂאוּ נְהוֹת קוֹלָם (שם צג ג), לֹא לָנוּ ה' לֹא לָנוּ (שם קטו א), אֶעֱנֶה נְאֻם ה' אֶעֱנֶה אֶת הַשְּׁמַיִם (הושע ב כג), אֲנֹכִי לֵה' אֲנֹכִי אֲשִׁירָה (שופטים ה ג), לֹלִי ה' וְכו' לֹלִי ה' שְׁהִיָּה לָנוּ בְּקוֹם עֲלִינוּ אֲדָם (תהלים קכד א-ב), עוֹרֵי עוֹרֵי דְבוּרָה עוֹרֵי דְבוּרֵי שִׁיר (שופטים ה יב), תְּרַמְסְנָה רִגְלֵי עֲנִי (ישעיה כו ו), וְנָתַן אֲרָצָם לְנַחֲלָה וְכו' נַחֲלָה לְיִשְׂרָאֵל עֲבָדוּ (תהלים קלו, כא-כב): נאדרי. היר"ד יתירה, כמו רַבְּתֵי עִם [וכו'] שְׂרָתֵי בְּמַדִּינוֹת (איכה א א), גִּבְּתֵי יוֹם (בראשית לא ט): תרעץ אויב. תמיד היא רועצת ומשברת האויב, ודומה לו וְיִרְעָצוּ וְיִרְצָצוּ אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בשופטים (י ח). (דבר אחר, ימינך הנאדרת בכח היא משברת ומלקה אויב): (ז) וברב גאונך. אם היד בלבד רועצת האויב, כשהוא מרימה ברוב גאונו אז יהרוס קמיו, ואם ברוב גאונו לבד אויביו נהרסים, ק"ו כששלח בם חרון אף יאכלמו: תהרס. תמיד אתה הורס קמיהך הקמים נגדך, ומי הם הקמים כנגדו, אלו הקמים על ישראל, וכן הוא אומר, כִּי הִנֵּה אֵוִיבֶיךָ יְהַמִּיֵן (תהלים פג ג), ומה היא ההמיה, על עִמְךָ יַעֲרִימוּ סוּד (שם ד), ועל זה קורא אותם אויביו של מקום³³³: (ח) וברוח אפיך. היוצא משני נחירים של אף, דְּבַר הַכְּתוּב כְּבִיכּוֹל בְּשִׁכְנֵיהָ

³²⁷ עי' שם (פרשה ד): שומע אני ולא שהוא צריך לאחד מכל המדות האלו, ת"ל ה' איש מלחמה ה' שמו, בשמו הוא נלחם ואינו נלחם בא' מכל הכלים.

³²⁸ עי' שם: מלך בשר ודם עומד במלחמה אינו יכול לזון ולא לספק אכסניות לכל חיילותיו והקב"ה אינו כן אלא ה' איש מלחמה שהוא נלחם במצרים ה' שמו שהוא זן ומפרנס לכל באי העולם שנאמר לגזור ים סוף לגזרים וגו' נותן לחם לכל בשר (תהלים קלו יג - כה).

³²⁹ עי' שם: טובעו בים סוף, במדה שמדדו מדדת להם, הם מררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ואף אתה באותה המדה מדדת להם ואף אתה עשית להם המים כטיט והיו משתקעין בהם לכך נאמר טבעו בים סוף ואין טובעו אלא בטיט שנ' טבעתי בין מצולה (תהלים סט ג) וכתוב ויטבע ירמיה בטיט (ירמיה לח ו) לכך נאמר טבעו בים סוף.

³³⁰ עי' שם (פרשה ה): כמו אבן היא היתה מכה בינונית הרשעים שבהן היו מטורפין כקש הבינוניים כאבן הפקחים כעופרת.

³³¹ עי' שם: ימינך ה' נאדרי בכח כשישראל עושין רצונו של מקום הן עושין שמאל ימין שנאמר ימינך ה' ימינך ה' שני פעמים, וכשאינן ישראל עושין רצונו כביכול הן עושין ימין שמאל, שנא' (איכה ב') השיב אחור ימינו.

³³² עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור יח): ר' יודן אמר כיון שעלה אחרון שבישראל מן הים, ירד אחרון שבמצריים לים, אמר ר' יודן מה היו התשושין שבהן עושים, כביכול היה הקדוש ברוך הוא נותן את ידו ושולה אותן מן הים, שנאמר ימשני ממים רבים. אמר ר' שמעון בן לקיש על אלו ועל אלו הפך הים. מה עשה הקדוש ברוך הוא, ימינו אחת מצלת את ישראל, וימינו אחת היתה משקעת את המצריים, שנאמר ימינך ה' נאדרי בכח (שמות טו ו), לישראל, ימינך ה' תרעץ אויב (שם), למצריים.

³³³ עי' מכליתא בשלח (השירה פרשה ו): וברוב גאונך תהרוס קמיהך. הרבית להתגאות נגד מי שקם נגדך ומי הם שקמו נגדך הם שקמו נגד בניך. תהרוס קמיהך תהרוס קמינו אין כתיב כאן אלא תהרוס קמיהך מגיד שכל מי שקם כנגד ישראל כאלו קם כנגד הקב"ה. וכן הוא אומר תהלים ע"ד אל תשכח קול צורריך שאון קמיהך עולה תמיד.

דוגמת מלך בשר ודם, כדי להשמיע אוזן הבריות כפי ההוה, שיוכלו להבין דבר. כשאדם כועס יוצא רוח מנחיריו, וכן עלה עשן באפו (תהלים יח ט), וכן ומרוח אפו יכלו (איוב ד ט), וזהו שאמר למען שמי אאריך אפי (ישעיה מח ט), כשזעפו נח נשימתו ארוכה, וכשהוא כועס נשימתו קצרה. ותהלתי אפחטם לך (שם), ולמען תהלתי אשים חטם באפי, לסתום נחירי בפני האף והרוח שלא יצאו. לך, בשבילך. אחטם, כמו נאקה בחטם, במסכת שבת (נא ע"ב), כך נראה בעיני. וכל אף וחרון שבמקרא אני אומר כן, חרה אף, כמו ועצמי חרה מני חרב (איוב ל ל), לשון שרפה ומוקד, שהנחירים מתחממים ונחירים בעת הקצף, וחרון מגזרת חרה, כמו רצון מגזרת רצה, וכן חמה לשון חמימות, על כן הוא אומר וחקמתו בערה בו (אסתר א יב), ובנוח החמה אומר, נתקררה דעתו: נערמו מים. אונקלוס תרגם לשון ערמימות, ולשון צחות המקרא כמו ערמת חטים (שיר השירים ז ג), ונצבו כמו נד יוכיח: נערמו מים. ממוקד רוח שיצא מאפך יבשו המים, והם נעשו כמין גלים וכריות של ערימה שהם גבוהים³³⁴: כמו נד. כתרגומו כשור, כחומה: נד. לשון צבור וכנוס, כמו נד קציר ביום נחלה (ישעיה יז יא), פנס פנד (תהלים לג ז), לא כתב כונס כנאד אלא כנד, ואילו היה כנד כמו כנאד, וכונס לשון הכנסה, היה לו לכתוב מכניס כבנאד מי הים, אלא כונס לשון אוסף וצובר הוא, וכן קמו נד אחד (יהושע ג טז), ויעמדו נד אחד (שם יג), ואין לשון קימה ועמידה בנאדות אלא בחומות וצבורים, ולא מצינו נאד נקוד אלא במלאפ"ם, כמו שימה דמעתי בנאדך (תהלים נו ט), את נאוד החלב (שופטים ד יט): קפאו. כמו וכבנה תקפיאני (איוב י ו), שהוקשו ונעשו כאבנים, והמים זורקים את המצרים על האבן בכח ונלחמים במ כל מיני קושי: בלב ים. בחוזק הים, ודרך המקראות לדבר כן, עד לב השמים (דברים ד יא), בלב האלה (שמואל ב' יח יד), לשון עקרו ותקפו של דבר: (ט) אמר אויב. לעמו, לפשתם בדברים ארדוף ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי³³⁵: תמלאמו. תמלא מהם³³⁶: נפשי. רוחי ורצוני, ואל תתמה על תיבה המדברת בשתים, תמלאמו תמלא מהם, יש הרבה כלשון הזה, כי ארץ הנגב נתתני (שופטים א טו), כמו נתת לי. ולא יכלו דברו לשלם (בראשית לז ד), כמו דבר עמו. בני יצאני (ירמיה י כ), כמו יצאו ממני. מספר צעדי אגידנו (איוב לא לז), כמו אגיד לו. אף כאן תמלאמו, תמלא נפשי מהם: אריק חרבי. אשלוף, ועל שם שהוא מריק את התער בשליפתו ונשאר ריק, נופל בו לשון הרקה, כמו מריקים שקיהם (בראשית מב לה), וכליו יריקו (ירמיה מח יב). ואם תאמר, אין לשון ריקות נופל על היוצא, אלא על התיק ועל השק ועל הכלי שיצא ממנה, אבל לא על החרב ועל היין, ולדחוק ולפרש אריק חרבי כלשון וירק את חניכיו (בראשית יד יד), אזדיין בחרבי, מצינו הלשון מוסב אף על היוצא, שמן תורק (שיר השירים א ג), ולא הורק מפלי אל כלי (ירמיה מח יא). לא הורק הכלי אין כתיב כאן, אלא לא הורק היין מכלי אל כלי, מצינו הלשון מוסב על היין, וכן והריקו חרבותם על יפי חכמתך (יחזקאל כח ז), דחירם: תורישמו. לשון רישות ודלות, כמו מוריש ומעשיר (שמואל א' ב ז): (י) נשפת. לשון הפחה, וכן וגם נשף בהם (ישעיה מ כד): צללו. שקעו, עמקו לשון מצולה: כעופרת. אבר פל"ם (בלייא) בלע"ז: (יא) באלם. בחזקים, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז ג), אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב כ): נורא תהלת. יראוי מלהגיד תהלותיו פן ימעטו, כמ"ש לך דמיה תהלה (שם סה ב): (יב) נטית ימינך. כשהקב"ה נוטה ידו, הרשעים פלים ונופלים, לפי שהכל נתון בידו³³⁷ ונופלים בהטייתה, וכן הוא אומר, וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזר (ישעיה לא ג), משל לכלי זכוכית הנתונים בידי אדם, מטה ידו מעט

³³⁴ עי' שם (בשלח פרשה ד): נעשה הים יבשה שנ' ובני ישראל הלכו ביבשה, נעשה כמין טיט שנ' דרכת בים סוסיך חומר מים רבים (חבקוק ג טו), נעשה פירורין פירורין שנ' אתה פוררת בעזך ים (תהלים עד יג), נעשה סלעים סלעים שנאמר שברת ראשי תנינים על המים, נעשה גזרים גזרים שנ' לגוזר ים סוף לגזרים (שם קלו יג) נעשה ערימות שנ' וברוח אפיק נערמו מים.

³³⁵ עי' מכילתא בשלח (השירה פרשה ז): אמר אויב. וכי מאין ידעו ישראל מה חשב עליהם פרעה במצרים אלא רוח הקדש שרתה עליהם והיו יודעין מה פרעה חשב עליהם במצרים. וכשראה פרעה אמר לא דיינו לרדוף אחרי ישראל אלא בשביל כסף וזהב שלקחו כדי הוא. כיון שראו מקצת העם שאבדו ממונם מועט אמרו נרדפם. כשראה פרעה אמר כולנו שוין בבזה שנא' אחלק שלל ולא עוד אלא שאני פותח אוצרות כסף וזהב ומחלק להם אבנים טובות ומרגליות.

³³⁶ עי' שם: תמלאם אינו אומר, אלא תמלאמו. ממלאים הם נפשם ממנו.

³³⁷ עי' שם (פרשה ט): נטית ימינך מגיד הכתוב כשהב"ה נוטה ידו רשעים כלים מן העולם שנ' ויט ידו על צפון ויאבד את אשור וגו' (צפניה ב יג) ואומר הנני נוטה ידי על פלשתים וגו' (יחזקאל כה טז) ואומר ונטיתי ידי על יהודה (צפניה א ד) ואומר ונטיתי ידי על אדום (יחזקאל כה יג) משל למה הדבר דומה לבצים הנתונות ביד אדם שאם יטה ידו מעט כולן נופלות ומשתברות שנ' וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור וגו' (ישעיה לא ג).

והן נופלין ומשתברין³³⁸: תבלעמו ארץ. מכאן שזכו לקבורה, בשכר שאמרו ה' הצדיק³³⁹ (לעיל ט כז): (יג)נהלת. לשון מנהל. ואונקלוס תרגם לשון נושא וסובל, ולא דקדק לפרש אחר לשון העברית: (יד)ירגזון. מתרגזין: ישיבי פלשת. מפני שהרגו את בני אפרים, שמיהרו את הקץ ויצאו בחזקה, כמפורש בדברי הימים (א' ז כא), וְהָרְגוּם אֲנָשֵׁי גֵת³⁴⁰: (טו)אלופי אדום אילי מואב. והלא לא היה להם לירא כלום, שהרי לא עליהם הולכים, אלא מפני אנינות, שהיו מתאוננים ומצטערים על כבודם של ישראל³⁴¹: נמגו. נמסו, כמו בְּרִבִּיּוֹם תִּמְגַּנְנָה (תהלים סה יא). אמרו, עלינו הם באים, לכלותינו ולירש את ארצנו³⁴²: (טז)תפל עליהם אימתה. על הרחוקים³⁴³: ופחד. על הקרובים, כענין שנאמר, כִּי שָׁמַעְנוּ אֶת אֲשֶׁר הוֹבִישׁ וְגו'³⁴⁴ (יהושע ב י): עד יעבר. עד יעבר. כתרגומו: קניית. חבבת משאר אומות, כחפץ הקנוי בדמים יקרים שחביב על האדם: (יז)תבאמו. נתנבא משה שלא יכנס לארץ, לכך לא נאמר תביאנו³⁴⁵: מכוון לשבתך. מקדש של מטה מכוון כנגד כסא של מעלה אשר פעלת³⁴⁶: מקדש. הטעם עליו זקף גדול, להפרידו מתיבת השם שלאחריו, המקדש אשר כוננו ידך ה'. חביב בית המקדש, שהעולם נברא ביד אחת, שנאמר אֶף יְדֵי יְסֻדָּה אֶרֶץ (ישעיה מח יג), ומקדש בשתי ידים, ואימתי יבנה בשתי ידים, בזמן שה' ימלוך לעולם ועד, לעתיד לבא שכל המלוכה שלו³⁴⁷: (יח)לעלם ועד. לשון עולמית הוא,

³³⁸ עי' ילקוט שמעוני ח"ב (רמז תלו): וה' יטה ידו וכשל עוזר ונפל עזור, מגיד הכתוב כשהקב"ה מטה ידו - רשעים כלים מן העולם, משלו משל למה"ד לביצים וכלי זכוכית שהם נתונים בידי אדם, אם יטה ידו מעט, מיד הם נופלים ומשתברים, וכן הוא אומר ויט ידו על צפון ויאבד את אשור, ואומר נטית ימינך תבלעמו ארץ, ואומר הנני נוטה את ידי על פלשתים, ונטיתי את ידי על יהודה, ונטיתי את ידי על אדום.

³³⁹ עי' שם: באי זו זכות נתנה להם קבורה, בזכות שאמר (שמות ט') ה' הצדיק.
³⁴⁰ עי' שם: חיל אחז יושבי פלשת. כיון ששמעו האומות ויושבי פלשת שישראל נכנסין לארץ אמרו הם באו לעורר עידותן של בני אפרים שנא' ד"ה א' ז' בני אפרים שותלח ובכר בנו וגו' ואומר תהלים ע"ח בני אפרים נושקי רומי קשת מפני מה על שם שלא שמרו ברית אלהים ובתורתו מאנו ללכת ועל שעברו על הקץ ועל השבועה אמרו אין להם דרך בכל מקום אלא עלינו ועכשו הם באים ובזוזים את נכסינו ומחריבים ארצנו.

³⁴¹ עי' שם: אז נבהלו. אם תאמר שהם באים לירש את ארצנו והלא כבר נאמר (דברים ב') אתם עוברים בגבול אחיכם בני עשו, ואומר שם אל תתגר בם מלחמה. הא מה תלמוד לומר אלופי אדום, מפני אנינות וכו'. אילי מואב. אם תאמר שהם באים לירש את ארצנו והלא כבר נאמר דברים ב' אל תצר את מואב וגו' ואומר שם וקרבת מול בני עמון הא מה תלמוד לומר אילי מואב, מפני אנינות.

³⁴² עי' שם: נמוגו כל יושבי כנען. כיון ששמעו יושבי כנען שמר הקדוש ברוך הוא למשה (דברים כ') רק מערי העמים וגו' כי (אם) החרם תחרימם. אמרו אלו לאלו, לא היו מתיראין אלא מממונם ומנכסיהם אבל עלינו אינן באין אלא לכלותינו ולירש את ארצנו, התחילו להמס, שנאמר נמוגו. ואין נמיגה אלא נמיסה שנאמר יחזקאל כ"א ונמס כל לב ואומר תהלים ע"ה נמוגים ארץ וכל יושביה ואומר יחזקאל כ"א למען למוג לב.

³⁴³ עי' שם: תפול עליהם אימתה. אימתה על רחוקים ופחד על קרובים. כענין שנאמר יהושע ה' ויהי כשמוע כל מלכי האמורי אשר בעבר הירדן שם ב' כי ה' אלהיכם הוא האלהים וכן רחב אומרת לשלוחי יהושע שם כי שמענו את אשר הוביש וגו'.

³⁴⁴ עי' הערה הקודמת.

³⁴⁵ עי' שם (פרשה י'): תביאמו ותטעמו. נתנבאו אבות ולא ידעו מה. תביאנו ותטענו אין כתיב כאן, אלא תביאמו ותטעמו, אמרו, הבנים נכנסין ולא האבות. והכי אמר (שה"ש א') אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן ורעי את גדיותיך וגו'. גדיים נכנסין ולא תיישים.

ועי' פסיקתא דרב כהנא (פיסקא ה'): א"ר יצחק, מן הים צפה משה שאינו נכנס לארץ ישראל, צופיה הליכות ביתה (משלי לא כז), תביאנו ותטעינו אין כת' כן, אלא תביאמו ותטעימו (שמות טו יז). הא כת' כן יביאוני אל הר קדשך ואל משכנותיך (תהלים מג ג), אלא אילו סופרי ארץ ישראל שהן קדושים כארץ ישראל.

³⁴⁶ עי' מכילתא (השירה פרשה י'): מכוון לשבתך. זה אחד מן הדברים שהוא כנגד של מעלה, שכסא של מטה הוא מכוון כנגד כסא של מעלה והכי אמר (תהלים י"א) ה' בהיכל קדשו ה' בשמים כסאו ואומר (מ"א ח') בנה בניתי בית זבול לך מכוון לשבתך עולמים.

³⁴⁷ עי' שם: מקדש ה' כוננו ידך. חביב בית המקדש לפני הקדוש ברוך הוא שכשברא הקב"ה את עולמו לא בראו אלא בידו אחת שנאמר (ישעיה מ"ח) אף ידי יסדה ארץ וכשברא לבנות בית המקדש כביכול בשתי ידיו שנאמר מקדש ה' כוננו ידך. אימתי תבנהו בשתי ידך. משל ללסטים שנכנסו

והו"ו בו יסוד, לפיכך הוא פתוחה, אבל וְאֶנְכִי הַיּוֹדֵעַ וְעַד (ירמיה כט כג), שהו"ו בו שמוש, קמוצה היא: (יט) כי בא סוס פרעה. כאשר בא: (כ) ותקח מרים הנביאה. היכן נתנבאה, כשהיתה אחות אהרן קודם שנולד משה, אמרה עתידה אמי שתלד בן וכו', כדאיתא בסוטה (יג ע"א³⁴⁸). דבר אחר אחות אהרן, לפי שמסר נפשו עליה כשנצטרעה, נקראת על שמו³⁴⁹: את התף. כלי של מיני זמר: בתפים ובמחלת. מובטחות היו צדקניות שבדור שהקב"ה עושה להם נסים, והוציאו תופים ממצרים³⁵⁰: (כא) ותען להם מרים. משה אמר שירה לאנשים, הוא אומר והם עונין אחריו, ומרים אמרה שירה לנשים³⁵¹: (כב) ויסע משה. הסיען בעל כרחם, שעטרו מצרים את סוסיהם בתכשיטי זהב וכסף ואבנים טובות, והיו ישראל מוצאין אותם בים, וגדולה היתה ביזת הים מביזת מצרים, שנאמר תוֹרֵי זָהָב נֶעְשָׂה לָךְ עִם נְקֻדֹת הַכֶּסֶף (שיר השירים א יא), לפיכך הוצרך להסיען בעל כרחם³⁵²: (כג) ויבאו מרתה. כמו למרה. ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בתחלתה, והת"ו היא במקום ה"א הנשרשת בתיבת מרה, ובסמיכתה כשהיא נדבקת לה"א שהוא מוסיף במקום הלמ"ד, תהפך הה"א של שרש לת"ו, וכן כל ה"א שהיא שרש בתיבת תהפך לת"ו בסמיכתה. כמו חֲמָה אֵין לִי (ישעיה כז ד), וְחַמְתוּ בְּעֶרְהָ בּוֹ (אסתר א יב), הרי ה"א של שורש נהפכת לת"ו מפני שנשמכת אל הו"ו הנוספת. וכן עבד ואמה, הנה אֶמְתִּי בְּלָהָה (בראשית ל ג). לנפש חיה, וְזִהְמְתוּ חִיתוֹ לָחֶם (איוב לג כ). בין הרמה, וְתִשְׁבְּתוּ הַרְמָתָה (שמואל א' ז יז): (כד) וילנו. לשון נפעל הוא, וכן התרגום לשון נפעל הוא, וְאֶתְרַעְמוּ, וכן דרך לשון תלונה להסב הדבור אל האדם, מתלונן, מתרועע, ולא אמר לונן, רועם, וכן יאמר הלועז דקומפ"ל ישנ"ק ש"י מוסב הדבור אליו באמרו ש"י: (כה) שם שם לו. במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת, ופרה אדומה, ודינין³⁵³: ושם נסהו. לעם, וראה קשי ערפן, שלא נמלכו במשה בלשון יפה, בקש עלינו רחמים שיהיו לנו מים לשתות, אלא נתלוננו: (כו) אם שמוע תשמע. זו קבלה שיקבלו עליהם: תעשה. היא עשייה: והאזנת. תטה אזנים לדקדק בהם: כל חקיו. דברים שאינן אלא גזירת מלך בלא שום טעם³⁵⁴, ויצר הרע מקנטר עליהם, מה איסור באלו, למה נאסרו, כגון לבישת כלאים ואכילת חזיר ופרה אדומה וכיוצא בהם³⁵⁵: לא אשים עליך. ואם אשים, הרי היא כלא הושמה, כי אני ה' רופאך³⁵⁶,

לפלטרין של מלך בזזו נכסיו והרגו פמליא של מלך והחריצו פלטרין של מלך לאחר זמן ישב מלך עמהם בדן תפש מהם הרג מהם צלב מהן וישב בפלטרין שלו ואחר כך נתודעה מלכותו לעולם לכך נאמר מקדש ה' כוננו ידיך ה' ימלוך לעולם ועד.

³⁴⁸ ע"י סוטה (יב ע"ב): ותקח מרים הנביאה אחות אהרן וגו' אחות אהרן ולא אחות משה אמר רב עמרם אמר רב ואמרי לה אמר רב נחמן אמר רב מלמד שהיתה מתנבאה כשהיא אחות אהרן ואומרת עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל וכיון שנולד משה נתמלא כל הבית כולה אור עמד אביה ונשקה על ראשה אמר לה בתי נתקיימה נבואתיך וכו' עיי"ש.

³⁴⁹ ע"י מכילתא בשלח (השירה פרשה י): אחות אהרן. ולא אחות משה ומה ת"ל אחות אהרן אלא לפי שנתן נפשו אהרן על אחותו נקראת על שמו.

³⁵⁰ ע"י שם: את התוף בידה. וכי מנין היו לה תופים ומחולות במדבר, אלא הצדיקים היו מובטחים ויודעים שהקדוש ב"ה עושה להם נסים וגבורות עת שיוצאין ממצרים, התקינו להם תופים ומחולות.
³⁵¹ ע"י שם:

ותען להם מרים שירו לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים. מגיד הכתוב כשם שאמר משה שירה לאנשים כך אמרה מרים שירה לנשים שנאמר שירו לה' וגו'.

³⁵² ע"י מדרש תנחומא (בשלח טז): מהו ויסע משה, שהסיען בעל כרחן, שלא בטובתן, כיצד אלא בשעה שיצאו ישראל ממצרים, יצא פרעה לרדוף אותם בכל אותם האוכלוסין, שנאמר ויקח שש מאות רכב בחור (שמות יד ז), מה עשה עמד וקישט כל אותן הסוסים באבנים טובות ומרגליות, כשבאו לים וטבען הקדוש ברוך הוא, היו צפין על שפת הים כל אותן האבנים טובות ומרגליות והיו מושלכים, והיו ישראל יורדין בכל יום ונוטלין מהם ולא היו מבקשים לזוז משם, כיון שראה משה כך, אמר להם מה אתם סבורים, שבכל יום הים מעלה לכם אבנים טובות ומרגליות, עמד והסיען בעל כרחן.

³⁵³ ע"י סנהדרין (נו ע"ב): התניא, עשר מצות נצטוו ישראל במרה, שבע שקיבלו עליהן בני נח, והוסיפו עליהן דינין, ושבת, וכיבוד אב ואם. דינין דכתיב שם שם לו חק ומשפט, שבת וכיבוד אב ואם דכתיב כאשר צוך ה' אלהיך, ואמר רב יהודה, כאשר צוך, במרה. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוב, לא נצרכה אלא לעדה ועדים והתראה. אי הכי, מאי והוסיפו עליהן דינין, אלא אמר רבא, לא נצרכה אלא לדיני קנסות. אכתי והוסיפו בדינין מיבעי ליה, אלא אמר רב אחא בר יעקב, לא נצרכה אלא להושיב בית דין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר.

³⁵⁴ ע"י מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק טו): ושמרת כל חקיו, אלו גזירות.

³⁵⁵ ע"י ספרא פרשת אחרי מות (פרק יג): את משפטי תעשו אלה הדברים הכתובים בתורה שאילו לא נכתבו בדין היה לכתבן כגון הגזלות והעריות וע"א וקללת השם ושפיכות דמים שאילו לא נכתבו

זהו מדרשו. ולפי פשוטו כי אני ה' רופאך, ומלמדך תורה ומצות למען תנצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דברים שמחזירים אותך לידי חולי, וזהו איזון מצות, וכן הוא אומר רפאות תהי לְשֶׁרְךָ³⁵⁷ (משלי ג ח): (כז)שתיים עשרה עינת מים. כנגד י"ב שבטים נזדמנו להם³⁵⁸, וע' תמרים כנגד שבעים זקנים³⁵⁹: (א)בחמשה עשר יום. נתפרש היום של חנייה זו, לפי שבו ביום כלתה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, למדנו, שאכלו משירי הבצק (משירי המצה) ששים ואחת סעודות³⁶⁰, וירד להם מן בט"ז באייר, ויום א' בשבת היה, כדאיתא במסכת שבת (פז ע"ב³⁶¹): (ב)וילונו. לפי שכלה הלחם: (ג)מי יתן מותנו. שנמות³⁶², ואינו שם דבר כמו מותנו, אלא כמו עשותנו, חנותנו, שובנו, לעשות אנחנו, לחנות אנחנו, למות אנחנו. ותרגמו לוי דְמִיתָנָא, לוי מתנו (במדבר יד ב), הלואי והיינו מתים: (ד)דבר יום ביומו. צורך אכילת יום ילקטו ביומו, ולא ילקטו היום לצורך מחר³⁶³: למען אנחנו הילך בתורתך. אם ישמרו מצות התלויות בו, שלא יותירו ממנו, ולא יצאו בשבת ללקוט: (ה)והיה משנה. ליום ולמחרת: משנה. על שהיו רגילים ללקוט יום יום של שאר ימות השבוע. ואומר אני אשר יביאו והיה משנה, לאחר שיביאו ימצאו משנה במדידה, על אשר ילקטו וימדו יום יום, וזהו לְקַטוּ לַחֵם מִשְׁנָה (להלן פסוק כב), בלקיטתו היה נמצא לחם משנה, וזהו על כן הוא נָתַן לָכֶם בַּיּוֹם הַשְּׁשִׁי לַחֵם יוֹמִים (לקמן פסוק כט), נותן לכם ברכה (פויש"ן) בבית, למלאות העומר פעמים ללחם יומים: (ו)ערב. כמו לערב: וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים. לפי שאמרתם לנו כי הוצאתם אותנו, תדעו כי לא אנחנו המוציאים, אלא ה' הוציא אתכם שגיזז לכם את השליו: (ז)ובקר וראיתם. לא על הכבוד שנאמר וְהָיָה כְבוֹד ה' נִרְאָה וְעָנַן (לקמן פסוק י) נאמר, אלא כך אמר להם, ערב וידעתם כי היכולת בידו ליתן תאותכם, ובשר יתן, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי שלא כהוגן שאלתם אותו, ומכרס מלאה, והלחם ששאלתם לצורך בירידתו, לבקר תראו את כבוד אור פניו, שיורידוהו לכם דרך חבה בבקר, שיש שהות להכינו³⁶⁴, וטל מלמעלה וטל מלמטה כמונח בקופסא: את תלניתכם על ה'. כמו אשר על ה': ונחנו מה. מה אנחנו חשובין: כי תלינו עלינו. שתרעימו עלינו את הכל, את בניכם ונשיכם ובנותיכם וערב רב. ועל כרחי אני זקוק לפרש תלינו בלשון תפעילו, מפני דגשותו וקרייתו, שאילו היה רפה, הייתי מפרשו בלשון תפעלו, כמו וַיִּלֶן הָעָם עַל מֹשֶׁה (לקמן יז ג), או אם היה דגוש ואין בו יר"ד ונקרא תלונו, הייתי מפרשו לשון תתלונו, עכשיו הוא משמע תלינו את אחרים, כמו במרגלים וַיִּלְנוּ

בדין היה לכתבן. ואלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם עו"ג משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת כלאים וחליצת יבמה וטהרת המצורע ושעיר המשתלח שיצר הרע משיב עליהן ואומות העולם עו"ג משיבין עליהם תלמוד לומר אני ה' חקקתים אין את רשאי להשיב עליהם.

ע' מכילתא (ויסע פרשה א): כל המחלה אשר שמתו במצרים לא אשים עליך הא אם אשים כי אני ה' רפאך, דברי רבי יהושע.

ע' שם: ושמת כל חוקיו אלו עריות. כל המחלה אשר שמתו במצרים וגו' ומה תלמוד לומר כי אני ה' רופאך אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה אמור להם לישראל דברי תורה שנתתי לכם רפואה הם לכם חיים הם לכם שנאמר משלי ד' כי חיים הם למוצאיהם ואומר שם ג' רפאות תהי לשריך ושיקוי לעצמותיך.

ע' שם: רבי אלעזר המודעי אומר כיון שברא הקדוש ברוך הוא עולמו ברא שנים עשר מבוועין כנגד שנים עשר שבטי יעקב ושבעים תמרים כנגד שבעים זקנים.

ע' הערה הקודמת.

ע' שם: בחמשה עשר יום למה נאמר, יום לידע באי זה יום ירד המן לישראל. חררה שנטלו ישראל ממצרים אכלו ממנה שלשים ואחד יום, שנ' ויאפו את הבצק וגו' (שמות יב לט), ואומר בחדש השני לצאתם מארץ מצרים, ובצדו מה הוא אומר, הנני ממטיר לכם לחם מן השמים. רבי שילא אומר נתפרנסו ממנה ששים ואחת סעודות.

ז"ל: תא שמע ויסעו מאלים ויבואו כל עדת בני ישראל וגו' בחמשה עשר יום לחדש השני, ואותו היום שבת היה, דכתיב ובקר וראיתם את כבוד ה' וכתוב ששת ימים תלקטוהו ומדחמיסר באייר שבתא ריש ירחא דסיון חד בשבת קשיא לרבנן אמרי לך רבנן אייר דההיא שתא עבורי עברוה.

ע' מכילתא בשלח (ויסע פרשה א): ויאמרו אליהם בני ישראל מי יתן מותנו וגו' לואי מתנו בשלשת ימי אפלה של מצרים.

ע' שם (פרשה ב): דבר יום ביומו. רבי יהושע אומר כדי שילקוט אדם מהיום למחר כעין מערב שבת לערב שבת. רבי אלעזר המודעי אומר כדי שלא ילקט אדם מהיום למחר כעין מערב שבת לערב שבת. דבר יום ביומו מי שברא יום ברא פרנסתו. מכאן היה רבי אלעזר המודעי אומר כל מי שיש לו מה יאכל היום ואומר מה אוכל למחר הרי זה מחוסר אמנה שנאמר למען אנחנו הילך בתורתך אם לא.

ע' שם: מכאן אתה למד שפנים מאירות ניתן המן לישראל והשלו ששאלו ממלא מעים ניתן להם בפנים חשכות אבל המן ששאלו אותו כהלכה ניתן להם בפנים מאירות.

עָלְיוֹ אֶת כָּל הָעֵדָה (במדבר יד ב): (ח)בשר לאכל. ולא לשובע, למדה תורה דרך ארץ שאין אוכלין בשר לשובע³⁶⁵. ומה ראה להוריד לחם בבקר ובשר בערב, לפי שהלחם שאלו כהוגן, שאי אפשר לו לאדם בלא לחם, אבל בשר שאלו שלא כהוגן, שהרבה בהמות היו להם, ועוד שהיה אפשר להם בלא בשר, לפיכך נתן להם בשעת טורח שלא כהוגן³⁶⁶: אשר אתם מלינים עליו. את האחרים, השומעים אתכם מתלוננים: (ט)קרבנו. למקום שהענן ירד: (יג)השלו. מין עוף, ושמן מאד: היתה שכבת הטל. הטל שוכב על המן, ובמקום אחר הוא אומר וּבְרִדַת הַטֵּל וגו' (במדבר יא ט), הטל יורד על הארץ, והמן יורד עליו, וחוזר ויורד טל עליו, והרי הוא כמונח בקופסא³⁶⁷: (יד)ותעל שכבת הטל וגו'. כשהחמה זורחת, עולה הטל שעל המן לקראת החמה כדרך טל עולה לקראת החמה, אף אם תמלא שפופרת של ביצה טל, ותסתום את פיה ותניחה בחמה, היא עולה מאליה באויר. ורבותינו דרשו, שהטל עולה מן הארץ באויר, וכעלות שכבת הטל נתגלה המן, וראו והנה על פני המדבר וגו'³⁶⁸: דק. דבר דק: מחספס. מגולה, ואין דומה לו במקרא, ויש לפרש מחוספס, לשון חפיסה ודלוסקמא שבלשון משנה, כשנתגלה משכבת הטל, ראו שהיה דבר דק מחוספס בתוכו בין שתי שכבות הטל³⁶⁹. ואונקלוס תרגם מקלף, לשון מְחֻשֵּׁף הַלְבָן (בראשית ל לז): ככפר. כפור גליד"א בלע"ז (רייף געפרארען), דְּעֵדֶק כְּגִיר, כאבני גיר, והוא מין צבע שחור, כדאמרינן גבי כסוי הדם, הגיר וְהַזְרִינִי. דְּעֵדֶק כְּגִיר כְּגִילְדָא עַל אַרְעָא, דק היה כגיר ושוכב מוגלד כקרח על הארץ, וכן פירושו דק ככפור, שטוח קלוש ומחובר כגליד. דק טינב"ש בלע"ז (דין) [דק], שהיה מגליד גלד דק מלמעלה, וכגיר שתרגם אונקלוס, תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק³⁷⁰: (טו)מן הוא. הכנת מזון הוא, כמו וַיִּמֶן לָהֶם הַמֶּלֶךְ³⁷¹ (דניאל א ה): כי לא ידעו מה הוא. שיקראוהו בשמו: (טז)עמר. שם מדה: מספר נפשתיכם. כפי מנין נפשות שיש לאיש באהלו, תקחו עומר לכל גולגולת: (יז)המרבה והממעט. יש שלקטו הרבה ויש שלקטו מעט, וכשבאו לביתם, ומדדו בעומר איש איש מה שלקטו, ומצאו שהמרבה ללקוט לא העדיף על עומר לגולגולת אשר באהלו, והממעט ללקוט לא מצא חסר מעומר לגולגולת, וזהו נס גדול שנעשה בו³⁷²: (כ)ויתרו אנשים. דתן ואבירים³⁷³: וירם תולעים. לשון רמה: ויבאש. הרי זה מקרא הפוך, שבתחלה הבאיש ולבסוף התליע, כענין שנאמר וְלֹא הִבְאִישׁ וְרָמָה בּוֹ הַיְתָה בּוֹ (פסוק כד), וכן דרך כל המתליעים: (כא)וחם השמש ונמס. הנשאר בשדה נמוח ונעשה נחלים, ושותין ממנו אילים וצבאים, ואומות העולם צדין מהם וטועמים בהם טעם מן, ויודעים מה שבחן של ישראל. ותרגומו של נמס, פשר, לשון פושרים, ע"י השמש

³⁶⁵ אולי כע"ז: עי' חולין (פד ע"א): ת"ר, כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך, למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון.

³⁶⁶ עי' יומא (עה ע"א): ויאמר משה בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבע. תנא משמיה דרבי יהושע בן קרחה: בשר ששאלו שלא כהוגן, ניתן להם שלא כהוגן, לחם ששאלו כהוגן, ניתן להם כהוגן, מכאן למדה תורה דרך ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא בלילה.

³⁶⁷ עי' יומא (עה ע"ב): כתיב ותעל שכבת הטל וכתוב וברדת הטל. אמר רבי יוסי ברבי חנינא, טל מלמעלה וטל מלמטה, ודומה כמו שמונח בקופסא.

³⁶⁸ עי' לעיל הערה 366.

³⁶⁹ עי' ספרי (בהעלותך פיסקא פט): וברדת הטל על המחנה לילה ירד המן עליו, מלמד שהיה יורד על האויסקופים ועל המזוזות או לפי שהיה יורד על האויסקופין ועל המזוזות, יכול יהיו אוכלים אותו מטונף ומלוכלך, ת"ל והנה על פני המדבר דק מחוספס (שמות טז יד) כגליד היה יורד תחילה ונעשה לארץ כמין אסקוטלא והמן יורד עליו ומשם היו ישראל מלקטים ואוכלים הרי למטה אבל למעלה יכול יהיו השקצים והזבובים שוכבים עליו ת"ל ותעל שכבת הטל (שם) מלמד שהיה מונח כאלו מונח בתוך דלוסקמא והם קורים קריאת שמע ומתפללים ואדם יוצא לפתח ביתו ומלקט פרנסתו ופרנסת ביתו ואח"כ וחס השמש ונמס.

³⁷⁰ עי' הערה הקודמת.

³⁷¹ עי' סוכה (לט ע"ב): מאי משמע דהאי מן לישנא דמזוני הוא, דכתיב וימן להם המלך וגו'.

³⁷² עי' מכילתא בשלח (ויסע פרשה ה): אמרו עכשיו יצא נחשון בן עמינדב וביתו ומלקט הרבה יצא עני שבישראל ומלקט קימעא וכשהן באין לידי מדה וימודו בעומר.

³⁷³ עי' שמות רבה (פרשה כה סימן י'): ויתירו אנשים ממנו, אלו מחוסרי אמנה שהיו בהם, ומי הם אר"ש בן לקיש אלו דתן ואבירים, נאמר כאן אנשים ונאמר להלן אנשים שנאמר (במדבר טז) סורו נא מעל אהלי האנשים מה אנשים שנאמרו להלן דתן ואבירים אף אנשים שנאמרו כאן דתן ואבירים.

מתחמם ומפשיר³⁷⁴: ונמס. דיטטנ"פריר (צו גיין צו שמעלצען), ודוגמתו בסנהדרין בסוף ד' מיתות (סז ע"ב)³⁷⁵: (כב) לקטו לחם משנה. כשמדדו את לקיטתם באהליהם, מצאו כפלים שני העומר לאחד. ומדרש אגדה, לחם משנה משונה, אותו היום נשתנה לשבח בריחו וטעמו³⁷⁶: ויגידו למשה. שאלוהו מה היום מיומים³⁷⁷, ומכאן יש ללמוד שעדיין לא הגיד להם משה פרשת שבת, שנצטוו לומר להם וְהָיָה בַיּוֹם הַשְּׁשִׁי וְהִכִּינוּ וּגו' (פסוק ה), עד ששאלו את זאת אמר להם הוא אֲשֶׁר דָּבַר ה' שנצטויתי (פסוק כג) לומר לכם, ולכך ענשו הכתוב, שאמר לו עַד אָנָּה מֵאַנְתֶּם (פסוק כח), ולא הוציאו מן הכלל: (כג) את אשר תאפו אפו. מה שאתם רוצים לאפות בתנור, אָפוּ הַיּוֹם הַכֹּל לַשְּׁנַיִם יָמִים, ומה שאתם צריכים לבשל ממנו במים, בשלו היום. לשון אפיה נופל בלחם ולשון בישול בתבשיל: למשמרת. לגניזה: (כה) ויאמר משה אכלהו היום וגו'. שחרית שהיו רגילין לצאת וללקוט, באו לשאול אם נצא אם לאו, אמר להם את שבידכם אכלו. לערב חזרו לפניו ושאלוהו מהו לצאת, אמר להם שבת היום, ראה אותם דואגים שמא פסק המן ולא ירד עוד, אמר להם היום לא תמצאוהו, מה תלמוד לומר היום, היום לא תמצאוהו אבל מחר תמצאוהו³⁷⁸: (כו) וביום השביעי שבת. שבת הוא, המן לא יהיה בו. ולא בא הכתוב אלא לרבות יום הכפורים וימים טובים: (כח) עד אנה מאנתם. משל הדיוט הוא, בְּהַדֵּי הוּצָא לְקִי כְרָבָא, ע"י הרשעים מתגנני הכשרין³⁷⁹: (כט) ראו. בעיניכם כי ה' בכבודו מזהיר אתכם על השבת, שהרי נס נעשה בכל ערב שבת, לתת לכם לחם יומים³⁸⁰: שבו איש תחתיו. מכאן סמכו חכמים ד' אמות ליוצא חוץ לתחום, ג' לגופו, וא' לפישוט ידים ורגלים³⁸¹: אל יצא איש ממקומו. אלו אלפים אמה של תחום שבת³⁸², ולא במפורש, שאין תחומין אלא מדברי סופרים, ועיקרו של מקרא על לוקטי המן נאמר: (לא) והוא כזרע גד לבן. עשב ששמו קוליינד"רי (קאריאדער), וזרע שלו עגול ואינו לבן, והמן היה

³⁷⁴ ע"י מכילתא בשלח (ויסע פרשה ה): ונמס. כיון שחמה זורחת עליו היה פושר והולך ונחלים היו מושכים ממנו ומוליכין לים הגדול ובאין אילים וצבאים ויחמורים וכל בהמה ושותין מהם, ואחר כך באין האומות וצדין מהם ואוכלי אותן וטועמים בהם טעם מן שהיה יורד לישראל.

³⁷⁵ ז"ל: זעירי איקלע לאלכסנדריא של מצרים, זבן חמרא. כי מטא לאשקוייה מיא, פשר, וקם גמלא דוסקניתא. אמרו ליה, אי לאו זעירי את, לא הוה מהדרין לך. מי איכא דזבין מידי הכא ולא בדיק ליה אמיא. ינאי איקלע להווא אושפיזא, אמר להו, אשקין מיא, קריבו שתיתא. חזא דקא מרחשן שפוותה, שדא פורתא מיניה, הוה עקרב. אמר להו, אנא שתאי מדידכו, אתון נמי שתו מדידי. אשקיה, הואי חמרא, רכבה, סליק לשוקא. אתא חברתה, פשרה לה, חזייה דרכיב וקאי אאיתתא בשוקא, ע"כ. וע"י רש"י שם ד"ה פשר: נמס המכשפות, כל מילי מכשפות נבדקין על מים חיים ונמוחין.

³⁷⁶ ע"י מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק טז): והיה משנה לחם שהוא משונה. אתה אומר לחם שמשונה או אינו אלא לחם כפול כשהוא אומר לקטו לחם משנה (פכ"ב) הרי לחם משנה אמור הא מה ת"ל והיה משנה לחם שהוא משונה. בכל יום היה יורד עומר אחד ובשבת שני עמרים בכל יום היה ריחו נודף ובשבת ביותר בכל יום ויום מצהיב כזהב ובשבת ביותר.

³⁷⁷ ע"י מכילתא בשלח (ויסע פרשה ה): ויבאו כל נשיאי העדה. אמרו לו משה רבינו מה נשתנה היום הזה מכל הימים.

³⁷⁸ ע"י מכילתא בשלח (ויסע פרשה ה): ואמרו משה אכלוהו היום כי שבת היום לה' היום לא תמצאוהו בשדה. רבי זריקה אומר מכאן שלש סעודות בשבת לפי שהיו רגילין לצאת בשחרית אמרו לו משה רבינו נצא בשחרית אמר להם אכלוהו היום אמרו לו הואיל ולא יצאנו שחרית נצא בין הערבים אמר להם כי שבת היום לה'. ומה תלמוד לומר היום לא תמצאוהו בשדה אמר בקע לבן של אבותינו באותה שעה שהיו אומרים הואיל ומצאנוהו היום שמא לא נמצאוהו למחר אמר להם היום הזה אי אתם מוצאים אותו אבל אתם מוצאים אותו מחר.

³⁷⁹ ע"י בבא קמא (צב ע"א): אמר ליה רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי, בהדי הוצא לקי כרבא. א"ל, דכתיב למה תריבו אלי כלכם פשעתם בי נאם ה'. אמר ליה, את אמרת מהתם, ואנא אמינא מהכא, עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורותי.

³⁸⁰ ע"י מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור צב): מזמור שיר ליום השבת. אמר ר' יצחק ראו כי ה' נתן לכם את השבת (שמות טז כט), מהו ראו, אמר ר' יוסי מרגניתא דיהיבת לכוון, כל עיסקא דשבת כפול, לחם משנה שני העומר לאחד (שם שם כב), קרבנה כפול, שנאמר וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), עונשה כפול, שנאמר מחלליה מות יומת (שמות לא יד), שכרה כפול, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג), אזהרותיה כפולות, זכור ושמור, מזמור כפול, מזמור שיר ליום השבת.

³⁸¹ ע"י מכילתא בשלח (ויסע פרשה ו): שבו איש תחתיו. אלו ארבעה אמות.

³⁸² ע"י שם: אל יצא איש ממקומו. אלו אלפים אמה. ומנין ששמעו דבר זה וקבלו עליהם, שנאמר וישבתו העם ביום השביעי. דבר אחר, וישבתו העם ביום השביעי.

לבן, ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד היה, והוא לבן³⁸³: כצפחת. בצק שמטגנין אותו בדבש, וקורין לו אַסְקְרִיטוֹן בלשון משנה, והוא תרגום של אונקלוס³⁸⁴: (לב) למשמרת. לגניזה: לדרתיכם. בימי ירמיהו. כשהיה ירמיהו מוכיחם למה אין אתם עוסקים בתורה, והם אומרים נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה מהיכן נתפרנס, הוציא להם צנצנת המן, אמר להם הדור אתם ראו דבר ה' (ירמיה ב לא), שמעו לא נאמר, אלא ראו, בזה נתפרנסו אבותיכם, הרבה שלוחין יש לו למקום להכין מזון ליראיו³⁸⁵: (לג) צנצנת. צלוחית של חרס כתרגומו³⁸⁶: והנח אתו לפני ה'. לפני הארון, ולא נאמר מקרא זה עד שנבנה אהל מועד, אלא שנכתב כאן בפרשת המן: (לה) ארבעים שנה. והלא חסר ל' יום, שהרי בט"ו באייר ירד להם המן תחלה, ובט"ו בניסן פסק, שנאמר וַיִּשְׁבֹּת הַמֶּן מִמִּחְרַת (יהושע ה יב), אלא מגיד שהעוגות שהוציאו ישראל ממצרים טעמו בהם טעם מן³⁸⁷: אל ארץ נושבת. לאחר שעברו את הירדן. (ס"א), שאותה שבעבר הירדן מיושבת וטובה, שנאמר אַעֲבְרָה נָא וְאָרְאָה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן (דברים ג כה), ותרגום של נושבת יִתְבַּתָּא, ר"ל מיושבת. רש"י ישן): אל קצה ארץ כנען. בתחלת הגבול, קודם שעברו את הירדן והוא ערבות מואב, נמצאו מכחישין זה את זה, אלא בערבות מואב כשמת משה בז' באדר פסק המן מליד, ונסתפקו ממן שלקטו בו ביום, עד שהקריבו העומר בששה עשר בניסן, שנאמר וַיֵּאָכְלוּ מֵעֵבֹר הָאָרֶץ מִמִּחְרַת הַפֶּסַח³⁸⁸ (יהושע ה יא): (לו) עשירית האיפה. האיפה שלש סאין, והסאה ו' קבין, והקב ד' לוגין, והלוג ששה ביצים, נמצא עשירית האיפה מ"ג ביצים וחומש ביצה, והוא שיעור לחלה ולמנחות³⁸⁹: (ב)מה תנסון. לומר היוכל לתת מים בארץ ציה: (ד) עוד מעט. אם אמתין, עוד מעט וסקלוני: (ה) עבר לפני העם. וראה אם יסקלוך, למה הוצאת לעז על בני³⁹⁰: וקח אתך מזקני ישראל. לעדות, שיראו שעל ידך המים יוצאים מן הצור, ולא יאמרו מעינות היו שם מימי קדם³⁹¹: ומטך אשר הכית בו את היאר. מה תלמוד לומר אשר הכית בו את היאור, אלא שהיו ישראל אומרים על המטה, שאינו מוכן אלא לפורעניות, בו לקה פרעה, ומצרים כמה

³⁸³ עי' יומא (עה ע"א): כזרע גד לבן (וטעמו) אמר רבי אסי: עגול כגידא, ולבן כמרגלית.

³⁸⁴ עי' מכילתא בשלח (ויסע פרשה ו): וטעמו כצפחית בדבש. רבי יהושע אומר כלפס וכעין אסקריטי. רבי אליעזר אומר כסולת זו שצפה על גבי נפה ונלושה בדבש וחמאה.

³⁸⁵ עי' שם: ותן שמה מלא העומר מן והנח אותו לפני ה' למשמרת לדורותיכם. רבי יהושע אומר לאבות. רבי אלעזר המודעי אומר לדורות. רבי אליעזר אומר לימות המשיח ולימות ירמיה הנביא שבשעה שאמר ירמיה לישראל מפני מה אין אתם עוסקין בתורה אמרו לו במה נתפרנס הוציא להם צלוחית של מן ואמר להם ירמיה ב' הדור אתם ראו דבר ה' אבותיכם שהיו עוסקין בתורה ראו במה נתפרנסו אף אתם אם תעסקו בתורה הקדוש ברוך הוא יפרנסכם מזה. וזה אחד משלשה דברים שאליהו עתיד להעמיד לישראל צלוחית המן וצלוחית של מי נדה וצלוחית של שמן המשחה ויש אומרים אף מקלו של אהרן שקדיו ופרחיו שנאמר במדבר י"ז השב את מטה אהרן.

³⁸⁶ עי' שם: ויאמר משה אל אהרן קח צנצנת אחת. איני יודע של מה היא אם של כסף היתה או של ברזל או של עופרת או של נחשת או של בדיל תלמוד לומר צנצנת לא אמרתי אלא דבר שהוא מצנן מחברו אי אתה מוצא אלא כלי חרס.

³⁸⁷ עי' קידושין (לח ע"א): ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה. וכי ארבעים שנה אכלו, והלא ארבעים שנה חסר שלשים יום אכלו, אלא לומר לך, עוגות שהוציאו ממצרים טעמו בהם טעם מן.

³⁸⁸ עי' שם: ובני ישראל אכלו את המן ארבעים שנה עד בואם אל ארץ נושבת, את המן אכלו עד בואם אל קצה ארץ כנען. אי אפשר לומר עד בואם אל ארץ נושבת, שכבר נאמר אל קצה ארץ כנען, וא"א לומר אל קצה ארץ כנען, שהרי כבר נאמר עד בואם אל ארץ נושבת. הא כיצד, בשבעה באדר מת משה ופסק מן מליד, והיו מסתפקין ממן שבכליהם עד ששה עשר בניסן.

³⁸⁹ עי' מכילתא בשלח (ויסע פרשה ו): והעומר. אינו ידוע כמה הוא, תלמוד לומר עשירית האיפה. וכמה הוא עשירית האיפה, אחד משבעה רביעים ועוד. עומר זה איני יודע כמה הוא, אחד מחמשה רביעי.

³⁹⁰ עי' מדרש תנחומא בשלח (פרק כב): ויחל משה, אמר ליה הקב"ה למשה, כך אתה אומר עוד מעט וסקלוני, עבור לפני העם, נראה מי סוקל אותך. התחיל לעבור, עמדו כל ישראל לפניו ונהגו בו כבוד ומורא. אמר ליה הקב"ה למשה כמה פעמים אני מצוה אותך עליהם שלא תקפיד כנגדן, אלא הנהיגם כרועה הצאן שבשבילן העליתי אותך ובשבילם תמצא חן וחסד וחיים וכבוד לפני.

³⁹¹ מכילתא בשלח (ויסע פרשה ז): וקח אתך מזקני העם. לעדות שלא יאמרו מעינות היו שם.

מכות, במצרים ועל הים, לכך נאמר אשר הכית בו את היאור, יראו עתה שאף לטובה הוא מוכן³⁹²: (ו) והכית בצור. על הצור לא נאמר, אלא בצור, מכאן שהמטה היה של מין דבר חזק ושמו סנפירינון, והצור נבקע מפניו³⁹³: (ח) ויבא עמלק וגו'. סמך פרשה זו למקרא זה לומר, תמיד אני ביניכם ומזומן לכל צרכיכם, ואתם אומרים הַיֵּשׁ ה' בְּקִרְבְּנוֹ אִם אֵין (פסוק ז), חייכם שהכלב בא ונושך אתכם, ואתם צועקים לי ותדעו היכן אני. משל לאדם שהרכיב בנו על כתפו ויצא לדרך, היה אותו הבן רואה חפץ ואומר, אבא טול חפץ זה ותן לי, והוא נותן לו, וכן שנייה, וכן שלישי, פגעו באדם אחד, אמר לו אותו הבן ראית את אבא, אמר לו אביו, אינך יודע היכן אני, השליכו מעליו ובא הכלב ונשכו³⁹⁴: (ט) בחר לנו. לי ולך, השוהו לו, מכאן אמרו, יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך, וכבוד חברך כמורא רבך מנין, שנאמר וַיֹּאמֶר אֶהְרֹן אֶל מֹשֶׁה בִּי אֲדֹנָי (במדבר יב יא), והלא אהרן גדול מאחיו היה, ועושה את חברו כרבו. ומורא רבך כמורא שמים מנין, שנאמר אדני משה כלאם (שם יא, כח), כלם מן העולם, חייבין הם כלייה, המורדים בך כאילו מרדו בהקב"ה³⁹⁵: וצא הלחם. צא מן הענן והלחם בו³⁹⁶: מחר. בעת המלחמה, אנכי נצב: בחר לנו אנשים. גבורים ויראי חטא, שתהא זכותן מסייעת³⁹⁷. דבר אחר בחר לנו אנשים, שיודעין לבטל כשפים, לפי שבני עמלק מכשפים היו³⁹⁸: (י) ומשה אהרן וחור. מכאן לתענית

³⁹² עי' שם: ומטך אשר הכית בו את היאור. מפני התרעומת. וזה אחד משלשה דברים שישראל מתרעמין עליהם והיו אומרים מיני פורענות הן ואלו הן הקטורת הארון והמטה. אמרו הקטורת הזו של פורענות היא הרגה נדב ואביהוא שנאמר (ויקרא י') ויקחו (שני) בני אהרן נדב ואביהוא לכך ידעו כל ישראל שהיא של כפרה שנא' במדבר י"ז ויתן את הקטורת ויכפר על העם. אמרו הארון הזה של פורענות הוא הכה עזא ואנשי בית שמש שנאמר (ש"א ו') ויך באנשי בית שמש הכה עזא שנאמר (ש"ב י') ויחר אף ה' בעזא לכך ידעו ישראל של ברכה הוא עתה שנאמר (שם) וישב ארון ה' בבית עובד אדום ויברך ה' את עובד אדום וגו' ויגד למלך דוד וגו' וילך דוד ויעל וגו'. אמרו המטה הזה של סנפירינון הוא הביא עשר מכות על המצריים במצרים ועשרה על הים לפיכך ידעו שהוא של נסים שנאמר ומטך אשר הכית בו וגו' מפני התרעומת.

³⁹³ עי' שם: והכית בצור. מכאן היה רבי יוסי בן זימרא אומר, המטה של סנפירינון הוא, והכית על הצור אינו אומר כאן אלא והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם וגו'.

³⁹⁴ עי' תנחומא יתרו (פרק ג): אמר להן הקב"ה כך הרהרתם היש ה' בקרבנו חייכם הריני מודיע לכם לכך ויבא עמלק ר' לוי אמר למה"ד לבן שהיה רוכב על כתף של אביו והיה רואה דבר של חפץ ואומר לו קח לי והוא לוקח לו פעם ראשונה שניה ושלישית רואה אדם אחר אמר ליה ראית אבי אמר לו אביו אתה רכוב על כתפי וכל מה שתבקש אני לוקח לך ואת אומר ראית אבי השליכו מכתפו ובא הכלב ונשכו כך היו ישראל כשיצאו ממצרים הקיפן בענני כבוד בקשו לחם הוריד להם את המן שנאמר וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו (שם) בקשו בשר נתן להם שלו שנאמר שאל ויבא שלו וגו' וכן ה"א ותאותם יביא להם הוא נותן להם כל צרכיהם והן אומרים היש ה' בקרבנו אמר להן הקב"ה כך הרהרתם הרי הכלב נושך אתכם לכך ויבא עמלק.

³⁹⁵ עי' מכילתא בשלח (עמלק פרשה א): ויאמר משה אל יהושע. מכאן שהיה עושהו כמותו. למדו כל אדם דרך ארץ ממה שלא אמר ליהושע בחר לי אנשים אלא בחר לנו אנשים מכאן שהיה עושה אותו כמותו. מכאן שהיא תלמיד חביב לפני רבו כמותו שנאמר (במדבר י"ב) ויאמר אהרן אל משה בי אדני והלא אהרן היה גדול ממנו, מה ת"ל בי אדני עשאו כרבו. ומנין שמורא רבו כמורא שמים שנאמר (שם י"א) ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו אדני משה כלאם, כשם שהקמום כלאם כך אתה כלאם. וכן אתה מוצא בגחזי בשעה שאמר לו אלישע (מ"ב ד') חגור מתנך וקח משענתי בידך התחיל לסמוך על מקלו ולילך אמרו לו להיכן אתה הולך גחזי אמר להם להחיות מת אמרו לו וכי אתה יכול להחיות מת והלא (ש"א ב') ה' ממית ומחיה אמר להם אף רבי ממית ומחיה.

³⁹⁶ עי' שם: וצא הלחם בעמלק. ר' יהושע אומר אמר לו משה ליהושע צא מתחת הענן והלחם בעמלק. רבי אליעזר המודעי אומר אמר לו משה ליהושע יהושע למה אתה משמר את ראשך לא לכתר צא מתחת הענן והלחם בעמלק.

³⁹⁷ עי' שם: בחר לנו אנשים. רבי יהושע אומר בחר לנו אנשים גבורים. רבי אליעזר המודעי אומר בחר לנו יראי חטא.

³⁹⁸ עי' אסתר רבה (פרשה ז פסקה ג): קבלו (אומות העולם) דבריו (של המן) והסכימה דעתם לכלות את ישראל, וכתבו אגרות וחתמו. וכן כתבו באותן אגרות, שלום לכם עד אין חקר, יודע לכם שאדם אחד יש בינינו, ולא ממקומנו הוא, אלא מזרע המלוכה הוא ומזרעו של עמלק ומגדולי הדור הוא והמן שמו, ושאל ממנו שאלה קטנה וקלה על עם אחד אשר יש בינינו, נבזה מכל העמים ודעתם גסה עליהם, חפצים ברעתנו וקללת המלך שגורה בפייהם ומהו קללה שמקללין אותנו (תהלים י') ה' מלך עולם ועד אבדו גוים מארצו, ועוד אומרים (שם קמט) לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים

שצריכים שלשה לעבור לפני התיבה, שבתענית היו שרוים³⁹⁹: חור. בנה של מרים היה, וכלב בעלה⁴⁰⁰: (יא) כאשר ירים משה ידו. וכי ידיו של משה נוצחות היו המלחמה וכו', כדאיתא בר"ה (כט ע"א⁴⁰¹): (יב) וידי משה כבדים. בשביל שנתעצל במצוה ומנה אחר תחתיו, נתייקרו ידיו⁴⁰²: ויקחו. אהרן וחור: אבן ושימו תחתיו. ולא ישב לו על כר וכסת, אמר, ישראל שרויין בצער, אף אני אהיה עמהם בצער⁴⁰³: ויהי ידיו אמונה. ויהי משה ידיו באמונה, פרושות השמים בתפלה נאמנה ונכונה: עד בא השמש. שהיו עמלקים מחשבין את השעות באיצטרו"לוגיאה, באיזו שעה הם נוצחים, והעמיד להם משה חמה וערבב את השעות⁴⁰⁴: (יג) ויחלש יהושע. חתך ראשי גבוריו ולא השאיר אלא חלשים שבהם, ולא הרגם

וכופרים במי שעשה להם טובה, באו וראו מאותו עני פרעה מה עשו כשירדו למצרים קבלם בסבר פנים יפות והושיבם במיטב הארץ וזן אותן בשני רעבון וכו' וינצלו את מצרים וברחו להם, כיון ששמע פרעה שהיו בורחים הלך אחריהם להשיב את ממונו מה עשו לו היה עמהם אדם אחד ושמו משה בן עמרם ובכשפיו נטל מקל אחד ולחש עליו והכה בו את הים עד שנחרב ונכנסו כולם ביבשה בתוך הים ועברו כולם, ואינו יודע במה עברו, ובמה יבשו המים כיון שראה פרעה נכנס אחריהם להחזיר את ממונו, ואינו יודע במה דחפוהו בתוך הים, ונטבע הוא וכל חילו בים, ולא זכרו הטובה שעשה להם הלא תשמעו שהם כפויי טובה, ועוד מה עשו לעמלק אבי אבא, בשעה שבא עליהם למלחמה, שנאמר (שמות י"ז) ויבא עמלק וילחם עם ישראל ברפידים ומהיכן בא עמלק, א"ר כרוספדאי בשם ר' יוחנן שבא מאצל בלעם הרשע, שבא ליטול עצה ממנו, ואמר לו יודע אני שבעל עצה אתה, וגם בעל מחשבות רעות וכל הנוטל עצה ממך אינו נכשל, אמר לו ראה מה עשו אומה זו למצרים, שעשו להם כמה טובות, ומה למצרים שעשו להם כמה טובות עשו להם כך לשאר אומות עאכ"ו, היאך אתה יועצני, אמר לו בלעם לך ועשה עמהם מלחמה ואם אין אתה עושה עמהם מלחמה אין אתה יכול להם מפני שהן תלויין בזכותו של אברהם אביהם ואף אתה שהוא בן בנו של אברהם תלוי בזכותו של אברהם, מיד בא עליהם למלחמה מה עשה אותו משה פרנס שלהם, היה לו תלמיד אחד יהושע בן נון שמו והיה אכזרי עד מאד ולא היה לו רחמים אמר לו אותו משה (שם) בחר לנו אנשים וצא הלחם בעמלק איני יודע אותן אנשים שבחר אם בעלי כשפים הם או אם גבורי מלחמה מה עשה אותו משה נטל מקל בידו ואינו יודע מה עשה בו וכיון שבא עליהם איני יודע מה לחש עליהם ורפו ידיהם ונפלו לפניהם הה"ד (שם) ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב וכו'.

ע"י³⁹⁹ מכילתא בשלח (עמלק פרשה א): ויהי ידיו אמונה עד בא השמש, מגיד שהיו בתענית דברי רבי יהושע רבי אלעזר המודעי אומר יקר חטא על ידיו של משה באותה שעה ולא היה יכול לעמוד בו מה עשה הפנה על מעשה אבות שנאמר ויקחו אבן ושימו תחתיו אלו מעשה אבות וישב עליה אלו מעשה אמהות ואהרן וחור מזה אחד ומזה אחד מה ת"ל אחד אחד אלא שהיה אהרן מזכיר מעשה לוי וחור מעשה יהודה מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית צבור.

ע"י⁴⁰⁰ סוטה (יא ע"ב): דוד נמי ממרים קאתי, דכתיב: ותמת עזובה (אשת כלב) ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור, וכתיב: ודוד בן איש אפרתי וגו'. וכלב בן חצרון הוליד את עזובה אשה ואת יריעות ואלה בניה ישר ושובב וארדון. בן חצרון, בן יפנה הוא, בן שפנה מעצת מרגלים. ואכתי בן קנז הוא, דכתיב, וילכדה עתניאל בן קנז אחי כלב! אמר רבא: חורגו דקנז הוה. וכו'. ועיי"ש (יב ע"א): עזובה זו מרים, ולמה נקרא שמה עזובה, שהכל עזובה מתחילתה וכו'.

ע"י⁴⁰¹ ז"ל: והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל וגו', (שמות יז) וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה. אלא לומר לך, כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים. ואם לאו, היו נופלין.

ע"י⁴⁰² מכילתא בשלח (עמלק א'): וידי משה כבדין. מכאן שלא ישהה אדם במצות אלולי שאמר משה ליהושע בחר לנו אנשים לא היה מצטער בו. אמרו, יקרו ידיו של משה באותה שעה כאדם שתלויין לו כדיון של מים.

ע"י⁴⁰³ תענית (יא ע"א): מצינו במשה רבינו שציער עצמו עם הצבור, שנאמר וידי משה כבדים ויקחו אבן ושימו תחתיו וישב עליה, וכי לא היה לו למשה כר אחד או כסת אחת לישב עליה, אלא כך אמר משה, הואיל וישראל שרויין בצער, אף אני אהיה עמהם בצער. וכל המצער עצמו עם הצבור, זוכה ורואה בנחמת צבור.

ע"י⁴⁰⁴ תנחומא בשלח (פרק כח): ויהי ידיו אמונה עד בא השמש שהיו מחשבים את השעות באסטרונוגיא מה עשה משה העמיד גלגל חמה ולבנה וערב את שעותיהן שנאמר (חבקוק ג) שמש ירח עמד זבולה וגו' וכתיב נתן תהום קולו רום ידיהו נשא.

כולם, מכאן אנו למדים, שעשה על פי הדבור של שכינה⁴⁰⁵: (יד) כתב זאת זכרון. שבא עמלק להזדווג לישראל קודם לכל האומות: ושים באזני יהושע. המכניס את ישראל לארץ, שיצוה את ישראל לשלם לו את גמולו, כאן נרמז לו למשה שיהושע מכניס את ישראל לארץ⁴⁰⁶: כי מחה אמחה. לכך אני מזהירך כן, כי חפץ אני למחותו: (טו) ויקרא שמו. של מזבח: ה' נסי. הקב"ה עשה לנו כאן נס גדול, לא שהמזבח קרוי ה', אלא המזכיר שמו של מזבח, זוכר את הנס שעשה המקום, ה' הוא נס שלנו: (טז) ויאמר. משה: כי יד על כס יה. ידו של הקב"ה הורמה לישיבע בכסאו, להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית⁴⁰⁷, ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה, שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק כולו, וכשימחה שמו, יהיה השם שלם והכסא שלם, שנאמר הַאֲוִיב תָמוּ חַרְבוֹת לְנִצָּח (תהלים ט ז), זהו עמלק שכתוב בו וְעִבְרָתוֹ שְׁמֶרָה נִצָּח (עמוס א יא) וְעָרִים נְתַשְׁתָּ אֲבָד זְכָרָם הָמָּה (תהלים שם), מהו אומר אחריו, וה' לְעוֹלָם יֵשֵׁב (שם ח), הרי השם שלם, כונן למשפט כסאו, הרי הכסא שלם⁴⁰⁸: חסלת פרשת בשלח

(א) וישמע יתרו. מה שמועה שמע ובא, קריעת ים סוף ומלחמת עמלק⁴⁰⁹: יתרו. שבעה שמות נקראו לו, רעואל, יתר, יתרו, חובב, חבר, קיני, פוטיאל. יתר, ע"ש שִׁיתָר פרשה אחת בתורה, וְאֵתָה תַחֲזֶה (לקמן פסוק כא). יתרו, לכשנתגייר וקיים המצות, הוסיפו לו אות אחת על שמו. חובב, שחבב את התורה, וחובב הוא יתרו שנאמר מִבְּנֵי חֶבֶב חֲתָן מֹשֶׁה (שופטים ד יא). ויש אומרים רעואל אביו של יתרו היה, ומהו אומר וְתַבְאֵנָה אֶל רְעוּאֵל אֲבִיהֶן (לעיל ב יח), שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא. בספרי⁴¹⁰: חתן משה. כאן היה יתרו מתכבד במשה, אני חותן המלך, ולשעבר היה משה תולה הגדולה בחמיו, שנאמר וַיֵּשֶׁב אֶל יֵתָר חֲתָנוֹ⁴¹¹ (לעיל ד יח): למשה ולישראל. שְׁקוּל מִשֶׁה כִּנְגַד כָּל יִשְׂרָאֵל⁴¹²: את כל אשר עשה.

⁴⁰⁵ עי' שם: ויחלוש יהושע את עמלק וגו', רבי יהושע אומר ירד וחתך ראשי גבורים שלהן לפי חרב למדנו שמלחמה הזו ע"פ הגבורה היתה.

⁴⁰⁶ עי' מכילתא בשלח (עמלק פרשה ב): ושים באזני יהושע. מגיד שאותו היום נמשח יהושע דברי רבי יהושע. רבי אליעזר המודעי אומר זה אחד מארבעה צדיקים שנתן להם רמז שנים חשו ושנים לא חשו משה נתן לו רמז ולא חש יעקב נתן לו רמז ולא חש דוד ומרדכי נתן להם רמז וחשו. משה מנין ושים באזני יהושע אמר יהושע מנחיל ישראל את הארץ וכו'.

⁴⁰⁷ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק מד): רבי שילא אומר רצה הקדוש ברוך הוא להכרית ולהשמיד את כל זרעו של עמלק. מה עשה הקדוש ברוך הוא, פשט יד ימינו ואחז בכסא כבודו ונשבע להכרית ולהשמיד את כל זרעו של עמלק מן העולם הזה ומן העולם הבא, שנאמר (שם טז) כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק.

⁴⁰⁸ עי' תנחומא כי תצא (סי' יח): ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אמר כל זמן שזרעו של עמלק בעולם, לא השם שלם, ולא הכס שלם, אבד זרעו של עמלק מן העולם, הכס שלם, והשם שלם, מה טעם שנאמר האויב תמו חרבות לנצח וערים נתשת אבד זכרם המה (תהלים ט ז), מה כתיב אחריו וה' לעולם ישב כונן למשפט כסאו (שם שם ח), הרי השם שלם והכסא שלם.

⁴⁰⁹ עי' זבחים דף קטז ע"א: וישמע יתרו כהן מדין מה שמועה שמע ובא ונתגייר ר' יהושע אומר מלחמת עמלק שמע שהרי כתיב בצדו ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב ר"א המודעי אומר מתן תורה שמע [ובא] שכשניתנה תורה לישראל היה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו וכל [מלכי] עובדי כוכבים אחזתן רעדה בהיכליהן ואמרו שירה וכו', ר"א אומר קריעת ים סוף שמע ובא שנא' ויהי כשמוע כל מלכי האמורי.

⁴¹⁰ עי' מדרש תנחומא (פרשת שמות סי' יא): ותבאנה אל רעואל אביהם (שמות ב' יח), שבעה שמות נקראו לו, יתר יתרו, רעואל, חובב, [חבר], קיני, פוטיאל.

ועי' שמות רבה (פרשה כז סי' ח): וישמע יתרו שבעה שמות נקראו לו יתר כשהיה עובד כוכבים שנאמר (שם ד) וישב אל יתר חותנו, ומשנתגייר הוסיף לו אות אחת כשם שעשה לאברהם ונקרא יתרו, ד"א יתרו שיתר פרשה אחת בתורה שנאמר ואתה תחזה מכל העם, חובב שחיבב את התורה כמו שכתוב בפרשת (במדבר י) ויאמר משה לחובב.

ועי' ילקוט שמעוני (ח"א רמז קסט): רעואל היה שמו כשהוא אומר וחבר הקיני נפרד מקין מבני חובב חותן משה חובב היה שמו ולא רעואל היה שמו ומה ת"ל ותבאנה אל רעואל אביהן, מלמד שהתינוקות קורין לאבי אביהן אבא.

⁴¹¹ עי' מכילתא יתרו (פרשה א): מתחלה היה משה מתכבד בחמיו שנא' שמות ד' וילך משה וישב אל יתר חתנו עכשיו חמיו מכבדו ואומר לו מה טיבך אמר אני חותן משה.

⁴¹² עי' שם: את כל אשר עשה אלהים למשה ולישראל עמו. שקל משה כישראל וישראל כמשה שקל רב כתלמיד ותלמיד כרב.

להם בירידת המן, ובבאר, ובעמלק⁴¹³: כי הוציא ה' וגו'. זו גדולה על כולם⁴¹⁴: (ב)אחר שלוחיה. כשאמר לו הקב"ה במדין, לך שב מצרים (לעיל ד יט), ויקח משה את אשתו ואת בניו וגו' (שם כ), ויצא אהרן לקראתו ויפגשו בהר האלהים (שם כז), אמר לו מי הם הללו, אמר לו זו היא אשתי שנשאתי במדין ואלו בני, אמר לו והיכן אתה מוליכן, אמר לו למצרים, אמר לו על הראשונים אנו מצטערים ואתה בא להוסיף עליהם, אמר לה לכי אל בית אביך, נטלה שני בניה והלכה לה⁴¹⁵: (ד)ויצלני מחרב פרעה. כשגילו דתן ואבירים על דבר המצרי, ובקש להרוג את משה, נעשה צוארו כעמוד של שיש⁴¹⁶: (ה)אל המדבר. אף אנו יודעים שבמדבר היה, אלא בשבחו של יתרו דבר הכתוב, שהיה יושב בכבודו של עולם, ונדבו לבו לצאת אל המדבר מקום תהו, לשמוע דברי תורה⁴¹⁷: (ו)ויאמר אל משה. ע"י שליח⁴¹⁸: אני חתנך יתרו וגו'. אם אין אתה יוצא בגיני צא בגין אשתך, ואם אין אתה יוצא בגין אשתך צא בגין שני בניה⁴¹⁹: (ז)ויצא משה. כבוד גדול נתכבד יתרו באותה שעה, כיון שיצא משה, יצא אהרן נדב ואביהוא, ומי הוא שראה את אלו יוצאין ולא יצא⁴²⁰: וישתחו וישק לו. איני יודע מי השתחוה למי, כשהוא אומר איש לרעהו, מי הקרוי איש, זה משה, שנאמר והאיש משה⁴²¹ (במדבר יב ג): (ח)ויספר משה לחתנו. למשוך את לבו לקרבו לתורה⁴²²: את כל התלאה. שעל הים ושל עמלק⁴²³: התלאה. למ"ד אל"ף מן היסוד של התיבה, והתי"ו הוא תיקון ויסוד הנופל ממנו לפרקים, וכן תרומה, תנופה, תקומה, תנואה: (ט)ויחד יתרו. וישמח יתרו, זהו פשוטו. ומדרש אגדה, נעשה בשרו חדודין חדודין, מיצר על

⁴¹³ ע"י שם: את כל אשר עשה ה'. שנתן תורה לעמו ישראל. את כל התלאה אשר מצאתם בדרך. אשר מצאתם על הים. בדרך, זו מלחמת עמלק. ויצילים ה'. הצילים המקום מן הכל.

⁴¹⁴ ע"י מכילתא דרבי ישמעאל יתרו (מסכתא דעמלק פרשה א): כי הוציא ה' את ישראל ממצרים, מגיד ששקולה יציאת מצרים כנגד כל הנסים וגבורות שעשה הקדוש ב"ה לישראל.

⁴¹⁵ ע"י מכילתא יתרו (פרשה א): ויקח יתרו חותן משה את צפורה אשת משה אחר שלוחיה. רבי יהושע אומר אחר שנפטרה ממנו בגט נאמר כאן שלוח ונאמר להלן שילוח מה שלוח האמור להלן גט אף כאן גט. רבי אלעזר המודעי אומר מאחר שנפטרה ממנו במאמר שבשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה לך הוצא את עמי בני ישראל ממצרים שנאמר שמות ג' לכה ואשלחך אל פרעה באותה שעה נטל אשתו ושני בניו והיה מוליכם למצרים שנאמר שם ד' ויקח משה את אשתו ואת בניו וירכיבם על החמור וישב ארצה מצרים באותה שעה אמר לאהרן לך לקראת משה יצא לקראת משה וחבקו ונשקו א"ל משה היכן היית כל השנים הללו אמר לו במדין א"ל מה טף ונשים אלו עמך אמר לו אשתי ובני ולאן אתה מוליכם למצרים א"ל על הראשונים אנו מצטערי ועכשו נצטער גם באלו באותה שעה אמר לצפורה לכי לבית אביך ובאותה שעה הלכה לבית אביה ונטלה שני בניה לכך נאמר אחר שלוחיה.

⁴¹⁶ ע"י שמות רבה (פרשה א סי' לא): ויבקש להרוג את משה, שלח פרעה והביאו סייף שאין כמותה, ונתנו י' פעמים על צוארו ונעשה צוארו של משה כעמוד השן ולא הזיקתו, שנאמר (שיר ז) צוארך כמגדל השן.

⁴¹⁷ ע"י מכילתא (שם): אל המדבר אשר חונה שם הר האלהים. הרי הכתוב מתמיה עליו שהיה שרוי בתוך כבודו של עולם ובקש לצאת למדבר ציה ותוהו ואין בו כלום. לכך נאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים.

⁴¹⁸ ע"י שם: ויאמר [אל] משה אני חותנך יתרו ואשתך ושני בניך עמה. רבי יהושע אומר כתב לו באגרת. רבי אלעזר המודעי אומר שלח לו ביד שליח ואמר לו עשה בגיני ואם אין אתה עושה בגיני צא בגין אשתך ואם לא עשה בגין בניה לכך נאמר ויאמר אל משה וגו'.

⁴¹⁹ ע"י הערה הקודמת.

⁴²⁰ ע"י תנחומא (ויגש סי' ז): א"ר יודן בשם ר' איבו שני בני אדם ראו כבוד גדול מה שלא ראה בריה בעולם ואלו הן יתרו ויעקב יתרו כשבא אצל משה כתיב בו ויצא משה לקראת חותנו (שמות יח) מי היה רואה משה יוצא ואינו יוצא שרי אלפים ושרי מאות יוצאין ולא היה יוצא שבעים זקנים יוצאין ולא היה יוצא אהרן כהן גדול יוצא ולא היה יוצא התחילו כל ישראל יוצאין לקראת יתרו וכו'.

⁴²¹ ע"י מכילתא פרשת יתרו (פרשה א): וישתחו וישק לו. איני יודע מי השתחוה למי או מי נשק למי כשהוא אומר וישאלו איש לרעהו מי קרוי איש הלא משה שנא' במדבר י"ב והאיש משה הוי אומר לא השתחוה ולא נשק אלא משה לחמיו. מכאן אמרו שיהא האדם מוכן לכבוד חמיו.

⁴²² ע"י מכילתא יתרו שם: ויספר משה לחותנו. למושכו ולקרבו לתורה.

⁴²³ ע"י מכילתא יתרו שם: את כל התלאה אשר מצאתם בדרך. אשר מצאתם על הים. בדרך. זו מלחמת עמלק.

אבוד מצרים, היינו דאמרי אינשי, גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאה באפיה⁴²⁴: על כל הטובה. טובת המן והבאר והתורה⁴²⁵, ועל כולן אשר הצילו מיד מצרים, עד עכשיו לא היה עבד יכול לברוח ממצרים, שהיתה הארץ מסוגרת, ואלו יצאו ששים רבוא⁴²⁶: (י)אשר הציל אתכם מיד מצרים. אומה קשה: ומיד פרעה. מלך קשה: מתחת יד מצרים. כתרגומו לשון רדוי ומרות, היד שהיו מכבידים עליהם, היא העבודה⁴²⁷: (יא)עתה ידעתי. מכירו הייתי לשעבר, ועכשיו ביותר⁴²⁸: מכל האלהים. מלמד שהיה מכיר בכל עבודת אלילים שבעולם, שלא הניח עבודת אלילים שלא עבדה⁴²⁹: כי בדבר אשר זדו עליהם. כתרגומו, במים דמו לאבדם והם נאבדו במים⁴³⁰: אשר זדו. אשר הרשיעו. ורבותינו דרשוהו לשון וַיִּזְדַּעַב יְעֻקֵּב נֶזֶד (בראשית כה כט), בקדרה אשר בשלו בה נתבשלו: (יב)עולה. כמשמעה, שהיא [כולה] (עולה) כליל: זבחים. שלמים: ויבא אהרן וגו'. ומשה היכן הלך, והלא הוא שיצא לקראתו וגרם לו את כל הכבוד, אלא שהיה עומד ומשמש לפניהם⁴³¹: לפני האלהים. מכאן שהנהנה מסעודה שתלמידי חכמים מסובין בה, כאילו נהנה מזיו השכינה⁴³²: (יג)ויהי ממחרת. מוצאי יום הכפורים היה, כך שנינו בספרי (מכילתא יתרו ב), ומהו ממחרת, למחרת רדתו מן ההר. ועל כרחק אי אפשר לומר אלא ממחרת יום הכפורים, שהרי קודם מתן תורה אי אפשר לומר וְהוֹדַעְתִּי אֶת חֻקֵי וְגו' (פסוק טז), ומשנתנה תורה עד יום הכפורים לא ישב משה לשפוט את העם, שהרי ב"ז בתמוז ירד ושבר את הלוחות, ולמחר עלה בהשכמה ושהה שמונים יום וירד ביום הכפורים. ואין פרשה זו כתובה כסדר, שלא נאמר ויהי ממחרת עד שנה שנייה, אף לדברי האומר יתרו קודם מתן תורה בא, שילוחו אל ארצו לא היה אלא עד שנה שנייה, שהרי נאמר כאן וַיִּשְׁלַח מֹשֶׁה אֶת חֲתָנוּ (פסוק כז), ומצינו במסע הדגלים שאמר לו משה נִסְעִים אֲנַחְנוּ אֶל הַמָּקוֹם וְגו' (במדבר י כט) אֶל נָא תַעֲזֹב אֶתְנוּ (שם לא), ואם זה קודם מתן תורה, מששלחו והלך היכן מצינו שחזר. ואם תאמר שם לא נאמר יתרו אלא חובב ובנו של יתרו היה, הוא חובב הוא יתרו, שהרי כתיב מִבְּנֵי חֻבֵּב חֲתָן מֹשֶׁה (שופטים ד יא): וישב משה וגו' ויעמד העם. וישב כמלך וכולן עומדים, והוקשה הדבר ליתרו שהיה מזלזל בכבודן של ישראל, והוכיחו על כך, שנאמר מְדוּעַ אָתָּה יוֹשֵׁב לְבִדְדָךְ וְכָל הָעָם נֹצֵב (פסוק יד): מן הבקר עד הערב. אפשר לומר כן, אלא כל דין דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו עוסק בתורה כל היום, וכאילו נעשה שותף להקב"ה במעשה בראשית, שנאמר בו וַיְהִי עֶרֶב וְגו'⁴³³ (בראשית א ה): (טו)כי יבא. כמו כי בא, לשון

⁴²⁴ עי' סנהדרין (צד ע"א): ויחד יתרו, רב ושמואל. רב אמר שהעביר חרב חדה על בשרו, ושמואל אמר שנעשה חדודים חדודים כל בשרו. אמר רב, היינו דאמרי אינשי, גיורא עד עשרה דרי לא תבזי ארמאי קמיה.

⁴²⁵ עי' מכילתא (שם): ויחד יתרו וגו'. רבי יהושע אומר בטובת המן הכתוב מדבר. אמרו לו המן הזה שנתן לנו המקום אנו טועמין בו טעם הפת טעם בשר טעם דגים טעם חגבים טעם כל המטעמים שבעולם שנא' טובה הטובה כל הטובה על כל הטובה. רבי אלעזר המודעי אומר בטובת הבאר הכתוב מדבר אמרו לו הבאר שנתן לנו המקום אנו טועמין בו טעם יין וטעם יין חדש וטעם חלב וטעם דבש טעם כל הממתקין שבעולם שנאמר טובת הטובה כל הטובה על כל הטובה.

⁴²⁶ עי' שם: כי גדול ה'. אמרו מתחלה לא היה עבד יכול לברוח ממצרים שהיתה סוגרת ומסוגרת ועכשו הוציא ששים ריבוא בני אדם ממצרים לכך נאמר כי גדול ה'.

⁴²⁷ עי' שם: מתחת יד מצרים. מתחת השעבוד ההוא של מצרים.

⁴²⁸ עי' שמות רבה (פרשה כב ס' א): וכן יתרו אומר (שמות יח) עתה ידעתי כי גדול ה' מכל האלהים כי בדבר וגו', אמר מכירו הייתי לשעבר וביותר עתה שבמחשבה שחשבו לאבד את ישראל בה דנם הקדוש ברוך הוא שנאמר (שם) כי בדבר אשר זדו עליהם.

⁴²⁹ עי' מכילתא (יתרו פרשה א): מכל האלהים. אמרו לא הניח יתרו עבודה זרה בכל העולם שלא עבר עליה ולא עבדה שנאמר מכל האלהים.

⁴³⁰ עי' לעיל הערה 428.

⁴³¹ עי' מכילתא (שם): ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים. ומשה להיכן הלך והלא מתחלה יצא לקראתו שנא' ויצא משה לקראת חותנו להיכן הלך אלא מלמד שהיה עומד ומשמש עליהם.

⁴³² עי' ברכות (סד ע"א): ואמר רבי אבין הלוי, כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה. שנאמר ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם עם חתן משה לפני האלהים. וכי לפני אלהים אכלו, והלא לפני משה אכלו, אלא לומר לך, כל הנהנה מסעודה שתלמיד חכם שרוי בתוכה כאילו נהנה מזיו שכינה.

⁴³³ עי' שבת (י ע"א): רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא הוה קא חליש לבייהו, תנא להו רב חייא בר רב מדפתי, ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב, וכי תעלה על דעתך שמשה

הוזה: לדרש אלהים. כתרגומו לְמַתְּבַע אֹלְפָן, לשאול תלמוד מפי הגבורה: (טז) כי יהיה להם דבר בא. מי שיהיה לו [הדבר] (דבר) בא אלי: (יז) ויאמר חתן משה. דרך כבוד קוראו הכתוב חותנו של מלך: (יח) נבל תבל. כתרגומו. ולשונו לשון כמישה פלייש"טרא, כמו וְהַעֲלֶה נָבֶל (ירמיה ח יג), כְּנָבֶל עֲלֶה מִגִּפְן וְגו' (ישעיה לד ד), שהוא כמוש ע"י חמה וע"י קרח, וכחו תש ונלאה: גם אתה. לרבות אהרן וחור וע' זקנים⁴³⁴: כי כבד ממך. כובדו רב יותר מכחך⁴³⁵: (יט) איעצך ויהי אלהים עמך. בעצה, אמר לו צא המלך בגבורה⁴³⁶: היה אתה לעם מול האלהים. שליח ומליץ בינותם למקום, ושואל משפטים מאתו⁴³⁷: את הדברים. דברי ריבותם: (כא) ואתה תחזה. ברוח הקדש שעליך⁴³⁸: אנשי חיל. עשירים, שאין צריכין להחניף ולהכיר פנים⁴³⁹: אנשי אמת. אלו בעלי הבטחה, שהם כדאי לסמוך על דבריהם, שע"י כן יהיו דבריהם נשמעין⁴⁴⁰: שנאי בצע. ששונאין את ממונם בדין, כההיא דאמרינן, כל דיינא דמפקין ממונא מיניה בדינא, לאו דיינא הוא⁴⁴¹: שרי אלפים. הם היו שש מאות שרים לשש מאות אלף: שרי מאות. ששת אלפים היו: שרי חמשים. י"ב אלף: שרי עשרת. ששים אלף⁴⁴²: (כב) ושפטו. וידונו, לשון צווי: והקל מעליך. דבר זה להקל מעליך. והקל, כמו וְהַכְבֵּד אֶת לְבוּ (לעיל ח יא), וְהַכּוֹת אֶת מוֹאֵב (מלכים ב' ג כד), לשון הוזה: (כג) וצוך אלהים ויכלת עמד. המלך בגבורה, אם יצוה אותך לעשות כך תוכל עמוד, ואם יעכב על ידך לא תוכל לעמוד⁴⁴³: וגם כל העם הזה. אהרן נדב ואביהוא, ושבעים זקנים הנלוים עתה עמך⁴⁴⁴: (כו) ושפטו. וְדִיִּנְוּ יֵת עֲמָא: יביאון. מִיִּתִין: ישפטו הם. כמו ישפטו, וכן לא תעבורי (רות ב ח), כמו לא תעברי. ותרגומו דִּיִּנְוּ אִינוּן. מקראות העליונים היו לשון צווי, לכך מתורגמין וידונו, ייתון, וידונו, ומקראות הללו לשון עשייה: (כז) וילך לו אל ארצו. לגייר בני משפחתו: (א) ביום הזה. בראש חדש⁴⁴⁵. לא היה צריך לכתוב אלא ביום ההוא, מהו ביום הזה, שיהיו דברי תורה חדשים עליך כאילו היום ניתנו⁴⁴⁶: (ב) ויסעו מרפידים. למה הוצרך לחזור ולפרש מהיכן נסעו, והלא כבר כתב שברפידים היו חונים, בידוע שמשם נסעו, אלא להקיש נסיעתן מרפידים לביאתן למדבר סיני, מה ביאתן למדבר סיני בתשובה, אף נסיעתן מרפידים בתשובה⁴⁴⁷: ויחן שם ישראל. כאיש אחד בלב אחד,

יושב ודן כל היום כלו, תורתו מתי נעשית, אלא לומר לך, כל דין שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב כאילו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית. כתיב הכא ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב וכתוב התם ויהי ערב ויהי בקר יום אחד.

⁴³⁴ עי' מכילתא יתרו (פרשה ב): גם אתה. אתה, זה משה. גם, זה אהרן. העם הזה, זה שבעים זקנים דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר, אתה, זה משה. גם, זה אהרן נדב ואביהוא. העם הזה, אלו שבעים זקנים.

⁴³⁵ עי' שם: כי כבד ממך הדבר. אמר לו הסתכל בקורה זו כשהיא לחה שנים שלשה נכנסין תחתיה ואין יכולין לעמוד בה ארבעה חמשה נכנסין תחתיה יכולין לעמוד בה כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו לבדך.

⁴³⁶ עי' שם: ועתה שמע בקולי איעצך. אם תשמעני ייטב לך. איעצך ויהי אלהים עמך צא והמלך בגבורה.

⁴³⁷ עי' שם: היה אתה לעם וגו'. היה להם ככלי מלא דברות.

⁴³⁸ עי' שם: ואתה תחזה מכל העם, תחזה בנבואה.

⁴³⁹ עי' שם: אנשי חיל, אלו עשירים ובעלי ממון.

⁴⁴⁰ עי' שם: אנשי אמת אלו בעלי אבטחה.

⁴⁴¹ עי' ב"ב נח ע"ב: כל דין דמתקרי לדין ומפקין מיניה ממונא בדין לאו שמיה דדין.

⁴⁴² עי' שם: ושמת עליהם שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרות. שרי אלפים שש מאות. שרי מאות ששת אלפים. שרי חמשים שנים עשר אלף. שרי עשרות ששים אלף. נמצאו כל שרי ישראל שבע רבוא ושמונה אלפים ושש מאות.

⁴⁴³ עי' שם: צא והמלך בגבורה. וצוך אלהים ויכלת עמוד. אם מודה לך ויכלת עמוד, ואם לאו אי אתה יכול לעמוד.

⁴⁴⁴ עי' שם: וגם כל העם הזה וגו'. אהרן נדב ואביהוא וע' איש מזקני ישראל יבא לשלום.

⁴⁴⁵ עי' שבת (פו ע"ב): אומר בשבעה בו אמר רבא דכולי עלמא בראש חדש אתו למדבר סיני כתיב הכא ביום הזה באו מדבר סיני וכתוב התם החדש הזה לכם ראש חדשים מה להלן ראש חדש אף כאן ראש חדש ודכולי עלמא.

⁴⁴⁶ עי' תנחומא יתרו (סי' יג): ביום הזה באו מדבר סיני, כי ביום הזה באו, אלא כשתהא לומד, אל יהו בעיניך ישנים, אלא כאילו היום הזה ניתנה, ביום ההוא אין כתיב כאן, אלא ביום הזה.

⁴⁴⁷ עי' מכילתא יתרו (פרשת בחדש פרשה א): ויסעו מרפידים ויבואו מדבר סיני. והלא כבר נאמר בפרשת מסעות ויסעו מרפידים וכו' ומה תלמוד לומר באו מדבר סיני הקיש נסיעתן מרפידים לביאתן

אבל שאר כל החניות בתרעומות ובמחלוקת⁴⁴⁸: נגד ההר. למזרחו, וכל מקום שאתה מוצא נגד, פנים למזרח (מכילתא פרשת בחדש פרשה א): (ג)ומשה עלה. ביום השני (שם ב), וכל עליותיו בהשכמה היו, שנאמר וַיִּשְׁכַּם מֹשֶׁה בְּבֹקֶר⁴⁴⁹ (לקמן לד ד): כה תאמר. בלשון הזה וכסדר הזה⁴⁵⁰: לבית יעקב. אלו הנשים, תאמר להם בלשון רכה⁴⁵¹: ותגיד לבני ישראל. עונשין ודקדוקין פירש לזכרים, דברים הקשין כגידין⁴⁵²: (ד)אתם ראיתם. לא מסורת היא בידיכם, ולא בדברים אני משגר לכם, לא בעדים אני מעיד עליכם, אלא אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים, על כמה עבירות היו חייבין לי קודם שנזדווגו לכם, ולא נפרעתי מהם אלא על ידכם⁴⁵³: ואשא אתכם. זה יום שבאו ישראל לרעמסס, שהיו ישראל מפוזרין בכל ארץ גושן, ולשעה קלה כשבאו ליסע ולצאת, נקבצו כלם לרעמסס⁴⁵⁴. ואונקלוס תרגם ואשא, וְאַטְלִית יִתְכּוֹן, כמו ואסיע אתכם, תיקן את הדבור דרך כבוד למעלה: על כנפי נשרים. כנשר הנושא גוזליו על כנפיו, שכל שאר העופות נותנים את בניהם בין רגליהם, לפי שמתיראין מעוף אחר שפורח על גביהם, אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מן האדם שמא יזרוק בו חץ, לפי שאין עוף אחר פורח על גביו, לכך נותנו על כנפיו אומר מוטב יכנס החץ בי ולא בבני, אף אני עשיתי כן, וַיִּסַּע מְלֶאךְ הָאֱלֹהִים (לעיל יד יט) וגו' וַיָּבֵא בֵּין מַחְגֵּה מִצְרַיִם וגו' (שם כ), והיו מצרים זורקים חצים ואבני בְּלִיסְטֵרָאוֹת, והענן מקבלם⁴⁵⁵: ואבא אתכם אלי. כתרגומו: (ה)ועתה. אם עתה תקבלו עליכם, יערב לכם מכאן ואילך, שכל התחלות קשות⁴⁵⁶: ושמרתם את בריתי. שאכרות עמכם על שמירת התורה: סגלה. אוצר חביב, כמו וּסְגַלַת מַלְכִים (קהלת ב ח), כלי יקר ואבנים טובות שהמלכים גונזים אותם, כך אתם תהיו לי סגולה משאר אומות, ולא תאמרו אתם לבדכם שלי ואין לי אחרים עמכם, ומה יש לי עוד שתהא

למדבר סיני מה ביאתם למדבר סיני בתשובה אף נסיעתם מרפידיים בתשובה. דבר אחר הקיש ביאתם מדבר סיני לנסיעתם מרפידיים מה נסיעתם מרפידיים מרפידיים למקום לשעה קלה עשו תשובה ונתקבלו אף ביאתם מדבר סיני היו מרפידיים למקום ולשעה קלה עשו תשובה ונתקבלו.

⁴⁴⁸ עי' ויקרא רבה (פרשה ט ט' ט): גדול השלום, שבכל המסעות כתי' (במדבר לג) ויסעו ויחנו, נוסעים במחלוקת וחונים במחלוקת. כיון שבאו כולם לפני הר סיני, נעשו כולם חנייה אחת הדא דכתיב (שמות יט) ויחן שם ישראל ויחנו שם בני ישראל אין כתיב כאן אלא ויחן שם ישראל אמר הקב"ה הרי שעה שאני נותן תורה לבני.

⁴⁴⁹ עי' שבת (פו ע"א): כדאמר רב אדא בר אהבה, משה בהשכמה עלה, ובהשכמה ירד. בהשכמה עלה, דכתיב וישכם משה בבקר ויעל אל הר סיני. בהשכמה ירד, דכתיב לך רד ועלית אתה ואהרן עמך. מקיש ירידה לעלייה, מה עלייה בהשכמה, אף ירידה בהשכמה.

ועי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק יט): וירד משה מן ההר אל העם, מלמד שלא הלך לתוך ביתו ולא פנה לעסיקין אחרים. מנ' שכשהיה מחזיר את השליחות לא היה מחזירה אלא בבקר, ת"ל ויפסל שני לוחות אבנים כראשונים, וישכם משה בבקר (שמ' לד ד). זה הכלל לכל שנצטוו, מה ת"ל כאשר צוה ה' אתו (שם), אלא זה בנין אב, שכשהיה משה מחזיר את השליחות, לא היה מחזירה אלא בבקר.

⁴⁵⁰ עי' מכילתא יתרו (פרשת בחדש פרשה ב): כה. בלשון הקדש. כה כסדר הזה. כה כענין הזה. כה שלא תפחות ולא תוסיף.

⁴⁵¹ עי' שם: כה תאמר לבית יעקב אלו הנשים. ותגד לבני ישראל אלו האנשים. דבר אחר כה תאמר לבית יעקב בלשון רכה אמור ראשי דברים לנשים. ותגד לבני ישראל ותדקדק עמהם ואמור להם.

⁴⁵² עי' שמות רבה (כח ב) אלו הנשים א"ל אמור להם ראשי דברים שהם יכולות לשמוע ותגיד לבני ישראל אלו האנשים א"ל אמור להם דקדוקי דברים שהם יכולין לשמוע.

⁴⁵³ עי' מכילתא שם: אתם ראיתם. לא במסורת אני אומר לכם, לא כתובים הם לכם לא כתבים אני משגר לכם, לא עדים אני מעמיד, אלא אתם ראיתם. ראו על כמה הם חייבין על העבודה זרה ועל גלוי עריות ועל שפיכות דמים לשעבר לא נפרעתי מהם אלא על ידכם.

⁴⁵⁴ עי' שם: ואשא אתכם על כנפי נשרים. רבי אליעזר אומר זה יום רעמסס לפי שנתקבצו כלם ובאו רעמסס לשעה קלה.

⁴⁵⁵ עי' שם: ואשא אתכם על כנפי נשרים מה נשתנה נשר זה מכל העופות כלם שכל העופות כלן נותנין את בניהם תחת רגליהם מפני שהן מתייראין מעוף אחר שהוא פורח על גביהם אבל הנשר הזה אינו מתירא אלא מאדם בלבד שלא יזרוק בו חץ מוטב שיכנס בו ולא בבנו. משל לאחד שהיה מהלך בדרך והיה בנו מנהג לפניו ובאו לסטים לשבותו מלפניו נטלו מלפניו ונתנו מלאחריו בא הזאב לטרפו מאחוריו נטלו מאחוריו ונתנו לפניו ליסטים מלפניו וזאב מלאחריו נטלו ונתנו על כתיפו שנאמר (דברים א') ובמדבר אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך.

⁴⁵⁶ עי' שם: ועתה אם שמוע תשמע בקולי. ועתה קבלו עליכם, שכל התחלות קשות. עי' שם: ועתה אם שמוע תשמע בקולי. ועתה קבלו עליכם, שכל התחלות קשות.

חבתכם נכרת⁴⁵⁷, כי לי כל הארץ, והם בעיני ולפני לכלום: (ו) ואתם תהיו לי ממלכת כהנים. שרים, כָּמָה דָּאָתָּ אָמַר, וּבְנֵי דָוִד פְּהָנִים הָיוּ (שמואל ב' ח יח): אלה הדברים. לא פחות ולא יותר⁴⁵⁸: (ח) וישב משה את דברי העם וגו'. ביום המחרת שהוא יום שלישי, שהרי בהשכמה עלה. וכי צריך היה משה להשיב, אלא בא הכתוב ללמד דרך ארץ ממה, שלא אמר הואיל ויודע מי ששלחני, איני צריך להשיב⁴⁵⁹: (ט) בעב הענן. במעבה הענן, וזהו ערפל⁴⁶⁰: וגם בך. גם בנביאים הבאים אחריו⁴⁶¹: ויגד משה וגו'. ביום המחרת שהוא רביעי לחדש: את דברי העם וגו'. תשובה על דבר זה שמעתי מהם, שרצונם לשמוע ממך, אינו דומה השומע מפי שליח לשומע מפי המלך, רצוננו לראות את מלכנו⁴⁶²: (י) ויאמר ה' אל משה. אם כן שמזיקין לְדַבֵּר עִמָּם, לך אל העם: וקדשתם. וזימנתם, שיכינו עצמם היום ומחר: (יא) והיו נכונים. מובדלים מאשה⁴⁶³: ליום השלישי. שהוא ששה בחדש⁴⁶⁴, ובחמישי בנה משה את המזבח תחת ההר ושתיים עשרה מצבה⁴⁶⁵, כל הענין האמור בפרשת ואלה המשפטים, ואין מוקדם ומאוחר בתורה (סנהדרין מט ע"ב): לעיני כל העם. מלמד, שלא היה בהם סומא, שנתרפאו כולם⁴⁶⁶:

⁴⁵⁷ עי' פסיקתא רבתי (פיסקא יא): מה הסגולה הזו, חביבה על אדם יותר מכל מה שיש לו כך ישראל חביבין לפני הקדוש ברוך הוא מכל האומות שנאמר ונתנך ה' עליון על כל גויי הארץ (דברים כ"ח א') וכן הוא אומר ברוך תהיה מכל העמים (שם ז' י"ד).

⁴⁵⁸ עי' מכילתא שם: אלה הדברים. שלא תפחות ולא תוסיף.

⁴⁵⁹ עי' שם: וישב משה את דברי העם אל ה'. וכי צריך היה משה להשיב אלא למדה תורה דרך ארץ בא משה והשיב תשובה לשולחו, שכן אמר משה, אף על פי שהוא יודע ועד, אשיב תשובה לשולחני.

⁴⁶⁰ עי' שם: ויאמר ה' אל משה הנני בא אליך בעב הענן. בענן עבה ואי זה זה ערפל שנאמר שמות כ' ומשה נגש אל הערפל.

⁴⁶¹ עי' שם: וגם בך יאמינו לעולם, גם בך, גם בנביאי' העתידים לעמוד אחריו.

⁴⁶² עי' שם: רבי אומר, וכי מה אמר המקום למשה לאמר לישראל או מה אמרו ישראל למשה לאמר למקום, אמרו, רצוננו לשמוע מפי מלכנו, לא דומה שומע מפי פרגוד לשומע מפי המלך, אמר המקום, תן להם מה שבקשו, בעבור ישמע העם. דבר אחר, אמרו רצוננו לראות את מלכנו, לא דומה שומע לרואה, כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני.

⁴⁶³ עי' שם (פרשה ג): ויאמר אל העם היו נכונים. אבל לא שמענו שאמר המקום לפרוש מן האשה אלא היו נכונים והיו נכונים לגזירה שוה, מה היו נכונים כאן לפרוש מן האשה אף והיו נכונים האמור להלן לפרוש מן האשה.

⁴⁶⁴ עי' שם: והיו נכונים ליום השלישי. זה יום ששי. שבו נתנה תורה שנאמר כי ביום השלישי.

⁴⁶⁵ עי' מכילתא יתרו (מסכתא דבחדש פרשה ג): ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום. זה יום רביעי, ומחר, זה יום חמישי, והיו נכונים ליום השלישי, זה יום ששי, שבו נתנה תורה. ומה עשה משה בחמישי, השכים בבקר ובנה מזבח תחת ההר, שנ' (שמות כד ד) וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר, העמיד שתיים עשרה מצבה לשנים עשר שבטי ישראל, דברי רבי יהודה, וחכמים אומרים שתיים עשרה מצבה על כל שבט ושבט.

⁴⁶⁶ עי' שם: לעיני כל העם. מלמד שלא היה בהם סומים.

ועי' פסיקתא דרב כהנא (פסקא יב אות יט): א"ר יהודה בר' סימון, אמ' להם הקדוש ברוך הוא חידוש דברים אני עושה ומחדש אתכם. למלך שהיה לו בן ועמד הבן על פירקו, ביקש להשיאו ולא היה לו אנגטרון חדשה, א' המלך אין כבודו של בני כן, אם נמתין עד שנעשה אנגטרין חדשה אני מאחר שמחתו של בני. מה עשה המלך, הביא נפחים ואומנים והיו מצחצחים בכלי נחשת, והביא חרשים והיו מסרגין בכלי העץ, נמצא המלך משיא את בנו על אנגטרין ישנה שהיא נראית חדשה. כך הקדוש ברוך הוא בשעה שיצאו ישר' ממצרים ביקש ליתן להם התורה, והיו בתוכן סומין חיגרים חרשים, א' הקדוש ברוך הוא התורה כולה שלימה, שנ' תורת י"י תמימה (תהלים יט ח), נותן אותה לדור הזה שיש בהם בעלי מומין, ואם נמתין עד שיעמדו בניהם, אני מאחר בשמחתה של תורה, מה עשה הקדוש ברוך הוא, ריפא אותם ואחר כך נתן להם את התורה. ומנין שריפא אותם, מי שהיה סומא נעשה רואה, שנ' וכל העם רואים את הקולות (שמות כ טו). ומי שהיה חרש נעשה שומע, שנ' כל אשר דבר י"י נעשה ונשמע (שם כד ז). ומי שהיה חייגר נעשה שלם, שנ' ויתיצבו בתחתית ההר (שם יט ז). הוי חידוש דברים אני מחדש בכם ועושה בכם מעין דוגמה העולם הבא. מה לעתיד לבוא אז תפקחנה עיני עיורים (ישעיה לה ה), אף הכא וכל העם רואים (שמות כ טו). מה לעתיד לבוא ואזני חרשים תפתחנה (ישעיה שם ה), אף הכא ויאמרו כל אשר דבר י"י נעשה ונשמע (שמות כד ז). מה לעתיד לבוא אז ידלג כאיל פסח (ישעיה שם), אף הכא ויוצא משה את העם לקראת האלהים ויתיצבו בתחתית (שמות יט ז). מה לעתיד לבוא ותרון לשון אלם (ישעיה שם), אף הכא ויענו כל העם יחדיו ויאמרו (שמות יט ח).

(יב) והגבלת. קבע להם תחומין לסימון, שלא יקרבו מן הגבול והלאה⁴⁶⁷: לאמר. הגבול אומר להם השמרו מעלות מכאן והלאה, ואתה תזהירם על כך: ונגע בקצהו. אפילו בקצהו: (יג) ירה יירה. מכאן לנסקלין שהם נדחין למטה מבית הסקילה שהיה גבוה שתי קומות⁴⁶⁸: יירה. יושלך למטה לארץ, כמו ירה בים (לעיל טו ד): במשך היבל. כשימשוך היובל קול ארוך, הוא סימן סלוק שכינה והפסקת הקול, וכיון שנסתלק הם רשאים לעלות⁴⁶⁹: היבל. הוא שופר של איל, שכן בערביא קורין לְדִכְרָא יוּבְלָא⁴⁷⁰. ושופר של אילו של יצחק היה: (יד) מן ההר אל העם. מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו, אלא מן ההר אל העם⁴⁷¹: (טו) היו נכנים לשלשת ימים. לסוף שלשת ימים, הוא יום רביעי, שהוסיף משה יום אחד מדעתו, כדברי רבי יוסי, ולדברי האומר בששה בחדש ניתנו עשרת הדברות, לא הוסיף משה כלום, ולשלשת ימים, כמו ליום השלישי⁴⁷²: אל תגשו אל אשה. כל שלשת ימים הללו, כדי שיהיו הנשים טובלות ליום השלישי ותהיינה טהורות לקבל תורה, שאם ישמש תוך ג' ימים, שמא תפלוט האשה שכבת זרע לאחר טבילתה ותחזור ותטמא, אבל מששהתה שלשה ימים כבר הזרע מסריח ואינו ראוי להזריע, וטהור מלטמא את הפולטת⁴⁷³: (טז) בהית הבקר. מלמד שהקדים על ידם, מה שאין דרך בשר

⁴⁶⁷ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק יט): והגבלת את העם סביב לאמר מלמד שקבעו להן תחומין לפי שהוא אומר גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא (שמ' לד ג) אין לי אלא למזרחו לצפונה ולדרומו ולמערבו מנין ת"ל סביב סביב מכל מקום.

⁴⁶⁸ עי' סנהדרין מה ע"א: מניין שבדחייה תלמוד לומר ירה ומנין שבסקילה תלמוד לומר סקל ומנין שבסקילה ובדחייה תלמוד לומר סקל יסקל או ירה יירה ומנין שאם מת בדחייה יצא תלמוד לומר או ירה יירה מנין שאף לדורות כן ת"ל סקל יסקל.

⁴⁶⁹ עי' מכילתא (פרשת בחדש ג): במשוך היובל. בשימשוך היובל את קולו אתם רשאים לעלות בהר. ועי' ביצה (ה ע"ב): הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא במשוך היובל למה לי שמע מינה דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו.

ועי' תענית (כא ע"ב): מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו אמרה תורה גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. נסתלקה שכינה ממנו אמרה תורה במשוך היובל המה יעלו בהר.

⁴⁷⁰ עי' ר"ה (כו ע"א): מאי משמע דהאי יובלא לישנא דדכרא הוא דתניא אמר רבי עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא יובלא.

⁴⁷¹ עי' מכילתא (פרשת בחדש ג): וירד משה מן ההר. מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא היה יורד לביתו, אלא מן ההר אל העם. יכול לדיבור זה בלבד ושאר כל הדברות מניין תלמוד לומר וירד ה' על הר סיני כבר זה אמור ומה ת"ל וירד משה מן ההר אל העם מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא יורד לתוך בית אלא מן ההר אל העם. אין לי אלא דברות הר סיני דברות אהל מועד מנין ת"ל שם ל"ד ויצא ודבר אל משה.

⁴⁷² עי' שבת (פז ע"א): תנו רבנן, בששי בחדש ניתנו עשרת הדברות לישראל. רבי יוסי אומר, בשבעה בו. אמר רבא, דכולי עלמא בראש חדש אתו למדבר סיני, כתיב הכא ביום הזה באו מדבר סיני, וכתיב התם החדש הזה לכם ראש חדשים, מה להלן ראש חדש, אף כאן ראש חדש. ודכולי עלמא בשבת ניתנה תורה לישראל, כתיב הכא זכור את יום השבת לקדשו, וכתיב התם ויאמר משה אל העם זכור את היום הזה, מה להלן בעצומו של יום, אף כאן בעצומו של יום. כי פליגי בקביעא דירחא, רבי יוסי סבר, בחד בשבא איקבע ירחא, ובחד בשבא לא אמר להו ולא מידי משום חולשא דאורחא. בתרי בשבא אמר להו ואתם תהיו לי ממלכת כהנים, בתלתא אמר להו מצות הגבלה, בארבעה עבוד פרישה. ורבנן סברי בתרי בשבא איקבע ירחא, בתרי בשבא לא אמר להו ולא מידי משום חולשא דאורחא, בתלתא אמר להו ואתם תהיו לי, בארבעה אמר להו מצות הגבלה, בחמישה עבוד פרישה. מיתבי וקדשתם היום ומחר קשיא לרבי יוסי אמר לך רבי יוסי יום אחד הוסיף משה מדעתו דתניא שלשה דברים עשה משה מדעתו והסכים הקדוש ברוך הוא עמו הוסיף יום אחד מדעתו ופירש מן האשה ושבר את הלוחות הוסיף יום אחד מדעתו מאי דריש היום ומחר היום כמחר מה למחר לילו עמו אף היום לילו עמו ולילה דהאינדא נפקא ליה שמע מינה.

⁴⁷³ משנה מסכת שבת (פרק ט משנה ג): מנין לפולטת שכבת זרע ביום השלישי שהיא טמאה שנאמר (שמות יט) היו נכונים לשלשת ימים.

ועי' אבות דרבי נתן (פרק ב): איזהו סייג שעשה משה לדבריו הרי הוא אומר ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט ג) לא רצה משה הצדיק לומר להם ישראל כדרך שאמר לו הקדוש ברוך הוא אלא כך אמר להם היו נכונים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה (שם שם ט"ו) והוסיף להם משה יום אחד מעצמו אלא כך אמר משה ילך איש אצל אשתו ותצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו ישראל מקבלים דברי תורה בטומאה מהר סיני אלא אוסיף להם יום

ודם לעשות כן שיהא הרב ממתין לתלמיד, וכן מצינו קום צא אל הבקעה וגו' (יחזקאל ג כב), ואקום ואצא אל הבקעה והנה שם כבוד ה' עמד (שם כג)⁴⁷⁴: (יז) לקראת האלהים. מגיד שהשכינה יצאה לקראתם כחתן היוצא לקראת כלה, וזה שנאמר ה' מסיני בא (דברים לג ב), ולא נאמר לסיני בא⁴⁷⁵: בתחתית ההר. לפי פשוטו ברגלי ההר. ומדרשו, שנתלש ההר ממקומו ונכפה עליהם כגיגית⁴⁷⁶: (יח) עשן כלו. אין עשן זה שם דבר, שהרי נקוד השי"ן פת"ח, אלא לשון פעל, כמו אמר, שמר, שמע, לכך תרגומו תנן פליה ולא תרגם תננא, וכל עשן שבמקרא נקודים קמ"ץ, מפני שהם שם דבר: הכבשן. של סיד, יכול ככבשן זה ולא יותר, תלמוד לומר בוער באש עד לב השמים, ומה תלמוד לומר כבשן, לשבך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע, נותן לבריות סימן הניכר להם. כיוצא בו פאריה ישאג (הושע יא י), וכי מי נתן כח בארי אלא הוא, והכתוב מושלו כאריה, אלא אנו מכניין ומדמין אותו לבריותיו, כדי לשבך את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו וקולו כקול מים רבים (יחזקאל מג ב), וכי מי נתן קול למים (והלא) (אלא) הוא, ואתה מכנה אותו לדמותו לבריותיו כדי לשבך את האוזן⁴⁷⁷: (יט) הולך וחזק מאד. מנהג הדיוט כל זמן שהוא מאריך לתקוע קולו מחליש וכוהה, אבל כאן הולך וחזק מאד, ולמה כך, מתחלה לשבך אזניהם מה שיכולין לשמוע⁴⁷⁸: משה ידבר. כשהיה משה מדבר ומשמיע הדברות לישראל⁴⁷⁹, שהרי לא שמעו מפי הגבורה אלא אנכי ולא יהיה לך⁴⁸⁰, והקדוש ברוך הוא מסייעו לתת בו כח להיות קולו מגביר ונשמע⁴⁸¹: יעננו בקול. יעננו על דבר הקול, כמו אָשֶׁר יַעֲנֶה בְּאֵשׁ (מלכים א' יח כד), על דבר האש להורידו: (כ) וירד ה' על הר סיני. יכול ירד עליו ממש, תלמוד לומר כי מן השמים

שלישי כדי שלא ילך איש אצל אשתו ולא תצא ממנה שכבת זרע ביום השלישי ויהיו טהורים ונמצאו [ישראל] מקבלין [דברי] תורה בטהרה מהר סיני.

⁴⁷⁴ עי' מכילתא יתרו (מסכתא דבחדש פרשה ג): ויהי ביום השלישי בהיות הבקר. מלמד שהקדים המקום על ידו לקיים מה שנאמר (שיר השירים א יב) עד שהמלך במסיבו נרדי נתן ריחו.

⁴⁷⁵ עי' מכילתא יתרו (מסכתא דבחדש פרשה ג): ויוצא משה את העם לקראת האלהים מן המחנה. אמר ר' יוסי, יהודה היה דורש, (דברים לג ב) ויאמר ה' מסיני בא, אל תקרא כן, אלא ה' לסיני בא, ליתן תורה לישראל או אינו אומר כן, אלא ה' מסיני בא, לקבל את ישראל, כחתן זה שהוא יוצא לקראת כלה.

⁴⁷⁶ עי' שבת פח ע"א: ויתיצבו בתחתית ההר. אמר רב אבדימי בר חמא בר חסא, מלמד שכפה הקדוש ברוך הוא עליהם את ההר כגיגית ואמר להם, אם אתם מקבלים התורה, מוטב, ואם לאו, שם תהא קבורתכם.

⁴⁷⁷ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק יט): כעשן הכבשן יכול כעשן הכבשן ודאי ת"ל וההר בוער באש ומה ת"ל כעשן משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומר והנה כבוד אלקי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים (יחז' מג ב) אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומר ה' עזוז וגבור ה' גבור מלחמה (תה' כד ח) אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומר אריה שאג מי לא יירא ה' אלקים דבר (עמוס ג ח) אפשר לבריותיו כמותו אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע. כיוצא בו אתה אומר יערף כמטר לקחי (דב' לב ב) אפשר שהגשמים גדולים מן התורה שהוא מושלה בהן אלא משמיעין את האוזן מה שיכולה לשמוע.

⁴⁷⁸ עי' מכילתא יתרו (בחדש ד): הולך וחזק מאד. מנהג ההדיוט כל זמן שהוא הולך מחליש ומעכה אבל כאן כל זמן שהוא הולך קולו מגביר. ולמה כך מתחלה כדי לשכך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע.

⁴⁷⁹ עי' שם: משה ידבר והאלהים יעננו בקול. רבי אליעזר אומר מנין אתה אומר שאין הקב"ה מדבר עד שמשא אמר דבר שכבר קבלו עליהם בניך, לכך נאמר משה ידבר. אמר לו ר' עקיבא, בודאי כי הוא הדבר, ומה ת"ל משה ידבר, אלא מלמד שנתן הקב"ה כח וגבורה במשה והיה הקב"ה מסייעו בקולו, ובנעימה שהיה משה שומע בו היה משמיע את ישראל.

⁴⁸⁰ עי' שיר השירים רבה (פרשה א): רבי יהושע בן לוי ורבנין רבי יהושע אומר ב' דברות שמעו ישראל מפי הקדוש ברוך הוא אנכי ולא יהיה לך הה"ד ישקני מנשיקות פיהו ולא כל הנשיקות, ורבנין אמרין כל הדברות שמעו ישראל מפי הקדוש ברוך הוא, רבי יהושע דסיכנין בשם ר' לוי טעמין דרבנין דכתיב ויאמרו אל משה דבר אתה עמנו ונשמעה, מה עביד ליה רבי יהושע בן לוי פליג שאין מוקדם ומאוחר בתורה או אינו מדבר דבר אתה עמנו ונשמעה אלא אחר שנים ושלושה דברות, רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם רבי יהושע בן לוי תפשי שיטתיה אמרי כתיב (דברים לג) תורה צוה לנו משה כל התורה כולה שש מאות ושלוש עשרה מצות הוי תורה בגימטריא עולה כמנין תר"א מצות דבר עמנו משה, ברם אנכי ולא יהיה לך לא דבר עמנו משה אלא מפי הקדוש ברוך הוא שמענום.

⁴⁸¹ עי' לעיל הערה 479.

דְּבַרְתִּי עִמָּכֶם (לקמן כ יט), מלמד שְׁהֶרְכִּין שמים עליונים ותחתונים, והציעו על גבי ההר כמצע על המטה, וירד כסא הכבוד עליהם⁴⁸²: (כא) העד בעם. התרה בהם שלא לעלות בהר: פן יהרסו וגו'. שלא יהרסו את מצבם, על ידי שְׁתַּאֲוֹתֵם אל ה' לראות, ויקרבו לצד ההר: ונפל ממנו רב. כל מה שיפול מהם, ואפילו הוא יחידי חשוב לפני רב⁴⁸³: יהרסו. כל הריסה מפרדת אסיפת הבנין, אף הנפרדין ממצב אנשים הורסים את המצב: (כב) וגם הכהנים. אף הבכורות שהעבודה בהם⁴⁸⁴: הנגשים אל ה'. להקריב קרבנות, אף הם אל יסמכו על חשיבותם לעלות: יתקדשו. יהיו מזומנים להתיצב על עמדתן: פן יפרץ. לשון פרצה, יהרוג בהם ויעשה בהם פרצה: (כג) לא יוכל העם. איני צריך להעיד בהם, שהרי מותרין ועומדין הם היום שלשת ימים, ולא יוכלו לעלות, שאין להם רשות: (כד) לך רד. והעד בהם שנית, שמזרזין את האדם קודם מעשה, וחוזרין ומזרזין אותו בשעת מעשה⁴⁸⁵: ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים. יכול אף הם עמך, תלמוד לומר ועלית אתה, אמור מעתה, אתה מחיצה לעצמך, ואהרן מחיצה לעצמו, והכהנים מחיצה לעצמם, משה נגש יותר מאהרן, ואהרן יותר מן הכהנים, והעם כל עיקר אל יהרסו את מצבם לעלות אל ה'⁴⁸⁶: פן יפרץ בם. אף על פי שהוא נקוד חטף קמ"ץ, אינו זז מגזרתו, כך דרך כל תיבה שנקודתה מלאפר"ם, כשהיא [באה] [סמוכה] במקף, משתנה הנקוד לחטף קמ"ץ: (כה) ויאמר אלהים. התראה זו: (א) וידבר אלהים. אין אלהים אלא דיין, וכן הוא אומר אלהים לא תקלל ותרגומו דִּיִּנָּא, לפי שיש פרשיות בתורה שאם עשאו אדם מקבל שכר ואם לאו אינו מקבל עליהם פורענות, יכול אף עשרת הדברות כן, תלמוד לומר וידבר אלהים, דיין להפרע⁴⁸⁷: את כל הדברים האלה. מלמד שאמר הקדוש ברוך הוא עשרת הדברות בדבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן, אם כן מה תלמוד לומר עוד אנכי ולא יהיה לך, שחזר ופירש על כל דבור ודבור בפני עצמו⁴⁸⁸: לאמר. מלמד שהיו עונין על הן הן ועל לאו לאו⁴⁸⁹: (ב) אשר הוצאתיך מארץ מצרים. כדאי היא

⁴⁸² עי' מכילתא יתרו (מסכתא בחדש פרשה ד): וירד ה' על הר סיני. שומע אני על כלו ת"ל על ראש ההר. יכול ממש שירד הכבוד והציעו על הר סיני ת"ל כי מן השמים. מלמד שהרכין הקב"ה שמים התחתונים ושמי שמים העליונים על ראש ההר וירד הכבוד והציעו על הר סיני כאדם שהוא מציע את הכר על ראש המטה וכאדם שהוא מדבר מעל הכר שנאמר (ישעיה ס"ד) כקדוח אש המסים מים תבעה אש וכן הוא אומר שם בעשותך נוראות. רבי יוסי אומר (תהלים קט"ו) השמים שמים לה' לא עלה אליהו למעלה ולא ירד הכבוד למטה אלא מלמד שאמר המקום למשה הריני קורא לך מראש ההר ואתה עולה שנאמר ויקרא ה' למשה.

⁴⁸³ עי' שם: ונפל ממנו רב. מלמד שנתנה רשות לשלוחים לחבל יחידי שיפול מהם הרי הוא עלי ככולם מלמד שאף אחד ממעט על ידי כלן יחידי שיוטל מהם הרי הוא עלי כנגד כל מעשה בראשית שנא' זכריה ט' כי לה' עין אדם.

⁴⁸⁴ עי' זבחים (קטו ע"ב): תניא וגם הכהנים הנגשים אל ה' יתקדשו ר' יהושע בן קרחה אומר זו פרישות בכורות.

⁴⁸⁵ עי' מכילתא שם: רבי אומר אין אנו צריכין לעשות למשה גדול אלא אם כן עשינו להקב"ה שחזר בו ובדברו אלא מזרזין לאדם בשעת תלמוד ומזרזין את האדם בשעת מעשה.

⁴⁸⁶ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק יט): ויאמר אליו ה' לך רד ועלית יכול הכל עלו עמו ת"ל והעם אל יהרסו לעלות יכול הכהנים עלו עמו ת"ל ועלית אתה ואהרן עמך ואין הכהנים עמך. יכול אהרן היה עמו במחיצה ת"ל ונגש משה לבדו אל ה' אמור מעתה משה מחיצה לעצמו ואהרן מחיצה לעצמו.

ועי' ילקוט שמעוני תורה (רמז רפה): ועלית אתה ואהרן עמך והכהנים והעם [י"ט, כ"ד] יכול הכל יעלו ת"ל והעם אל יהרסו לעלות אל ה' [י"ט, כ"ד] יכול יעלו אף הכהנים עמך ת"ל ועלית אתה [י"ט, כ"ד] אמור מעתה מה אתה עושה מחיצה לעצמך אף הן מחיצה לעצמן והעם [י"ט, כ"ד] כל עיקר אל יעלו אל יהרסו לעלות וגו' שמא יתריעו.

⁴⁸⁷ עי' מכילתא יתרו (מסכתא בחדש פרשה ד):

וידבר אלהים. אין אלהים אלא דיין ליפרע ונאמן לקבל שכר.

⁴⁸⁸ עי' שם: את כל. בדבור אחד מה שאי אפשר לבשר ודם לומר כן שנאמר וידבר אלהים את כל הדברי' האלה לאמר. אם כן מה ת"ל אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך מלמד שאמר הקב"ה בדיבור אחד עשרת הדברות חזר ופירשן דיבור דיבור בפני עצמו. שומע אני אף כל דברות שבתורה נאמרו כולם בדיבור אחד ת"ל את כל הדברים האלה נאמרו בדיבור אחד ושאר כל הדיברות דיבור דיבור בפני עצמו.

⁴⁸⁹ עי' שם: לאמר. שהיו אומר' על הן הן ועל לאו לאו דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר על הן הן ועל לאו לאו.

ההוצאה, שתהיו משועבדים לי⁴⁹⁰. דבר אחר, לפי שנגלה בים כגבור מלחמה ונגלה כאן כזקן מלא רחמים, שנאמר [וַיִּרְאוּ אֶת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל] וַתַּחַת רִגְלָיו כְּמַעֲשֵׂה לְבַנְתְּ הַסַּפִּיר (לקמן כד י), זו היתה לפניו בשעת השעבוד, וכעצם השמים משנגאלו, הואיל ואני משתנה במראות, אל תאמרו שתי רשויות הן, אנכי הוא אשר הוצאתיך ממצרים ועל הים⁴⁹¹. דבר אחר, לפי שהיו שומעין קולות הרבה, שנאמר אֶת הַקּוֹלֹת (לקמן פסוק טו), קולות באין מד' רוחות ומן השמים ומן הארץ, אל תאמרו רשויות הרבה הן⁴⁹². ולמה אמר לשון יחיד אלהיך, ליתן פתחון פה למשה ללמד סניגוריא במעשה העגל, וזהו שאמר לְמָה ה' יַחְדָּה אֶפְךָ בְּעַמְךָ (לקמן לב יא), לא להם צוית לא יהיה לכם אלהים אחרים, אלא לי לבדי⁴⁹³: מבית עבדים. מבית פרעה שהייתם עבדים לו, או אינו אומר אלא מבית עבדים שהיו עבדים לעבדים, תלמוד לומר ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, אמור מעתה, עבדים למלך היו, ולא עבדים לעבדים⁴⁹⁴: (ג) לא יהיה לך. למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך, אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, תלמוד לומר לא יהיה לך⁴⁹⁵: אלהים אחרים. שאינן אלהות, אלא אחרים עשאוּם אלהים עליהם. ולא יתכן לפרש אלהים אחרים זולתי, שגנאי הוא כלפי מעלה לקרותם אלהות אצלו. דבר אחר אלהים אחרים, שהם אחרים לעובדיהם, צועקים אליהם ואינן עונים אותם, ודומה כאילו הוא אחר שאינו מכירו מעולם⁴⁹⁶: על פני. כל זמן שאני קיים, שלא תאמר לא נצטוו על עבודת אלילים אלא אותו הדור⁴⁹⁷: (ד) פסל. על שם שנפסל: וכל תמונה. תמונת כל דבר אשר בשמים: (ה) אל קנא. מקנא להפרע, ואינו עובר על מדתו למחול על עון עבודת אלילים⁴⁹⁸. כל לשון קנא אנפר"מנט בלע"ז (איפערנד), נותן לב ליפרע: לשנאי. כתרגומו, כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם: (ו) נוצר חסד. שאדם

⁴⁹⁰ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כ): אשר הוצאתיך מארץ מצרים, אפילו אין לי עלך אלא שהוצאתיך מארץ מצרים, כדאי.

⁴⁹¹ עי' שם (פרשה ה): אנכי ה' אלהיך. למה נאמר, לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמות שנאמר (שמות ט"ו ה') איש מלחמה. נגלה על הר סיני כזקן מלא רחמים שנאמר (שם כ"ד) ויראו את אלהי ישראל וכשנגאלו מה הוא אומר שם וכעצם השמים ואומר (דניאל ז') חזה הוית עד די כרסוון רמיו ואומר שם נהר דינור נגד ונפק מן קדמוהי וגו'.

⁴⁹² עי' שמות רבה (פרשה כט סי' א): אנכי ה' אלהיך, הה"ד (דברים ד) השמע עם קול אלהים, המינין שאלו את ר' שמלאי א"ל אלוהות הרבה יש בעולם אמר להם למה אמרו לו שהרי כתיב השמע עם קול אלהים, אמר להם שמא כתוב מדברים אלא מדבר, אמרו לו תלמידיו רבי לאלו דחית בקנה רצוץ, לנו מה אתה משיב, חזר ר' לוי ופירשה אמר להם השמע עם קול אלהים, כיצד אילו היה כתוב קול ה' בכחו לא היה העולם יכול לעמוד, אלא קול ה' בכח, בכח של כל אחד ואחד, הבחורים לפי כחן והזקנים לפי כחן והקטנים לפי כחן. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל, לא בשביל ששמעתם קולות הרבה תהיו סבורין שמא אלוהות הרבה יש בשמים אלא תהיו יודעים שאני הוא ה' אלהיך, שנא' (שם ה) אנכי ה' אלהיך.

⁴⁹³ עי' שמות רבה (פרשה מג פסקה ה): אמר ריב"ל בשם רשב"י פתח של תשובה פתח לו הקב"ה (שמות כ) אנכי ה' אלהיך בסיני למשה בשעה שעשו ישראל העגל היה משה מפיס את האלהים ולא היה שומע לו אמר לו אפשר שלא נעשה בהם מדת הדין על שבטלו את הדיבור אמר משה רבון העולם כן אמרת בסיני אנכי ה' אלהיך אלהיכם לא נאמר לא לי אמרת שמא להם אמרת ואני בטלתי את הדבור, אתמהא לי. הוי ויחל משה וגו' אר"ש דסכנין בשם ר' לוי לפיכך חזר וכתבה בלשון רבים (ויקרא יט) אני ה' אלהיכם וכן בכל המצות אומר אני ה' אלהיכם ולא אמר עוד אני ה' אלהיך.

⁴⁹⁴ עי' מכילתא יתרו (מסכתא דבחדש, פרשה ה): אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים. עבדים למלכים היו, אתה אומר עבדים למלכים היו, או אינו אלא עבדים לעבדים היו. כשאומר (דברים ז ח) ויפדך מבית עבדים מיד פרעה מלך מצרים, עבדים למלכים היו ולא עבדים לעבדים.

⁴⁹⁵ עי' שם (סי' ו): לא יהיה לך אלהים אחרים. למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך פסל וכל תמונה, אין לי אלא שלא תעשו העשוי כבר מנין שלא יקיים תלמוד לומר לא יהיה לך.

⁴⁹⁶ עי' שם: אלהים אחרים. וכי אלוהות הן והלא כבר נאמר (ישעיה ל"ז) ונתון את אלהיהם באש כי לא אלהים המן ומה תלמוד לומר אלהים אחרים אלא שאחרים קוראין אותם אלוהות. דבר אחר אלהים אחרים שהם מאחרין הטובה מלבא לעולם. דבר אחר אלהים אחרים שהם עושין את אלהיהם אחרונים. דבר אחר אלהים אחרים שהם לעובדיהם וכן הוא אומר (שם מ"ו) והן יצעק אליו ולא יענה ומצרתו לא יושיענו.

⁴⁹⁷ עי' שם: על פני. למה נאמר שלא ליתן פתחון פה לישראל לומר לא נצטווה על עבודה זרה אלא מי שיצא למצרים לכך נאמר על פני לומר מה אני חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים אף אתה ובנך ובן בנך לא תעבוד עבודה זרה עד סוף כל הדורות.

⁴⁹⁸ עי' שם: אל קנא בקנאה אני נפרע מן עבודה זרה אבל רחום וחנון אני בדברים אחרים.

עושה, לשלם שכר עד לאלפים דור, נמצאת מדה טובה יתירה על מדת פורענות אחת על חמש מאות, שזו לארבעה דורות, וזו לאלפים⁴⁹⁹: (ז) לשוא. (השני לשון שקר, כתרגומו) כִּמְה דְתִימְרַי אִי זְהוּ שְׁבוּעַת שׁוֹא, נִשְׁבַּע לִשְׁנוֹת אֶת הַיְדוּעַ, עַל עֵמוֹד שֶׁל אַבְן שֶׁהוּא שֶׁל זֶהב, (הראשון לשון מגן, כתרגומו) זה הנשבע לחנם ולהבל על של עץ עץ, ועל אבן אבן⁵⁰⁰: (ח) זכור. זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, וכן מְחַלְלֵיהָ מוֹת יוֹמֵת (לקמן לא יד) וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיט שְׁנֵי כְּבָשִׂים (במדבר כח ט), וכן לֹא תִלְבַּשׁ שְׁעָטָנָז וְכוּ' גְדָלִים תַּעֲשֶׂה לָךְ (דברים כב יא-יב), וכן עֲרוֹת אֲשֶׁת אַחִיךָ (ויקרא יח טז) יְבַמָּה יָבֵא עָלֶיךָ (דברים כה ה), הוא שנאמר אַחַת דְּבָר אֱלֹהִים שְׁתִּים זו שְׁמַעְתִּי (תהלים סב יב). זכור לשון פעול הוא, כמו אָכַל וְשָׂתוּ (ישעיה כב יג), הַלֹּךְ וּבָכָה (שמואל ב' ג טז), וכן פתרונו תנו לב לזכור תמיד את יום השבת, שאם נזדמן לך חפץ יפה, תהא מזמינו לשבת⁵⁰¹: (ט) ועשית כל מלאכתך. כשתבא שבת, יהא בעיניך כאילו כל מלאכתך עשויה, שלא תהרהר אחר מלאכה⁵⁰²: (י) אתה ובנך ובתך. אלו קטנים, או אינו אלא גדולים, אמרת, הרי כבר מוזהרין הם, אלא לא בא אלא להזהיר גדולים על שביתת הקטנים⁵⁰³, וזה ששינונו (שבת קכא ע"א) קטן שבא לכבות, אין שומעים לו, מפני ששביתתו עליך: (יא) וינח ביום השביעי. כביכול הכתיב בעצמו מנוחה, ללמד הימנו קל וחומר לאדם שמלאכתו בעמל וביגיעה שיהא נח בשבת⁵⁰⁴: ברך. ויקדשהו. ברכו במן כופלו בששי לחם משנה, וקדשו במן שלא היה יורד בו⁵⁰⁵: (יב) למען יארכו ימיך. אם תכבד יארכו, ואם לאו יקצרו, שדברי תורה נוטריקון הם נדרשים, מכלל הן לאו ומכלל לאו הן⁵⁰⁶: (יג) לא תנאף. אין ניאוף אלא באשת איש, שנאמר מוֹת יוֹמֵת הַנָּאֵף וְהַנָּאֶפֶת (ויקרא כ י), ואומר הַנָּאֶפֶת תַּחַת אִשְׁתֵּי תִקַּח אֶת זָרִים⁵⁰⁷ (יחזקאל טז לב): לא תגנב. בגונב נפשות הכתוב מדבר, לא תגנבו (ויקרא יט יא) בגונב ממון, או אינו אלא זה בגונב ממון ולהלן בגונב נפשות, אמרת, דבר הלמד מענינו, מה לא תרצח לא תנאף מדבר בדבר שחייבין עליהם מיתת בית דין,

⁴⁹⁹ עי' תוספתא סוטה (פרק ד הלכה א): אין לי אלא מדת פורעניות שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו מדת הטוב מנין אמרת מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות על אחת מחמש מאות במדת הפורענות כתוב (שמות לד) עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים במדת הטוב כתוב (שם) ועושה חסד לאלפים הוי אומר מרובה מדת הטוב ממדת פורענות על אחד מחמש מאות.

⁵⁰⁰ עי' שבועות (כט ע"א): (מתני') איזו היא שבועת שוא נשבע לשנות את הידוע לאדם אמר על העמוד של אבן שהוא של זהב ועל האיש שהוא אשה ועל האשה שהיא איש.

⁵⁰¹ עי' מכילתא יתרו (בחדש פרשה ז): זכור ושמור (דברים ה') שניהם נאמרו בדיבור אחד. (שמות ל"א) מחלליה מות יומת במדבר כ"ח וביום השבת שני כבשים שניהם בדיבור אחד נאמרו. ויקרא י"ח ערות אשת אחיך דברים כ"ה יבמה יבא עליה שניהם נאמרו בדיבור אחד. שם כ"ב לא תשבש שעטנז שם וגדילים תעשה לך שניהם נאמרו בדיבור אחד. מה שאי אפשר לאדם לומר כן שנאמר אחת דבר אלהים שתיים זו שמענו ירמיה כ"ג הלא כל דברי כאש נאם ה'. זכור ושמור זכור מלפניו ושמור מלאחריו. מכאן אמרו מוסיפין מחול על הקדש משל לזאב שהוא טורד מלפניו ומלאחריו. אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן חנניה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו תהא זוכרו מאחד בשבת שאם יתמנה לך מנה יפה תהא מתקנו לשם שבת. רבי יצחק אומר לא תהא מונה כדרך שאחרים מונין אלא תהא מונה לשם שבת.

⁵⁰² עי' שם: ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. וכי איפשר לו לאדם לעשות כל מלאכתו בששת ימים אלא שבות כאלו מלאכתך עשויה. דבר אחר שבות ממחשבת עבודה ואומר ישעיה נ"ח אם תשיב משבת רגליך ואומר שם אז תתענג על ה'.

⁵⁰³ עי' שם: רבי אחאי בן יאשיה אומר אתה ובנך ובתך. אלו הקטנים. או אלו הגדולים אמרת והלא כבר מוזהרים הם הא מה תלמוד לומר אתה ובנך ובתך אלו קטנים.

⁵⁰⁴ עי' שם: וינח ביום השביעי. וכי יש לפניו יגיעה והלא כבר נאמר ישעיה מ' לא ייעף ולא ייגע ואומר שם נותן ליעף כח ואומר תהלים ל"ג בדבר ה' שמים נעשו ומה תלמוד לומר וינח אלא כביכול הכתיב על עצמו שברא את עולמו בששה ימים ונח בשביעי והרי דברים קל וחומר מי שאין לפניו יגיעה הכתיב על עצמו שברא עולמו בששה ונח בשביעי אדם שנאמר בו איוב ה' אדם לעמל יולד על אחת כמה וכמה.

⁵⁰⁵ עי' שם: על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. ברכו במן וקדשו במן דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר ברכו במן וקדשו בברכה. רבי יצחק אומר ברכו במן וקדשו במקושש. רבי שמעון בן יוחאי אומר ברכו במן וקדשו במאורות. רבי שמעון בן יהודה איש כפר עכו אומר משום רבי שמעון ברכו במן וקדשו במאור פניו של אדם הראשון על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו.

⁵⁰⁶ שם (פרשה ח): כבד את אביך ואת אמך. אם כבדתן למען יארכו ימיך ואם לאו למען יקצרו. שדברי תורה נוטריקון שכן דברי תורה נדרשין מכלל הן לאו ומכלל לאו הן.

⁵⁰⁷ עי' מדרש תנאים דברים (פרק ה): לא תנאף זו אזהרה לנואף עם אשת איש.

אף לא תגנוב דבר שחייב עליו מיתת בית דין⁵⁰⁸: (ט) וכל העם ראים. מלמד שלא היה בהם אחד סומא, ומנין שלא היה בהם אלם, תלמוד לומר ויענו כל העם, ומנין שלא היה בהם חרש, תלמוד לומר נעשה ונשמע⁵⁰⁹: ראים את הקולות. רואין את הנשמע, שאי אפשר לראות במקום אחר⁵¹⁰: את הקולות. היוצאין מפי הגבורה⁵¹¹: וינעו. אין נוע אלא זיע⁵¹²: ויעמדו מרחק. היו נרתעין לאחוריהם שנים עשר מיל, כאורך מחניהם, ומלאכי השרת באין ומסייעין אותן להחזירם, שנאמר מַלְכֵי צְבָאוֹת יִדְדוּן יִדְדוּן⁵¹³ (תהלים סח ג): (יז) לבעבור נסות אתכם. לגדל אתכם בעולם, שיצא לכם שם באומות שהוא בכבודו נגלה עליכם⁵¹⁴: נסות. לשון הרמה וגדולה, כמו הָרִימוּ נֶס (ישעיה סב י), אָרִים נָסִי (שם מט כב), וְכִנֵּס עַל הַגְּבֻעָה (שם ל יז), שהוא זקוף: ובעבור תהיה יראתו. על ידי שראיתם אותו יִרְאוּ וּמְאִים, תדעו כי אין זולתו, ותיראו מפניו: (יח) נגש אל הערפל. לפני משלש מחיצות, חושך, ענן, וערפל, שנאמר וְהָרָה בְּעַר בְּאֵשׁ עַד לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וְעֶרְפֶּל (דברים ד יא). ערפל הוא עב הענן, שנאמר לו הִנֵּה אֲנִי בָּא אֲלֵיךָ בְּעַב הָעָנָן⁵¹⁵ (לעיל יט ט): (יט) כה תאמר. בלשון הזה: אתם ראיתם. יש הפרש בין מה שאדם רואה למה שאחרים משיחין לו, שמה שאחרים משיחין לו פעמים שלבו חלוק מלהאמין⁵¹⁶: כי מן השמים דברתי. וכתוב אחר אומר, וירד ה' על הר סיני, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, מן השמים השמייעך את קלו לִיסְרָךְ וְעַל הָאָרֶץ הָרָאךָ אֶת אֲשׁוֹ הַגְּדוּלָה (דברים ד לו), כבודו בשמים, ואשו וגבורתו על הארץ. דבר אחר, הִרְכִּין הַשָּׁמַיִם וְשָׁמֵי הַשָּׁמַיִם, והציען על ההר, וכן הוא אומר וַיֵּט שָׁמַיִם וַיִּרְדֹּ⁵¹⁷

⁵⁰⁸ עי' שם: לא תגנוב. למה נאמר לפי שהוא אומר שמות כ"א וגונב איש ומכרו עונש שמענו אזהרה מנין תלמוד לומר לא תגנוב. והרי זה אזהרה לגונב נפש אתה אומר לגונב נפש או אינו אלא לגונב ממון כשהוא אומר ויקרא י"ט לא תגנובו הרי אזהרה לגונב ממון הא מה תלמוד לומר לא תגנוב בגונב נפשות הכתוב מדבר. או הרי זה אזהרה לגונב ממון ולא אזהרה לגונב נפש. אמרת צא ולמד משלש עשרה מדות. ועוד אמרת שלש מצות נאמרו בענין זה שתים מפורשות ואחת סתומה נלמד סתומה ממפורשת מה מפורשת מצות שחייבין עליה מיתות בית דין אף סתומה מצוה שחייבין עליה מיתת בית דין הא אין עליה לזמר כלשון אחרון אלא כלשון ראשון הרי זה אזהרה לגונב נפש והלא אזהרה לגונב ממון.

⁵⁰⁹ עי' שם (פרשה ט): וכל העם רואים את הקולות. ר' אליעזר אומר להודיע שבחן של ישראל שכשעמדו כלן לפני הר סיני לקבל את התורה לא היה בהם סומין שנאמר וכל העם רואין. מגיד שלא היה בהם אלמים (שמות י"ט) ויענו כל העם יחדו. ומלמד שלא היה בהן חרשין שנאמר (שם כ"ד) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע. ומנין שלא היה בהם חגרים שנאמר (שם י"ט) ויתיצבו בתחתית ההר. ומלמד שלא היה בהם טפשים שנאמר דברים ד' אתה הראת לדעת.

⁵¹⁰ עי' שם: וכל העם רואים את הקולות. רואין הנראה ושומעין הנשמע דברי ר' ישמעאל. רבי עקיבא אומר רואין ושומעין הנראה ואין דבר שלא יצא מפי הגבורה ונחצב על הלוחות שנאמר (תהלים כ"ט) קול ה' חוצב להבות אש: וכל העם רואין.

⁵¹¹ עי' הערה הקודמת.

⁵¹² עי' שם: וירא העם וינעו. אין נוע אלא זיע שנאמר (ישעיה כ"ד) נוע תנוע הארץ.

⁵¹³ עי' שם: ויעמדו מרחוק. חוץ משנים עשר מיל. מגיד שהיו ישראל נרתעים לאחוריהם שנים עשר מיל וחוזרין לפניהם שנים עשר מיל הרי עשרים וארבעה מיל על כל דיבור ודיבור נמצאו מהלכים באותו היום מאתים וארבעים מיל באותה שעה אמר הקב"ה למלאכי השרת רדו וסייעו את אחיכם שנאמר תהלים ס"ח מלכי צבאות ידודון ידודון ידודון בהליכ' וידודון בחזרה ולא במלאכי השרת בלבד אלא אף הקב"ה שנא' (שיר השירים ב) שמאלו תחת לראשי וימינו תחבקני.

⁵¹⁴ עי' שם: כי לבעבור נסות אתכם. בשביל לגדל אתכם בין האומות בא האלהים.

⁵¹⁵ עי' שם: ומשה נגש אל הערפל. לפני משלש מחיצות חשך ענן וערפל חשך מבחוץ ענן מבפנים ערפל לפני לפני שני שני ומשה נגש אל הערפל. וכן עיין שם: ויאמר ה' אל משה הנה אנכי בא אליך בעב הענן. בענן עבה, ואי זה זה, זה ערפל, שנא' (שמות כ יח) ומשה נגש אל הערפל.

⁵¹⁶ עי' שם: אתם ראיתם כי מן השמים. הפרש בין שאדם רואה בין שאחרים משיחין לו כשאחרים משיחין פעמים לבו חלוק אבל כאן אתם ראיתם. ר' נתן אומר פעמים לבו חלוק אבל כאן אתם ראיתם.

⁵¹⁷ עי' שם: כי מן השמים דברתי עמכם. כתוב אחד אומר כי מן השמים וכתוב אחר (שמות י"ט) וירד ה' על הר סיני, כיצד יתקיימו שני מקראות הללו, הכריע השלישי (דברים ד') מן השמים השמייעך את קולו ליסרך דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר מלמד שהרכין הקב"ה שמים העליונים על ראש ההר ודבר עמהם מן השמים שנאמר (תהלים י"ח) ויט שמים וירד וערפל תחת רגליו. רבי אומר וירד ה'

(תהלים יח י): (כ)לא תעשון אתי. לא תעשון דמות שמשי המשמשים לפני במרום⁵¹⁸: אלהי כסף. בא להזהיר על הכרובים, שאתה עושה לעמוד אתי, שלא יהיו של כסף, שאם שניתם לעשותם של כסף, הרי הן לפני כאלהות⁵¹⁹: ואלהי זהב. בא להזהיר שלא יוסיף על ב', שאם עשית ד', הרי הן לפני כאלהי זהב⁵²⁰: לא תעשו לכם. לא תאמר, הריני עושה כרובים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות כדרך שאני עושה בבית עולמים, לכך נאמר לא תעשו לכם⁵²¹: (כא)מזבח אדמה. מחובר באדמה, שלא יבנו על גבי עמודים או על גבי כיפין (נ"א בסיס). דבר אחר, שהיה ממלא את חלל מזבח הנחושת אדמה בשעת חנייתו⁵²²: תעשה לי. שתהא תחלת עשייתו לשמי⁵²³: וזבחת עליו. אצלו, כמו ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ), או אינו אלא עליו ממש, תלמוד לומר הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך, ואין שחיטה בראש המזבח⁵²⁴: את עלתיך ואת שלמיך. אשר מצאנך ומבקרך: את צאנך ואת בקרך. פירוש לאת עולתיך ואת שלמיך: בכל המקום אשר אזכיר את שמי. אשר אתן לך רשות להזכיר שם המפורש שלי, שם אבוא אליך וברכתיך, אשרה שכינתי עליך, מכאן אתה למד, שלא ניתן רשות להזכיר שם המפורש אלא במקום שהשכינה באה שם, וזהו בית הבחירה, שם נתן רשות לכהנים להזכיר שם המפורש בנשיאת כפים לברך את העם⁵²⁵: (כב)ואם מזבח אבנים. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', ואם מזבח אבנים תעשה לי, הרי אם זה משמש בלשון כאשר, כאשר תעשה לי מזבח אבנים לא תבנה אתהן גזית, שהרי חובה עליך לבנות מזבח אבנים, שנאמר אבנים שלמות תבנה (דברים כז ו). וכן אם כסף תלוי (לקמן כב כד), חובה הוא, שנאמר והעבט תעביטנו (דברים טו ח), ואף זה משמש בלשון כאשר. וכן ואם תקריב מנחת בכורים (ויקרא ב יד), זו מנחת העומר שהיא חובה, ועל כרחק אין אם הללו תלויין, אלא ודאין, ובלשון כאשר הם משמשים⁵²⁶: גזית. לשון גזיזה, שפוסלן [ומכתתן] (ומסתתן)

על הר סיני ראש ההר ויקרא ה' למשה אל ראש ההר ויעל משה שומע אני בשמועו אמרת ומה אחד משמש שמשיך הרי הוא בא במקומו ושלא במקומו קל וחומר לכבודו של מי שאמר והיה העולם.

⁵¹⁸ עי' שם (פרשה י): לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב. רבי ישמעאל אומר דמות שמשי המשמשים לפני במרום לא דמות מלאכים ולא דמות אופנים ולא דמות כרובים.

⁵¹⁹ עי' שם: אלהי כסף למה נאמר והלא כבר נאמר אלהי זהב ומה תלמוד לומר אלהי כסף לפי שמצינו כל כלי בית עולמים שאם אין להם של זהב עושים אותו של כסף. שומע אני אף כרובין כן, תלמוד לומר אלהי כסף, הא אם אינו נותן של זהב הרי הם כאלהי כסף.

⁵²⁰ עי' שם: אלהי כסף ואלהי זהב. למה נאמר לפי שהוא אומר שמות כ"ה ועשית שנים כרובים זהב אמר הריני עושה ארבעה תלמוד לומר אלהי כסף אם הוספת על שנים הרי הם כאלהי זהב.

⁵²¹ עי' שם: לא תעשו לכם. שלא תאמר הואיל ונתנה תורה רשות לעשות בבית המקדש הריני עושה בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, תלמוד לומר לא תעשו לכם.

⁵²² עי' שם (פרשה יא): ר' ישמעאל אומר מזבח אדמה תעשה לי שלא תבנהו על גבי כיפיים ולא על גבי עמודים. רבי נתן אומר חלול באדמה נעשה שנא' (שמות כ"ז) נבוב לוחות תעשה אותו. איסי בן עקיבא אומר מזבח נחשת מלא אדמה תעשה לי, שנאמר (מלכים א ח) כי מזבח הנחשת אשר לפני ה' קטן מהכיל את העולה.

⁵²³ עי' שם: מזבח אדמה תעשה לי. מזבח מיוחד לי שלא תבנהו מתחלה לשום אחר.

⁵²⁴ עי' שם: וזבחת עליו, עליו כנגדו. אתה אומר עליו כנגדו או אינו אלא עליו כמשמעו, והדין נותן, ומה אם צפון המזבח שאינו כשר לכפרה כשר לשחיטה, ראש המזבח שהוא כשר לכפרה, דין הוא שיוכשר לשחיטה; והרי המזבח הפנימי יוכיח שהוא כשר לכפרה ואינו כשר לשחיטה, והוא יוכיח על מזבח החיצון, אף על פי שהוא כשר לכפרה לא יוכשר לשחיטה; לא, אם אמרת במזבח הפנימי שאינו לא מכשיר ולא מתיר ואינו גומר הכפרה, לפיכך לא יוכשר לשחיטה, תאמר במזבח החיצון שהוא מתיר ומכשיר וגומר את הכפרה, לפיכך יוכשר לשחיטה, ת"ל (דברים יב כז) ועשית עולותיך הבשר והדם על מזבח ה' אלהיך, הבשר והדם בראש המזבח ואין שחיטה בראש המזבח. רבי יוסי אומר, אף לשחוט בראש המזבח, והכתוב מסייעו, שנאמר (שמות כ כא) מזבח אדמה תעשה לי וזבחת עליו וגו'.

⁵²⁵ עי' ספרי נשא (פיסקא לט): אלהיך. מקיש בניו לו מה הוא בנשיאות כפים אף בניו בנשיאות כפים. כה תברכו את בני ישראל. בשם המפורש. אתה אומר בשם המפורש או אינו אלא בכינוי ת"ל ושמו את שמי על בני ישראל בשם המפורש. ובמדינה בכינוי דברי ר' יאשיהו. ר' יונתן אומר הרי הוא אומר שמות כ בכל המקום אשר אזכיר את שמי. זה מקרא מסורס בכל מקום שאני נגלה עליך שם תהיה מזכיר את שמי. אכן אני נגלה עליך בבית הבחירה אף אתה לא תזכיר את שמי כי אם בבית הבחירה. מכאן אמרו שם המפורש אסור לומר בגבולים.

⁵²⁶ עי' מכילתא שם: ואם מזבח אבנים תעשה לי. רבי ישמעאל אומר כל אם שבתורה רשות חוץ משלשה. (ויקרא ב') ואם תקריב מנחת בכורים חובה. אתה אומר חובה או אינו אלא רשות תלמוד לומר שם תקריב את מנחת בכורים חובה ולא רשות. כיוצא בו (שמות כ"ב) אם כסף תלוה את עמי וגו'

בברזל: כי חרבך הנפת עליה. הרי כי זה משמש בלשון פן, שהוא דילמא, פן תניף חרבך עליה⁵²⁷: ותחללה. הא למדת, שאם הנפת עליה ברזל חללת שהמזבח נברא להאריך ימיו של אדם, והברזל נברא לקצר ימיו של אדם, אין זה בדין שיונף המקצר על המאריך. ועוד, שהמזבח מטיל שלום בין ישראל לאביהם שבשמים, לפיכך לא יבא עליו כורת ומחבל, והרי דברים קל וחומר, ומה אבנים שאינם רואות ולא שומעות ולא מדברות, על ידי שמטילות שלום אמרה תורה לא תניף עליהם ברזל, המטיל שלום בין איש לאשתו, בין משפחה למשפחה, בין אדם לחבירו, על אחת כמה וכמה שלא תבואהו פורענות⁵²⁸: (כג' ולא תעלה במעלת. כשאתה בונה כבש למזבח, לא תעשהו מעלות מעלות, אשקנו"ש בלע"ז (שטופען שטאפלען), אלא חלוק יהא ומשופע⁵²⁹: אשר לא תגלה ערותך. שעל ידי המעלות אתה צריך להרחיב פסיעותיך, ואף על פי שאינו גלוי ערוה ממש, שהרי כתיב וְעָשָׂה לָהֶם מְכַסֵּי בָד (לקמן כח מב), מכל מקום הרחבת הפסיעות קרוב לגלוי ערוה הוא, ואתה נוהג בהם מנהג בזיון, והרי דברים קל וחומר, ומה אבנים הללו שאין בהם דעת להקפיד על בזיון, אמרה תורה הואיל ויש בהם צורך לא תנהג בהם מנהג בזיון, חבירך שהוא בדמות יוצרך, ומקפיד על בזיונו, על אחת כמה וכמה⁵³⁰: חסלת פרשת יתרו

(א)ואלה המשפטים. כל מקום שנאמר אלה, פסל את הראשונים, ואלה, מוסיף על הראשונים, מה הראשונים מסיני אף אלו מסיני⁵³¹. ולמה נסמכה פרשת דינין לפרשת מזבח, לומר לך שתשים סנהדרין

חובה. אתה אומר חובה או אינו אלא רשות תלמוד לומר (דברים ט"ו) העבט תעביטנו חובה ולא רשות. כיוצא בו ואם מזבח אבנים תעשה לי חובה. אתה אומר חובה או אינו אלא רשות תלמוד לומר דברים כ"ז אבנים שלמות תבנה רשות אתה אומר רשות או אינו אלא חובה ת"ל מזבח אבנים תעשה לי רשות ולא חובה ומה תלמוד לומר ואם מזבח אבנים אלא רצה של אבנים יעשה של לבנים עושה. והרי דברים קל וחומר לשאר כל הכלים ומה אם מזבח החומר אם רצה לשנות ישנה קל וחומר לשאר כל הכלים.

⁵²⁷ עי' ראש השנה ג ע"א: אמר ריש לקיש, כי משמש בארבע לשונות, אי, דילמא, אלא, דהא.

⁵²⁸ עי' מכילתא שם: כי חרבך הנפת עליה וגו'. מכאן היה רבי שמעון בן אלעזר אומר המזבח נברא להאריך שנותיו של אדם והברזל לקצר שנותיו של אדם אינו רשאי להניף המקצר על המאריך. רבי יוחנן בן זכאי אומר הרי הוא אומר דברים כ"ז אבנים שלמות תבנה אבנים שמטילות שלום. והרי דברים ק"ו ומה אם אבנים מזבח שאינם לא רואות ולא שומעות ולא מדברות על שמטילות שלום בין ישראל לאביהם שבשמים אמר הקב"ה לא תניף עליהם ברזל המטיל שלום בין איש לאיש בין איש לאשתו בין עיר לעיר בין אומה לאומה בין ממשלה לממשלה בין משפחה למשפחה על אחת כמה וכמה שלא תבא עליו פורענות.

⁵²⁹ עי' שם: ולא תעלה במעלות על מזבחי. מכאן אמרו, עשה כבש למזבח. ועי' מכילתא דרשב"י (פרק כ): למה נאמר ולא תעלה במעלות שלא יעשה לו מעלות.

⁵³⁰ עי' מכילתא דרבי ישמעאל שם: אשר לא תגלה ערותך עליו. עליו אי אתה פוסע פסיעה גסה אבל אתה פוסע פסיעה גסה בהיכל ובקדש הקדשים. שהיה בדין ומה אם מזבח הקל אסור לפסוע בו פסיעה ההיכל וקדש הקדשים החמורים דין הוא שאסור לפסוע פסיעה גסה בהן לפי שהן חמורין ת"ל אשר לא תגלה ערותך עליו בו אי אתה פוסע פסיעה יתירה אבל אתה פוסע פסיעה יתירה בהיכל ובקדש הקדשים. והרי דברים ק"ו ומה אם אבנים שאין בהם דעת לא לרעה ולא לטובה אמר הקדוש ברוך הוא לא תנהג בהן מנהג בזיון חבירך שהוא בדמותו של מי שאמר והי' העולם דין הוא שלא תנהג בו מנהג בזיון אשר לא תגלה ערותך עליו.

⁵³¹ עי' שמות רבה (פרשה ל פסקה ג): ד"א ואלה המשפטים א"ר אבהו בכל מקום שכתוב ואלה מוסיף על הראשונים ובכל מקום שכתוב אלה פוסל את הראשונים. כיצד (בראשית ב) אלה תולדות השמים והארץ בהבראם ומה פסל שהיה בורא שמים וארץ והיה מסתכל בהם ולא היו ערבים עליו והיה מחזירן לתוהו ובוהו כיון שראה שמים וארץ אלו ערבו לפניו אמר אלו תולדות לפיכך אלה תולדות השמים והארץ אבל הראשונים לא היו תולדות כיוצא בו אלה תולדות נח ומה פסל דורו של אנוש ודור המבול וקינן וחביריו לפיכך אמר (בראשית י) בני יפת גומר ומגוג וכיוצא בו (שם כה) ואלה תולדות ישמעאל בן אברם מוסיף על הראשונים ומי הם מה שכתוב למעלה שנא' (שם) ותלד לו את זמרן ואת יקשן ואף כאן ואלה תולדות וכו' ואלה המשפטים מוסיף על הראשונים מה שכתוב למעלה (שמות טו) שם שם לו חוק ומשפט.

ועי' מכילתא משפטים (מסכתא דנזיקין, פרשה א): ואלה המשפטים. ר' ישמעאל אומר, אלו מוסיפין על העליונים, מה עליונים מסיני אף תחתונים מסיני.

אצל המקדש (ס"א המזבח)⁵³²: אשר תשים לפניהם. אמר לו הקב"ה למשה, לא תעלה על דעתך לומר, אשנה להם הפרק וההלכה ב' או ג' פעמים, עד שתהא סדורה בפיהם כמשנתה, ואיני מטריח עצמי להבינם טעמי הדבר ופירושו, לכך נאמר אשר תשים לפניהם, כשלחן הערוך ומוכן לאכול לפני האדם⁵³³: לפניהם. ולא לפני [עובדי אלילים] (גוים), ואפילו ידעת בדין אחד שהם דנין אותו כדיני ישראל, אל תביאהו בערכאות שלהם⁵³⁴, שהמביא דיני ישראל לפני [ארמים] (גוים), מחלל את השם ומיקר שם האלילים להשביחם (ס"א להחשיבם), שנאמר כי לא כצורנו צורם ואיבינו פלילים (דברים לב לא), כשאויבינו פלילים זהו עדות לעלוי יראתם⁵³⁵: (ב) כי תקנה עבד עברי. עבד שהוא עברי, או אינו אלא עבדו של עברי, עבד כנעני שלקחתו מישראל, ועליו הוא אומר שש שנים יעבוד, ומה אני מקיים והתנחלתם אתם (ויקרא כה מו), בלקוח מן [הכנענים] (הגוי), אבל בלקוח מישראל יצא בשש, תלמוד לומר כי ימכר לך אֶחִיךָ הָעֶבְרִי (דברים טו יב), לא אמרתי אלא באחיק⁵³⁶: כי תקנה. מיד בית דין שמכרוהו בגנבתו, כמו שנאמר אם אין לו וְנִמְכַר בְּגִנְבָתוֹ (לקמן כב ב), או אינו אלא במוכר עצמו מפני דחקו, אבל מכרוהו בית דין לא יצא בשש, כשהוא אומר וכי ימוך אֶחִיךָ עִמָּךְ וְנִמְכַר לְךָ (ויקרא כה לט), הרי מוכר עצמו מפני דחקו אמור, ומה אני מקיים כי תקנה, בנמכר בבית דין⁵³⁷: לחפשי. לחירות (קידושין כד ע"ב): (ג) אם בגפו יבא. שלא היה נשוי אשה, כתרגומו אם בלחודוהי ולשון בגפו, בכנפו, שלא בא אלא כמות שהוא, יחידי בתוך לבושו, בכנף בגדו: בגפו יצא. מגיד, שאם לא היה נשוי

⁵³² עי' ירושלמי מכות (פרק ב הלכה ו): ומניין שהיתה סנהדרין גדולה אצל המזבח, ולא תעלה במעלות על מזבחי. ומה כתיב תמן, ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם.

⁵³³ עי' ילקוט שמעוני שמות תורה (רמז ט): רבי עקיבא אומר ואלה המשפטים למה נאמר לפי שהוא אומר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם שנה ושלוש ורבע עד שילמדו שנאמר ולמדה את בני ישראל. יכול למדין ולא שונין תלמוד לומר שימה בפיהם. או שונים ולא יודעים תלמוד לומר ואלה המשפטים ערכם לפניהם כשלחן ערוך שנאמר אתה הראת לדעת.

⁵³⁴ עי' גיטין (פח ע"ב): היה רבי טרפון אומר כל מקום שאתה מוצא אגוריות של עובדי כוכבים אף על פי שדיניהם כדיני ישראל אי אתה רשאי להיזקק להם שנאמר ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, לפנייהם ולא לפני עובדי כוכבים.

⁵³⁵ עי' תנחומא (משפטים פרק ג): לפנייהם ולא לפני עכו"ם מנין לבעלי דינין של ישראל שיש להם דין זה עם זה שיודעים שהעכו"ם דנין אותו הדין כדיני ישראל שאסור להזדקק לפנייהם תלמוד לומר אשר תשים לפנייהם לפני ישראל ולא לפני כותים שכל מי שמניח דיני ישראל והולך לפני עכו"ם כפר בהקדוש ברוך הוא תחלה ואחרי כן כפר בתורה שנא' (דברים לב) כי לא כצורנו צורם ואויבינו פלילים מלה"ד לחולה שנכנס הרופא לבקרו אמר לבני ביתו האכילוהו והשקוהו כל מה שרוצה אל תמנעו ממנו כלום נכנס אל אחר אמר לבני ביתו הזהרו שאל יאכל דבר פלוני ואל ישתה דבר פלוני אמרו לו לזה אמרת לאכול כל מה שהוא רוצה ולזה את אומר אל יאכל אמר להן החולה הראשון אינו של חיים לפיכך אמרתי להם אל תמנעו לו כלומר בין יאכל ובין לא יאכל ימות אבל זה שהוא של חיים אמרתי אל יאכל דבר פלוני שלא יכביד את חוליו וכן חוקות עכו"ם שנא' (ירמיה י) כי חוקות העמים הבל הוא וכתוב וגם אני נתתי להם חוקים לא טובים ומשפטים לא יחיו בהם (יחזקאל כ) אבל לישראל נתתי להם מצות וחוקים טובים שנא' (ויקרא יח) ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם ואלה המשפטים אמר הקב"ה לישראל אם עשיתם את הדין ואין אתם מזדקקין לפני עו"ג אבנה לכם בהמ"ק וישבו בה סנהדרין שנאמר (ישעיה א) ואשיבה שופטיך כבראשונה וגו' וכתוב (שם) ציון במשפט תפדה וגו' וכתוב (שם נו) כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא וגו'.

⁵³⁶ עי' מכילתא משפטים (מסכתא דנזיקין פרשה א): כי תקנה עבד עברי. בבן ישראל הכתוב מדבר. או אינו אלא בעבדו של עברי ומה אני מקיים שם והתנחלתם אותם לבניכם אחריכם וגו' בנלקח מן הגוי אבל בנלקח מישראל שומע אני שיהא עובד שש ויצא בשביעית תלמוד לומר (דברים ט"ו) כי ימכר לך אחיק העברי או העבריה וגו' שאין תלמוד לומר העברי שהרי כבר נאמר אחיק ומה תלמוד לומר העברי מופנה להקיש ולדון ממנו גזירה שוה נאמר כאן עברי ונאמר להלן עברי מה עברי האמור להלן בבן ישראל הכתוב מדבר אף עבד עברי האמור כאן בבן ישראל הכתוב מדבר.

⁵³⁷ עי' שם: כי תקנה עבד עברי. בנמכר בבית דין הכתוב מדבר שהוא עובדו ועובד הבן. או אינו מדבר אלא במוכר עצמו כשהוא אומר ויקרא כ"ה וכי ימוך אחיק ונמכר לך הרי מוכר עצמו אמור הא מה תלמוד לומר כי תקנה עבד עברי בנמכר בבית דין על גניבתו הכתוב מדבר שיהא עובדו ועובד את הבן.

מתחלה, אין רבו מוסר לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים⁵³⁸: אם בעל אשה הוא. ישראלית⁵³⁹: ויצאה אשתו עמו. וכי מי הכניסה שתצא, אלא מגיד הכתוב, שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו⁵⁴⁰: (ד)אם אדניו יתן לו אשה. מכאן, שהרשות ביד רבו למסור לו שפחה כנענית להוליד ממנה עבדים. או אינו אלא בישראלית, תלמוד לומר האשה וילדיה תהיה לאדוניה, הא אינו מדבר אלא בכנענית⁵⁴¹, שהרי העבריה אף היא יוצאה בשש, ואפילו לפני שש אם הביאה סימנין יוצאה, שנאמר אַחִיךָ הָעֶבְרִי או הָעֶבְרִיָּה (דברים טו יב) מלמד שאף העבריה יוצאה בשש⁵⁴²: (ה)את אשתי. השפחה: (ו)אל האלהים. לבית דין, צריך שימלך במוכרו שמכרוהו לו⁵⁴³: אל הדלת או אל המזוזה. יכול שתהא המזוזה כשרה לרצוע עליה, תלמוד לומר וְנָתַתָּה בְּאָזְנוֹ וּבְדָלֶת (דברים טו יז), בדלת ולא במזוזה, הא מה תלמוד לומר או אל המזוזה, הקיש דלת למזוזה, מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד⁵⁴⁴: ורצע אדניו את אזנו במרצע. הימנית, או אינו אלא של שמאל, תלמוד לומר אזן אזן לגזירה שוה, נאמר כאן ורצע אדוניו את אזנו, ונאמר במצורע תנוף אֶזְן הַמַּטְהָר הַיְמִינִית (ויקרא יד יד), מה להלן הימנית אף כאן הימנית⁵⁴⁵. ומה ראה אזן להרצע מכל שאר אברים שבגוף, אמר ר' יוחנן בן זכאי, אזן זאת ששמעה על הר סיני לא תגנוב, והלך וגנב, תרצע (קידושין כב ע"ב), ואם מוכר עצמו, אזן ששמעה על הר סיני כִּי לִי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עֶבְדִים (ויקרא כה נה), והלך וקנה אדון לעצמו, תרצע. רבי שמעון היה דורש מקרא זה כמין חומר, מה נשתנו דלת ומזוזה מכל כלים שבבית, אמר הקב"ה, דלת ומזוזה שהיו עדים במצרים כשפסחתי על המשקוף ועל שתי המזוזות, ואמרתי כי לי בני ישראל עבדים, עבדי הם, ולא עבדים לעבדים, והלך זה וקנה אדון לעצמו, ירצע בפניהם: ועבדו לעלם. עד היובל, או אינו אלא לעולם כמשמעו, תלמוד לומר וְאִישׁ אֶל מִשְׁפַּחְתּוֹ תִּשְׁבוּ (ויקרא כה י), מגיד שחמשים שנה קרוים עולם, ולא שיהא עובדו כל חמשים שנה, אלא עובדו עד היובל, בין סמוך בין מופלג⁵⁴⁶: (ז)וכי ימכר איש את בתו לאמה. בקטנה הכתוב מדבר, יכול אפילו הביאה סימנים, אמרת קל וחומר, ומה מכורה קודם לכן יוצאה בסימנין, כמו שכתוב ויצאה חנם אין כסף, שאנו דורשים אותו לסימני נערות, שאינה מכורה

⁵³⁸ עי' קידושין (כ ע"א): ת"ר, אם בגפו יבא בגפו יצא, בגופו נכנס, בגופו יצא, רבי אליעזר בן יעקב אומר, יחידי נכנס, יחידי יצא. וכו' ר' אליעזר בן יעקב אומר יחידי נכנס יחידי יצא מאי יחידי יצא אמר רב נחמן בר יצחק הכי קאמר יש לו אשה ובנים רבו מוסר לו שפחה כנענית אין לו אשה ובנים אין רבו מוסר לו שפחה כנענית.

⁵³⁹ עי' מכילתא (שם): אם בעל אשה הוא. בבת ישראל הכתוב מדבר. אתה אומר בבת ישראל הכתוב מדבר או אינו אלא בכנענית כשהוא אומר אם אדוניו יתן לו אשה הרי כנענית אמורה הא מה ת"ל אם בעל אשה הוא בבת ישראל הכתוב מדבר.

⁵⁴⁰ עי' שם: ויצאה אשתו עמו. רבי יצחק אומר מי הביאה שהכתוב מוציאה מה ת"ל ויצאה אשתו עמו. מגיד שהוא חייב במזונותיה ובמזונות בניו שנא' (ויקרא כ"ה) ויצא מעמך הוא ובניו עמו מכלל יציאה אתה למד על הכניסה.

⁵⁴¹ עי' שם (פרשה ב): אם אדוניו יתן לו אשה. בכנענית הכתוב מדבר. או אינו אלא בעברית כשהוא אומר האשה וילדיה תהיה לאדוניה הא בכנענית הכתוב מדבר.

⁵⁴² עי' שם (פרשה א) אתה אומר לא תצא כצאת העבדים לא תצא בראשי איברים כדרך שהכנענים יוצאים או לא תצא בשנים וביובל כדרך שהעבדים יוצאים ת"ל דברים ט"ו כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה מגיד שהיא יוצאה בשש.

⁵⁴³ עי' שם (פרשה ב): והגישו אדוניו אל האלהים. אצל הדיינין שימלך במוכרו.

⁵⁴⁴ עי' שם: והגישו אל הדלת או אל המזוזה וגו'. מקיש דלת למזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד. אתה אומר לכך בא או ירצענו במזוזה והדין נותן מה הדלת שאינו כשר למצוה כשר לרציעה מזוזה שהיא כשר למצוה אינו דין שתכשר לרציעה ת"ל (דברים ט"ו) ונתת באזנו ובדלת אתה נותן אבל אי אתה נותן במזוזה. או יעבור באזנו ובדלת ת"ל ורצע אדוניו את אזנו במרצע באזנו אתה מעביר ואי אתה מעביר בדלת הא אין עליך לומר כלשון האחרון אלא כלשון הראשון הקיש דלת למזוזה מה מזוזה מעומד אף דלת מעומד.

⁵⁴⁵ עי' שם: אזנו. בשל ימין הכתוב מדבר. אתה אומר בשל ימין הכתוב מדבר או אינו אלא בשל שמאל הרי אתה דן נאמר כאן אזנו ונאמר להלן (ויקרא י"ד) אזנו מה להלן בימין אף כאן בימין.

⁵⁴⁶ עי' מכילתא (שם): ועבדו לעולם. עד היובל. שהיה בדין, ומה אם הכסף שיפה כחו וקונה הכל אינו קונה אלא שש רציעה שאינה קונה אלא עבדים אינו דין שלא תקנה אלא שש הא מה ת"ל ועבדו לעולם עד היובל. או ועבדו לעולם כמשמעו ת"ל (ויקרא כ"ה) ושבתם איש אל אחוזתו. רבי אומר בא וראה שאין העולם אלא חמשים שנה שנא' ועבדו לעולם עד היובל. הא כיצד הגיע היובל יצא מת האדון יצא.

אינו דין שלא תמכר⁵⁴⁷: לא תצא כצאת העבדים. כיצאת עבדים כנענים שיוצאים בשן ועין, אבל זו לא תצא בשן ועין, אלא עובדת שש, או עד היובל, או עד שתביא סימנין, וכל הקודם קודם לחירותה, ונותן לה דמי עינה או דמי שינה, או אינו אלא לא תצא כצאת העבדים בשש וביובל, תלמוד לומר (דברים טו יב) כִּי יִמְכַר לְךָ אֶחִיד הָעֶבְרִי או הָעֶבְרִיָּה, מקיש עבריה לעברי לכל יציאותיו, מה עברי יוצא בשש וביובל, אף עבריה יוצאה בשש וביובל, ומהו לא תצא כצאת העבדים, לא תצא בראשי איברים כעבדים כנענים, יכול העברי יוצא בראשי איברים, תלמוד לומר העברי או העבריה, מקיש עברי לעבריה, מה העבריה אינה יוצאה בראשי איברים, אף הוא אינו יוצא בראשי איברים⁵⁴⁸: (ח) אם רעה בעיני אדניה. שלא נשאה חן בעיניו לכנסה: אשר לא יעדה. שהיה לו ליעדה ולהכניסה לו לאשה, וכסף קנייתה הוא כסף קדושה. וכאן רמז לך הכתוב שמצוה ביעוד, ורמז לך שאינה צריכה קדושין אחרים⁵⁴⁹: והפדה. יתן לה מקום להפדות ולצאת, שאף הוא מסייע בפדיונה, ומה הוא מקום שנותן לה, שמגרע מפדיונה (במספר) [כמספר] השנים שעשתה אצלו כאילו היא שכורה אצלו, כיצד, הרי שקנאה במנה ועשתה אצלו ב' שנים, אומרים לו, יודע היית שעתידיה לצאת לסוף שש שנה, נמצא שקנית עבודת כל שנה ושנה בששית המנה, ועשתה אצלו ב' שנים, הרי שלישית המנה, טול שני שלישיות המנה ותצא מאצלך (קידושין יא ע"ב): לעם נכרי לא ימשל למכרה. אינו רשאי למכרה לאחר, לא האדון ולא האב: בבגדו בה. אם בא לבגוד בה, שלא לקיים בה מצות יעוד, וכן אביה, מאחר שבגד בה ומכרה לזה⁵⁵⁰: (ט) ואם לבנו ייעדנה. האדון, מלמד שאף בנו קם תחתיו ליעדה אם ירצה אביו, ואינו צריך לקדשה קידושין אחרים, אלא אומר לה, הרי את מיועדת לי בכסף שקיבל אביך בדמיו: כמשפט הבנות. שאר כסות ועונה⁵⁵¹: (י) אם אחרת יקח לו. עליה: שארה כסותה וענתה לא יגרע. מן האמה שייעד לו כבר⁵⁵²: שארה. מזונות: כסותה. כמשמעו: ענתה. תשמיש⁵⁵³: (יא) ואם שלש אלה לא יעשה לה. אם אחת משלש אלה לא יעשה לה, ומה הן השלש, ייעדנה לו, או לבנו, או יגרע מפדיונה ותצא, וזה לא יעדה לא לו, ולא לבנו, והיא לא היה בידה לפדות את עצמה⁵⁵⁴: ויצאה חנם. ריבה לה יציאה לזו יותר ממה שריבה לעבדים, ומה היא היציאה, ללמדך שתצא בסימנין, ותשהה עמו עוד עד שתביא סימנין, ואם הגיעו שש שנים קודם סימנין, כבר למדנו שתצא, שנאמר הָעֶבְרִי או הָעֶבְרִיָּה וְעַבְדְּךָ שֵׁשׁ שָׁנִים (דברים טו יב), ומהו האמור כאן ויצאה חנם, שאם קדמו סימנים לשש שנים תצא בהן, או אינו

⁵⁴⁷ עי' שם (פרשה ג): וכי ימכור איש את בתו. בקטנה הכתוב מדבר. אתה אומר בקטנה הכתוב מדבר או אינו אלא בגדולה, אמרת, הואיל ורשאי בהפרת נדריה רשאי במכירתה מה היפר נדרים קטנה ולא גדולה אף מכירתה קטנה ולא גדולה. ממקום שבאת, מה להלן כשהיא נערה אף כאן כשהיא נערה. אמרת הואיל ומוציאין אותה הסימנים מרשות אביה שהוא רשאי בקידושה כשהיא נערה ק"ו עד שלא נמכרה.

⁵⁴⁸ עי' שם: לא תצא כצאת העבדים. לא תצא בראשי איברים כדרך שהכנענים יוצאים. אתה אומר לא תצא בראשי אברים כדרך שהכנענים יוצאים או אינו אלא לא תצא בשנים וביובל כדרך שהעברים יוצאים ת"ל כי ימכר לך אחיך העברי וגו' מגיד שהיא יוצאה בשנים וביובל. אין לי אלא עבריה שאינה יוצאה בראשי איברים וכו'. ועוד ק"ו ומה אם עבריה שיוצאה בסימנין. לא אם אמרת עבריה שאינה נמכרת בגניבתה לפיכך אינה יוצאה בראשי איברים וכו'.

⁵⁴⁹ עי' קידושין (יט ע"א): תני אביי בריה דרבי אבהו אשר לא יעדה מלמד שצריך ליעדה, הוא תני לה והוא אמר לה בקידושי יעוד, ואלבא דרבי יוסי ברבי יהודה דאמר מעות הראשונות לאו לקידושין ניתנו. רב נחמן בר יצחק אמר, אפילו תימא לקידושין ניתנו, שאני הכא דאמר רחמנא יעדה.

⁵⁵⁰ עי' קידושין (יח ע"א): תניא בבגדו בה, כיון שפירש טליתו עליה שוב אין רשאי למוכרה, דברי ר"ע. ר"א אומר בבגדו בה כיון שבגד בה, שוב אין רשאי למוכרה.

עי' ירושלמי קידושין (פרק א הלכה ב): תני ר' שמעון בן יוחי, כשם שאינו מוכרה לשפחות אחר אישות אף לא שפחות אחר שפחות. מה טעמא דרשב"י, בבגדו בה, פעם אחת הוא בוגד בה ואינו בוגד בה פעם שניה. מה מקיימין רבנן טעמא דר' שמעון בן יוחי בבגדו בה, מכיון שפירש טליתו עליה עוד אין לאביה בה רשות.

⁵⁵¹ עי' מכילתא (שם): כמשפט הבנות. וכי מה למדנו על משפט הבנות אלא הרי הוא בא ללמד ונמצא למד מה זו שארה כסותה ועונתה לא יגרע אף בת ישראל שארה כסותה ועונתה לא יגרע, דברי רבי יאשיה.

⁵⁵² עי' הערה הקודמת.

⁵⁵³ עי' מכילתא (שם): עונתה זו דרך ארץ שנא' (בראשית ל"ד) וישכב אותה ויענה, דברי רבי

יאשיה.

⁵⁵⁴ עי' שם: ואם שלש אלה לא יעשה לה. ייעד לך או לבנך או פדה. אתה אומר יעד לך או לבנך או פדה או אינו אלא שארה כסותה ועונתה אמרת אין דבר אמור אלא בעבריה.

ושליח בית דין שהמית במלקות ארבעים, והאב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו, והשווג, תלמוד לומר וכי יזיד ולא שוגג [על רעהו ולא על גו], להרגו בערמה ולא שליח בית דין והרופא והרודה בנו ותלמידו, שאף על פי שהם מזידין, אין מערימין⁵⁶¹: מעם מזבחי. אם היה כהן ורוצה לעבוד עבודה, תקחנו למות⁵⁶²: (טו) ומכה אביו ואמו. לפי שלמדנו על החובל בחבירו שהוא בתשלומין ולא במיתה, הוצרך לומר על החובל באביו שהוא במיתה⁵⁶³. ואינו חייב אלא בהכאה שיש בה חבורה⁵⁶⁴: אביו ואמו. או זה או זה⁵⁶⁵: מות יומת. בחנק⁵⁶⁶: (טז) וגונב איש ומכרו. למה נאמר, לפי שנאמר כִּי יִמָּצָא אִישׁ גֹּנֵב נֶפֶשׁ מֵאֶחָיו (דברים כד ז), אין לי אלא איש שגנב נפש, אשה או טומטום או אנדרוגינוס שגנבו מנין, תלמוד לומר וגונב איש ומכרו. ולפי שנאמר כאן וגונב איש, אין לי אלא גונב איש, גונב אשה מנין, תלמוד לומר וגונב נפש, לכך הוצרכו שניהם, מה שחסר זה גלה זה⁵⁶⁷: ונמצא בידו. שראוהו עדים שגנבו ומכרו⁵⁶⁸, ונמצא בידו כבר קודם מכירה: מות יומת. בחנק. כל מיתה האמורה בתורה סתם, חנק היא⁵⁶⁹. והפסיק הענין וכתב וגונב איש בין מכה אביו ואמו למקלל אביו ואמו, ונראה לי היינו פלוגתא,

⁵⁶¹ עי' מכילתא (שם) וכי יזיד איש. למה נאמר פרשה זו לפי שהוא אומר ויקרא כ"ד ואיש כי יכה כל נפש אדם וגו' יכול אף המזיד והשווג ואחרים והמרפא שהמית והמכה ברשות בית דין והרודה בבנו ובתלמידו במשמע ת"ל וכי יזיד איש להוציא את הקטן. איש להביא את האחרים. רעהו להביא את הקטן. רעהו להוציא את אחרים. איסי בן עקיבא אומר קודם מתן תורה היינו מוזהרי' על שפיכות דמים לאחר מתן תורה תחת שהוחמרו הוקלו באמת אמרו פטור מדיני בשר ודם ודינן מסור לשמים. להרגו בערמה להוציא חרש שוטה וקטן שאינן מערימין. להרגו בערמה להוציא מרפא שהמית והמכה ברשות בית דין והרודה בבנו ובתלמידו ואף על פי שהיו מזידין אינן מערימין.

⁵⁶² עי' שם: מעם מזבחי וגו'. מגיד שמבטלים העבודה מידו ויוצא ליהרג.
⁵⁶³ עי' שם (פרשה ה): ומכה אביו ואמו מות יומת. למה נאמר, לפי שהוא אומר ויקרא כ"ד עין תחת עין וגו' והרי הכתוב מוציאו מכללו להחמיר עליו שיהא במיתה לכך נאמר פרשה זו.

⁵⁶⁴ עי' שם: ומכה אביו ואמו, מכה שיש בה חבורה; אתה אומר, מכה שיש בה חבורה, או אינו אלא מכה שאין בה חבורה; אמרת, ומה אם מדת נזיקין מרובה, אינו חייב עד שיעשה בהן חבורה, מדת עונשין מעוטה, לא יהיה חייב עד שיעשה בהם חבורה, הא מה ת"ל מכה אביו ואמו, מכה שיש בה חבורה.

⁵⁶⁵ עי' שם: ומכה אביו ואמו. אין לי אלא אביו ואמו אביו שלא אמו ואמו שלא אביו מנין הרי אתה דן הואיל והמכה חייב והמקלל חייב מה המקלל אחד אחד בפני עצמו אף המכה אחד אחד בפני עצמו. לא אם אמרת במקלל שהוא חייב על המתים כחיים לפיכך הוא חייב על כל אחד ואחד בפני עצמו תאמר במכה שאינו חייב על המתים כחיים לפיכך אינו חייב על כל אחד ואחד בפני עצמו שאין ת"ל ומכה אביו ואמו אלא אפי' אחד מהן דברי רבי יאשיה. רבי יונתן אומר משמע שניהם כאחת ומשמע אחד ואחד בפני עצמו עד שיפרוט לך הכתוב אחד. רבי יצחק אומר וכי לא באת אמו אלא להחמיר או להקל עליו לא מפני שהוחמר בו הוקל בו ת"ל ומכה אביו ואמו.

⁵⁶⁶ עי' שם: מות יומת. בחנק. אתה אומר בחנק או אינו אלא אחת מכל המיתות האמורות בתורה אמרת זו מדה בתורה כל מיתה האמורה אין אתה רשאי למושכה להחמיר עליה אלא להקל דברי ר' יאשיה. ר' יונתן אומר לא מפני שהיא קלה אלא מפני שנאמר סתם וכל מיתה האמורה סתם הרי זו בחנק. ר' אומר במיתה שנאמרה בידי שמים מה מיתה שנאמרה בידי שמים מיתה שאין בה רושם אף מיתה שנאמרה כאן מיתה שאין בה רושם מכאן אמרו מצות חנק היו משקעין אותו בזבל עד ארכובותיו ונותנין סודרין קשין ברכין וכורך על צוארו זה מושך להלן וזה מושך להלן עד שנפשו יוצא זה סדר חנק.

⁵⁶⁷ עי' שם: וגונב איש. אין לי אלא איש שגנב את האיש גנב את האשה ואת הקטן מנין ת"ל וכי ימצא איש גונב נפש מאחיו להביא את שגנב את האשה ואת הקטן. אין לי אלא איש ואשה שגנבו את האיש והאיש שגנב את האשה ואת הקטן. האשה שגנבה חברתה ואת הקטן מנין ת"ל שם ומת הגנב ההוא מכל מקום. וגונב איש. להוציא את הקטן להביא את הקטן מנין ת"ל כי ימצא איש גונב נפש להבי' את הקטן. משמע מביא את הקטן ואת בן שמונה ת"ל וגונב איש מגיד שאינו חייב עד שיגנוב בר קיימא. וגונב איש אף הקטן במשמע ת"ל כי ימצא איש גונב נפש מאחיו להוציא את הקטן. וכי ימצא איש גונב נפש שומעני אף בן שמונה במשמע ת"ל וגונב איש ומכרו וכי יגנוב איש מגיד שאינו חייב עד שיגנב בן קיימא.

⁵⁶⁸ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כא פסוק טז): מנין שאינו חייב עד שיגנוב בעדים ת"ל כי ימצא איש גונב. ומנין שאינו חייב עד שימכור בעדים ת"ל ומכרו ונמצא בידו.

⁵⁶⁹ עי' מכילתא משפטים (פרשה ה): מות יומת. בחנק. אתה אומר בחנק או אינו אלא באחת מכל מיתות האמורות בתורה אמרת זו מדה בתורה כל מיתה האמורה בתורה סתם אין אתה רשאי

דמר סבר מקשינן הכאה לקלה, ומר סבר לא מקשינן⁵⁷⁰: (יז) ומקלל אביו ואמו. למה נאמר, לפי שהוא אומר איש איש אשר יקלל את אביו (ויקרא כ ט), אין לי אלא איש שקלל את אביו, אשה שקללה את אביה מנין, תלמוד לומר ומקלל אביו ואמו, סתם, בין איש ובין אשה⁵⁷¹, אם כן למה נאמר איש אשר יקלל, להוציא את הקטן⁵⁷²: מות יומת. בסקילה. וכל מקום שנאמר דמיו בו, בסקילה, ובנין אב לכולם, בַּאֲבֵן יִרְגְּמוּ אֹתָם דְּמֵיהֶם בָּם (שם כ ז), ובמקלל אביו ואמו נאמר דמיו בו⁵⁷³: (יח) וכי יריבן אנשים. למה נאמר, לפי שנאמר עין תחת עין, לא למדנו אלא דמי איבריו, אבל שבת ורפוי לא למדנו, לכך נאמרה פרשה זו⁵⁷⁴: ונפל למשכב. כתרגומו ויפל לבוטלן, לחולי שמבטלו ממלאכתו: (יט) על משענתו. על בוריו וכחו⁵⁷⁵: ונקה המכה. וכי תעלה על דעתך שיהרג זה שלא הרג, אלא ללמדך כאן, שחובשים אותו עד שנראה אם יתרפא זה, וכן משמעו, כשקם זה והלך על משענתו, אז ונקה המכה, אבל עד שלא יקום זה, לא נקה המכה⁵⁷⁶: רק שבתו. בטול מלאכתו מחמת החולי, אם קטע ידו או רגלו, רואין בטול מלאכתו מחמת החולי, כאילו הוא שומר קשואין, שהרי אף לאחר החולי אינו ראויה למלאכת יד ורגל, והוא כבר נתן לו מחמת נזקו דמי ידו ורגלו, שנאמר יָד תַּחַת יָד רָגַל תַּחַת רָגַל (פסוק כד): ורפא ירפא. כתרגומו, ישלם שכר הרופא: (כ) וכי יכה איש את עבדו או את אמתו. בעבד כנעני הכתוב מדבר, או אינו אלא בעברי, תלמוד לומר כי כספו הוא, מה כספו קנוי לו עולמית, אף עבד הקנוי לו עולמית, והרי היה בכלל מִכָּה אִישׁ וְמַת (פסוק יב), אלא בא הכתוב והוציאו מן הכלל, להיות נדון בדין יום או יומים, שאם לא מת תחת ידו ושהה מעת לעת פטור⁵⁷⁷: בשבט. כשיש בו כדי להמית הכתוב מדבר, או אינו אלא אפילו אין בו כדי להמית, תלמוד לומר בישראל, וְאִם בְּאֲבֵן יָד אֲשֶׁר יָמוּת בָּהּ (במדבר לה יז) הכהו, והלא דברים קל וחומר, מה ישראל חמור אין חייב עליו אלא אם כן הכהו בדבר שיש בו כדי להמית, ועל אבר שהוא כדי למות בהכאה זו, עבד הקל לא כל שכן⁵⁷⁸: נקם ינקם. מיתת סייף, וכן הוא

למושכה להחמיר עליה אלא להקל עליה דברי רבי יאשיהו. רבי יונתן אומר לא מפני שהיא קלה אלא מפני שנאמרה סתם וכל מיתה שנאמרה סתם הרי זו בחנק. רבי אומר במיתה שנאמרה סתם הרי זו בחנק.

⁵⁷⁰ עי' סנהדרין (פה ע"ב): וליתני חומר במכה מבמקלל, שהמכה עשה בו שלא בעמך כבעמך, מה שאין כן במקלל, קסבר מקשינן הכאה לקלה. לימא הני תנאי כהני תנאי, דתני חדא כותי אתה מצווה על הכאתו ואי אתה מצווה על קללתו. ותניא אידך אי אתה מצווה לא על קללתו ולא על הכאתו. סברוה דכולי עלמא כותים גירי אמת הן. מאי לאו בהא קמיפלגי, דמר סבר מקשינן הכאה לקלה ומר סבר לא מקשינן הכאה לקלה, לא, דכולי עלמא לא מקשינן הכאה לקלה, והכא בהא קמיפלגי, מר סבר כותים גירי אמת הן, ומר סבר כותים גירי אריות הן. אי הכי היינו דקתני עלה ושורו כישראל, אלא שמע מינה בהיקי שא פליגי, שמע מינה.

⁵⁷¹ עי' שם: ומקלל אביו ואמו וגו'. למה נאמר לפי שהוא אומר (ויקרא כ') איש איש אשר יקלל את אביו וגו', אין לי אלא איש, אשה מנין, ת"ל ומקלל אביו ואמו.

⁵⁷² עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תרנח): איש להוציא את הקטן.
⁵⁷³ עי' מכילתא (שם): מות יומת. בסקילה. אתה אומר בסקילה או אינו אלא באחת מכל מיתות האמורות בתורה הרי אתה דן נאמר כאן (ויקרא כ') דמיו בו ונאמר להלן שם דמיהם בם מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה.

⁵⁷⁴ עי' שם (פרשה ו): וכי יריבון אנשים. למה נאמר פרשה זו לפי שהוא אומר שמות כ"א עין תחת עין אבל שבת ורפוי לא שמענו ת"ל וכי יריבון אנשים אם יקום בא הכתוב ללמד דברים המחוסרים בו.

⁵⁷⁵ עי' שם: אם יקום והתהלך בחוץ. שומע אני בתוך הבית ת"ל בחוץ. שומע אני אף בשוקים ת"ל על משענתו, על בוריו.

⁵⁷⁶ עי' כתובות (לג ע"ב): אם יקום והתהלך בחוץ על משענתו ונקה המכה, וכי תעלה על דעתך שזה מהלך בשוק וזה נהרג, אלא מלמד שחובשין אותו, ואי מית, קטלינן ליה, ואי לא מית שבתו יתן ורפא ירפא.

⁵⁷⁷ עי' מכילתא משפטים (פרשה ז): רבי ישמעאל אומר בכנעני הכתוב מדבר. או אינו אלא בעברי ת"ל לא יקום כי כספו הוא מה כספו שקניינו קנין עולם ורשותו גמורה לא יצא עבד עברי אף על פי שרשותו קנוייה לו אבל אין קניינו קניין עולם. יצא עבד של שני שותפין ועבד שחציו בן חורין אף על פי שקנינו קנין עולם אין רשותו גמורה לו.

וכי יכה איש את עבדו. אף עבדו ואמתו היו בכלל ומכה איש ומת והכתוב מוציאו מכללו להקל עליו שיהא נדון ביום או יומים לכך נאמר פרשה זו.

⁵⁷⁸ עי' שם: בשבט. שומע אני בין שיש בו כדי להמית ובין שאין בו כדי להמית, ת"ל (במדבר לה יח) או בכלי עץ יד אשר ימות וגו', מגיד שאינו חייב עד שיכנו בדבר שיש בו כדי להמית; ומנין אל מקום

אומר חרב נקמת נקם ברית⁵⁷⁹ (ויקרא כו כה): (כא) אך אם יום או יומים יעמד לא יקם. אם על יום אחד הוא פטור על יומים לא כל שכן, אלא יום שהוא כיומים, ואיזה, זה מעת לעת⁵⁸⁰: לא יקם כי כספו הוא. הא אחר שהכהו, אף על פי ששהה מעת לעת קודם שמת, חייב: (כב) וכי ינצו אנשים. זה עם זה, ונתכוון להכות את חברו, והכה את האשה: ונגפו. אין נגיפה אלא לשון דחיפה והכאה, כמו פן תגף בְּאֵבֶן רִגְלֶךָ (תהלים צא יב), וּבְטָרֶם יִתְנַגְפוּ רִגְלֵיכֶם (ירמיה יג טז), וּלְאֵבֶן נִגְף (ישעיה ח יד): ולא יהיה אסון. באשה (מכילתא משפטים ח): ענוש יענוש. לשלם דמי ולדות לבעל⁵⁸¹, שמין אותה כמה היתה ראויה להמכר בשוק, להעלות בדמיה בשביל הריונה: ענוש יענוש. יגבו ממון ממנו⁵⁸², כמו וְעָנְשׂוּ אֹתוֹ מֵאֵה כֶּסֶף (דברים כב ט): כאשר ישית עליו וגו'. כשיתבענו הבעל בבית דין להשית עליו ענוש על כן⁵⁸³: ונתן. המכה דמי ולדות: בפללים. על פי הדיינים: (נג) ואם אסון יהיה. באשה⁵⁸⁴: ונתתה נפש תחת נפש. רבותינו חולקין בדבר, יש אומרים נפש ממש, ויש אומרים ממון אבל לא נפש ממש⁵⁸⁵, שהמתכוין להרוג את זה והרג את זה פטור ממיתה, ומשלם לירושיו דמיו כמו שהיה נמכר בשוק: (כד) עין תחת עין. סימא עין חברו, נותן לו דמי עינו כמה שפחתו דמיו למכור בשוק, וכן כולם, ולא נטילת אבר ממש, כמו שדרשו רבותינו בפרק החובל (בבא קמא פד ע"א)⁵⁸⁶: (כה) כויה תחת כויה. מכות אש. ועד עכשיו דבר בחבלה שיש בה פחת דמים, ועכשיו בשאין בה פחת דמים אלא צער, כגון כוואו בשפוד על צפרניו, אומדים כמה אדם כיוצא בזה רוצה ליטול להיות מצטער כך⁵⁸⁷: פצע. היא מכה

שהוא כדי להמית תלמוד לומר (דברים יט יא) וארב לו וקם עליו וגו', מגיד שאינו חייב עד שיכנו בדבר שיש בו כדי להמית אל מקום שיש בו כדי להמית; עד שלא יאמר יש לי בדין, ומה אם ישראל שהחמיר בו שאינו ביום או יומים, אינו חייב עד שיכנו בדבר שיש בו כדי להמית ולמקום שיש בו כדי להמית, כנעני שהקל בו שהוא ביום או ביומים, דין הוא שלא יהא חייב עד שיהא בו כדי להמית ובמקום כדי להמית; אם אמרת כן הבאת ענוש מן הדין, לכך נאמר בשבט, ללמדך שאין עונשין מן הדין. ד"א בשבט למה נאמר, עד שלא יאמר יש לי בדין, אם ישראל שאינו ביום או יומים אינו חייב עד שיכנו בדבר שיש בו כדי להמית אל מקום שהוא כדי להמית, כנעני שהקל בו שהוא ביום או ביומים אינו דין שלא יהא חייב עד שיכנו בדבר שיש בו כדי להמית אל מקום שהוא כדי להמית; לא, אם אמרת כן, ענשת מן הדין, לכך נאמר בשבט.

ע"י סנהדרין (נב ע"ב): נקם ינקם נקימה זו איני יודע מה הוא. כשהוא אומר והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית, הוי אומר נקימה זו סייף.

ע"י מכילתא (שם): אך אם יום או יומים. שומע אני כשמועו ת"ל אם יום. כיצד יתקיימו שני מקראות הללו, יום שהוא כיומים ויומים שהן כיום. הא כיצד מעת לעת.

ע"י שם (פרשה ח): כאשר ישית עליו בעל האשה. בא ללמדך הכתוב שחבל אשה לבעל ודמי ולדות לבעל.

ע"י שם: ענוש יענוש. בולדות. אתה אומר כן או אינו אלא אסון בולדות וענוש באשה תלמוד לומר ואם אסון יהיה הא מה תלמוד לומר לא יהיה אסון בולדות ולא בולדות אלא אם אמרת כן אף צריך ליתן שכר דמי חיה הא מה תלמוד לומר לא יהיה אסון באשה ענוש יענוש בולדות: ענוש יענוש. ממון. אתה אומר ממון או אינו אלא מיתה הרי אתה דן נאמר כאן ענוש ונאמר להלן דברים כ"ב וענושו אותו מה להלן ממון אף כאן ממון.

ע"י שם: כאשר ישית עליו בעל האשה שומע אני כל שירצה ת"ל ונתן בפללים מגיד שאינו משלם אלא על פי דיינין שנא' ונתן בפללים, אין פללים אלא דיינין. שנאמר ואויבינו פללים, וכתוב (ש"א ב') כי יחטא איש לאיש ופללו אלהים.

ע"י שם: לא יהיה אסון, באשה, ענוש יענוש, בולדות; אתה אומר כן, או אינו אלא אסון בולדות וענוש באשה, תלמוד לומר ואם אסון יהיה, הא מה תלמוד לומר לא יהיה אסון, באשה, ענוש יענוש, בולדות. או לא יהיה אסון לא באשה ולא בולדות, אלא אם אמרת כן, אף הוא צריך ליתן שכר חיה. הא מה תלמוד לומר לא יהיה אסון, באשה, ענוש יענוש, בולדות.

ע"י שם: ונתת נפש תחת נפש. נפש הוא משלם ואינו משלם ממון תחת נפש. רבי אומר נפש תחת נפש ממון.

ז"ל: רבי שמעון בן יוחי אומר, עין תחת עין ממון, אתה אומר ממון או אינו אלא עין ממש, הרי שהיה סומא וסימא קיטע וקיטע חיגר וחיגר היאך אני מקיים בזה עין תחת עין והתורה אמרה משפט אחד יהיה לכם, משפט השוה לכולכם.

ע"י מכילתא (שם): כויה תחת כויה. אם תאמר שפצעו והוציא את מוחו והלא כבר נאמר פצע תחת פצע. אם תאמר שעשה בו חבורה והלא כבר נאמר חבורה תחת חבורה. ומה תלמוד לומר כויה תחת כויה. אלא כוואו על ציפרנו ועל רגלו ולא רשם בו טענו אבנים וציערו הטיל שלג על ראשו וצננו

המוציאה דם⁵⁸⁸, שפצע את בשרו, נפר"דור בלע"ז (אפענע וואונדע), הכל לפי מה שהוא, אם יש בו פחת דמים נותן נזק, ואם נפל למשכב נותן שבת ורפוי ובשת וצער. ומקרא זה יתר הוא, ובהחובל דרשוהו רבותינו לחייב על הצער אפילו במקום נזק, שאף על פי שנותן לו דמי ידו, אין פוטרין אותו מן הצער, לומר, הואיל וקנה ידו, יש עליו לחתכה בכל מה שירצה, אלא אומרים יש לו לחתכה בסם שאינו מצטער כל כך, וזה חתכה בברזל וצער⁵⁸⁹: חבורה. היא מכה שהדם נצרך בה ואינו יוצא⁵⁹⁰, אלא שמאדים הבשר כנגדו, ולשון חבורה טק"א בלע"ז (פפלעקן), כמו וְנָמַר חֲבַרְבְּרָתוֹ (ירמיה יג כג), ותרגומו משקופי, לשון חבטה, בטדור"א בלע"ז (שלאג), וכן וְשָׂדוּפֹת קָדִים (בראשית מא ו), שקיפן קידום, חבוטות ברוח. וכן עַל הַמֶּשְׁקוֹף (לעיל יב כג), על שם שהדלת [נוקש] [נושק] עליו: (כו) את עין עבדו. כנעני, אבל עברי אינו יוצא בשן ועין, כמו שאמרנו אצל לֹא תֵצֵא פְּצָאת הָעֵבְדִים (פסוק ז): תחת עינו. וכן בכ"ד ראשי אברים, אצבעות הידים והרגלים, ושתי אזנים, והחוטם, וראש הגויה שהוא גיד האמה. ולמה נאמר שן ועין, שאם נאמר עין ולא נאמר שן, הייתי אומר, מה עין שנברא עמו אף כל שנברא עמו, והרי שן לא נברא עמו. ואם נאמר שן ולא נאמר עין, הייתי אומר, אפילו שן תינוק שיש לה חליפין, לכך נאמר עין⁵⁹¹: (כח) וכי יגח שור. אחד שור ואחד כל בהמה וחיה ועוף, אלא שדבר הכתוב בהוה⁵⁹²: ולא יאכל את בשרו. ממשמע שנאמר סקול יסקל השור, איני יודע שהוא נבלה, ונבלה אסורה באכילה, אלא מה תלמוד לומר ולא יאכל את בשרו, שאפילו שחטו לאחר שנגמר דינו אסור באכילה, בהנאה מנין, תלמוד לומר ובעל השור נקי, כאדם האומר לחברו יצא פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום, זהו מדרשו⁵⁹³. ופשוטו כמשמעו, לפי שנאמר במועד, וגם בעליו יומת, הוצרך לומר בתם ובעל השור נקי: (כט) מתמל שלשם. הרי שלש נגיחות⁵⁹⁴: והועד בבעליו. לשון התראה בעדים, כמו הַעֲד הַעֲד בְּנוֹ הָאִישׁ⁵⁹⁵ (בראשית מג ג): והמית איש וגו'. לפי שנאמר כי יגח, אין לי אלא שהמיתו בנגיחה, המיתו בנשיכה, דחיפה, ובעיטה (רביצה), מניין, תלמוד לומר והמית [מכל מקום]: וגם בעליו יומת. בידי שמים, יכול בידי אדם, תלמוד לומר מות יומת הַרְצִיחַ (הוא) (במדבר לה טז), על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת שורו⁵⁹⁶: (ל) אם כפר יושת עליו. אם זה אינו תלוי, והרי

הרי זה נותן לו דמי צערו. אבל אם היה מרוכך מעודן מפונק כל שכן שכפול בו צערו זהו הצער האמור בתורה כויה תחת כויה.

⁵⁸⁸ ע"י רמז לזה בהערה הקודמת.

⁵⁸⁹ והוא מבבא קמא (כו ע"ב), ז"ל: אמר חזקיה וכן תנא דבי חזקיה אמר קרא פצע תחת פצע לחייבו על השוגג כמזיד ועל האונס כרצון האי מבעי ליה ליתן צער במקום נזק אם כן לכתוב קרא פצע, בפצע מאי תחת פצע, שמע מינה תרתי.

וכן ע"י בבא קמא (פה ע"א): אומדין כמה אדם רוצה ליטול לקטוע לו ידו המוכתב למלכות בין סם לסייף אמרי הכא נמי לא שקיל ומצער נפשיה אלא אומדין כמה אדם רוצה ליתן לקטוע לו ידו.

⁵⁹⁰ ע"י רמז לזה בהערה 587.

⁵⁹¹ ע"י מכילתא (שם): שומע אני אפילו הפיל שן של חלב תלמוד לומר העין מה העין שאינה יכולה להחזיר אף השן שאינה יכולה להחזיר. אין לי אלא השן והעין מיוחדות שאר כל איברים מנין הרי אתה אומר ודן בנין שניה' לא הרי השן כהרי העין ולא הרי העין כהרי השן הצד השוה שבהן שהם מומין קבועין וראשי איברים ובגלוי ובמתכוין שאינן יכולין לחזור יוצא עליהם בן חורין אף כל ראשי אברים שאינן יכולין לחזור יוצא עליהן בן חורין.

⁵⁹² ע"י בבא קמא (נד ע"ב): אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבידה לפריקה לחסימה לכלאים ולשבת וכן חיה ועוף כיוצא בהן אם כן למה נאמר שור או חמור אלא שדבר הכתוב בהוה.

⁵⁹³ ע"י בבא קמא (מא ע"א): תנו רבנן ממשמע שנאמר סקל יסקל השור איני יודע שנבילה היא ונבילה אסורה באכילה מה ת"ל לא יאכל את בשרו מגיד לך הכתוב שאם שחטו לאחר שנגמר דינו אסור באכילה אין לי אלא באכילה בהנאה מנין ת"ל ובעל השור נקי מאי משמע שמעון בן זומא אומר כאדם שאומר לחבירו יצא איש פלוני נקי מנכסיו ואין לו בהם הנאה של כלום.

⁵⁹⁴ ע"י בבא קמא (כג ע"ב): אמר אביי תמול חד, מתמול תרי, שלשום תלתא, ולא ישמרנו בעליו אתאן לנגיחה רביעית, רבא אמר תמול מתמול חד, שלשום תרי, ולא ישמרנו האינדא חייב.

⁵⁹⁵ ע"י מכילתא משפטים (פרשה י), הועד. מגיד שאינו חייב עד שיתרו בו.

⁵⁹⁶ ע"י שם: וגם בעליו יומת. בידי שמים, אתה אומר בידי שמים או אינו אלא בידי אדם, כשהוא אומר אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו הא נותנין פדיון למומתין בידי שמים, ומה תלמוד לומר (במדבר ל"ה) מות יומת המכה רוצח הוא. ועדיין אני אומר יומת בידי שמים אתה אומר בידי שמים או אינו אלא בידי אדם כשהוא אומר שם לא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות הא אין נותני' פדיון למומתין בידי אדם אבל נותנין פדיון למומתים בידי שמים. אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו.

הוא כמו (לקמן כב כד) אִם כָּסֶף תִּלְוָה, לשון אשר, זה משפטו, שישיתו עליו בית דין כופר⁵⁹⁷: ונתן פדיון נפשו. דמי ניזק, דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר, דמי מזיק⁵⁹⁸: (לא)או בן יגח. בן שהוא קטן⁵⁹⁹: או בת. שהיא קטנה, לפי שנאמר והמית איש או אשה, יכול אינו חייב אלא על הגדולים, תלמוד לומר או בן יגח וגו', לחייב על הקטנים כגדולים⁶⁰⁰: (לב)אם עבד או אמה. כנעניים⁶⁰¹: שלשים שקלים יתן. גזירת הכתוב הוא, בין שהוא שוה אלף זוז, בין שאינו שוה אלא דינר. והשקל משקלו ד' זהובים, שהם חצי אונקיא למשקל הישר של קלונ"א: (לג)וכי יפתח איש בור. שהיה מכוסה וגלהו: או כי יכרה. למה נאמר, אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן, אלא להביא כורה אחר כורה שהוא חייב⁶⁰²: ולא יכסנו. הא אם כסהו פטור⁶⁰³, ובחופר ברשות הרבים דבר הכתוב: שור או חמור. הוא הדין לכל בהמה וחיה, שבכל מקום שנאמר שור וחמור, אנו למדין אותו שור שור משבת, שנאמר לְמַעַן יִנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחַמֶּרְךָ (לקמן כג יב), מה להלן כל בהמה וחיה כשור, שהרי נאמר במקום אחר וְכָל בְּהֵמַתְּךָ (דברים ה יד), אף כאן כל בהמה וחיה כשור, ולא נאמר שור וחמור אלא שור ולא אדם חמור ולא כלים⁶⁰⁴: (לד)בעל הבור. בעל התקלה, אף על פי שאין הבור שלו, שעשאו ברשות הרבים, עשאו הכתוב בעליו להתחייב עליו בנזקיו⁶⁰⁵: כסף ישיב לבעליו. ישיב, לרבות שוה כסף ואפילו סובין (ב"ק ז ע"א): והמת יהיה לו. לניזק, שמין את הנבלה ונוטלה בדמים, ומשלם לו המזיק עליה תשלומי נזקו⁶⁰⁶: (לה)וכי יגף. ידחוף, בין בקרניו, בין בגופו, בין ברגליו, בין שנשכו בשיניו, כולן בכלל נגיפה הם⁶⁰⁷, שאין נגיפה אלא לשון מכה: שור איש. שור של איש: ומכרו את השור וגו'. בשוים הכתוב מדבר, שור שוה מאתים שהמית שור שוה מאתים, בין שהנבלה שוה הרבה בין שהיא שוה מעט, כשנוטל זה חצי החי

⁵⁹⁷ עי' הערה הקודמת.

⁵⁹⁸ עי' מכילתא (שם): אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו. של מומת דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר פדיון נפשו של ממית.
ועי' בבא קמא (כו ע"א): תניא, ונתן פדיון נפשו דמי ניזק, ר' ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר דמי מזיק.

⁵⁹⁹ עי' בבא קמא (מג ע"ב): תנו רבנן, או בן יגח או בת יגח לחייב על הקטנים כגדולים.

⁶⁰⁰ עי' הערה הקודמת.

⁶⁰¹ עי' מכילתא משפטים (פרשה יא): אם עבד יגח השור או אמה בכנעני הכתוב מדבר. או אינו אלא בעברי כשהוא אומר כסף שלשים שקלים יתן לאדונוי הוי בכנעני הכתוב מדבר.

⁶⁰² עי' בבא קמא (נא ע"א): אמר קרא כי יפתח וכי יכרה אם על פתיחה חייב על כרייה לא כל שכן אלא להביא כורה אחר כורה שסילק מעשה ראשון.

⁶⁰³ עי' בבא קמא (נה ע"ב): בור, דכתיב כי יפתח איש בור או כי יכרה איש בור ולא יכסנו, הא כסהו, פטור.

⁶⁰⁴ עי' בבא קמא (נד ע"ב): משנה אחד שור ואחד כל בהמה לנפילת הבור ולהפרשת הר סיני ולתשלומי כפל ולהשבת אבידה לפריקה לחסימה לכלאים ולשבת וכן חיה ועוף כיוצא בהן אם כן למה נאמר שור או חמור אלא שדבר הכתוב בהווה.

ועי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק כא: ונפל שמה שור או חמור, אין לי אלא שור וחמור המיוחדין, מנין לעשות שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור, ודין הוא, מה השור שאין מועד לעולם עשה בו שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור, בור שמועד לעולם אינו דין שנעשה בו שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור, לא, אם אמרת בשור שדרכו לילך ולהזיק, תאמר בבור שאין דרכו לילך ולהזיק, ת"ל ונפל שמה שור או חמור, לעשות שאר בהמה חיה ועוף כיוצא בשור. וכו' מה ת"ל ונפל שמה שור או חמור, שור ולא בן ולא בת, חמור ולא עבד ולא אמה.

ועי' בבא קמא (כח ע"ב): ונפל שמה שור או חמור, שור, ולא אדם, חמור, ולא כלים.

⁶⁰⁵ עי' בבא קמא (נ ע"א): ר"ע סבר בור ברשותו נמי חייב, דכתיב בעל הבור, בבור דאית ליה בעלים קאמר רחמנא. ור' ישמעאל סבר בעל התקלה.

ועי' שם (כט ע"ב): אמר רבי אלעזר משום רבי ישמעאל, שני דברים אינן ברשותו של אדם ועשאו הכתוב כאילו הן ברשותו, ואלו הן בור ברשות הרבים וחמץ משש שעות ולמעלה.

⁶⁰⁶ עי' מכילתא משפטים (פרשה יא): והמת יהיה לו. לניזק. אתה אומר לניזק או אינו אלא למזיק אמרת אלו כן היה מה ת"ל והמת יהיה לו לניזק אלא מגיד ששמין דמי נבלתו ומנכה לו דמי נזקו.

⁶⁰⁷ עי' שם (פרשה יב): וכי יגוף. בכלל נגיחה נגיפה דחייה רביצה בעיטה נשיכה דברי רבי יאשיה. אבא חנן אומר משום רבי אליעזר נגיחה נגיפה דחייה רביצה בעיטה. נשיכה מנין ת"ל ולא ישמרנו בעליו והרי דברים ק"ו אם בשלא שמרו חייב כשהזיק לא כל שכן עד שלא ישמרנו בעליו ומה ת"ל ולא ישמרנו הוסיף לו הכתוב שמירה אחרת ואי זו זו נשיכה.

וחצי המת וזה חצי החי וחצי המת, נמצא כל אחד מפסיד חצי נזק שהזיקה המיתה, למדנו, שהתם משלם חצי נזק, שמן השוין אתה למד לשאינן שוין, כי דין התם לשלם חצי נזק לא פחות ולא יותר. או יכול אף בשאינן שוין בדמיהן כשהן חיים אמר הכתוב וחצו את שניהם, אם אמרת כן, פעמים שהמזיק משתכר הרבה, כשהנבלה שוה לימכר [לעובד כוכבים] (לנכרים) הרבה יותר מדמי שור המזיק, ואי אפשר שיאמר הכתוב שיהא המזיק נשכר, או פעמים שהניזק נוטל הרבה יותר מדמי נזק שלם, שחצי דמי שור המזיק שוין יותר מכל דמי שור הניזק, ואם אמרת כן הרי תם חמור ממועד. על כרחך לא דבר הכתוב אלא בשוין, ולמדך שהתם משלם חצי נזק, ומן השוין תלמד לשאינן שוין, שהמשתלם חצי נזק, שמין לו את הנבלה, ומה שפחתו דמיו בשביל המיתה נוטל חצי הפחת והולך. ולמה אמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר ישלם חציו, ללמד שאין התם משלם אלא מגופו, ואם נגח ומת אח"כ, אין הניזק נוטל אלא הנבלה, ואם אינה מגעת לחצי נזקו יפסיד. או שור שוה מנה שנגח שור שוה חמש מאות זוז, אינו נוטל אלא את השור, שלא נתחייב התם לחייב את בעליו לשלם מן העליה⁶⁰⁸: (לו)או נודע. או לא היה תם, אלא נודע כי שור נגח הוא, היום ומתמול שלשום, הרי שלש נגיחות⁶⁰⁹: שלם ישלם שור. נזק שלם: והמת יהיה לו. לניזק, ועליו ישלם המזיק עד שישתלם ניזק כל נזקו⁶¹⁰: (לז)חמשה בקר וגו'. אמר ר' יוחנן בן זכאי, חס המקום על כבודן של בריות, שור שהולך ברגליו, ולא נתבזה בו הגנב לנושאו על כתפו, משלם חמשה, שה שנושאו על כתפו, משלם ארבעה, הואיל ונתבזה בו. אמר רבי מאיר, בא וראה כמה גדולה כחה של מלאכה, שור שבטלו ממלאכתו, [משלם] חמשה, שה שלא בטלו ממלאכתו, ארבעה⁶¹¹: תחת השור תחת השוה. שנאן הכתוב לומר, שאין מדת תשלומי ד' וה' נוהגת

⁶⁰⁸ עי' משנה מסכת בבא קמא (לג ע"א): שור שוה מנה שנגח שור שוה מאתים ואין הנבלה יפה כלום נוטל את השור שור שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים ואין הנבלה יפה כלום אמר רבי מאיר על זה נאמר (שמות כ"א) ומכרו את השור החי וחצו את כספו אמר לו רבי יהודה וכן הלכה קיימת ומכרו את השור החי וחצו את כספו ולא קיימת וגם את המת יחצון ואיזה זה שור שוה מאתים שנגח שור שוה מאתים והנבלה יפה חמשים זוז שזה נוטל חצי החי וחצי המת וזה נוטל חצי החי וחצי המת. ועי' גמרא (לד ע"א): מאי בינייהו. אמר רבא: פחת נבילה איכא בינייהו, רבי מאיר סבר: פחת נבילה דניזק הוי, ורבי יהודה סבר: פחת נבילה דמזיק הוי פלגא. א"ל אביי: אם כן, מצינו לרבי יהודה תם חמור ממועד, וכי תימא הכי נמי, כדתנן, ר' יהודה אומר: תם חייב ומועד פטור, אימר דשמעת ליה לרבי יהודה, לענין שמירה, דכתבי קראי, לענין תשלומין מי שמעת ליה, והתניא, רבי יהודה אומר, יכול שור שוה מנה שנגח שור שוה חמש סלעים והנבילה יפה סלע, זה נוטל חצי החי וחצי המת וזה נוטל חצי החי וחצי המת. אמרת, וכי מועד למה יוצא, להחמיר עליו או להקל עליו, הוי אומר להחמיר עליו, ומה מועד אינו משלם אלא מה שהזיק, תם הקל לא כ"ש. אלא א"ר יוחנן, שבח נבילה איכא בינייהו. דמ"ס דניזק הוי, ומ"ס פלגא. והיינו דקא קשיא ליה לר"י, השתא דאמרת חס רחמנא עילויה דמזיק דשקיל בשבחא, יכול שור שוה חמש סלעים שנגח שור שוה מנה והנבילה יפה חמשים זוז, זה נוטל חצי החי וחצי המת וזה נוטל חצי החי וחצי המת. אמרת, היכן מצינו מזיק נשכר שזה נשכר, ואומר, שלם ישלם, בעלים משלמין ואין בעלים נוטלין. מאי ואומר, וכי תימא, הני מילי היכא דאיכא פסידא לניזק, אבל היכא דליכא פסידא לניזק, כגון שור שוה חמש סלעים שנגח שור שוה חמש סלעים והנבילה יפה שלשים זוז, שקיל נמי מזיק בשבחא, ואומר, שלם ישלם, בעלים משלמין ואין בעלים נוטלין. א"ל רב אחא בר תחליפא לרבא, א"כ, מצינו לרבי יהודה תם משלם יותר מחצי נזק, והתורה אמרה, ומכרו את השור החי וחצו את כספו. אית ליה לר"י, פחת שפחתה מיתה מחצין בחי. מנא ליה? מוגם את המת יחצון. והא אפקיה ר' יהודה לזה נוטל חצי החי וחצי המת, וזה נוטל חצי החי וחצי המת. א"כ, נכתוב קרא ואת המת, מאי וגם, ש"מ תרתין.

ועי' מכילתא שם: ומכרו את השור החי וחצו וגו'. יכול בשוים הכתוב מדבר או אינו אלא בשוים וכשאינן שוים אמרת מה דרך המזיקי' נשכרים או מפסיד' הוי אומר מפסידין אף דרך הניזקי' נוטלין נזקן או יתר על נזקן הוי אומר ולא יותר על נזקן. ר' אומר נאמרה חצייה בחי ונאמרה חצייה במת הא בשוין הכתוב מדבר.

⁶⁰⁹ עי' מכילתא שם: או נודע. בא הכתוב לחלק בין שור תם למועד וכו', מתמול שלשום. ואמש ושל לפניו. ולא ישמרנו להביא שומר חנם וכו'.

⁶¹⁰ עי' מכילתא משפטים (מסכתא דניזקין פרשה יא): והמת יהיה לו, לניזק. אתה אומר לניזק או אינו אלא למזיק, אמרת, אלו כן היה, מה תלמוד לומר והמת יהיה לו, לניזק, אלא מגיד ששמין דמי נבלתו ומנכה לו דמי נזקו.

⁶¹¹ והוא מבבא קמא (עט ע"ב), זה לשונו בש"ס דילן: אמר רבי מאיר, בא וראה כמה גדול כח של מלאכה, שור שביטלו ממלאכתו, חמשה, שה שלא ביטלו ממלאכתו, ארבעה. אמר רבן יוחנן בן זכאי, בא וראה כמה גדול כבוד הבריות, שור שהלך ברגליו חמשה, שה שהרכיבו על כתיפו ארבעה.

אלא בשור ושה בלבד⁶¹²: (א)אם במחותרת. כשהיה חותר את הבית: אין לו דמים. אין זו רציחה, הרי הוא כמת מעיקרו. כאן למדתך תורה, אם בא להרוג השכם להרגו, וזה להרוג בא, שהרי יודע הוא שאין אדם מעמיד עצמו ורואה שנוטלין ממונו בפניו ושותק, לפיכך, על מנת כן בא, שאם יעמוד בעל הממון כנגדו, יהרגנו⁶¹³: (ב)אם זרחה השמש עליו. אין זה אלא כמין משל, אם ברור לך הדבר שיש לו שלום עמך, כשמש הזה שהוא שלום בעולם, כך פשוט לך שאינו בא להרוג אפילו יעמוד בעל הממון כנגדו, כגון אב החותר לגנוב ממון הבן, בידוע שרחמי האב על הבן ואינו בא על עסקי נפשות⁶¹⁴: דמים לו. כחי הוא חשוב, ורציחה היא אם יהרגנו בעל הבית⁶¹⁵: שלם ישלם. הגנב ממון שגנב, ואינו חייב מיתה. ואונקלוס שתרגם אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה אחרת, לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית, וכשבא בעל הבית נגדו התרו בו שלא יהרגו, דמים לו, חייב עליו אם הרגו, שמאחר שיש רואים לו, אין הגנב הזה בא על עסקי נפשות, ולא יהרוג את בעל הממון: (ג)אם המצא תמצא בידו. ברשותו, שלא טבח ולא מכר⁶¹⁶: משור עד חמור. כל דבר בכלל תשלומי כפל, בין שיש בו רוח חיים בין שאין בו רוח חיים, שהרי נאמר במקום אחר (פסוק ח) על שֶׁהָעַל שְׁלָמָה עַל כָּל אֲבֵדָה וְכוּ' יִשְׁלַם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ⁶¹⁷: חיים שנים ישלם. ולא ישלם לו מתים, אלא חיים או דמי חיים⁶¹⁸: (ד)כי יבער. את בעירה. ובער. כולם לשון בהמה, כמו אֲנַחְנוּ וּבְעִירָנוּ (במדבר כ ד): כי יבער. יולך בהמותיו בשדה וכרם של חבירו, ויזיק אותו באחת משתי אלו, או בשלוח בעירה, או בביעור, ופירשו רבותינו, ושלח הוא נזקי מדרך כף רגל, ובער הוא נזקי השן האוכלת ומבערת⁶¹⁹: בשדה אחר. בשדה של איש אחר⁶²⁰: מיטב שדהו ישלם. שמין את הנזק, ואם בא לשלם לו קרקע דמי נזקו, ישלם לו ממיטב שדותיו, אם היה נזקו סלע, יתן לו שוה סלע מעידית שיש לו. למדך הכתוב, שהנזקין שמין

⁶¹² עי' בבא קמא סז ע"ב: שור דסיפא ושה דרישא מייתר, דניכתוב רחמנא כי יגנב איש שור וטבחו ומכרו חמשה בקר ישלם תחתיו וארבע צאן תחת השה, שור דסיפא ושה דרישא למה לי? שמע מינה: שור ושה אין, מידי אחרינא לא.

⁶¹³ עי' סנהדרין (עב ע"א): משנה: הבא במחותרת נידון על שם סופו היה בא במחותרת ושבר את החבית אם יש לו דמים חייב אם אין לו דמים פטור. גמרא: אמר רבא, מאי טעמא דמחותרת חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו, והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי, ואי קאי לאפאי קטילנא ליה. והתורה אמרה, אם בא להרוג השכם להורגו.

⁶¹⁴ עי' סנהדרין (שם): תנו רבנן, אין לו דמים אם זרחה השמש עליו וכי השמש עליו בלבד זרחה אלא אם ברור לך הדבר כשמש שאין לו שלום עמך הרגהו ואם לאו אל תהרגהו תניא אידך אם זרחה השמש עליו דמים לו וכי השמש עליו בלבד זרחה אלא אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך אל תהרגהו ואם לאו הרגהו קשיא סתמא אסתמא לא קשיא, כאן באב על הבן, כאן בבן על האב.

⁶¹⁵ עי' סנהדרין (עב ע"א): תנו רבנן, אין לו דמים אם זרחה השמש עליו. וכי השמש עליו בלבד זרחה, אלא אם ברור לך הדבר כשמש שאין לו שלום עמך הרגהו, ואם לאו אל תהרגהו. תניא אידך, אם זרחה השמש עליו דמים לו וכי השמש עליו בלבד זרחה, אלא אם ברור לך כשמש שיש לו שלום עמך, אל תהרגהו, ואם לאו הרגהו. קשיא סתמא אסתמא, לא קשיא, כאן באב על הבן, כאן בבן על האב. אמר רב, כל דאתי עלאי במחותרת קטילנא ליה, לבר מרב חנינא בר שילא. מאי טעמא, אילימא משום דצדיק הוא, הא קאתי במחותרת, אלא משום דקים לי בגווייה דמרחם עלי כרחם אב על הבן.

⁶¹⁶ עי' מכילתא משפטים (פרשה יג): אם המצא תמצא. אין מציאה אלא בידו אין בידו אלא רשותו. אע"פ שאין ראיה לדבר זכר לדבר שנאמר (במדבר כ"א) ויקח את כל ארצו מידו וכתוב (בראשית כ"ד) ויקח העבד עשרה גמלים וגו' הא אין ידו בכל מקום אלא רשותו.

⁶¹⁷ עי' בבא קמא (סב ע"ב): מתני', מרובה מדת תשלומי כפל ממתת תשלומי ארבעה וחמשה, שמתת תשלומי כפל נוהגת בין בדבר שיש בו רוח חיים ובין בדבר שאין בו רוח חיים, וכו' ושם בגמרא: תנו רבנן על כל דבר פשע כלל על שור על חמור על שה על שלמה פרט על כל אבדה אשר יאמר חזר וכלל כלל ופרט וכלל אי אתה דן אלא כעין הפרט מה הפרט מפורש דבר המטלטל וגופו ממון אף כל דבר המטלטל וגופו ממון.

⁶¹⁸ עי' ירושלמי קידושין (פרק א ה"ד): אין הבעלים מיטפלין במיתה. ומניין שאין הבעלים מיטפלין במיתה, אמר רבי בא בר ממל, חיים שנים ישלם, ולא מתים.

⁶¹⁹ עי' בבא קמא (נה ע"ב): תניא ושלח זה הרגל וכן הוא אומר משלחי רגל השור והחמור ובער זה השן וכן הוא אומר כאשר יבער הגלל עד תומו

⁶²⁰ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כב): ובער בשדה אחר, ולא בשדה בעל הבית.

להם בעידית⁶²¹: (ה)כי תצא אש. אפילו מעצמה⁶²²: ומצאה קצים. קרדו"נש בלע"ז (דיזטלען): ונאכל גדיש. שליחה בקוצים, עד שהגיעה לגדיש או לקמה המחוברת לקרקע: או השדה. שליחה את נירו, וצריך לניר אותה פעם שניה⁶²³: שלם ישלם המבער. אף על פי שהדליק בתוך שלו, והיא יצאה מעצמה על ידי קוצים שמצאה, חייב לשלם, לפי שלא שמר את גחלתו שלא תצא ותזיק: (ו)וגנב מבית האיש. לפי דבריו: אם ימצא הגנב. ישלם הגנב שנים לבעלים⁶²⁴: (ז)אם לא ימצא הגנב. ובא השומר הזה שהוא בעל הבית⁶²⁵: ונקרב. אל הדיינין, לדון עם זה, ולישבע לו שלא שלח ידו בשלו⁶²⁶: (ח)על כל דבר פשע. שימצא שקרן בשבועתו, שיעידו עדים שהוא עצמו גנבו, וירשיעוהו אלהים על פי העדים: אשר יאמר כי הוא זה. לפי פשוטו, אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו הרי הוא אצלך, עד הדיינין יבא דבר שניהם ויחקרו את העדים, ואם כשרים הם וירשיעוהו לשומר זה, ישלם שנים, ואם ירשיעו את העדים שנמצאו זוממין, ישלמו הם שנים לשומר. ורבותינו ז"ל דרשו, כי הוא זה, ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת, לומר כך וכך אני חייב לך, והמותר גנב ממני⁶²⁷: ישלם שנים לרעהו. למדך הכתוב, שהטוען בפקדון לומר גנב הימני, ונמצא שהוא עצמו גנבו, משלם תשלומי כפל, ואימתי, בזמן שנשבע ואחר כך באו עדים. שכך דרשו רבותינו, ונקרב בעל הבית אל האלהים, קריבה זו שבועה היא, אתה אומר לשבועה או אינו אלא לדין, שכיון שבא לדין וכפר לומר גנבה, מיד יתחייב בכפל אם באו עדים שהוא בידו, נאמר כאן שליחות יד, ונאמר למטה שליחות יד (פסוק י) שְׁבַעַת ה' תְּהִיָּה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ, מה להלן שבועה אף כאן שבועה⁶²⁸: (ט)כי יתן איש אל רעהו חמור או שור. פרשה ראשונה נאמרה בשומר חנם, לפיכך פטר בו את הגנבה, כמו שכתוב (פסוקים ו-ז) וְגִנֵּב מִבֵּית הָאִישׁ וכו' אִם לֹא יִמְצָא הַגֵּנֵב וְנִקְרַב בְּעַל הַבַּיִת, לשבועה, למדת שפטר עצמו בשבועה זו, ופרשה זו אמורה בשומר שכר, לפיכך אינו פטור אם גנבה, כמו שכתוב (פסוק יא) וְאִם גֵּנֵב יִגְנֹב מֵעֵמוֹ וְשָׁלַם, אבל על האונס, כמו מת מעצמו, או נשבר, או נשבה בחזקה על ידי לסטים⁶²⁹. ואין רואה. שיעיד בדבר: (י)שבעת ה' תהיה. ישבע שכן הוא כדבריו, והוא לא שלח בה יד להשתמש בה לעצמו, שאם שלח בה יד ואחר כך נאנסה, חייב באונסים: ולקח בעליו. השבועה: ולא ישלם. לו השומר כלום: (יב)אם טרף יטרף. על ידי חיה רעה: יבאהו עד. יביא עדים שנטרפה באונס ופטור⁶³⁰: הטרפה לא ישלם. אינו אומר טרפה לא ישלם, אלא הטרפה, יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם, טרפת חתול ושוועל ונמיה משלם, טרפת זאב ארי ודוב ונחש אינו משלם, ומי לחשך לדון כן, שהרי כתיב ומת

⁶²¹ עי' גיטין (מח ע"ב): מתני': הניזקין שמין להן בעידית. גמ': וכו' תניא מיטב שדהו ומיטב כרמו ישלם מיטב שדהו של ניזק ומיטב כרמו של ניזק דברי רבי ישמעאל רבי עקיבא אומר לא בא הכתוב אלא לגבות לניזקין מן העידית.

⁶²² עי' בבא קמא (כב ע"ב): כי תצא אש, תצא מעצמה..

⁶²³ עי' מכילתא משפטים (פרשה יד): או השדה. אפי' ליחה את העפר.

⁶²⁴ עי' בבא קמא (סג ע"ב): אם ימצא הגנב, בגנב עצמו הכתוב מדבר. אתה אומר בגנב עצמו, או אינו אלא בטוען טענת גנב, כשהוא אומר: אם לא ימצא הגנב - הרי טוען טענת גנב אמור, הא מה אני מקיים אם ימצא הגנב? בגנב עצמו הכתוב מדבר.

⁶²⁵ עי' בהערה הקודמת.

⁶²⁶ עי' בבא קמא סג ע"ב: תניא, ונקרב בעל הבית אל האלהים, לשבועה. אתה אומר לשבועה, או אינו אלא לדין, נאמר שליחות יד למטה, ונאמר שליחות יד למעלה, מה להלן לשבועה, אף כאן לשבועה. ועי' מכילתא (משפטים פרשה טו): ונקרב בעל הבית אל האלהי'. לשבועה. אתה אומר לשבועה או אינו אלא בשבועה ושלא בשבועה הרי אתה דן נאמר כאן שליחות יד ונאמר להלן שליחות יד מה להלן שבועה אף כאן שבועה. מה להלן ביר"ד ה"א אף כאן ביר"ד ה"א. מה כאן בבית דין אף להלן בבית דין.

⁶²⁷ עי' שם: אשר יאמר כי הוא זה. שזה אומר זה הוא וזה אומר אינו הוא. מכאן אמרו עד שתהא הודאה במקצת הטענה.

⁶²⁸ עי' בבא קמא (סג ע"ב): ומנלן דשבועה, דתניא, ונקרב בעל הבית אל האלהים, לשבועה. אתה אומר לשבועה, או אינו אלא לדין, נאמר שליחות יד למטה ונאמר שליחות יד למעלה, מה להלן לשבועה, אף כאן לשבועה.

⁶²⁹ עי' שם (פרשה טז): ומת, שתהא מיתתו בידי שמים. או נשבר, ששברתו חיה.

⁶³⁰ עי' שם: רבי יוחנן בר יאשיה אומר אף טרוף יטרף יבאהו עד יביא עדים שנטרפה ויהא פטור מלשלם.

או נשבר או נשבה, מה מיתה שאין יכול להציל, אף שבר ושביה שאין יכול להציל⁶³¹: (יג) וכי ישאל. בא ללמדך על השואל שחייב באונסין: בעליו אין עמו. אם בעליו של שור אינו עם השואל במלאכתו⁶³²: (יד) אם בעליו עמו. בין שהוא באותה מלאכה בין שהוא במלאכה אחרת, היה עמו בשעת שאלה, אינו צריך להיות עמו בשעת שבירה ומיתה⁶³³: אם שכיר הוא. אם השור אינו שואל אלא שכור, בא בשכרו ליד השוכר הזה ולא בשאלה, ואין כל הנאה שלו, שהרי על ידי שכרו נשתמש, ואין לו משפט שואל להתחייב באונסין⁶³⁴. ולא פירש מה דינו אם כשומר חנם או כשומר שכר, לפיכך נחלקו בו חכמי ישראל, שוכר כיצד משלם, רבי מאיר אומר כשומר חנם, רבי יהודה אומר כשומר שכר⁶³⁵: (טו) וכי יפתה. מדבר על לבה עד ששומעת לו, וכן תרגומו וארי ישדל. שדול בלשון ארמי כפתוי בלשון עברי: מהר ימהרנה. יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו, שכותב לה כתובה וישאנה⁶³⁶: (טז) כמהר הבתולת. שהוא קצוב חמשים כסף אצל התופס את הבתולה ושוכב עמה באונס, שנאמר ונתן האיש השכב עמה לאבי הנער חמשים כסף⁶³⁷ (דברים כב כט): (יז) מכשפה לא תחיה. אלא תומת בבית דין, ואחד זכרים ואחד נקבות, אלא שדבר הכתוב בהווה, שהנשים מצויות מכשפות⁶³⁸: (יח) (ס"א כל שכב עם בהמה

⁶³¹ עי' שם: ר' יונתן אומר יביאהו עד הטרפה יוליך הבעלים אצל טרפה ויהא פטור מלשלם. או אעפ"כ יהא חייב והדין נותן הואיל והאבדה חסרון שמירה וטרפה חסרון שמירה אם למדת על אבדה שחייב לשלם אף טרפה חייב לשלם לא אמרת ממשמע שנא' והטרפה לא ישלם יש טרפה שהוא משלם ויש טרפה שאינו משלם ואי זה טרפה שחייב לשלם כגון טרפת חתול שועל ונמייה ומתוך שאמרה תורה תלמוד לומר אם טרוף יטרף מה טרפה מיוחדת שאפשר לו להצילה חייב לשלם אף כל דבר שאפשר להצילו חייב לשלם ואי זו היא טרפה שהוא פטור מלשלם כגון טרפת הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש ומתוך שאמרה תורה ומת ומה מיתה מיוחדת שאי אפשר לו להצילה פטור מלשלם אף כל דבר שאי אפשר לו להצילה פטור מלשלם והטרפה לא ישלם.

⁶³² עי' בבא מציעא (צה ע"ב): תניא, ממשמע שנאמר אם בעליו עמו לא ישלם, איני יודע שאם בעליו אין עמו שלם ישלם, אלא מה תלמוד לומר בעליו אין עמו, לומר לך היה עמו בשעת שאילה, אין צריך להיות עמו בשעת שבירה ומתה, היה עמו בשעת שבירה ומתה צריך להיות עמו בשעת שאילה.
⁶³³ עי' הערה הקודמת.

⁶³⁴ עי' מכילתא משפטים (פרשה טז): אם שכיר הוא בא בשכרו. שומע אני ישבע ויהא פטור, הרי אתה דן הואיל ונושא שכר מהנה והשוכר מהנה הא למדת על נושא שכר שנשב' על האונסין מלשלם הגניבה והאבדה, אף שוכר ישלם הגנבה והאבדה. והרי שומר חנם יוכיח שהוא מהנה ופטור מלשלם, הוא יוכיח על השוכר אע"פ שהוא מהנה פטור מלשלם, אמרת הפרש הואיל ונושא שכר נהנה ומהנה והשכיר נהנה ומהנה אם למדת על נושא שכר שהוא נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה אף השכיר נשבע על האונסין ומשלם את הגנבה ואת האבדה ואל יוכיח שומר חנם שהוא מהנה אבל אינו נהנה והשוכר נהנה ומהנה לכך נאמר אם שכיר הוא בא בשכרו.

⁶³⁵ עי' שם (פרשה יז): מהור ימהרנה לו לאשה. למה נאמר, לפי שנאמר ונתן האיש השוכב עמה יכול כשם שבתפוסה נותן מיד כך במפותה נותן מיד תלמוד לומר מהור ימהרנה לו לאשה מגיד שהוא עושה עליו מהר ואין מהר אלא כתובה שנאמר (בראשית ל"ד) הרבי עלי מאד מוהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי ותנו לי הנערה לאשה.

ועי' בבא קמא (דף מה ע"ב) לעולם כר' מאיר וכדמחליף רבה בר אבוב ותני שוכר כיצד משלם ר"מ אומר כשומר שכר רבי יהודה אומר כשומר חנם א"ר אלעזר מסר שורו לשומר חנם הזיק חייב הוזק פטור אמרי היכי דמי אי דקביל עליה שמירת נזקיו אפילו הוזק נמי ליחייב ואי דלא קביל עליה שמירת נזקיו אפילו הזיק נמי ליפטר

⁶³⁶ עי' מכילתא (פרשת משפטים פרשה יז) מהור ימהרנה לו לאשה. למה נאמר לפי שנאמר ונתן האיש השוכב עמה יכול כשם שבתפוסה נותן מיד כך במפותה נותן מיד תלמוד לומר מהור ימהרנה לו לאשה מגיד שהוא עושה עליו מהר ואין מהר אלא כתובה שנאמר בראשית ל"ד הרבי עלי מאד מוהר ומתן ואתנה כאשר תאמרו אלי ותנו לי הנערה לאשה:

⁶³⁷ עי' שם: כמוהר הבתולות. וכי מה למדנו מן מוהר הבתולות מעתה הרי זה בא ללמד ונמצא למד מה להלן חמשים כסף אף כאן חמשים כסף.

⁶³⁸ עי' שם: מכשפה לא תחיה. אחד איש ואחד אשה. ר' ישמעאל אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן (דברים כ') לא תחיה מה להלן בסייף אף כאן בסייף רבי עקיבא אומר נאמר כאן לא תחיה ונאמר להלן לא תחיה (שמות י"ט) אם בהמה אם איש לא יחיה מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה רבי ישמעאל אומר הריני דן לא תחיה מלא תחיה ואתה משיבני מלא תחיה על לא יחיה. רבי יוסי הגלילי אומר נאמר כאן מכשפה לא תחיה ונאמר כל שוכב עם בהמה מות יומת וסמכו לומר מה זה בסקילה אף זה בסקילה. רבי יהודה בן בתירא אומר הרי הוא אומר (ויקרא כ') ואיש או אשה כי יהיה בהם אוב

מות יומת. בסקילה, רובע כנרבעת, שכתוב בהן דמיהם במ⁶³⁹: (יט)לאלהים. לעבודת גילולים. אילו היה נקוד לאלהים, היה צריך לפרש ולכתוב אחרים, עכשיו שאמר לאלהים, אין צריך לפרש אחרים, שכל למ"ד ובל"ת [וה"א] המשמשות בראש התיבה, אם נקודה בחטף, כגון למלך, למדבר, לעיר, צריך לפרש לאיזה מלך, לאיזה מדבר, לאיזה עיר, וכן למלכים, ולרגלים, [בחיר"ק], צריך לפרש לאיזה, ואם אינו מפרש, כל מלכים במשמע, וכן לאלהים כל אלהים במשמע, אפילו קודש, אבל כשהיא נקודה פתח, כמו למלך, למדבר, לעיר, נודע באיזה מלך מדבר, וכן לעיר נודע באיזה עיר מדבר, וכן לאלהים לאותן שהזוהרתם עליהם במקום אחר. כיוצא בו אין פְמוֹךְ בְּאֵלֵהִים (תהלים פו ח), לפי שלא פירש, הוצרך לינקד פת"ח: יחרם. יומת. ולמה נאמר יחרם, והלא כבר נאמרה בו מיתה במקום אחר והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההוא וגו' (דברים יז ה), אלא לפי שלא פירש על איזו עבודה חייב מיתה, שלא תאמר כל עבודות במיתה, בא ופירש לך כאן זובח לאלהים יחרם, לומר לך, מה זביחה עבודה הנעשית בפנים לשמים, אף אני מרבה המקטיר והמנסך [והמשתחוה] שהם עבודות בפנים, וחייבין עליהם לכל עבודת אלילים, בין שדרכה לעבדה בכך בין שאין דרכה לעבדה בכך, אבל שאר עבודות, כגון המכבד והמרבץ והמגפץ והמנשק, אינו במיתה אלא באזהרה⁶⁴⁰: (כ)וגר לא תונה. אונאת דברים⁶⁴¹, קונטרליאר"ר בלע"ז (העהנען), כמו והאכלתי את מוֹנֵיךְ את בְּשָׂרִם (ישעיה מט כו): ולא תלחצנו. בגזילת ממון⁶⁴²: כי גרים הייתם. אם הוניתו, אף הוא יכול להונותך, ולומר לך אף אתה מגרים באת, מום שבך אל תאמר לחברך⁶⁴³. כל לשון גר, אדם שלא נולד באותה מדינה, אלא בא ממדינה אחרת לגור שם: (כא)כל אלמנה ויתום לא תענון. הוא הדין לכל אדם, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהם תשושי כח ודבר מצוי לענותם⁶⁴⁴: (כב)אם ענה תענה אתו. הרי זה מקרא קצר, גם ולא פירש ענשו, (והא דכתיב והיו נשיכם וגו', זהו אם צעוק יצעק, אבל באם לא יצעק לא פירש, וק"ל) כמו לכן כָּל הַגֵּר קֵין (בראשית ד טו), גם ולא פירש ענשו, אף כאן אם ענה תענה אותו, לשון גזום, כלומר סופך ליטול את שלך, למה, כי אם צעק יצעק אלי וגו': (כג)והיו נשיכם אלמנות. ממשמע שנאמר והרגתי אתכם, איני יודע שנשיכם אלמנות ובניכם יתומים, אלא הרי זו קללה אחרת, שיהיו הנשים צרות כאלמנות חיות, שלא יהיו עדים למיתת בעליהן ותהיינה אסורות להנשא, והבנים יהיו יתומים, שלא יניחום בית דין לירד לנכסי אביהם, לפי שאין יודעים אם מתו אם נשבו⁶⁴⁵: (כד)אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר, כל אם ואם שבתורה רשות, חוץ מג', וזה אחד מהן⁶⁴⁶: את עמי. עמי [ונכרין]

וידעוני והלא אוב וידעוני בכלל מכשפים היו ולמה יצאו להקיש עליהם ולומר לך מה אלו בסקילה אף כל מכשפין בסקילה. עונש שמענו אזהרה מנין, תלמוד לומר (דברים י"ח) לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קוסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף.

⁶³⁹ עי' שם: כל שוכב עם בהמה. למה נאמר, לפי שהוא אומר (ויקרא כ') ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה, בסקילה. אתה אומר בסקילה או אינו אלא באחת מכל מיתות באמורות בתורה תלמוד לומר שם ואת הבהמה תהרוגו נאמר כאן הריגה ונאמר להלן הריגה מה להלן בסקילה אף כאן בסקילה.

⁶⁴⁰ עי' שם: זובח לאלהי יחרם. עונש שמענו אזהרה לא שמענו תלמוד לומר (שמות כ') לא תשתחוה להם ולא תעבדם זביחה בכלל היתה ויצאת ללמד מה זביחה מיוחדת שכיוצא בה עובדים לשמים וחייבין עליה בין שהוא עובדה בכך בין שאינו עובדה בכך אף כל כיוצא בהן עובדין לשמים יהו חייבין עליהם בין שהוא עובדה בכך ובין שאינו עובדה בכך אלא כל שאין כיוצא בהן עובדין לשמים לשום עבודתו חייב שלא לשום עבודתו פטור.

⁶⁴¹ עי' שם (פרשה יח): וגר לא תונה ולא תלחצנו כי גרים הייתם בארץ מצרים. לא תוננו, בדברים ולא תלחצנו, בממון.

⁶⁴² עי' בהערה הקודמת.

⁶⁴³ עי' שם: ומנין שאם הוניתו שהוא יכול להונך תלמוד לומר וגר לא תונה. מכאן היה רבי נתן אומר מום שבך אל תאמר לחבירך.

⁶⁴⁴ עי' שם: כל אלמנה ויתום לא תענון. אין לי אלא אלמנה ויתום שאר כל אדם מנין תלמוד לומר לא תענון דברי רבי ישמעאל. רבי עקיבא אומר אלמנה ויתום שדרכן לענות בהן דבר הכתוב.

⁶⁴⁵ עי' בבא מציעא (לח ע"ב): ממשמע שנאמר וחרה אפי והרגתי אתכם יודע אני שנשותיהם אלמנות ובניהם יתומים אלא מה תלמוד לומר והיו נשיכם וגו' מלמד שנשותיהם מבקשות לינשא ואין מניחין אותן ובניהן רוצים לירד לנכסי אביהן ואין מניחין אותן.

⁶⁴⁶ עי' מכילתא משפטים (פרשה יט): אם כסף תלוה את עמי. רבי ישמעאל אומר כל אם ואם שבתורה רשות חוץ מזה ועוד שנים. (ויקרא ב') ואם תקריב מנחת בכורים חובה אתה אומר חובה או אינו אלא רשות תלמוד לומר שם תקריב מנחת חובה ולא רשות. כיוצא בו (שמות כ') אם מזבח אבנים תעשה לי חובה אתה אומר חובה או אינו אלא רשות כשהוא אומר (דברים כ"ז) אבנים שלמות תבנה

(וגוי), עמי קודם. עני ועשיר, עני קודם. עני עירך ועניי עיר אחרת, עני עירך קודמין. וזה משמעו, אם כסף תלוה, את עמי תלוהו [קודם לעובד גילולים] (ולא גוי), ולא יזה מעמי, את העני, ולא יזה עני, לאותו שעמך⁶⁴⁷. (ד"א את העני, שלא תנהוג בו מנהג בזיון בהלואה שהוא עמי⁶⁴⁸). את העני עמך, הוי מסתכל בעצמך כאילו אתה עני (תנחומא משפטים פרק טו): לא תהיה לו כנשה. לא תתבענו בחזקה, אם אתה יודע שאין לו, אל תהי דומה עליו כאילו הלויתו, אלא כאילו לא הלויתו, כלומר, לא תכלימהו: נשך. רבית, שהוא כנשיכת נחש, שנחש נושך חבורה קטנה ברגלו ואינו מרגיש, ופתאום הוא מבצבץ ונופח עד קדקדו, כך רבית, אינו מרגיש ואינו ניכר עד שהרבית עולה ומחסרו ממון הרבה⁶⁴⁹: (כה) אם חבל תחבל. כל לשון חבלה אינו משכון בשעת הלואה, אלא שממשכנין את הלוח כשמגיע הזמן ואינו פורע. (חבול תחבול כפל לך בחבלה עד כמה פעמים, אמר הקב"ה, כמה אתה חייב לי, והרי נפשך עולה אצלי כל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון ומתחייבת לפני, ואני מחזירה לך, אף אתה טול והשב טול והשב⁶⁵⁰): עד בא השמש תשיבנו לו. כל היום תשיבנו לו עד בא השמש, וכבוא השמש תחזור ותטלנו עד שיבא בקר של מחר, ובכסות יום הכתוב מדבר שאין צריך לה בלילה⁶⁵¹: (כו) כי הוא כסותה. זו טלית: שמלתו. זו חלוק: במה ישכב. לרבות את המצע⁶⁵²: (כז) אלהים לא תקלל. הרי זו אזהרה לברכת השם, ואזהרה לקללת דין⁶⁵³: (כח) מלאאתך. חובה המוטלת עליך כשתתמלא תבואתך להתבשל, והם בכורים⁶⁵⁴: ודמעך. התרומה (תרומה פ"ד מ"א), ואיני יודע מהו לשון דמע: לא תאחר. לא תשנה סדר הפרשתו, לאחר את המוקדם ולהקדים את המאוחר, שלא יקדים תרומה לבכורים, ומעשר לתרומה⁶⁵⁵: בכור בניך תתן לי. לפדותו בחמשה סלעים מן הכהן, והלא כבר צוה עליו במקום אחר, אלא כדי לסמוך לו כן תעשה לשורך, מה בכור אדם לאחר ל' יום פודהו, שנאמר ופדיון מִבֶּן חֹדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר יח טז), אף בכור בהמה [דקה] (גסה) מטפל בו ל' יום, ואחר כך נותנו לכהן⁶⁵⁶: (כט) שבעת ימים יהיה עם אמו. זו אזהרה לכהן, שאם בא למהר את קרבנו, לא ימהר קודם שמונה, לפי שהוא מחוסר זמן⁶⁵⁷: ביום השמיני תתנו לי. יכול יהא חובה לבו ביום, נאמר כאן שמיני ונאמר להלן

חובה ולא רשות. אף כאן אתה אומר אם כסף תלוה חובה ולא רשות. אתה אומר חובה או אינו אלא רשות כשהוא אומר (שם ט"ו) העבט תעביטנו, חובה ולא רשות.

⁶⁴⁷ עי' שם: את עמי, ישראל וגוי עומדים לפניך ללוות, עמי קודם. עני ועשיר, עני קודם. ענייך ועניי עירך, ענייך קודמין לעניי עירך. עניי עירך ועניי עיר אחרת, עניי עירך קודמין. שנאמר את העני עמך.

⁶⁴⁸ עי' תנחומא (משפטים פרק טו): הזהיר הקב"ה למשה ואמר לישראל אם כסף תלוה את עמי לא תנהג בו מנהג בזיון שהוא עמי.

⁶⁴⁹ עי' תנחומא (משפטים פרק ט): למה רבית דומה למי שנשכו נחש לא הרגיש לומר מי נשכו ולא ידע עד שנתבטבט עליו כך הרבית אינו מרגיש עד שהיא מתבטבט עליו.

⁶⁵⁰ עי' שם (פרק טז): אם חבל תחבל אמר הקב"ה כמה את חייב לי אתה חוטא לפני ואני ממתין לך ונפשך עולה אצלי בכל יום ובכל אמש ואמש ונותנת דין וחשבון והיא מתחייבה אני מחזיר לך את נפשך שאתה חייב לי אף אתה אע"פ שהוא חייב לך אם חבל תחבל עד בא השמש תשיבנו לו כי הוא כסותה לבדה אף אתה דבר אחד יש לי אצלך אם אין אתה מחזיר משכונו איני מחזיר לך את נפשך.

⁶⁵¹ עי' מכילתא משפטים (פרשה יט): עד בא השמש תשיבנו לו. זה כסות יום שאתה מחזיר לו כל היום. אין לי אלא כסות יום שאתה מחזיר לו כל היום. כסות לילה שאתה מחזיר לו כל הלילה מנין, ת"ל (דברים כ"ד) השב תשיב לו את העבוט כבא השמש. מכאן אמרו ממשכנים כסות יום בלילה וכסות לילה ביום ומחזירין כסות יום ביום וכסות לילה בלילה.

⁶⁵² עי' שם: כי היא כסותה לבדה. זו טלית. היא שמלתו לעורו. זו חלוק. במה ישכב להביא עור מצע.

⁶⁵³ עי' שם: אלהים לא תקלל. למה נאמר, לפי שהוא אומר (ויקרא כ"ד) ונוקב שם ה' מות יומת. עונש שמענו אזהרה לא שמענו לכך נאמר אלהים לא תקלל, מכל מקום דברי ר' ישמעאל. ר' עקיבא אומר בדינין הכתוב מדבר שנא' (שמות כ"ב) עד האלהי' יבא דבר שניהם.

⁶⁵⁴ עי' שם: מלאאתך ודמעך לא תאחר. מלאאתך אלו ביכורים הניטלין מהמלאה.

⁶⁵⁵ עי' שם: לא תאחר, שלא תקדים מעשר שני לראשון וראשון לתרומה ותרומה לביכורים.

⁶⁵⁶ עי' שם: לפי שהוא אומר (דברים י"ב) והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם שומע אני יהיה חובה להביאו לבית הבחירה תלמוד לומר שמות י"ג באדם ובבהמה הקיש בכור בהמה לבכור אדם ובכור אדם לבכור בהמה מה בכור אדם אתה מטפל בו שלשים יום אף בכור בהמה אתה מטפל בו שלשים יום.

⁶⁵⁷ עי' סוף הערה הבאה.

ומיום השמיני והלאה ירצה (ויקרא כב כז), מה שמיני האמור להלן להכשיר משמיני ולהלן, אף שמיני האמור כאן להכשיר משמיני ולהלן, וכן משמעו, וביום השמיני אתה רשאי ליתנו ל⁶⁵⁸: (ל) ואנשי קדש תהיון לי. אם אתם קדושים ופרושים משקוצי נבלות וטרפות, הרי אתם שלי, ואם לאו אינכם שלי⁶⁵⁹: ובשר בשדה טרפה. אף בבית כן, אלא שדבר הכתוב בהווה, מקום שדרך בהמות ליטרף, וכן כי בשדה מצאה (דברים כב כז), וכן אשר לא יהיה טהור מקרה לילה (שם כג יא), הוא הדין למקרה יום, אלא שדבר הכתוב בהווה. (ואונקלוס תרגם) ובשר דתליש מן חיוא חיתא, בשר שנתלש על ידי טרפת זאב או ארי (או) מן חיה כשרה או מבהמה כשרה בחייה⁶⁶⁰: לכלב תשליכון אותו. אף (הוא) [הגוי] ככלב או אינו אלא כלב כמשמעו ת"ל בנבלה או מִכְר לְנִכְרֵי (דברים יד כא) קל וחומר לטרפה שמותרת בכל הנאות א"כ מה תלמוד לומר לכלב למדך הכתוב שאין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, שנאמר ולכל בני ישראל לא יחרץ קלב לשנו (לעיל יא ז), אמר הקב"ה תנו לו שכרו⁶⁶¹: (א)לא תשא שמע שוא. כתרגומו לא תקבל שמע דשקר, אזהרה למקבל לשון הרע, ולדיין שלא ישמע דברי בעל דין עד שיבא בעל דין חבירו⁶⁶²: אל תשת ירך עם רשע. הטוען את חבירו תביעת שקר, שהבטיחהו להיות לו עד חמס⁶⁶³: (ב)לא תהיה אחרי רבים לרעת. יש במקרא זה מדרשי חכמי ישראל, אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו. מכאן דרשו שאין מטין לחובה בהכרעת דיין אחד, וסוף המקרא דרשו, אחרי רבים להטות, שאם יש שנים מחייבין יותר על המזכין, הטה הדין על פיהם לחובה, ובדיני נפשות הכתוב מדבר⁶⁶⁴. ואמצע המקרא דרשו, ולא תענה על ריב, על רב, שאין חולקין על מופלא שבבית דין, לפיכך מתחילין

⁶⁵⁸ עי' מכילתא שם: ביום השמיני תתנו לי. אין לי אלא שמיני משמיני ולהלן מנין, הרי אתה דן נאמר כאן שמיני ונאמר להלן שמיני מה להלן להכשיר בן שמיני ומשמיני להלן אף כאן להכשיר בן שמיני ומשמיני ולהלן. מה כאן ביום השמיני שמיני אף להלן כמו כן. וביום השמיני תתנו לי להוציא מחוסר זמן.

⁶⁵⁹ עי' שם (פרשה כ): ואנשי קדש תהיון לי. רבי ישמעאל אומר כשאתם קדושים הרי אתם שלי. איסי בן יהודה אומר כשהמקום מחדש מצוה על ישראל הוא מוסיף להם קדושה. איסי בן גוריה אומר נאמר כאן קדושה ונאמר להלן קדושה מה להלן אסורין באכילה אף כאן תהא אסורה באכילה.

⁶⁶⁰ עי' שם: ובשר בשדה טרפה. אין לי אלא בשדה בבית מנין תלמוד לומר טרפה ונבלה הקיש נבלה לטרפה מה נבלה לא חלק לא בין בבית בין בשדה אף טרפה לא נחלוק בה בין בבית בין בשדה. הא מה תלמוד לומר ובשר בשדה טרפה דבר הכתוב בהווה וכו' מקום שדרך בהמות להטרף.

⁶⁶¹ עי' שם: לכלב תשליכון אותו לכלב ככלב. אתה אומר או אינו אלא לכלב כמשמעו תלמוד לומר (שמות י"ד) לא תאכלו כל נבלה. והלא דברים קל וחומר מה נבלה שהיא מטמאה במשא הרי היא מותרת בהנאה טרפה שאינה מטמאה במשא אינו דין שתהא מותרת בהנאה. הא מה תלמוד לומר לכלב תשליכון ללמדך שהכלב מכובד מן העבד שהטרפה לכלב ונבלה לעבד. ללמדך שאין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה שנאמר (שמות י"א) ולכל בני ישראל לא יחרץ קלב לשונו, אמר הקדוש ברוך הוא תן לו שכרו. והלא דברים קל וחומר, ומה אם חיה כן אדם לא כל שכן שאינו מקפח שכרו, שנאמר (ירמיה י"ז) קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט בחצי ימיו יעזבנו ובאחריתו יהיה נבל, ואומר שם, כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשינו.

⁶⁶² עי' שם: לא תשא שמע שוא. הרי אזהרה למקבל לשון הרע. דבר אחר אזהרה לדיין שלא ישמע מבעל דין עד שיהא בעל דינו עמו שנאמר (שמות כ"ב) עד האלהים יבא דבר שניהם. דבר אחר אזהרה לבעל דין שלא ישמע דבריו לדיין עד שיהא בעל דינו עמו שנאמר (דברים י"ט) ועמדו שני האנשים.

⁶⁶³ עי' שם: אל תשת ירך עם רשע. אמר לו איש פלוני חייב לי מאתים דינרין ולי עד א', בא והצטרף עלי, וטול אתה מנה ואני מנה. לכך נאמר אל תשת ירך וגו'. אמר לו רבו אתה יודע בי שאלו נותנין כל ממון שבעולם אין אני מבדה, מנה לי אצל פלוני ויש לי עד אחד, בא והצטרף עמו כדי שאטול את שלי. לכך נאמר אל תשת ירך וגו'. עד חמס הוא זה. כך היו נקיי הדעת שבירושלם עושין לא היה אחד מהם הולך לבית המשתה עד שהוא יודע מי הולך עמו ולא היה חותם בגט עד שהוא יודע מי חותם עמו.

⁶⁶⁴ עי' שם: לא תהיה אחרי רבים. ממשמע שאין אתה הווה עמה' לרעה אבל אתה הווה עמהם לטובה, כיצד שנים עשר מזכין ואחד עשר מחייבין זכאי שלשה עשר מחייבין ועשר מזכין חייב. או אחד עשר מזכין וי"ב מחייבין אחד עשר מחייבין שומע אני יהא חייב תלמוד לומר לא תענה על ריב אמרה תורה הרוג על פי עדים הרוג על פי מטין מה עדים בשנים אף מטין בשנים אחד עשר מזכין ואחד עשר מחייבין ואחד אומר איני יודע הרי זו אזהרה לדיין שלא יטה אלא לכף זכות שנאמר לא תענה על ריב.

בדיני נפשות מן הצד, לקטנים שבהן שואלין תחלה שיאמרו את דעתם. ולפי דברי רבותינו⁶⁶⁵ כך פתרון המקרא. לא תהיה אחרי רבים לרעות. לחייב מיתה בשביל דיין אחד שירבו מחייבין על המזכין. ולא תענה על [ה]רב. לנטות מדבריו, ולפי שהוא חסר יו"ד דרשו בו כן. אחרי רבים להטות. ויש רבים שאתה נוטה אחריהם, ואימתי, בזמן שהן שנים המכריעין במחייבין יותר מן המזכין. ומשמע שנאמר לא תהיה אחרי רבים לרעות, שומע אני אבל היה עמהם לטובה, מכאן אמרו דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות ועל פי שנים לחובה. ואונקלוס תרגם לא תתנע מלאלפא מה דבעינך על דינא, ולשון העברי לפי התרגום כך הוא נדרש, לא תענה על ריב לנטות, אם ישאלך דבר למשפט, לא תענה לנטות לצד אחד ולסלק עצמך מן הריב, אלא הוי דן אותו לאמיתו. ואני אומר לישובו על אופניו כפשוטו וכך פתרונו. לא תהיה אחרי רבים לרעות. אם ראית רשעים מטין משפט, לא תאמר הואיל ורבים הם הנני נוטה אחריהם. ולא תענה על ריב לנטות וגו'. ואם ישאלך הנדון על אותו המשפט, אל תענונו על הריב דבר הנוטה אחרי אותן רבים להטות את המשפט מאמיתו, אלא אמור את המשפט כאשר הוא, וקולר היא תלוי בצואר הרבים: (ג)לא תהדר. לא תחלוק לו כבוד לזכותו בדין ולומר, דל הוא אזכנו ואכבדנו⁶⁶⁶: (ה)כי תראה חמור שנאך וגו'. הרי כי משמש בלשון דלמא, שהוא מד' לשונות של שמושי כי, וכה פתרונו, שמא תראה חמורו רובץ תחת משאו: וחדלת מעזב לו. בתמיה: עזב תעזב עמו. עזיבה זו לשון עזרה, וכן עָצוּר וְעָזוּב (דברים לב לו), וכן וְעִזְבוּ יְרוּשָׁלַם עַד הַחֹמָה (נחמיה ג ח), מלאוה עפר לעזוב ולסייע את חוזק החומה. כיוצא בו, כי תאמר בְּלִבְבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי וגו' (דברים ז יז), שמא תאמר כן, בתמיה, לא תירא מהם. ומדרשו כך דרשו רבותינו, כי תראה וחדלת, פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזר, הא כיצד, זקן ואינו לפי כבודו, וחדלת, או בהמת [עובד כוכבים ומשאו של] (נכרי ומשאו) ישראל, וחדלת⁶⁶⁷: עזב תעזב עמו. לפרק המשא, מלמשקל ליה, מליטול משאו ממנו: (ו)אבינך. לשון אובה, שהוא מדולדל ותאב לכל טובה⁶⁶⁸: (ז)ונקי וצדיק אל תהרג. מנין ליוצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות, שמחזירין אותו, תלמוד לומר ונקי אל תהרוג, וזה אף על פי שאינו צדיק, שלא נצטדק בבית דין, מכל מקום נקי הוא מדין מיתה, שהרי יש לך לזכותו. ומנין ליוצא מבית דין זכאי, ואמר אחד יש לי ללמד עליו חובה שאין מחזירין אותו לבית דין [לחייבו], תלמוד לומר וצדיק אל תהרג, וזה צדיק הוא, שנצטדק בבית דין⁶⁶⁹: כי לא אצדיק רשע. אין עליך להחזירו, כי אני לא אצדיקנו בדיני אם יצא מידך זכאי, יש לי שלוחים הרבה להמיתו במיתה שנתחייב בה⁶⁷⁰: (ח)ושחד לא תקח. אפילו לשפוט אמת, וכל שכן כדי להטות את הדין, שהרי כדי להטות את הדין נאמר כבר לא תטה משפט⁶⁷¹: יעור פקחים. אפילו חכם בתורה ונוטל שוחד, סוף שתטרף דעתו עליו, וישתכח

⁶⁶⁵ עי' סנהדרין (לו ע"א): דיני נפשות מתחילין מן הצד. מנא הני מילי, אמר רבי אחא בר פפא, אמר קרא לא תענה על רב, לא תענה על רב.

⁶⁶⁶ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כג): שלא יהדרנו בדין שלא תאמר עני הוא זה בן טובים הוא אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות ת"ל ודל לא תהדר בריבו ולהלן הוא אומר לא תשא פני דל (ויק' יט טו).

⁶⁶⁷ עי' מכילתא דרבי ישמעאל שם: וחדלת מעזוב לו. פעמים שאתה חדל פעמים שאתה עוזב. כיצד, חמור של ישראל ומשאו של גוי עזוב תעזוב עמו. חמור של גוי ומשאו של ישראל וחדלת מעזוב לו. פעמים שאתה חדל ופעמים שאתה עוזב היה בין הקברות אל יטמא. אמר לו אביו הטמא יכול יטמא מפני שמצות עשה קודמת ללא תעשה לכך נאמר וחדלת מעזוב פעמים שאתה חדל ופעמים שאין אתה חדל. אמר לו אביו אל תפרוק עמו אל תטעון עמו ואל תחזיר לו אבדתו הרי זה לא ישמע לו מפני שאביו ואמו חייבין במצות.

⁶⁶⁸ עי' שם: לא תטה משפט אביונך בריבו. למה נאמר, לפי שהוא אומר ודל לא תהדר בריבו, אין לי אלא דל, עני תאב מנין, ת"ל לא תטה משפט אביונך בריבו.

⁶⁶⁹ עי' שם: ונקי וצדיק אל תהרוג. הרי שיצא מבית דין חייב ומצאו לו זכות לאחר מכן שומע אני היא חייב תלמוד לומר ונקי וצדיק אל תהרוג. כשם שיצא מבית דין כך יצא מבית דין תלמוד לומר כי לא אצדיק רשע. וצדיק אל תהרוג. הרי שיצא מבית דין זכאי ואחר כך מצאו לו חובה שומע אני היא חייב תלמוד לומר וצדיק אל תהרוג. כשם שיצא מבית דין כך יצא מבית דין תלמוד לומר כי לא אצדיק רשע. והרי דברים קל וחומר ומה אם מדת פורענות אמרה תורה כי לא אצדיק רשע קל וחומר למדה טובה מרובה.

⁶⁷⁰ עי' הערה הקודמת.

⁶⁷¹ עי' שם: ושוחד לא תקח. שמא תאמר הריני נוטל ממון ואיני נוטה את הדין תלמוד לומר (דברים ט"ז) כי השוחד יעור עיני חכמים בתורה. אתה אומר, או אינו אלא חכמים כשמועו, תלמוד לומר יעור עיני פקחים אלו פקחי הדעת שהן מטהרין ומטמאין מדעת עצמן. מכאן אמרו כל הנוטל ממון ומטה את הדין אינו יוציא מן העולם עד שיחסו מאור עיניו. רבי נתן אומר עד שיהא בו אחד

תלמודו, ויכה מאור עיניו⁶⁷²: ויסלף. כתרגומו ומקלקל: דברי צדיקים. דברים המצודקים, משפטי אמת, וכן תרגומו פתגמין תריצין, ישרים: (ט) וגר לא תלחץ. בהרבה מקומות הזהירה תורה על הגר, מפני שסורו רע: את נפש הגר. כמה קשה לו כשלוחצים אותו: (י) ואספת את תבואתה. לשון הכנסה לבית, כמו וְאָסַפְתּוּ אֶל תּוֹךְ בֵּיתְךָ (דברים כב ב): (יא) תשמטנה. מעבודה⁶⁷³: ונטשתה. מאכילה אחר זמן הביעור. דבר אחר תשמטנה, מעבודה גמורה, כגון חרישה וזריעה. ונטשתה, מלזבל ומלקשקש⁶⁷⁴: ויתרם תאכל חית השדה. להקיש מאכל אביון למאכל חיה, מה חיה אוכלת בלא מעשר, אף אביונים אוכלים בלא מעשר, מכאן אמרו אין מעשר בשביעית⁶⁷⁵: כן תעשה לכרמך. ותחלת המקרא מדבר בשדה הלבן, כמו שאמר למעלה הימנו תזרע את ארצך: (יב) וביום השביעי תשבת. אף בשנה השביעית לא תעקר שבת בראשית ממקומה, שלא תאמר, הואיל וכל השנה קרויה שבת, לא תנהג בה שבת בראשית⁶⁷⁶: למען ינוח שורך וחמרך. תן לו נייח, להתיר שיהא תולש ואוכל עשבים מן הקרקע, או אינו אלא יחבשנו בתוך הבית, אמרת, אין זה נייח אלא צער⁶⁷⁷: בן אמתך. בעבד הערל הכתוב מדבר⁶⁷⁸: והגר. זה גר תושב⁶⁷⁹: (יג) ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. לעשות כל מצות עשה באזהרה, שכל שמירה שבתורה אזהרה היא במקום לאו⁶⁸⁰: לא תזכירו. שלא יאמר לו, שמור לי בצד עבודת אלילים פלונית, או תעמוד עמי ביום עבודת אלילים פלונית⁶⁸¹. דבר אחר ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו ושם אלהים אחרים לא תזכירו, ללמדך, ששקולה עבודת אלילים כנגד כל המצות כולם, והנזהר בה כשומר את כולן: לא ישמע. מן הנכרי: על פיק. שלא תעשה שותפות עם [עובדי כוכבים] (נכרי), וישבע

משלשה דברים הללו או טירוף דעת בתורה שיטהר טמא או שיטמא טהור או יצטרך לבריות או שיחסר מאור עיניו. רבי נתן אומר ויסלף דברי צדיקים שונא דברים המצודקי' הנאמרות בסיני.

⁶⁷² עי' הערה הקודמת.

⁶⁷³ עי' שם: לכרמך לזיתך בא הכתוב ליתן ביעור לזית בפני עצמו ולכרם בפני עצמו שנאמר והשביעית תשמטנה בעבודתה. ונטשתה באכילתה.

⁶⁷⁴ עי' הערה הקודמת. ועי' מועד קטן (ג ע"א): והשביעית תשמטנה ונטשתה תשמטנה מלקשקש ונטשתה מלסקל.

⁶⁷⁵ עי' מכילתא שם: ויתרם תאכל חית השדה. למה נאמר לפי שהוא אומר (דברים י"ד) עשר תעשר שומע אני אף פירות שביעית כשהוא אומר לך ולעבדך ולאמתך הקיש אדם לבהמה מה בהמה אוכלת מהראוי לה בשביעית שלא מעושר אף אדם אוכל אוכל מן הראוי לו בשביעית שלא מעושר. אתה אומר לכך בא או לא בא אלא להקיש בהמה לאדם מה אדם אינו אוכל אלא מן המעושר כך בהמה לא תאכל אלא מן המעושר תלמוד לומר ויתרם תאכל חית השדה. אחר שלמדת שחיה אוכלת מן הראוי לה בשביעית שאינו מעושר אף אדם אוכל מן הראוי לו בשביעית שאינו מעושר. הא מה תלמוד לומר כן תעשה לכרמך לזיתך כעניין שאמרנו.

⁶⁷⁶ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כג): ששת ימים תעשה מעשיך, מכלל שנא' ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת (שמ' כ ט). יכול אין אתה שובת אלא בשעה שאתה עושה כל מלאכה בשעה שאין אתה עושה כל מלאכה מנין ת"ל וביום השביעי תשבת, מכל מקום.

⁶⁷⁷ עי' שם: למען ינוח שורך וחמרך. הוסיף לו הכתוב נייח אחד להיות תולש מן הקרקע ואוכל. אתה אומר לכך בא או אינו אלא יחבשנו בתוך ביתו, אמרת אין זה נייח אלא צער, תלמוד לומר למען ינוח שורך וחמרך, הוסיף לו הכתוב נייח אחד להיות תולש מן הקרקע ואוכל.

⁶⁷⁸ עי' שם: וינפש בן אמתך והגר. זהו עבד ערל. אתה אומר עבד ערל או אינו אלא בן ברית כשהוא אומר (שמות כ') עבדך ואמתך, הרי בן ברית אמור, הא מה תלמוד לומר וינפש בן אמתך זה עבד ערל.

⁶⁷⁹ עי' שם: והגר. זה גר תושב. אתה אומר זה גר תושב או אינו אלא גר צדיק כשהוא אומר שם וגרך אשר בשעריך הרי גר צדיק אמור הא מה תלמוד לומר והגר זה גר תושב.

⁶⁸⁰ עי' שם: ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו. למה נאמר, לפי שהוא אומר, (שמות כו לה) ושמת את השלחן וגו', אם שינה עובר בלא תעשה, לכך נאמר ובכל אשר אמרתי אליכם וגו'. ר"מ אומר לעשות דברי תורה עליך חובה. ר' אליעזר אומר לעשות מצות עשה מצות לא תעשה. ר"א בן יעקב אומר אין לי אלא מה שפרט הכתוב, שאר דקדוקי פרשה מנין, תלמוד לומר ובכל אשר אמרתי אליכם.

⁶⁸¹ עי' שם: ובשם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא תשבע לגוי ביראתו. ובשם אלהים אחרים לא תזכירו. שלא תעשנו בית ועד לא יאמר לו היכן אתה שרוי במקום עבודה זרה פלונית אתה ממתין לי אצל עבודה זרה פלונית.

לך בעבודת אלילים שלו, נמצאת שאתה גורם שיזכיר על ידך⁶⁸²: (יד) רגלים. פעמים, וכן כי הפיתני זה שלש רגלים (במדבר כב כח): (טו) חדש האביב. שהתבואה מתמלאת בו באביב. [לשון אחר] אביב לשון אב, בכור וראשון לבשל פירות: ולא יראו פני ריקם. כשתבאו לראות פני ברגלים, הביאו לי עולות⁶⁸³: (טז) וחג הקציר. הוא חג שבועות: בכורי מעשיך. שהוא זמן הבאת בכורים, ששתי הלחם הבאין בעצרת, היו מתירין החדש למנחות ולהביא בכורים למקדש, שנאמר וּבַיּוֹם הַבְּכוּרִים וגו'⁶⁸⁴ (במדבר כח כו): וחג האסף. הוא חג הסוכות: באספך את מעשיך. שכל ימות החמה התבואה מתייבשת בשדות, ובחג אוספים אותה אל הבית מפני הגשמים: (יז) שלש פעמים וגו'. לפי שהענין מדבר בשביעית, הוצרך לומר שלא [יתעקרו שלש] (יסתרו) רגלים ממקומן⁶⁸⁵: כל זכורך. הזכרים שבך: (יח) לא תזבח על חמץ וגו'. לא תשחט את הפסח ב"ד בניסן עד שתבער החמץ⁶⁸⁶: ולא ילין חלב חגי וגו'. חוץ למזבח⁶⁸⁷: עד בקר. יכול אף על המערכה יפסל בלינה, תלמוד לומר על מוקדה על המזבח כל הלילה⁶⁸⁸ (ויקרא ו ב): ולא ילין. אין לינה אלא בעמוד השחר, שנאמר עד בקר, אבל כל הלילה יכול להעלותו מן הרצפה למזבח⁶⁸⁹: (יט) ראשית בכורי אדמתך. אף השביעית חייבת בבכורים, לכך נאמר אף כאן בכורי אדמתך. כיצד, אדם נכנס לתוך שדהו, רואה תאנה שבכרה, כורך עליה גמי לסימן ומקדישה⁶⁹⁰. ואין בכורים אלא משבעת המינין האמורין במקרא אָרְץ חֲטָה וּשְׁעָרָה וגו'⁶⁹¹ (דברים ח ח): לא תבשל גדי. אף עגל וכבש בכלל גדי, שאין גדי אלא לשון ולד רך, ממה שאתה מוצא בכמה מקומות בתורה שכתוב גדי והוצרך לפרש אחריו עזים, כגון אֲנֹכִי אֶשְׁלַח גְּדֵי עֲזִים (בראשית לח יז), אֶת גְּדֵי הָעֲזִים (שם כ), שְׁנֵי גְדֵי עֲזִים (שם כז ט). ללמדך שכל מקום שנאמר גדי סתם, אף עגל וכבש במשמע. ובג' מקומות נכתב בתורה, אחד לאיסור אכילה, ואחד לאיסור הנאה, ואחד לאיסור בשול⁶⁹²: (כ) הנה אנכי שלח מלאך. כאן נתבשרו שעתידין

⁶⁸² עי' בכורות (ב ע"ב): אמר אבוה דשמואל אסור לאדם שיעשה שותפות עם העובד כוכבים שמא יתחייב לו שבועה ונשבע לו בשם עבודת כוכבים שלו והתורה אמרה לא ישמע על פיך.

⁶⁸³ עי' מכילתא שם: דבר אחר לא יראו פני ריקם בעולות. או אינו אלא בשלמים הרי אתה דן נאמר שמחה באדם ונאמרה שמחה בשלמים מה שמחה אמורה באדם בדבר הראוי לבא בידי אדם אף שמחה אמורה בשלמים דבר הראוי לבא בידי שמים אינו דין שיהא שולחן שלך מלא ושולחן של רבך ריקם.

⁶⁸⁴ עי' ספרא ויקרא (דבורא דנדבה פרשה יב פרק יג): קרבן ראשית שיהא ראשית לכל המנחות וכך הוא אומר והקרבתם מנחה חדשה לה' שתהא חדשה לכל המנחות אין לי אלא מנחת חיטין מנחת שעורין מנין וכשהוא אומר וביום הבכורים בהקריבכם מנחה חדשה לה' בשבועותיכם אם אינו ענין למנחת חיטין תנהו ענין למנחת שעורין. ומנין שיקדימו לבכורים תלמוד לומר בכורי קציר חטים.

⁶⁸⁵ עי' מכילתא שם: וחג הקציר ביכורי מעשיך. נאמר שלש רגלים בשביעית, שלא יסתרו שלשה רגלים ממקומן.

⁶⁸⁶ עי' שם: לא תזבח על חמץ דם זבחי. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קים דברי רבי ישמעאל.

⁶⁸⁷ עי' שם: לא ילין חלב חגי עד בקר. בא הכתוב ללמדך על החלבים שהם נפסלין בלינה על גבי הרצפה. וזכיתי לדון על האיברים הואיל והחלבים מתנה על האשים ואיברים מתנה לאשים אם למדת על החלבים שהם נפסלין בלינה על גבי הרצפה יכול איברים יהוא נפסלין בלינה על גבי המערכה תלמוד לומר לא ילין חלב חגי עד בקר. אחר שלמדת על האיברים שאין נפסלין בלינה על גבי המערכה וזכיתי לדון על החלבים הואיל ואיברים מתנה לאשים והחלבים מתנה לאשים אם למדת על איברים שאינם נפסלין בלינה על גבי המערכה יכול אף החלבים לא יהיו נפסלין בלינה על גבי הרצפה תלמוד לומר לא ילין חלב חגי עד בקר לענין שאמרנו.

⁶⁸⁸ עי' הערה הקודמת.

⁶⁸⁹ עי' מכילתא בא (מסכתא דפסחא פרשה ו): עד בקר למה נאמר, לא בא הכתוב אלא ליתן תחום לבקרו של בקר. ואי זה, זה עמוד השחר. ועי' ילקוט שמעוני תורה (רמז תפב): כשהוא אומר ולא ילין חלב חגי עד בקר, למד שיהא מעלן מן הארץ למזבח כל הלילה.

⁶⁹⁰ משנה בכורים (פרק ג משנה א): כיצד מפרישין הבכורים, יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שבכרה, אשכול שבכר, רמון שבכר, קושרו בגמי, ואומר, הרי אלו בכורים. ורבי שמעון אומר, אף על פי כן חוזר וקורא אותם בכורים מאחר שיתלשו מן הקרקע.

⁶⁹¹ עי' שם (משנה ג): אין מביאין בכורים חוץ משבעת המינים.

⁶⁹² עי' חולין (קטו ע"ב): דבי רבי ישמעאל תנא, לא תבשל גדי בחלב אמו ג' פעמים, אחד לאיסור אכילה ואחד לאיסור הנאה ואחד לאיסור בשול.

לחטוא ושכינה אומרת להם כי לא אֶעֱלֶה בְּקִרְבְּךָ⁶⁹³ (לקמן לג ג): אשר הכנתי. אשר זמנתי לתת לכם, זהו פשוטו. ומדרשו, אל המקום אשר הכינתי כבר, מקומי ניכר כנגדו, וזה אחד מן המקראות שאומרים שבית המקדש של מעלה, מכוון כנגד בית המקדש של מטה⁶⁹⁴: (כא) אל תמר בו. לשון המראה, כמו אֶשֶׁר יִמְרָה אֶת פִּיךָ (יהושע א יח): כי לא ישא לפשעכם. אינו מלומד בכך, שהוא מן הכת שאין חוטאין, ועוד, שהוא שליח, ואינו עושה אלא שליחותו⁶⁹⁵: כי שמי בקרבנו. מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בו. ורבותינו אמרו, זה מטטרין, ששמו כשם רבו, מטטרין בגימטריא שדי⁶⁹⁶: (כב) וצרתי. כתרגומו ואעיק: (כד) הרס תהרסם. לאותם אלהות: מצבתיהם. אבנים שהם מציבין להשתחוות להם: (כו) לא תהיה משכלה. אם תעשה רצוני: משכלה. מפלת נפלים או קוברת את בניה, קרויה משכלה: (כז) והמתי. כמו והממתי, ותרגומו ואשגש. וכן כל תיבה שפועל שלה בכפל אות אחרונה, כשתהפוך לדבר בלשון פעלתי, יש מקומות שנוטל אות הכפולה ומדגיש את האות ונוקדו במלאפ"ם, כגון והמותי, מגזרת והמם גלגל עגלתו (ישעיה כח כח). וסבותי, מגזרת וסבב בית אל (שמואל א' ז טז). דלותי, מגזרת דללו וחרבו (ישעיה יט ו). על כפיים חקתיך (שם מט טז), מגזרת חקקי לב (שופטים ה טו). את מי רצותי (שמואל א' יב ג), מגזרת רצץ עזב דלים (איוב כ יט). והמתרגם והמותי, ואקטל, טועה הוא, שאלו מגזרת מיתה היתה, אין ה"א שלה בפת"ח, ולא מ"ם שלה מודגשת, ולא נקודה מלאפ"ם. אלא והמתי (בצירי) כגון והמתה את העם הזה (במדבר יד טו), והת"ו מודגשת לפי שתבא במקום ב' תו"ן, האחת נשרשת לפי שאין מיתה בלא ת"ו, והאחרת משמשת כמו אמרתי, חטאתי, עשיתי. וכן ונתתי, הת"ו מודגשת, שהיא באה במקום שתיים, לפי שהיא צריך שלש תו"ן, שתיים ליסוד כמו ביום תת ה' (יהושע י יב), מתת אלהים היא (קהלת ג יג), והשלישית לשמוש: ערף. שינוסו מלפניך ויהפכו לך ערפם: (כח) הצרעה. מין שרץ העוף, והיתה מכה אותם בעיניהם, ומטילה בהם ארס והם מתים⁶⁹⁷. והצרעה לא עברה את הירדן: והחתי והכנעני. הם ארץ סיחון ועוג, לפיכך מכל ז' אומות לא מנה כאן אלא אלו. וחוי, אף על פי שהוא מעבר הירדן והלאה, שנו רבותינו במסכת סוטה, על שפת הירדן עמדה וזרקה בהם מרה⁶⁹⁸: (כט) שממה. ריקנית מבני אדם, לפי שאתם מעט ואין בכם כדי למלאות אותה: ורבה עליך. ותרבה עליך: (ל) עד אשר תפרה. תרבה, לשון פרי, כמו פרו ורבו:

⁶⁹³ עי' שמות רבה (פרשה לב סי' ב): הנה אנכי שולח מלאך אמר הקדוש ברוך הוא לישראל אלו זכיתם אני בעצמי נעשיתי לכם שליח כדרך שעשיתי לכם במדבר שנאמר (שמות יג) וה' הולך לפניכם יומם, ועכשיו שלא זכיתם הריני מוסר אתכם לשליח שנאמר הנה אנכי שולח מלאך. ואימתי נמסרו לשליח בשעה שעבדו עבודת כוכבים מנין שכן אמר הקדוש ברוך הוא למשה לך נחה את העם אמר משה אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, ועוד אמר משה רבון העולם מה בינינו לבין עובדי כוכבים לנו נביאים ולהם נביאים לנו שר ולהם שר.

ועי' שם (סי' ה): הזונה בשעה שיש לה אוהב והוא מכבדה בחפץ היא מראתו לחברותיה ואומרת ראו כמה כבדני אוהבי ואתם בית ישראל לא עשיתם כן אלא עשיתי לכם נסים וגבורות שהיו ענני כבוד מקיפין אתכם והמן יורד והבאר עולה והשליח מצוי ולא קלסתם אותי ולא הייתם כזונה לקלס אתנן שנאמר (ירמיה ב) ולא אמרו איה ה' המעלה אותנו מארץ מצרים, אף אני כי לא אעלה בקרבך אלא מה אעשה הנה אנכי שולח מלאך.

⁶⁹⁴ עי' מדרש תנחומא (משפטים פרק יח): לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינתי זה אחד מן המקראות המחוררת שבה"מ שלמטון מכוון כנגד בה"מ שלמעלן.

⁶⁹⁵ עי' שם: הוא אינו יכול לישא לפשעכם למה שהוא מן הכת שאינן חוטאין לכך כתיב כי לא ישא לפשעכם דבר אחר כי לא ישא לפשעכם למה שהוא שליח וכל מה שהשליח משתלח לעשות הוא עושה אבל אני נושא לכם פנים שנאמר (במדבר ו) ישא ה' פניו אליך.

⁶⁹⁶ עי' סנהדרין (לח ע"ב): אמר ההוא מינא לרב אידיתי, כתיב ואל משה אמר עלה אל ה'. עלה אלי מיבעי ליה, אמר ליה זהו מטטרון ששמו כשם רבו דכתיב כי שמי בקרבנו.

⁶⁹⁷ עי' מדרש תנחומא (משפטים פרק יח): ושלחתי את הצרעה לפניך. כיצד האמוריים מתים, א"ר לוי שתי צרעיות היה הקב"ה מזווג לכל אחד ואחד מהן וכל אחת ואחת הולכת ושופכת ארסה לתוך עינו והעין מתבקע ונופל מלא קומתו ומת ר' אחא ב"ר אמר החלחול היה נכנס להם והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותן. וארז"ל היו נעשים פניהם כמוסקות מכבשן האש והיו מתרפין לפני ישראל והורגין אותן. ר' אבא בר כהנא אמר, הקב"ה היה אוסרן לפני ישראל והיו באין והורגין אותם. שנאמר (דברים ג) ויתן ה' אלהינו בידינו גם את עוג כאדם שאוסר שונאו של בנו ונותנו לפני בנו.

⁶⁹⁸ ז"ל: תנא, צרעה לא עברה עמהם. ולא, והא כתיב ושלחתי את הצרעה לפניך, אמר ר' שמעון בן לקיש, על שפת ירדן עמדה וזרקה בהן מרה וסימתה עיניהן מלמעלה וסירסתן מלמטה. שנאמר ואנכי השמדתי את האמורי מפניהם אשר כגובה ארזים גבהו וחסון הוא כאלונים ואשמיד פרוי ממעל ושרשיו מתחת וגו'

(לא) ושת"י. לשון השתה, והת"ו מודגשת מפני שבאה תחת שתיים, שאין שיתה בלא ת"ו, והאחת לשמוש: עד הנהר. פרת: וגרשתמו. ותגרשם: (לג) כי תעבד וגו'. הרי אלו כי משמשין במקום אשר, וכן בכמה מקומות, וזהו לשון אי, שהוא אחד מד' לשונות שהכי משמש⁶⁹⁹, וגם מצינו בהרבה מקומות אם משמש בלשון אשר, כמו וְאִם תִּקְרִיב מִנְחַת בְּכוֹרִים (ויקרא ב יד), שהיא חובה: (א) ואל משה אמר. פרשה זו נאמרה קודם עשרת הדברות⁷⁰⁰, ובד' בסיון נאמר לו עלה: (ב) ונגש משה לבדו. אל הערפל⁷⁰¹: (ג) ויבא משה ויספר לעם. בו ביום: את כל דברי ה'. מצות, פרישה, והגבלה: ואת כל המשפטים. ז' מצות שנצטוו בני נח, ושבת, וכבוד אב ואם, ופרה אדומה, ודינין, שניתנו להם במרה⁷⁰²: (ד) ויכתב משה. מבראשית ועד מתן תורה, וכתב מצות שנצטוו במרה⁷⁰³: וישכם בבקר. בחמשה בסיון⁷⁰⁴: (ה) את נערי. הבכורות⁷⁰⁵: (ו) ויקח משה חצי הדם. מי חלקו, מלאך בא וחלקו⁷⁰⁶: באגנת. שני אגנות, אחד לחצי דם עולה, ואחד לחצי דם שלמים, להזות אותם על העם. ומכאן למדו רבותינו, שנכנסו אבותינו לברית במילה וטבילה [והזאת] (והרצאת) דמים, שאין הזאה בלא טבילה⁷⁰⁷: (ז) ספר הברית. מבראשית ועד מתן תורה, ומצות שנצטוו במרה⁷⁰⁸: (ח) ויזרוק. ענין הזאה, ותרגומו וזרק על מדבחה לכפר על עמא: (י) ויראו את אלהי ישראל. נסתכלו והציצו ונתחייבו מיתה, אלא שלא רצה הקב"ה לערבב שמחת התורה, והמתין לנדב ואביהוא עד יום חנוכת המשכן, ולזקנים עד וְיָהִי הָעָם כְּמִתְאַנְנִים וכו' וַתִּבְעַר בָּם אֵשׁ ה' וַתֹּאכַל בְּקֶצֶה הַמַּחֲנֶה (במדבר יא א), בקצינים שבמחנה⁷⁰⁹: כמעשה לבנת הספיר. היא היתה

⁶⁹⁹ עי' לעיל הערה 527.

⁷⁰⁰ עי' לקמן הערה 704.

⁷⁰¹ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כד): ונגש משה לבדו, ולהלן ומשה נגש אל הערפל. (שם) הוי אומר שניהם ענין אחד. למה נשנה, להשלים ענינו.

⁷⁰² עי' מכילתא משפטים (מסכתא דנזיקין פרשה א): רבי יהודה אומר ואלה המשפטים, במרה, שני (שמות טו כה) שם שם לו חק ומשפט.

⁷⁰³ עי' מכילתא (פרשת בחדש פרשה ג): ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם אבל לא שמענו מהיכן קרא באזניהם. רבי יוסי ברבי אסי אומר מתחלת בראשית ועד כאן. רבי אומר מצוות שנצטוו אדם הראשון ומצוות שנצטוו בני נח ומצוות שנצטוו במצרים ובמרה ושאר כל המצוות כלן.

⁷⁰⁴ עי' מכילתא (פרשת בחדש פרשה ג): ויאמר ה' אל משה לך אל העם וקדשתם היום. זה יום רביעי. ומחר. יום חמישי. והיו נכונים ליום השלישי. זה יום ששי שנתנה בו תורה. ומה עשה משה בחמישי, השכים בבקר ובנה מזבח שנאמר שמות כ"ד וישכם בבקר ויבן מזבח תחת ההר.

⁷⁰⁵ עי' במדבר רבה (פרשה ד פסקה ח): בשעה שהקריב משה בסיוני הבכורות הן הקריבו. שנא' (שמות כד) "וישלח את נערי בני ישראל" וגו'. מהו נערי, הבחורין שבבכורות.

⁷⁰⁶ עי' מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי (פרק כד): ויקח משה חצי הדם מלמד שנחלק הדם מאיליו. ועי' מדרש תנאים דברים (מכילתא): ויקח משה חצי הדם וישם באגנות. מהיכן ידע משה איכן הוא חצי הדם, ר' ישמעאל אומר משה כיון מעצמו ש' (במדבר יב ז) לא כן עבדי משה. ר' לעזר או' מיכאל ירד ואחז בידו של משה, ואמ' לו עד כאן הוא חצי הדם. ר' יצחק אומ', בת קול יצאה ואומרת עד כאן הוא חצי הדם. ר' נתן אומר הדם נשתנה למראה. ר' אומר, לפיכך ידע משה איזה הוא חצי הדם.

⁷⁰⁷ עי' כריתות (ט ע"א): רבי אומר ככם כאבותיכם, מה אבותיכם לא נכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דם, אף הם לא יכנסו לברית אלא במילה וטבילה והרצאת דמים.

⁷⁰⁸ עי' לעיל הערה 703.

⁷⁰⁹ עי' במדבר רבה (פרשה טו פסקה כד): הקלו ראשן כאוכלין ושותין והיו ראויין לישרף באותה שעה הזקנים ונדב ואביהוא ומפני שהיה יום מתן תורה חביב לפני הקב"ה לפיכך לא רצה לפגוע בהן בו ביום לעשות פרצה בהן הה"ד (שם) ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו מכלל שהיו ראויין להשתלח יד אבל לאחר זמן גבה מהן, נדב ואביהוא אף הן נשרפו כשנכנסו לאוהל מועד, והן נשרפו כשנתאוו אותה תאוה. שנא' (במדבר יא) והאספסוף אשר בקרבם התאוו תאוה מהו והאספסוף רבי שמעון בר אבא ורבי שמעון בן מנסיא אחד מהן אומר אלו הגרים שעלו עמהן ממצרים ונאספין עמהם שנאמר (שמות יב) וגם ערב רב עלה אתם ויחד מהן אומר והאספסוף אלו סנהדרין שנא' (במדבר יא) אספה לי שבעים איש מה כתיב שם (שם במדבר י"א) ותבער במ אש ה' ותאכל בקצה המחנה בקוצים שבמחנה ומנין שאותן זקנים שעלו להר סיני נשרפו שנא' (תהלים קו) ותבער אש בעדתם ואין עדה אלא סנהדרין שנא' (במדבר טו) והיה אם מעיני העדה נעשתה וכתוב (ויקרא ד) ואם כל עדת ישראל ישגו וכה"א (תהלים עח) ואף אלהים עלה בהם ויהרוג במשמניהם אלו סנהדרין ובחורי ישראל הכריע אותן הבחורים שהיו קרוין זקנים שכתוב בהן (שמואל ב ו) ויוסף עוד דוד את כל בחור בישראל.

לפניו בשעת השעבוד, לזכור צרתן של ישראל שהיו משועבדים במעשה לבנים⁷¹⁰: וכעצם השמים לטהר. משנגאלו היה אור וחדוה לפניו⁷¹¹: וכעצם. כתרגומו לשון מראה: לטהר. לשון ברור וצלול: (יא)ואל אצילי. הם נדב ואביהוא והזקנים⁷¹²: לא שלח ידו. מכלל שהיו ראויים להשתלח בהם יד⁷¹³: ויחזו את האלהים. היו מסתכלין בו בלב גס, מתוך אכילה ושתייה, כך מדרש תנחומא⁷¹⁴. ואונקלוס לא תרגם כן, אצילי, לשון גדולים, כמו ומאציליה קראתיך (ישעיה מא ט), ויאצל מן הרוח (במדבר יא כה), שש אמות אצילה (יחזקאל מא ח): (יב)ויאמר ה' אל משה. לאחר מתן תורה⁷¹⁵: עלה אלי ההרה והיה שם. מ' יום: את לחת האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורתם. כל שש מאות ושלוש עשרה מצות בכלל עשרת הדברות הן. ורבינו סעדיה פירש באזהרות שיסד, לכל דבור ודבור מצות התלויות בו: (יג)ויקם משה ויהושע משרתו. לא ידעתי מה טיבו של יהושע כאן, ואומר אני שהיה התלמיד מלוה לרב עד מקום הגבלת תחומי ההר, שאינו רשאי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל הר האלהים, ויהושע נטה שם אהלו ונתעכב שם כל מ' יום, שכן מצינו כשירד משה, וישמע יהושע את קול העם ברעה (לקמן לב יז), למדנו שלא היה יהושע עמהם: (יד)ואל הזקנים אמר. בצאתו מן המחנה: שבו לנו בזה. והתעכבו כאן עם שאר העם במחנה, להיות נכונים לשפוט לכל איש ריבו: חור. בנה של מרים היה, ואביו כלב בן יפנה, שנאמר ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור (דברי הימים א' ב יט), אפרת זו מרים, כדאיתא בסוטה (יא ע"ב)⁷¹⁶: מי בעל דברים. מי שיש לו דין: (טז)ויכסהו הענן. רבותינו חולקים בדבר, יש מהם אומרים אלו ששה ימים שמראש חדש (עד עצרת יום מתן תורה⁷¹⁷. רש"י ישן): ויכסהו הענן. להר: ויקרא אל משה ביום השביעי. לומר עשרת הדברות, ומשה וכל בני ישראל עומדים, אלא שחלק הכתוב כבוד למשה⁷¹⁸. ויש אומרים, ויכסהו הענן למשה ו' ימים, לאחר עשרת הדברות, והם היו בתחלת מ' יום שעלה משה לקבל הלוחות, ולמדך שכל הנכנס למחנה שכינה טעון פרישה ששה ימים⁷¹⁹: (יח)בתוך הענן. ענן זה כמין עשן הוא, ועשה לו הקב"ה למשה שביל (נ"א חופה) בתוכו⁷²⁰: חסלת פרשת משפטים

⁷¹⁰ עי' אגדת בראשית (פרק עב): את מוצא במצרים שעשו תבן וקש ונגלה למשה בסנה הן עושים לבנים ונראה למשה כביכול ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י). ועי' ספרי זוטא (פרק י): ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), זכר ללבנים שהיו בניו עושים במצרים. אמר להם אתם הייתם משועבדים במצרים בלבנים של טיט ולפני יהו משועבדים בלבנים של ספיר.

⁷¹¹ ירושלמי סוכה (פרק ד הלכה ג): תני בר קפרא עד שלא נגאלו ישראל ממצרים היתה רשומה ברקיע משנגאלו עוד לא נראית ברקיע. מה טעמא וכעצם השמים לטוהר. שמייא כד אינון נקיין מן עננין.

⁷¹² עי' לעיל הערה 709.

⁷¹³ עי' לעיל הערה 709.

⁷¹⁴ (אחרי מות סי' יג): רבותינו אומרים בשביל שזנו עיניהם מן השכינה, אמרו לא כך עשה משה שהלך לרקיע והביט בשכינה, ולא צריך לא אכילה ולא שתיה, אף אנו כיון שאנו מביטים בשכינה, אין אנו צריכין לא אכילה ולא שתיה, אעפ"י כן ויחזו את האלהים (שמות כד יא), וצרכו לאכילה ושתייה, שנאמר ויאכלו וישתו (שם), מאותה שעה בקש הקדוש ברוך הוא לפשוט יד בהן.

⁷¹⁵ עי' (שיר השירים זוטא פרשה א): ישקני מנשיקות פיהו. אלו הדברות שקבל משה בראשונה, או יכול כל התורה כלה קבל, מתחלה חזר הקדוש ברוך הוא ואמר למשה עלה אלי ההרה והיה שם (שמות כ"ד י"ב). מלמד ששתי פעמים קבל את התורה.

⁷¹⁶ ז"ל דוד נמי ממרים קאתי דכתיב ותמת עזובה (אשת כלב) ויקח לו כלב את אפרת ותלד לו את חור וכתוב ודוד בן איש אפרתי וגו'.

⁷¹⁷ עי' יומא (ד ע"ב): תניא: בששה בחודש ניתנה תורה לישראל, רבי יוסי אומר בשבעה בו. מאן דאמר בששה, בששה ניתנה, ובשבעה עלה דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי. מאן דאמר בשבעה, בשבעה ניתנה, ובשבעה עלה, דכתיב ויקרא אל משה ביום השביעי.

⁷¹⁸ עי' שם: אמר רבי אלעזר, ויקרא אל משה, משה וכל ישראל עומדין, ולא בא הכתוב אלא לחלק לו כבוד למשה.

⁷¹⁹ עי' שם (ג ע"ב): וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים ויקרא אל משה ביום השביעי, מכדי כתיב ויקרא אל משה ביום השביעי, מאי ששת ימים, זה בנה אב, שכל הנכנס במחנה שכינה טעון פרישת ששה.

⁷²⁰ עי' שם (ד ע"ב): רבי אלעזר רמי כתיב ולא יכל משה לבא אל אהל מועד כי שכן עליו הענן וכתוב ויבא משה בתוך הענן מלמד שתפסו הקדוש ברוך הוא למשה והביאו בענן. דבי רבי ישמעאל

(ב) ויקחו לי תרומה. לי, לשמי⁷²¹: תרומה. הפרשה, יפרישו לי מממונם נדבה: ידבנו לבו. לשון נדבה, והוא לשון רצון טוב, פיישנ"ט בלע"ז (געשענק): תקחו את תרומתי. אמרו רבותינו, ג' תרומות אמורות כאן, אחת תרומת בקע לגלגלת שנעשו מהם האדנים, כמו שמפורש באלה פקודי (לקמן לח כו - כז), ואחת תרומת המזבח בקע לגלגלת, לקופות, לקנות מהן קרבנות צבור, ואחת תרומת המשכן, נדבת כל אחד ואחד שהתנדבו. "ג דברים האמורים בענין, כולם הוצרכו למלאכת המשכן או לבגדי כהונה כשתדקדק בהם⁷²²: (ג) זהב וכסף ונחשת וגו'. כלם באו בנדבה איש איש מה שנדבו לבו, חוץ מן הכסף שבא בשוה, מחצית השקל לכל אחד. ולא מצינו בכל מלאכת המשכן שהוצרך שם כסף יותר, שנאמר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הַעֲדָה וכו' בְּקַע לְגִלְגֵּלֶת וגו' (לקמן לח כה-כו), ושאר הכסף הבא שם בנדבה, עשאוה לכלי שרת: (ד) ותכלת. צמר צבוע בדם⁷²³ חלזון⁷²⁴, וצבעו ירוק: וארגמן. צמר צבוע ממין צבע ששמו ארגמן: ושש. הוא פשתן⁷²⁵: ועזים. נוצה של עזים, לכך תרגם אונקלוס ומעזי, הבא מן העזים, ולא עזים עצמן, שתרגום של עזים עזי: (ה) מאדמים. צבועות היו אדום לאחר עבודן⁷²⁶: תחשים. מין חיה, ולא היתה אלא לשעה, והרבה גוונים היו לה⁷²⁷, לכך מתרגם ססגונא, שָׁשׁ וּמִתְפָּאֵר בְּגוּוֹנֵי שְׁלוֹ (שבת כח ע"א): ועצי שטים. ומאין היו להם במדבר, פירש רבי תנחומא, יעקב אבינו צפה ברוח הקדש שעתידין ישראל לבנות משכן במדבר, והביא ארזים למצרים ונטעם, וצוה לבניו ליטלם עמהם כשיצאו ממצרים⁷²⁸: (ו) שמן למא. שמן זית זך להעלות נר תמיד: בשמים לשמן המשחה. שנעשה למשוח כלי המשכן והמשכן לקדשו, והוצרכו לו בשמים, כמו שמפורש בכי תשא (לקמן ל כג-כה): ולקטרת הסמים. שהיו מקטירין בכל ערב ובקר, כמו שמפורש בואתה תצוה (לקמן ל ז-ח). ולשון קטרת, העלאת קיטור ותמרות עשן: (ז) אבני שהם. שתיים הוצרכו שם, לצורך האפוד האמור בואתה תצוה (לקמן כח יב): מלאים. על שם שעושיין להם בזהב מושב כמין גומא, ונותנין האבן שם למלאות הגומא, קרויים אבני מלואים, ומקום המושב קרוי משבצות: לאפד ולחשן. אבני שהם לאפוד ואבני המלואים לחשן. וחשן ואפוד מפורשים בואתה תצוה, והם מיני תכשיט: (ח) ועשו לי מקדש. ועשו לשמי בית קדושה: (ט) ככל אשר אני מראה אותך. כאן, את תבנית המשכן. המקרא הזה מחובר למקרא שלמעלה הימנו, ועשו לי מקדש ככל אשר אני מראה אותך: וכן תעשו. לדורות (סנהדרין טז ע"ב), אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו לי כלי בית עולמים, כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה, כתבנית אלו תעשו אותם. ואם לא היה המקרא מחובר למקרא שלמעלה הימנו, לא היה לו לכתוב וכן תעשו, אלא כן תעשו, והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו: (י) ועשו ארון. כמין ארונות שעושים בלא רגלים,

תנא, נאמר כאן בתוך ונאמר להלן בתוך, ויבאו בני ישראל בתוך הים מה להלן שביל דכתיב והמים להם כמה אף כאן שביל.

⁷²¹ עי' מדרש תנחומא (תרומה פרק א): ראה כמה חביבה תרומת כהנים שנתנה לכהנים בני תורה, אבל תרומת המשכן קראה הקב"ה לשמו, שנא' ויקחו לי תרומה.

⁷²² עי' ירושלמי שקלים (פרק א הלכה א): שלש תרומות נאמרו בפרשה הזאת, תרומת אדנים ותרומת שקלים ותרומת המשכן. דבר אל בני ישראל ויקחו לי תרומה וגו', זו תרומת אדנים. מאת כל איש אשר ידבנו לבו תקחו את תרומתי, זו תרומת שקלים. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם, זו תרומת המשכן. תרומת המשכן למשכן, מה שירצו יעשו. תרומת שקלים לקרבן, מה שירצו יעשו, כדי שיהא יד כולן שוה. תרומת אדנים לאדנים.

⁷²³ עי' מדרש תנחומא (תרומה פרק ה): ותכלת וארגמן תכלת צבועין אותו בדם.

⁷²⁴ עי' תוספתא מנחות (ט ו): תכלת אין כשרה אלא מן החלזון שלא מן החלזון פסולה.

⁷²⁵ עי' שם (ט ז): שש זה פשתן.

⁷²⁶ עי' ירושלמי שבת (פרק ז הלכה ב): הצובעו. מה צביעה היתה במשכן שהיו משרבטין בבהמה בעורות אלים מאדמים.

⁷²⁷ עי' מדרש תנחומא (תרומה פרק ו): וזאת התרומה וגו' ועורות אלים מאדמים ועורות תחשים. ר' יהודה ורבי נחמיה, ר' יהודה אומר חיה טהורה גדולה היתה במדבר, וקרן אחת היה לה במצחה, ובעורה ששה גוונים, ונטלו אותה ועשו ממנה יריעות. ורבי נחמיה אומר מעשה נסים היתה, ולשעה שנבראת בו בשעה נגנזה. ועורות תחשים למה, דכתיב אורך היריעה האחת שלשים באמה, מי מביא לך יריעה של שלשים אמה, אלא מעשה נס, לשעה שנבראת נגנזה.

⁷²⁸ עי' בראשית רבה (פרשה צד פסקה ד): הקרשים, אמר ר' לוי והבריה התיכון שנים ושלשים אמה היו בו. מהיכן מצאו אותו לשעה אלא מלמד שהיו מוצנעין עמהם מימות יעקב אבינו. הה"ד (שם לה) וכל אשר נמצא אתו עצי שטים אשר ימצא אתו אין כתיב כאן אלא אשר נמצא אתו. א"ר לוי ממגדל צביעא קצצום והביאום עמהם למצרים, ולא נמצא בהם לא קשר ולא פקע. אעין דשטים הוה במגדלא, והיו נוהגים בהם איסור משום קדושת הארון אתון ושאלון לרבי חנינא חבריהון ורבנן אמר להם אל תשנו ממנהג אבותיכם.

עשויים כמין ארגז שקורין אישקר"ן (שריין שראנק), יושב על שוליו: (יא) מבית ומחוץ תצפנו. שלשה ארונות עשה בצלאל, ב' של זהב וא' של עץ, וד' כתלים ושולים לכל אחד, ופתוחים מלמעלה, נתן של עץ בתוך של זהב, ושל זהב בתוך של עץ, וְחָפָה שפתו העליונה בזהב, נמצא מצופה מבית ומחוץ⁷²⁹: זר זהב. כמין כתר מוקף לו סביב, למעלה משפתו, שעשה הארון החיצון גבוה מן הפנימי, עד שעלה למול עובי הכפורת ולמעלה הימנו משהו, וכשהכפורת שוכב על עובי הכתלים, עולה הזר למעלה מכל עובי הכפורת כל שהוא (ירושלמי שבת פ"א ה"א) והוא סימן לכתר תורה⁷³⁰: (יב) ויצקת. לשון התכה כתר גומו: פעמתיו. כתר גומו זְוִיָּתָהּ. ובזויות העליונות סמוך לכפורת היו נתונות, שתיים מכאן ושתיים מכאן לרחבו של ארון, והבדים נתונים בהם, וארכו של ארון מפסיק בין הבדים אמתים וחצי בין בד לבד, שיהיו שני בני אדם הנושאים את הארון מהלכין ביניהם, וכן מפורש במנחות (צח ע"ב) בפרק שתי הלחם⁷³¹, ושתי טבעת על צלעו האחת. הן הן ד' טבעות שבתחלת המקרא, ופירש לך היכן היו, והו"ו זו יתירה היא, ופתרונו כמו שתי טבעות, ויש לך לישיבה כן, ושתי מן הטבעות האלו על צלעו האחת: צלעו. צדו: (יג) בדי. מוטות: (טו) לא יסרו ממנו. לעולם⁷³²: (טז) ונתת אל הארץ. כמו בארון: העדת. התורה⁷³³, שהיא לעדות ביני וביניכם שצוית אתכם מצות הכתובות בה: (יז) כפרת. כסוי על הארון, שהיה פתוח מלמעלה, ומניחו עליו כמין דף: אמתים וחצי ארכה. כארכו של ארון, ורחבה כרחבו של ארון, ומונחת על עובי הכתלים ארבעתם, ואף על פי שלא נתן שיעור לעוביה, פירשו רבותינו שהיה עוביה טפח⁷³⁴: (יח) כרבים. דמות פרצוף תינוק להם⁷³⁵. מקשה תעשה. שלא תעשה בפני עצמם ותחברם בראשי הכפורת לאחר עשייתם, כמעשה צורפים שקורין שולדיר"ץ, אלא הטיל זהב הרבה בתחלת עשיית הכפורת, והכה בפטיש ובקורנס באמצע, וראשין בולטין למעלה, וצייר הכרובים בבליטת קצותיו: מקשה. בטד"ץ בלע"ז (געהאממערט), כמו דָא לְדָא נְקָשָן (דניאל ה'ו): קצות הכפרת. ראשי הכפורת: (יט) ועשה כרוב אחד מקצה. שלא תאמר שנים כרובים לכל קצה וקצה, לכך הוצרך לפרש כרוב אחד מקצה מזה: מן הכפרת. עצמה תעשה את הכרובים, זהו פירושו של מקשה תעשה אותם, שלא תעשה בפני עצמם ותחברם לכפרת: (כ) פרשי כנפים. שלא תעשה כנפיהם שוכבים, אלא פרושים וגבוהים למעלה אצל ראשיהם, שיהא י' טפחים בחלל שבין הכנפים לכפורת, כדאיתא

⁷²⁹ עי' ברייתא דמלאכת המשכן (פרק ז'): כיצד עשה בצלאל את הארון, עשאו שלש תיבות שתיים של זהב ואחת של עץ, נתן של עץ בתוך של זהב ושל זהב בתוך של עץ וחפה שפתיו העליונות בזהב, שנאמר וצפית אותו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו (שמות כ"ה י"א), ומה תלמוד לומר תצפנו, מלמד שחופה שפתיו העליונות זהב.

⁷³⁰ עי' שמות רבה (פרשה לד פסקה ב): א"ר שמעון בן יוחאי, ג' כתרים הם כתר מלכות וכתר כהונה וכתר תורה. כתר מלכות זה השלחן דכתיב בו זר זהב סביב. כתר כהונה זה המזבח דכתיב בו זר זהב סביב. וכתר תורה זה הארון דכתיב בו זר זהב. למה נכתבים זר ונקראים זר, אלא לומר לך, אם אדם זוכה נעשים לו זר, ואם לאו זר. ומפני מה בכולן כתיב ועשית לו ובארון כתיב ועשו עליו ללמדך שכתר תורה מעולה יותר מכולן זכה אדם לתורה כאלו זכה לכולן.

⁷³¹ עי' מנחות (צח ע"ב): מנלן דבדיו לפותיא דארון הוו יתבי דילמא לארכו דארון הוו יתבי אמר ר' יהודה תרי גברי באמתא ופלגא לא מסתגי להו.

⁷³² עי' יומא (עב ע"א): אמר רבי אלעזר, המזיח חושן מעל האפוד והמסיר בדי ארון לוקה, שנאמר לא יזח ולא יסרו. מתקיף לה רב אחא בר יעקב ודילמא כי קאמר רחמנא חדקינהו ועבדינהו שפיר כדי שלא יזח ולא יסרו מי כתיב שלא יזח ושלא יסרו רבי יוסי ברבי חנינא רמי כתיב בטבעת הארון יהיו הבדים לא יסרו ממנו וכתביב והובא את בדיו בטבעת הא כיצד מתפרקין ואין נשמטין תניא נמי הכי בטבעת הארון יהיו הבדים יכול לא יהיו זזין ממקומן תלמוד לומר והובא את בדיו בטבעת אי והובא את בדיו יכול יהיו נכנסין ויוצאין תלמוד לומר בטבעת הארון יהיו הבדים הא כיצד מתפרקין ואין נשמטין.

⁷³³ עי' ירושלמי שקלים (פרק ו ה"א): לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' וגו' על דעתיה דר' יהודה דו אמר היכן היה ס"ת נתון כמין גלוסקי' עשוי לו מבחוץ והיה ס"ת נתון בתוכו מ"ט דר"מ דכתיב (שמות כה כא) ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אליך על דעתיה דר"מ דו אמר אין מוקדם ומאוחר בתורה אלא ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ואח"כ ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה.

⁷³⁴ עי' סוכה (ה ע"א): כפורת טפח מנלן, דתני רבי חנינא כל הכלים שעשה משה נתנה בהן תורה מדת ארכן ומדת רחבן ומדת קומתן. כפרת מדת ארכה ומדת רחבה נתנה, מדת קומתה לא נתנה צא ולמד מפחות שבכלים שנאמר ועשית לו מסגרת טפח סביב מה להלן טפח אף כאן טפח.

⁷³⁵ עי' שם (ה ע"ב): מאי כרוב, אמר רבי אבהו כרביא שכן בבבל קורין לינוקא רביא.

בסוכה⁷³⁶ (ה ע"ב): (כא) ואל הארן תתן את העדת. לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר נאמר ונתת אל הארן את העדת (פסוק טז), ויש לומר, שבא ללמד שבעודו ארון לבדו בלא כפורת, יתן תחלה העדות לתוכו, ואחר כך יתן את הכפורת עליו, וכן מצינו כשהקים את המשכן, נאמר ויתן את העדת אל הארן (לקמן מ כ), ואחר כך ויתן את הכפורת על הארון מלמעלה⁷³⁷: (כב) ונועדתי. כשאקבע מועד לך לדבר עמך, אותו מקום אקבע למועד, שאבא שם לדבר אליך: ודברתי אתך מעל הכפרת. ובמקום אחר הוא אומר, וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א א), זה המשכן מחוץ לפרכת, נמצאו שני כתובים מכחישים זה את זה, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת וגו' (במדבר ז פט), משה היה נכנס למשכן, וכיון שבא בתוך הפתח, קול יורד מן השמים לבין הכרובים, ומשם יוצא ונשמע למשה באהל מועד⁷³⁸: ואת כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל. הרי וי"ו זו יתירה וטפלה, וכמוהו הרבה במקרא, וכה תפתר, ואת אשר אדבר עמך שם את כל אשר אצוה אותך, אל בני ישראל הוא: (כג) קמתו. גובה רגליו עם עובי השלחן: (כד) זר זהב. סימן לכתר מלכות⁷³⁹, שהשלחן שם עושר וגדולה, כמו שאומרים שלחן מלכים: (כה) מסגרת. כתר גומו גִדְנָא, ונחלקו חכמי ישראל בדבר, יש אומרים למעלה היתה סביב לשולחן, כמו לבזבזין שבשפת שולחן שרים, ויש אומרים למטה היתה תקועה, מרגל לרגל בארבע רוחות השולחן, ודף השולחן שוכב על אותה מסגרת⁷⁴⁰: ועשית זר זהב למסגרתו. הוא זר האמור למעלה, ופירש לך כאן שעל המסגרת היתה: (כז) לעמת המסגרת תהיין הטבעת. ברגלים תקועות כנגד ראשי המסגרת: לבתים לבדים. אותן טבעות יהיו בתים להכניס בהן הבדים: לבתים. לצורך בתים: לבדים. כתר גומו לְאֶרְיָחָא: (כח) ונשא בם. לשון נפעל, יהיה נשא בם את השלחן: (כט) ועשית קערותיו וכפתיו. קערותיו זה הדפוס, שהיה עשוי כדפוס הלחם⁷⁴¹, והלחם היה עשוי כמין תיבה פרוצה משתי רוחותיה, שולים לו למטה, וקופל מכאן ומכאן כלפי מעלה כמין כותלים, ולכך קרוי לחם הפנים, שיש לו פנים רואין לכאן ולכאן, לצדי הבית מזה ומזה, נותן ארכו לרחבו של שולחן, וכתליו זקופים כנגד שפת השולחן. והיה עשוי לו דפוס זהב ודפוס ברזל, בשל ברזל הוא נאפה, וכשמוציאו מן התנור נותנו בשל זהב עד למחר בשבת שמסדרו על השולחן, ואותו דפוס קרוי קערה: וכפתיו. הן בזיכין⁷⁴² שנותנין בהם לבונה, ושתיים היו לשני קומצי לבונה שנותנין על שתי המערכות, שנאמר ונתת על המערכת לבנה זכה (ויקרא כד ז): וקשותיו. הן כמין חצאי קנים חלולים הנסדקין לארכן⁷⁴³, דוגמתן עשה של זהב, ומסדר ג' על ראש כל לחם, שישב לחם האחד על גבי אותן הקנים, ומבדילין בין לחם ללחם, כדי שתכנס הרוח ביניהם ולא יתעפשו, ובלשון ערבי כל דבר חלול קרוי קס"א: ומנקיותיו. תרגומו ומְכִילְתִּיהָ, הן סניפים, כמין יתדות זהב עומדין בארץ, וגבוהים עד למעלה מן השלחן הרבה כנגד גובה מערכת הלחם, ומפוצלים ששה פצולים זה למעלה מזה, וראשי הקנים שבין לחם ללחם סמוכין על אותן פצולין, כדי שלא יכבד

⁷³⁶ עי' שם: כמה הוי להו שיתין פושכי תלתיה כמה הוי עשרים פושכי דל עשרה דארוון וכפורת פשו להו עשרה וכתוב והיו הכרבים פרשי כנפים למעלה סככים בכנפיהם על הכפרת קרייה רחמנא סככה למעלה מעשרה.

⁷³⁷ עי' ירושלמי שקלים (פרק ו הלכה א): כתיב ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך על דעתיה דר"מ דו אמר אין מוקדם ומאוחר בתורה, אלא ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך ואח"כ ונתת את הכפורת על הארון מלמעלה.

⁷³⁸ עי' ספרי במדבר נשא (פיסקא נח): ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו, למה נאמר, לפי שהוא אומר וידבר ה' אליו מאהל מועד לאמר (ויקרא א א). שומע אני מאהל מועד ממש, תלמוד לומר ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפורת (שמות כה כב). אי אפשר לומר מאהל מועד, שכבר נאמר מעל הכפורת, ואי אפשר לומר מעל הכפורת, שכבר נאמר מאהל מועד. כיצד יתקיימו שני כתובים הללו, זו מדה בתורה, שני כתובים זה כנגד זה והרי הם סותרים זה על ידי זה, יתקיימו במקומם עד שיבא כתוב אחר ויכריע ביניהם. מה ת"ל ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו, מגיד הכתוב שהיה משה נכנס ועומד באהל מועד והקול יורד משמי שמים לבין שני הכרובים, והוא שומע את הקול מדבר אליו מבפנים.

⁷³⁹ עי' לעיל הערה 739.

⁷⁴⁰ עי' תוספתא מסכת מנחות (יא ג): ארבע סניפין של זהב דומה לדקרנין היו שם שבהן היו סומכין את החלה מפני שדומה לספינה כדי שלא תהא רוקדת ר"י אומר לא היו שם סניפין אלא גובה היה לשלחן טפח שנאמר (שמות כה) ועשית לו מסגרת טופח סביב אמרו לו והלא אין מסגרת אלא מן הרגלים.

⁷⁴¹ עי' מנחות (צז ע"א): קערותיו, אלו דפוסין.

⁷⁴² עי' שם: כפותיו, אלו בזיכין.

⁷⁴³ עי' שם: קשותיו, אלו סניפין.

משא הלחם העליונים על התחתונים וישברו, ולשון מְכִלְתִּיהָ, סובלותיו, כמו נְלֵאֲתִי הַכִּיל (ירמיהו ו יא). אבל לשון מנקות איני יודע איך נופל על סניפין, ויש מחכמי ישראל אומרים, קשותיו אלו סניפין, שמקשין אותו ומחזיקים אותו שלא ישבר. ומנקיותו. אלו הקנים שמנקין אותו שלא יתעפש, אבל אונקלוס שתרגם מְכִלְתִּיהָ, היה שונה כדברי האומר מנקות הן סניפין: אשר יסך בהן. אשר יכוסה בהן, ועל קשותיו הוא אומר אשר יוסך, שהיו עליו כמין סכך וכסוי, וכן במקום אחר הוא אומר וְאֵת קְשׁוֹת הַנְּסֹךְ (במדבר ד ז), וזה וזה, יוסך והנסך, לשון סכך וכסוי הם: (ל)לחם פנים. שיש לו פנים, כמו שפירשתי, ומנין הלחם וסדר מערכותיו, מפורשים באמור אל הכהנים: (לא)מקשה תיעשה המנורה. שלא יעשנה חוליות, ולא יעשה קניה ונרותיה איברים איברים, ואחר כך ידביקם כדרך הצורפים שקורין שולדיר"ץ בלעז, אלא כולה באה מחתיכה אחת, ומקיש בקורנס וחותר בכלי האומנות, ומפריד הקנים אילך ואילך: מקשה. תרגומו נְגִיד, לשון המשכה, שממשיך את האיברים מן העשת לכאן ולכאן בהקשת הקורנס, ולשון מקשה מכת קורנס, בטד"ץ בלע"ז (געהעמערט), כמו דָּא לְדָא נְקֶשֶׁן (דניאל ה ו): תיעשה המנורה. מאליה, לפי שהיה משה מתקשה בה, אמר לו הקב"ה, השלך את הככר לאור והיא נעשית מאליה, לכך לא נכתב תעשה⁷⁴⁴: ירכה. הוא הרגל של מטה העשוי כמין תיבה, ושלשה רגלים יוצאין הימנה ולמטה: וקנה. הקנה האמצעי שלה העולה באמצע הירך, זקוף כלפי מעלה, ועליו נר האמצעי עשוי כמין בזך, לצוק השמן לתוכו ולתת הפתילה: גביעה. הן כמין כוסות שעושין מזכוכית, ארוכים וקצרים, וקורין להם מדירנ"ס, ואלו עשוין מזהב, ובולטין ויוצאין מכל קנה וקנה כמנין שנתן בהם הכתוב, ולא היו בה אלא לנוי: כפתריה. כמין תפוחים היו, עגולין סביב, בולטין סביבות הקנה האמצעי, כדרך שעושין למנורות שלפני השרים, וקורין להם פימל"ש, ומנין שלהם כתוב בפרשה כמה כפתורים בולטין ממנה וכמה חלק שבין כפתור לכפתור: ופרחיה. ציורין עשוין בה כמין פרחין: ממנה יהיו. הכל מקשה יוצא מתוך חתיכת העשת, ולא יעשם לבדם וידביקם⁷⁴⁵: (לב)יצאים מצדיה. לכאן ולכאן, באלכסון נמשכים ועולין עד כנגד גובהה של מנורה, שהוא קנה האמצעי, ויוצאין מתוך קנה האמצעי זה למעלה מזה, התחתון ארוך, ושל מעלה קצר הימנו, והעליון קצר הימנו, לפי שהיה גובה ראשיהן שווה לגובהו של קנה האמצעי השביעי שממנו יוצאים הששה קנים: (לג)משקדים. כתרגומו, מצויירים היו, כדרך שעושין לכלי כסף וזהב שקורין ניאל"ר: ושלשה גביעים. בולטין מכל קנה וקנה: כפתור ופרח. היה לכל קנה וקנה: (לד)ובמנרה ארבעה גביעים. בגופה של מנורה היו ארבעה גביעים, אחד בולט בה למטה מן הקנים, והג' למעלה מן יציאת הקנים היוצאין מצדיה: משקדים כפתריה ופרחיה. זה אחד מחמשה מקראות שאין להם הכרע, שאין ידוע אם גביעים משוקדים, או משוקדים כפתוריה ופרחיה⁷⁴⁶: (לה)וכפתור תחת שני הקנים. מתוך הכפתור היו הקנים נמשכים משני צדיה אילך ואילך. כך שנינו במלאכת המשכן (פרק י), גובהה של מנורה י"ח טפחים, הרגלים והפרח ג' טפחים, הוא הפרח האמור בירך, שנאמר עַד יִרְכָה עַד פְּרָחָה (במדבר ח ד), וטפחיים חלק, וטפח שבו גביע מהארבעה גביעים, וכפתור ופרח משני כפתורים ושני פרחים האמורים במנורה עצמה, שנאמר משוקדים כפתוריה ופרחיה, למדנו שהיו בקנה שני כפתורים ושני פרחים לבד מן הג' כפתורים שהקנים נמשכין מתוכן, שנאמר וכפתור תחת שני הקנים וגו', וטפחיים חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו אילך ואילך נמשכים ועולים כנגד גובהה של מנורה, [טפח] [טפחיים] חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו, [וטפח] [וטפחיים] חלק, וטפח כפתור ושני קנים יוצאים ממנו ונמשכים ועולין כנגד גובהה של מנורה, וטפחיים חלק, נשתיירו שם ג' טפחים, שבהם ג' גביעים וכפתור ופרח, נמצאו גביעים כ"ב, י"ח לששה קנים ג' לכל אחד ואחד, וארבעה בגופה של מנורה הרי כ"ב, ואחד עשר כפתורים, ו' בששת הקנים, וג' בגופה של מנורה שהקנים יוצאים מהם, ושנים עוד נאמרו במנורה, שנאמר משוקדים כפתוריה, ומיעוט כפתורים שנים, האחד למטה אצל הירך, והאחד בג' טפחים

⁷⁴⁴ עי' מדרש תנחומא (שמיני פרק ח): וכך עשה אותם שנאמר (במדבר ח) וזה מעשה המנורה מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא באצבע את המנורה ואעפ"כ נתקשה בה הרבה משה לעשות מה עשה הקב"ה חקקה על כף ידו של משה אמר לו וראה ועשה בתבניתם כשם שחקקתיה על כף ידך ואעפ"כ נתקשה בה משה ואמר מקשה תיעשה המנורה כלומר מה קשה לעשות א"ל הקב"ה השלך את הזהב לאש והמנורה תיעשה מאליה שנאמר (שמות כח) מקשה תיעשה המנורה כתיב תיעשה מעצמה תיעשה.

⁷⁴⁵ עי' הערה הקודמת.

⁷⁴⁶ עי' מכילתא (פרשת עמלק פרשה א): איסי בן יהודה אומר חמשה דברים יש שאין להם בתורה הכרע: שאת, ארור, מחר, משוקדים וקם. שאת מנין, (בראשית ד') הלא אם תיטיב שאת, או שאת ואם לא תיטיב. (שם מ"ט) ארור אפם כי עז, או כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור, ארור. מחר אנכי נצב על ראש הגבעה, או צא הלחם בעמלק מחר. (שמות כ"ה) משוקדים כפתוריה ופרחיה, או במנורה ארבעה גביעי' משוקדים. (דברים ל"א) וקם העם הזה וזנה או הנך שוכב עם אבתיך וקם. אלו חמשה דברים יש בתורה שאין להם הכרע.

העליונים עם ג' הגביעים, ותשעה פרחים היו לה, ו' לששת הקנים, שנאמר בקנה האחד כפתור ופרח, וג' למנורה, שנאמר משוקדים כפתוריה ופרחיה, ומיעוט פרחים שנים, ואחד האמור בפרשת בהעלותך (במדבר ח ד) עַד יִרְכָּה עַד פְּרָחָה. ואם תדקדק במשנה זו הכתובה למעלה, תמצאם כמנינם איש איש במקומו: (לז)את נרתיה. כמין בזיכין שנותנין בתוכן השמן והפתילות: והאיר על עבר פניה. עשה פי ששת הנרות שבראשי הקנים היוצאים מצדיה, מוסבים כלפי האמצעי, כדי שיהיו הנרות כשתדליקם מאירים אל עבר פניה, מוסב אורם אל צד פני הקנה האמצעי שהוא גוף המנורה⁷⁴⁷: (לח)ומלקחיה. הם הצבתים העשויין ליקח בהם הפתילה מתוך השמן, לישבן ולמושכן בפי הנרות, ועל שם שלוקחים בהם קרויים מלקחים. וְצִבְיָתָהּ שְׁתָּרְגָם אוּנְקְלוֹס, לשון צבת, טוליי"ש בלע"ז (צאנגן): ומחתתיה. הם כמין בזיכין קטנים, שחותה בהן את האפר שבנר בבקר בבקר, כשהוא מטיב את הנרות מאפר הפתילות שדלקו הלילה וכבו, ולשון מחתה פוייט"א בלע"ז, כמו לחתות אֵשׁ מִיְקוּד (ישעיה ל יד): (לט)ככר זהב טהור. שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר, והככר של חול ששים מנה, ושל קדש היה כפול, ק"ך מנה, והמנה הוא ליטרא ששוקלין בה כסף למשקל קולוני"א, והם ק' זהובים, כ"ה סלעים, והסלע ארבעה זהובים: (מ)וראה ועשה. ראה כאן בהר תבנית שאני מראה אותך. מגיד שנתקשה משה במעשה המנורה, עד שהראה לו הקב"ה מנורה של אש⁷⁴⁸: אשר אתה מראה. כתרונמו דְּאֵת מִתְחַזֵּי בְּטוֹרָא, אילו היה נקוד מראה בפת"ח, היה פתרונו אתה מראה לאחרים, עכשיו שנקוד חטף קמץ, פתרונו דאת מתחזי, שאחרים מראים לך (שהנקוד מפריד בין עושה לנעשה): (א)ואת המשכן תעשה עשר יריעות. להיות לו לגג, ולמחיצות מחוץ לקרשים, שהיריעות תלויות מאחוריהן לכסותן: שש משזר ותכלת וארגמן ותלעת שני. הרי ארבע מינין יחד בכל חוט וחוט, אחד של פשתים, וג' של צמר, וכל חוט וחוט כפול ו', הרי ד' מינין כשהן שזורין יחד כ"ד כפלים לחוט⁷⁴⁹: כרבים מעשה חשב. כרובים היו מצוירין בהם באריגתן, ולא ברקימה שהוא מעשה מחט, אלא באריגה בשני כותלים, פרצוף אחד מכאן ופרצוף אחד מכאן, ארי מצד זה ונשר מצד זה, כמו שאורגין חגורות של משי שקורין בלע"ז פיישיש"א (געווירקט)⁷⁵⁰: (ג)תהיין חברת. תופרן במחט זו בצד זו, חמש לבד וחמש לבד⁷⁵¹: אשה אל אחתה. כך דרך המקרא לדבר בדבר שהוא לשון נקבה, ובדבר שהוא לשון זכר אומר איש אל אחיו כמו שנאמר בכרובים, וּפְנֵיהֶם אִישׁ אֶל אָחִיו (לעיל כה כ): (ד)ללא. לצר"לש בלע"ז (שליפען), וכן תרגם אוּנְקְלוֹס עֲנוּבִין, לשון עניבה: מקצה בחברת. באותה יריעה שבסוף החבור. קבוצת חמשת היריעות קרויה חוברת: וכן תעשה בשפת היריעה הקיצונה במחברת השנית. באותה יריעה שהיא

⁷⁴⁷ עי' ספרי (פרשת בהעלותך פיסקא א): למה נאמרה פרשה זו, לפי שהוא אומר והעלה את נרותיה והאיר אל עבר פניה. שומע אני יהיו כל הנרות דולקים על פני כל המנורה ת"ל אל מול פני המנורה יאירו שיהיו נרות מקבילים את המנורה ומנורה את הנרות. הא כיצד. (מנחות צח מגילה כא) שלשה כלפי מזרח ושלשה כלפי מערב ואחת באמצע נמצאו כולם מקבילים את האמצעי. מכאן היה ר' נתן אומר האמצעי מכובד.

⁷⁴⁸ עי' מדרש רבה (במדבר פרשה טו פסקה י): ר' לוי בר רבי אומר, מנורה טהורה ירדה מן השמים, שאמר לו הקב"ה למשה (שמות כה) ועשית מנורת זהב טהור. אמר לו כיצד נעשה אותה אמר לו מקשה תיעשה המנורה ואעפ"כ נתקשה משה, וירד ושכח מעשיה. עלה ואמר, רבוני, כיצד נעשה אותה, אמר לו מקשה תיעשה המנורה. ואעפ"כ נתקשה משה וירד ושכח עלה ואמר רבוני שכחתי אותה הראה לו למשה ועוד נתקשה בה אמר לו וראה ועשה עד שנטל מנורה של אש והראה לו עשייתה. ואף על פי כן נתקשה על משה. אמר לו הקב"ה, לך אצל בצלאל והוא יעשה אותה ואמר לבצלאל מיד עשאה התחיל תמה ואמר אני כמה פעמים הראה לי הקב"ה ונתקשיתי לעשותה ואת שלא ראית עשית מדעתך בצלאל בצל אל היית עומד כשהראה לי הקב"ה.

⁷⁴⁹ עי' ברייתא דמלאכת המשכן (פרק ב): כיצד היו מקרין את המשכן, היה מביא עשר יריעות של תכלת ושל ארגמן ושל תולעת שני ושל שש משזר, שנאמר ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני (שמות כ"ו). חוטן כפול שלשים ושנים דברי ר' נחמיה, שר' נחמיה אומר חוט אחד כפול לשנים שזור לארבעה משזר לשמונה, נמצא חוטן כפול לשלשים ושנים. וחכמים אומרים חוט אחד כפול לשנים שזור לשלשה משזר לששה, נמצא חוטן כפול לעשרים וארבעה. ועי' יומא (עט ע"ב).

⁷⁵⁰ עי' ירושלמי שקלים (פרק ח הלכה ב): כתוב אחד אומר (שמות כו לו) מעשה רוקם וכתוב א' אומר (שם לא) מעשה חושב מעשה רוקם פרצוף אחד מעשה חושב שני פרצופות רבי יהודה ורבי נחמיה חד אמר מעשה רוקם ארי מכאן וארי מכאן מעשה חושב ארי מכאן וחלק מכאן וחונה אמר מעשה רוקם ארי מכאן וחלק מכאן מעשה חושב ארי מכאן ונשר מכאן.

⁷⁵¹ עי' ברייתא דמלאכת המשכן שם: היה מחברן לשתי וילאות אחת של חמש ואחת של חמש, שנאמר חמש היריעות תהיין חוברות אשה אל אחותה וחמש יריעות חוברות אשה אל אחותה.

קיצונה, לשון קצה, כלומר לסוף החוברת: (ה)מקבילת הללאת אשה אל אחתה. שמור שתעשה הלולאות במדה אחת, מכוונות הבדלתן זו מזו, וכמדתן ביריעה זו כן יהא בחברתה, כשתפרוש חוברת אצל חוברת יהיו הלולאות של יריעה זו מכוונות כנגד לולאות של זו, וזהו לשון מקבילות, זו כנגד זו, תרגומו של כנגד, לקבל. היריעות ארכן כ"ח ורחבן ארבע, וכשחבר חמש יריעות יחד נמצא רחבן כ', וכן החוברת השנית. והמשכן ארכו שלשים מן המזרח למערב, שנאמר עשרים קרשים לפאת נגבה תימנה (פסוק יח), וכן לצפון, וכל קרש אמה וחצי האמה, הרי שלשים מן המזרח למערב. רוחב המשכן מן הצפון לדרום עשר אמות, שנאמר וְלִירְכָתִי הַמֶּשְׁכָּן יָמָּה וְגו' (כו כב), ושני קרשים למקצעות הרי עשר, ובמקומם אפרשם למקראות הללו. נותן היריעות ארכן לרחבו של משכן, עשר אמות אמצעיות לגג חלל רוחב המשכן, ואמה מכאן ואמה מכאן לעובי ראשי הקרשים שעוביים אמה, נשתיירו ט"ז אמה, ח' לצפון וח' לדרום מכסות קומת הקרשים שגבהן עשר, נמצאו שתי אמות התחתונות מגולות. רחבן של יריעות ארבעים אמה כשהן מחוברות, עשרים אמה לחוברת, שלשים מהן לגג חלל המשכן לארכו, ואמה כנגד עובי ראשי הקרשים שבמערב, ואמה לכסות עובי העמודים שבמזרח, שלא היו קרשים במזרח אלא ד' עמודים, שהמסך פרוש ותלוי בוין שבהן כמין וילון, נשתיירו ח' אמות התלויין על אחורי המשכן שבמערב, ושתי אמות התחתונות מגולות. זו מצאתי בברייתא דמסכת מדות, אבל במסכת שבת (צח ע"ב), אין היריעות מכסות את עמודי המזרח, וט' אמות תלויות אחורי המשכן, והכתוב בפרשה זו מסייענו, ונתת את הפרוכת תחת הקרסים, ואם כדברי הברייתא הזאת, נמצאת פרוכת משוכה מן הקרסים ולמערב אמה⁷⁵²: (ו)קרסי זהב. פירמיל"ש בלע"ז (שפאנגען), ומכניסין ראשן אחד בלולאות שבחוברת זו, וראשן אחד בלולאות שבחוברת זו, ומחברן בהן: (ז)יריעת עזים. מנוצה של עזים⁷⁵³: לאהל על המשכן. לפרוש אותן על היריעות התחתונות⁷⁵⁴: (ח)שלשים באמה. שכשנותן ארכן לרוחב המשכן כמו שנתן את הראשונות, נמצאו אלו עודפות אמה מכאן ואמה מכאן, לכסות אחת מהשתי אמות שנשארו מגולות מן הקרשים, והאמה התחתונה של קרש שאין היריעה מכסה אותו, היא האמה התחובה בנקב האדן, שהאדנים גבהן אמה⁷⁵⁵: (ט)וכפלת את היריעה הששית. העודפת באלו העליונות יותר מן התחתונות⁷⁵⁶: אל מול פני האהל. חצי רחבה היה תלוי, וכפול על המסך שבמזרח כנגד הפתח, דומה לכלה צנועה המכוסה בצעיף על פניה: (יב)וסרח העדף ביריעת האהל. על יריעות המשכן. יריעות האהל הן העליונות של עזים, שקרויים אהל, כמו שנאמר בהן לְאֵהֶל עַל הַמֶּשְׁכָּן (פסוק ז), וכל אהל האמור בהן אינו אלא לשון גג, שמאהילות ומסככות על התחתונות, והן היו עודפות על התחתונות חצי היריעה למערב, שהחצי של יריעה אחת עשרה היתירה, היה נכפל אל מול פני האהל, נשארו שתי אמות רוחב חציה, עודף על רוחב התחתונות⁷⁵⁷: תסרח על אחרי המשכן. לכסות ב' אמות שהיו מגולות בקרשים⁷⁵⁸: (יג)והאמה מזה והאמה מזה. לצפון ולדרום: בעדף בארך יריעת האהל. שהן עודפות על אורך יריעות המשכן שתי אמות⁷⁵⁹: יהיה סרוח על צדי המשכן. לצפון

⁷⁵² ז"ל: ואת המשכן תעשה עשר יריעות ארך היריעה האחת שמנה ועשרים באמה שדי אורכייהו לפותיא דמשכן, כמה הויה עשרין ותמני, דל עשר לאיגרא פשא להו תשע להאי גיסא ותשע להאי גיסא. לרבי יהודה מיגליא אמה דאדנים, לרבי נחמיה מיגליא אמה דקרשים. שדי פותייהו לאורכא דמשכן, כמה הויה ארבעין, דל תלתין לאיגרא פשא להו עשר, לרבי יהודה מכסיא אמה דאדנים, לרבי נחמיה מיגליא אמה דאדנים. ועשית יריעת עזים לאהל וגו' ארך היריעה האחת שלשים באמה וגו' שדי אורכייהו לפותיא דמשכן כמה הויה תלתין. דל עשר לאיגרא פשא להו עשר להאי גיסא ועשר להאי גיסא, לרבי יהודה מיכסיא אמה דאדנים, לרבי נחמיה מיגליא אמה דאדנים. תניא נמי הכי, והאמה מזה והאמה מזה בעדף לכסות אמה של אדנים, דברי רבי יהודה. רבי נחמיה אומר, לכסות אמה של קרשים. שדי פותייהו לאורכיה דמשכן, כמה הויה ארבעין וארבע, דל תלתין לאיגרא פשא להו ארבע סרי, דל תרתי לכפלא, דכתיב וכפלת את היריעה הששית אל מול פני האהל פשא להו תרתי סרי. בשלמא לרבי יהודה היינו דכתיב חצי היריעה העדפת תסרח אלא לרבי נחמיה מאי תסרח, תסרח מחברותיה. תנא דבי רבי ישמעאל, למה משכן דומה לאשה שמהלכת בשוק, ושפוליה מהלכין אחריה.

⁷⁵³ עי' שם (פ"ג): היה מביא עשתי עשרה יריעות מן הנוצה של עזים, ואורכה של כל אחת ואחת שלשים אמה, שנאמר ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן.

⁷⁵⁴ עי' מדרש נחומא (ויקהל פרק י) עשה יריעות עזים שיהא פורש עליהם שנא' ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן.

⁷⁵⁵ עי' לעיל הערה 752.

⁷⁵⁶ עי' לעיל הערה 752.

⁷⁵⁷ עי' לעיל הערה 752.

⁷⁵⁸ עי' לעיל הערה 752.

⁷⁵⁹ עי' לעיל הערה 752.

ולדרום, כמו שפירשתי למעלה. למדה תורה דרך ארץ, שיהא אדם חס על היפה⁷⁶⁰: אחרי המשכן. הוא צד מערבי, לפי שהפתח במזרח שהן פניו, וצפון ודרום קרויין צדדין, לימין ולשמאל: (יד)מכסה לאהל. לאותו גג של יריעות עזים, עשה עוד מכסה אחד של עורות אילים מאדמים, ועוד למעלה ממנו מכסה עורות תחשים, ואותן מכסאות לא היו מכסין אלא את הגג, ארכן ל' ורחבן י', אלו דברי רבי נחמיה. ולדברי רבי יהודה, מכסה אחד היה חציו של עורות אילים מאדמים וחציו של עורות תחשים⁷⁶¹: (טו)ועשית את הקרשים. היה לו לומר ועשית קרשים, כמו שנאמר בכל דבר ודבר, ומהו הקרשים, מאותן העומדין ומיוחדין לכך. יעקב אבינו צפה ברוח הקדש ונטע ארזים במצרים, וכשמת, צוה לבניו להעלותם עמהם כשיצאו ממצרים, ואמר להם שעתיד הקב"ה לצוות אותן לעשות משכן במדבר מעצי שטים, ראו שיהיו מזומנים בידכם, הוא שישד הבבלי בפיוט שלו, טס מטע מזרזים קורות בתינו ארזים, שנזדרזו להיות מוכנים בידם מקודם לכן⁷⁶²: עצי שטים עמדים. אישטנב"ש בלע"ז (אויפרעכט שטעהנד), שיהא אורך הקרשים זקוף למעלה בקירות המשכן, ולא תעשה הכתלים בקרשים שוכבים, להיות רוחב הקרשים לגובה הכתלים קרש על קרש⁷⁶³: (ז)עשר אמות ארך הקרש. למדנו, גבהו של משכן עשר אמות⁷⁶⁴: ואמה וחצי האמה רחב. למדנו, ארכו של משכן לכ' קרשים שהיו בצפון ובדרום מן המזרח למערב, ל' אמה: (ז)שתי ידות לקרש האחד. היה חורץ את הקרש מלמטה באמצעו בגובה אמה, ומניח רביע רחבו מכאן ורביע רחבו מכאן, והן הן הידות, והחריץ חצי רוחב הקרש באמצע, ואותן הידות מכניס באדנים שהיו חלולים, והאדנים גבהן אמה, ויושבים רצופים מ' זה אצל זה, וידות הקרש הנכנסות בחלל האדנים חרוצות משלשה צדיהן, רוחב החריץ כעובי שפת האדן, שיכסה הקרש את כל ראש האדן, שאם לא כן נמצא ריוח בין קרש לקרש כעובי שפת שני האדנים שיפסיקו ביניהם, וזהו שנאמר וְיִהְיוּ תְאֵמָם מְלֻמְטָה (לקמן כד), שיחרוץ את צדי הידות כדי שיתחברו הקרשים זה אצל זה⁷⁶⁵: משלבת. עשויות כמין שליבות סולם, מובדלות זו מזו, ומשופין ראשיהם ליכנס בתוך חלל האדן, כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם⁷⁶⁶: אשה אל אחתה. מכוונות זו כנגד זו, שיהיו חריציהם שוים זו כמדת זו, כדי שלא יהיו שתי ידות זו משוכה לצד פנים וזו משוכה לצד חוץ כעובי הקרש שהוא אמה, ותרגום של ידות צירין, לפי שדומות לצירי הדלת הנכנסים בחורי המפתן: (יח)לפאת נגבה תימנה. אין

⁷⁶⁰ עי' ילקוט שמעוני שמות תורה (רמז תכב): רבי יוסי אומר כנגד הקרשים היתה כפולה נמצאו שם שני אמות יתירות הן היו עודפות על היריעות של תכלת מן המזרח ועד המערב שנאמר יהיה סרוח מכאן אתה למד דרך ארץ שיהא אדם חס על היפה.

⁷⁶¹ עי' שבת (כח ע"א): רבי יהודה אומר שני מכסאות היו, אחד של עורות אילים מאדמים ואחד של עורות תחשים. רבי נחמיה אומר מכסה אחד היה ודומה כמין תלא אילן.

⁷⁶² עי' מדרש תנחומא (תרומה פרק ט): אז ירננו עצי היער מלפני ה' ואין אז אלא שירה שנאמר (שמות טו) אז ישיר משה ואימתי כשנעשה מהן המשכן, כשאמר הקב"ה למשה על המשכן א"ל ועשית את הקרשים למשכן עצי שטים עומדים, ועשית קרשים לא נאמר אלא ועשית הקרשים, אותן שהתקין להן אביהם עומדין אותן שהועמדו קודם לכן.

⁷⁶³ עי' סוכה (דף מה ע"ב כל המצות כולן אין אדם יוצא בהן אלא דרך גדילתן שנאמר עצי שטים עומדים תניא נמי הכי עצי שטים עומדים שעומדים דרך גדילתן.

⁷⁶⁴ עי' ילקוט שמעוני ח"ב (רמז קפא): עומדים. משכן כמה הוי עשר אמות דכתיב עשר אמות אורך הקרש.

⁷⁶⁵ עי' ברייתא דמלאכת המשכן (פרק א'): כיצד היה מעמיד את המשכן, היה נותן ארבעים אדני כסף בצפון וארבעים אדני כסף בדרום וששה עשר במערב וארבעה במזרח הרי מאה אדנים, שנאמר מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן (שמות ל"ח כ"ז). כיצד היה מעמיד את הקרשים, היה נותן כ' קרש בצפון ועשרים קרש בדרום ושמונה במערב, אבל במזרח לא היה שם קרש אלא ארבעה עמודי שטים שעליהם היו נותנים את הפרכת, שנאמר ועשית פרכת וגו' ונתת אותה על ארבעה עמודי שטים מצופים זהב וגו' ונתת את הפרכת תחת הקרסים (שם). והיה עושה את האדנים חלולין וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן והחריץ חציו באמצע, ועושה לו שתי יתדות כמין שני חווקין ומכניסן לתוך שני אדנים, שנאמר שני אדנים תחת הקרש האחד לשתי ידותיו (שם). ושני הסינין יוצאין מתוך הקרשים שנים לכל אחד ואחד שמשקיע הזכר בתוך הנקבה שנאמר משולבות אשה אל אחותה (שם) דברי ר' נחמיה, שר' נחמיה אומר אין ת"ל משולבות ומה ת"ל משולבות שעשה להם שלבין כסולם המצרי. היה חורץ את הקרשים מלמעלן אצבע מכאן ואצבע מכאן ונותנין בתוך טבעות של זהב, כדי שלא יהיו נפרדים זה מזה, שנאמר ויהיו תואמים מלמטה ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת (שם), שאין ת"ל אל הטבעת האחת, ומה תלמוד לומר אל הטבעת האחת מקום שנותנין את הבריח.

⁷⁶⁶ עי' הערה הקודמת.

פאה זו לשון מקצוע, אלא כל הרוח קרויה פאה, כתרגומו לְרוּחַ עִיבֵר דְרוֹמָא: (כב) ולירכתי. לשון סוף, כתרגומו וְלִסְיָפִי. ולפי שהפתח במזרח קרוי מזרח פנים והמערב אחורים, וזהו סוף, שהפנים הוא הראש: תעשה ששה קרשים. הרי ט' אמות רוחב: (נג) ושני קרשים תעשה למקצעת. אחד למקצוע צפונית מערבית ואחד למערבית דרומית, כל שמנה קרשים בסדר אחד הן, אלא שאלו השנים אינן בחלל המשכן, אלא חצי אמה מזו וחצי אמה מזו נראות בחלל להשלים רחבו לעשר, והאמה מזה והאמה מזה, באות כנגד אמות עובי קרשי המשכן הצפון והדרום, כדי שיהא המקצוע מבחוץ שוה: (כד) ויהיו תאמם מלמטה. כל הקרשים תואמים זה לזה מלמטה, שלא יפסיק עובי שפת שני האדנים ביניהם להרחיקן זו מזו, זהו שפרשתי, שיהיו צירי הידות חרוצים מצדיהן, שיהא רוחב הקרש בולט לצדיו חוץ ליד הקרש, לכסות את שפת האדן, וכן הקרש שאצלו, ונמצאו תואמים זה לזה, וקרש המקצוע שבסדר המערב, חרוץ לרחבו בעביו כנגד חרוץ של צד קרש הצפוני והדרומי, כדי שלא יפרידו האדנים ביניהם: ויחדו יהיו תמים. כמו תאומים: על ראשו. של קרש: אל הטבעת האחת. כל קרש וקרש היה חרוץ מלמעלה ברחבו שני חריצין בשני צדיו כמו עובי טבעת, ומכניסו בטבעת אחת, נמצא מתאים לקרש שאצלו. אבל אותן טבעות לא ידעתי אם קבועות הן אם מטולטלות. ובקרש שבמקצוע היה טבעת בעובי הקרש הדרומי והצפוני, וראש קרש המקצוע שבסדר מערב נכנס לתוכו, נמצאו שני הכתלים מחוברים⁷⁶⁷: כן יהיה לשניהם. לשני הקרשים שבמקצוע, לקרש שבסוף צפון ולקרש המערבי, וכן לשני המקצועות: (כה) והיו שמנה קרשים. הן האמורים למעלה (פסוקים כב-כג) תעשה ששה קרשים ושני קרשים תעשה למקצועות, נמצאו שמנה קרשים בסדר מערבי. כך שנויה במשנה מעשה סדר הקרשים במלאכת המשכן (פרק א). היה עושה את האדנים חלולים, וחרוץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן, והחרוץ חציו באמצע, ועשה לו שתי ידות כמין שני חמוקין (ולי נראה שהגרסא כמין שני חווקין) כמין שני שליבות סולם המובדלות זו מזו, ומשופות להכנס בחלל האדן כשליבה הנכנסת בנקב עמודי הסולם, והוא לשון משולבות, עשויות כמין שליבה, ומכניסן לתוך שני אדנים, שנאמר שְׁנֵי אֲדָנִים וכו' וּשְׁנֵי אֲדָנִים (פסוק יט), וחרוץ את הקרש מלמעלה אצבע מכאן ואצבע מכאן, ונותן לתוך טבעת אחת של זהב, כדי שלא יהיו נפרדין זה מזה, שנאמר וְיִהְיוּ תְאֻמָּם מִלְמַטָּה וגו' (פסוק כד), כך היא המשנה, והפירוש שלה הצעתי למעלה בסדר המקראות: (כו) בריחם. כתרגומו עֲבָרִין, ובלע"ז אשפרי"ש (קוועריגעל): חמשה לקרשי צלע המשכן. אלו ה', ג' הן, אלא שהבריה העליון והתחתון עשוי משתי חתיכות, זה מבריה עד חצי הכותל וזה מבריה עד חצי הכותל, זה נכנס בטבעת מצד זה וזה נכנס בטבעת מצד זה, עד שמגיעין זה לזה, נמצא שעליון ותחתון שנים שהן ארבע, אבל האמצעי ארכו כנגד כל הכותל, ומבריה מקצה הכותל ועד קצהו, שנאמר וְהַבְּרִיחַ הַתִּיכֵן וכו' מִבְּרַח מִן הַקֶּצֶה אֶל הַקֶּצֶה (פסוק כח), שהעליונים והתחתונים היו להן טבעות בקרשים להכנס לתוכן, שתי טבעות לכל קרש, משולשים בתוך עשר אמות של גובה הקרש, חלק אחד מן הטבעת העליונה ולמעלה, וחלק אחד מן התחתונה ולמטה, וכל חלק הוא רביע אורך הקרש, ושני חלקים בין טבעת לטבעת, כדי שיהיו כל הטבעות מכוונות זו כנגד זו, אבל לבריה התיכון אין טבעות, אלא הקרשים נקובין בעובים, והוא נכנס בהם דרך הנקבים שהם מכוונין זה מול זה, וזהו שנאמר בתוך הקרשים. הבריה העליונים והתחתונים שבצפון ובדרום, אורך כל אחת ט"ו אמה, והתיכון ארכו ל' אמה, וזהו מן הקצה אל הקצה, מן המזרח ועד המערב, וה' בריחים שבמערב אורך העליונים והתחתונים ו' אמות, והתיכון ארכו י"ב, כנגד רוחב ח' קרשים, כך היא מפורשת במלאכת המשכן (פרק א): (כט) בתים לבריחם. הטבעות שתעשה בהן יהיו בתים להכניס בהן הבריה⁷⁶⁸: וצפית את הבריהם זהב. לא שהיה הזהב מדובק על הבריהם, שאין עליהם שום צפוי, אלא בקרש היה קובע כמין ב' פיפיות של זהב כמין ב' סדקי קנה חלול, וקובען אצל הטבעות לכאן ולכאן, ארכן ממלא את רוחב הקרש מן הטבעת לכאן וממנה לכאן, והבריה נכנס לתוכו, וממנו לטבעת, ומן הטבעת לפה השני, נמצאו הבריהם מצופים זהב כשהן תחובין בקרשים, והבריהם הללו מבחוץ היו בולטות. הטבעות והפיפיות לא היו נראות

⁷⁶⁷ עי' שם: והבריהם שנים העליונים ושנים התחתונים, של רוח דרום, ארכו של כל אחד ואחד חמש עשרה אמה, נמצא השנים ארכן שלשים כנגד עשרים קרשים, והאמצעי ארכו שלשים אמה כנגד עשרים קרשים שמשקיע באמצע הקרשים מן המזרח למערב, שנאמר והבריה התיכון בתוך הקרשים מבריה מן הקצה אל הקצה (שמות כ"ו). כשם שהיה עושה לקרשים שבדרום כך היה עושה לקרשים שבצפון, אבל במערב אינו כן אלא ארכו של אחד מן העליונים והתחתונים שש אמות כנגד ארבעה קרשים והאמצעי שתיים עשרה כנגד שמונה קרשים. והקרשים והבריהם והעמודים והאדנים מקום עוביין של קרשים מצופין זהב, שנאמר ואת הקרשים תצפה זהב וגו'.

⁷⁶⁸ עי' שם: ואת טבעותיהם תעשה זהב בתים לבריחים וצפית את הבריהם זהב (שם) שאין ת"ל בתים לבריחים ומה ת"ל בתים לבריחים מקום שהבריה נכנס. וצפית את הבריהם זהב, כיצד היה עושה, היה מביא שתי פיפיות של זהב, ארכה של כל אחת ואחת אמה ומחצה ונותן בחללו של קרש מקום שנותנין את הבריהם.

בתוך המשכן, אלא כל הכותל חלק מבפנים⁷⁶⁹: (ל) והקמת את המשכן. לאחר שיגמור, הקימהו: הראית בהר. קודם לכן, שאני עתיד ללמדך ולהראותך סדר הקמתו: (לא) פרכת. לשון מחיצה הוא, ובלשון חכמים פרגוד, דבר המבדיל בין המלך ובין העם: תכלת וארגמן. כל מין ומין היה כפול, בכל חוט וחוט ו' חוטי: מעשה חשב. כבר פרשתי שזו היא אריגה של שני קירות, והציורין שמשני עבריה אינן דומין זה לזה: כרבים. ציורין של בריות יעשה בה. [ד' עמודים] (ד' עמודי שטים) תקועים בתוך ד' אדנים, ואונקליות קבועין בהן, עקומין למעלה להושיב עליהן כלונס שראש הפרוכת כרוך בה, והאונקליות הן הווין, שהרי כמין ווין הן עשויים, והפרוכת ארכה י' אמות לרחבו של משכן, ורחבה י' אמות כגבהן של קרשים, פרוסה בשליש של משכן, שיהא הימנה ולפנים עשר אמות, והימנה ולחוץ כ' אמה, נמצא בית קדשי הקדשים עשר על עשר, שנאמר ונתת את הפרכת תחת הקרסים, המחברים את שתי חוברות של יריעות המשכן, ורוחב החוברת כ' אמה, וכשפרשה על גג המשכן מן הפתח למערב, כלתה בשני שלישי המשכן, והחוברת השנית כסתה שלישו של משכן, והמותר תלוי לאחוריו לכסות את הקרשים⁷⁷⁰: (לה) ושמת את השלחן. שלחן בצפון, משוך מן הכותל הצפוני שתי אמות ומחצה, ומנורה בדרום, משוכה מן הכותל הדרומי שתי אמות ומחצה, ומזבח הזהב נתון כנגד אויר שבין שלחן למנורה, משוך קמעא כלפי המזרח, וכולם נתונים מן חצי המשכן ולפנים. כיצד, אורך המשכן מן הפתח לפרוכת עשרים אמה, המזבח והשלחן והמנורה משוכים מן הפתח לצד מערב עשר אמות⁷⁷¹: (לו) ועשית מסך וילון, הוא מסך כנגד הפתח, כמו שֶׁכֶּתַּבְּעָדוֹ (איוב א י), לשון מגן: מעשה רקם. הצורות עשויות בו מעשה מחט, כפרצוף של עבר זה כך פרצוף של עבר זה⁷⁷²: רוקם. שם האומן ולא שם האומנות, ותרגומו עוֹבֵד צִיִּיר, [ולא עובד ציור]. מדת המסך כמדת הפרוכת י' אמות על י' אמות: (א) ועשית את המזבח וגו'. ושלוש אמות קמתו. דברים ככתבן, דברי רבי יהודה, רבי יוסי אומר, נאמר כאן רבוע ונאמר בפנימי רבוע, מה להלן גבהו פי שנים כארכו, אף כאן גבהו פי שנים כארכו, ומה אני מקיים ושלוש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה⁷⁷³: (ב) ממנו תהיין קרנתיו. שלא יעשם לבדם ויחברם בו: וצפית

⁷⁶⁹ עי' בהערות הקודמות.

⁷⁷⁰ עי' ברייתא דמלאכת המשכן (פרק ד): היה אורך את הפרוכת עשר אמות על עשר אמות ועושה בה ארבעה תוברין ותולה אותה באונקלאות שעל גבי העמודים ופורסה בשלישית של משכן שיהא ממנו ולפנים עשר אמות וממנו ולחוץ עשרים אמה, שנאמר ונתת את הפרוכת תחת הקרסים (שמות כ"ו). - נמצא בית קדשי הקדשים עשר על עשר ושם היה הארון נתון וצנצנת המן וצלוחית של שמן המשחה ומקלו של אהרן ושקדיה ופרחיה, ושם היה אהרן נכנס ארבע פעמים ביום הכפורים. - מחוץ לפרוכת היו שלחן ומנורה מונחים, אלא שהשלחן בצפון ומנורה בדרום כנגדו, שנאמר ושמת את השלחן מחוץ לפרוכת ואת המנורה נוכח השלחן על צלע המשכן תימנה וגו'. וכשם שהיו מונחים באהל מועד כך היו מונחים בבית [עמוד 300] עולמים, אלא שאהל מועד ארכו שלשים אמה ורחבו עשר אמות ובית עולמים ארכו ששים אמה ורחבו עשרים אמה, הא למדת שאהל מועד רביע של בית עולמים. - וכשם שהיה אורך את הפרכת כך היה אורך את האפוד ואת החושן, אלא שבאלו היה חוט אחד יותר של זהב, שנאמר וירקעו את פחי הזהב וקצץ פתילים (שם / שמות / ל"ט ג). - כשם שהיה אורך את פרוכת המסך כך היה אורך את מסך הפתח, אלא שהפרוכת מעשה חושב, שנאמר ועשית לפתח האהל תכלת וארגמן וגו' מעשה חושב (שם / שמות / כ"ו), והמסך מעשה רוקם, שנאמר ועשית מסך כל מקום שנאמר מעשה חושב שני פרצופין, מעשה רוקם אינו אלא פרצוף אחד בלבד. - וקני המנורה היו מכוונים כנגד רחבו של שלחן, ומזבח הזהב היה נתון בתוך הבית וחולק את הבית מחציו לפנים, ומכוון היה כנגד הארון, שנאמר ונתתה אותו לפני הפרוכת אשר על ארון העדות לפני הכפורת וגו' (שם / שמות / ל' ו). - מן הקרשים שבדרום עד קני המנורה שתי אמות ומחצה, ומקני המנורה עד השלחן חמש אמות, ומן השלחן ועד הקרשים שבצפון שתי אמות ומחצה, הא למדת שרחבו עשר אמות. - מן הקרשים שבמערב עד הפרוכת עשר אמות, מן הפרוכת עד השלחן חמש אמות, מן השלחן עד מזבח הזהב חמש אמות, ממזבח הזהב עד העמודים שבמזרח עשר אמות, הא למדת שארכו שלשים אמה.

⁷⁷¹ עי' הערה הקודמת.

⁷⁷² עי' ירושלמי שקלים (פרק ח הלכה ב): כתוב אחד אומר מעשה רוקם, וכתוב א' אומר מעשה חושב. מעשה רוקם פרצוף אחד, מעשה חושב שני פרצופות. רבי יהודה ורבי נחמיה, חד אמר מעשה רוקם, ארי מכאן וארי מכאן, מעשה חושב, ארי מכאן וחלק מכאן. וחרנה אמר, מעשה רוקם, ארי מכאן וחלק מכאן. מעשה חושב, ארי מכאן ונשר מכאן.

⁷⁷³ עי' (זבחים נט ע"ב): תניא, ושלוש אמות קומתו, דברים ככתבן, דברי רבי יהודה. רבי יוסי אומר, נאמר כאן רבוע ונאמר להלן רבוע. מה להלן גובהו פי שנים כארכו, אף כאן פי שנים כארכו. אמר ליה

אתו נחשת. לכפר על עזות מצח, שנאמר ומצַחך נחֹשֶׁה⁷⁷⁴ (ישעיה מח ד): (ג)סירתיו. כמין יורות: לדשנו. להסיר דשנו לתוכה, והוא שתרגם אונקלוס לְמִסְפֵי קֶטְמִיָה, לספות הדשן לתוכם, כי יש מלות בלשון עברית מלה אחת מתחלפת בפתרון, לשמש בנין וסתירה כמו וְתִשְׂרֹשׁ שְׂרָשִׁיָה (תהלים פ י), אָוִיל מְשָׂרִישׁ (איוב ה ג), וחלופו, וּבְכָל תְּבוּאֹתַי תִּשְׂרֹשׁ (שם לא יב). וכמוהו וְזֶה הָאֲחֵרוֹן עֲצָמוֹ (ירמיה נ יז), שבר עצמיו. וכמוהו וַיִּסְקְלֵהוּ בְּאֲבָנִים (מלכים א' כא יג), וחלופו סִקְלוּ מֵאֲבָן (ישעיה סב י), הסירו אבניה, וכן וַיַּעֲזְקֵהוּ וַיִּסְקְלֵהוּ (שם ה ב). אף כאן לדשנו להסיר דשנו, ובלע"ז אדשצדר"יר (צו ענטאשען): ויעיו. כתרגומו, מגרפות שנוטל בהם הדשן, והן כמין כסוי קדרה של מתכת דק, ולו בית יד, ובלע"ז ויד"ל (שויפעל): ומזרקתיו. לקבל בהם דם הזבחים: ומזלגתיו. כמין אונקליות כפופים, ומכה בהם בבשר ונתחבים בו, ומהפך בהן על גחלי המערכה שיהא ממחר שריפתן, ובלע"ז קרוציני"ש (האקען), ובלשון חכמים צנוריות: ומחתתיו. בית קבול יש להם, ליטול בהן גחלים מן המזבח לשאתם על מזבח הפנימי לקטרת, ועל שם חתייתן קרויים מחתות, כמו לחתות אֵשׁ מִקְוֹד (ישעיה ל יד), לשון שאיבת אש ממקומה, וכן הַיְחַתָּה אֵשׁ אֵשׁ בְּחִיקוֹ (משלי ו כז): לכל כליו. כמו כל כליו: (ד)מכבר. לשון כברה שקורין קריבל"ש (זיעב), כמין לבוש עשוי לו למזבח, עשוי חורין חורין כמין רשת, ומקרא זה מסורס, וכה פתרונו, ועשית לו מכבר נחושת מעשה רשת: (ה)כרכב המזבח. טובב, כל דבר המקיף סביב בעגול קרוי כרכב, כמו ששינונו בהכל שוחטין (חולין כה ע"א), אלו הן גולמי כלי עץ, כל שעתיד לשוף ולכרכב, והוא כמו שעושין חריצין עגולין בקרשי דפני התיבות וספסלי העץ, אף למזבח עשה חריץ סביבו, והיה רחבו אמה בדפנו לנוי, והוא לסוף שלש (ס"א שש) אמות של גבהו, כדברי האומר גבהו פי שנים כארכו, הא מה אני מקיים ושלש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה, אבל סובב להלוך הכהנים, לא היה למזבח הנחשת, אלא על ראשו לפנים מקרנותיו, וכן שינונו בזבחים (סב), איזהו כרכוב, בין קרן לקרן, (והיה רוחב אמה) ולפנים מהן אמה של הלוך רגלי הכהנים, [ו]שתי אמות הללו קרויים כרכוב. ודקדקנו שם, והכתיב תחת כרכוב המזבח מלמטה, למדנו שהכרכוב בדפנו הוא ולבוש המכבר תחתיו, ותירץ המתרץ, תרי הוו, חד לנוי, וחד לכהנים דלא ישתרגו, זה שבדופן לנוי היה, ומתחתיו הלבשו המכבר, והגיע רחבו עד חצי המזבח, נמצא שהמכבר רחב אמה, והוא היה סימן לחצי גבהו, להבדיל בין דמים העליונים לדמים התחתונים, וכנגדו עשו למזבח בית עולמים, [דוגמת] [חגורת] חוט הסקרא באמצעו. וכבש שהיו עולין בו, אף על פי שלא פירשו בענין זה, כבר שמענו בפרשת מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לִי (לעיל כ כא), וְלֹא תַעֲלֶה בְּמַעֲלֹת (שם כג), לא תעשה לו מעלות בכבש שלו אלא כבש חלק, למדנו שהיה לו כבש. כך שינונו במכילתא. ומזבח אדמה הוא מזבח הנחשת, שהיו ממלאין חללו אדמה במקום חנייתן, והכבש היה בדרום המזבח, מובדל מן המזבח מלא חוט השערה, ורגליו מגיעין עד אמה סמוך לקלעי החצר שבדרום, כדברי האומר י' אמות קומתו. ולדברי האומר דברים ככתבן, ג' אמות קומתו, לא היה אורך הכבש אלא י' אמות, כך מצאתי במשנת מ"ט מדות, וזה שהיה מובדל מן המזבח מלא החוט, במסכת זבחים (סב ע"ב) למדוה מן המקרא: (ז)בטבעת. בארבע טבעות שנעשו למכבר: (ח)נבוב לחת. כתרגומו חֲלִיל לוחין, לוחות עצי שטים מכל צד והחלל באמצע, ולא יהא כולו עץ אחד, שיהא עביו ה' אמות על ה' אמות, כמין סדן: (ט)קלעים. עשוין כמין קלעי ספינה נקבים נקבים, מעשה קליעה ולא מעשה אורג, ותרגומו סִרְדִין כתרגומו של מכבר המתורגם סִרְדָא לפי שהן מנוקבין ככברה: לפאה האחת. כל הרוח קרוי פאה: (י)ועמדיו עשרים. חמש אמות בין עמוד לעמוד: ואדניהם. של העמודים נחשת, האדנים יושבים על הארץ, והעמודים תקועין לתוכן, היה עושה כמין קונדסין שקורין פלא"ש, ארכן ו' טפחים ורחבן ג', וטבעת נחשת קבועה בו באמצעו, וכורך שפת הקלע סביבו במיתרים כנגד כל עמוד ועמוד, ותולה הקונדס דרך טבעתו באונקליות שבעמוד העשוי כמין ו"ו, ראשו זקוף למעלה וראשו אחד תקוע בעמוד, כאותן שעושין להציב דלתות שקורין גונז"ש, ורחב הקלע תלוי מלמטה, והיא קומת מחיצות החצר⁷⁷⁵: ווי העמדים. הם האונקליות: וחשקיהם. מוקפין היו העמודים בחוטי

רבי יהודה, אך החצר מאה באמה וקומה חמש אמות, אפשר כהן עומד על גבי המזבח ועבודה בידו וכל העם רואין אותו מבחוץ, אמר לו ר' יוסי, והלא כבר נאמר ואת קלעי החצר ואת מסך שער החצר אשר על המשכן ועל המזבח, מה משכן י' אמות, אף מזבח י' אמות, ואומר, קלעים חמש עשרה אמה אל הכתף, ומה ת"ל ה' אמות? משפת מזבח ולמעלה. ומה ת"ל ושלש אמות קומתו, משפת סובב ולמעלה.

ע"י⁷⁷⁴ מדרש תנחומא (תרומה פרק יא): ולמה היה צפוי נחשת לכפר על מצח הנחשת שנא' (ישעיה מח) וגיד ברזל ערפך ומצחך נחושה.

ע"י⁷⁷⁵ ברייתא דמלאכת המשכן (פרק ה): כיצד היה מעמיד החצר היה נותן עשרים אדנים של נחשת בצפון ועשרים בדרום ועמוד בתוך כל אחד ואחד וטבעת קבועה באמצע היה נותן הקונטסין במיתרים ובעמודים והקונטסין ארכו של כל אחד (עשרה) [ששה] טפחים ורחבו שלשה ותולה את הטבעת בתוך האונקלי וכורך בה את הקלע כמין קלע זו של ספינה נמצא הקלע יוצא מן העמוד שתי

כסף סביב, ואיני יודע אם על פני כולן, אם בראשם, אם באמצעם, אך יודע אני שחשוק לשון חגורה, שכן מצינו בפילגש בגבעה, וְעָמוּ צֶמֶד חֲמוּרִים חֲבוּשִׁים (שופטים יט ז), תרגומו חשוקים: (יג) לפאת קדמה מזרחה. פני המזרח קרוי קדם, לשון פנים, אחר, לשון אחורים, לפיכך המזרח קרוי קדם שהוא פנים, ומערב קרוי אחר, כמו דתרגם אונקלוס הַיָּם הָאֲחֵרוֹן (דברים יא כד), ימא מערבא: חמשים אמה. אותן נ' אמה לא היו סתומים כולם בקלעים, לפי ששם הפתח, אלא ט"ו אמה קלעים לכתף הפתח מכאן, וכן לכתף השנית, נשאר רחב חלל הפתח בנתים כ' אמה, וזה שנאמר וְלִשְׁעַר הַחֲצֵר מִסָּךְ עֶשְׂרִים אָמָה (פסוק טז), וילון למסך כנגד הפתח, כ' אמה ארך כרוחב הפתח⁷⁷⁶: (יד) עמדיהם שלשה. חמש אמות בין עמוד לעמוד, בין עמוד שבראש הדרום העומד במקצוע דרומית מזרחית, עד עמוד שהוא מן הג' שבמזרח ה' אמות, וממנו לשני חמש אמות, ומן השני לשלישי חמש אמות, וכן לכתף השנית, וארבעה עמודים למסך, הרי י' עמודים למזרח כנגד י' למערב: (יז) כל עמודי החצר סביב וגו'. לפי שלא פירש ווין וחשוקים ואדני נחשת אלא לצפון ולדרום, אבל למזרח ולמערב לא נאמר ווין וחשוקים ואדני נחשת, לכך בא ולמד כאן: (יח) ארך החצר. הצפון והדרום שמן המזרח למערב מאה באמה: ורחב חמשים בחמשים. חצר שבמזרח היתה מרובעת חמשים על חמשים, שהמשכן ארכו שלשים ורחבו עשר, העמיד מזרח פתחו בשפת נ' החיצונים של אורך החצר, נמצא פלו בחמשים הפנימים, וכלה ארכו לסוף ל', נמצאו כ' אמה ריוח לאחוריו בין הקלעים שבמערב ליריעות של אחורי המשכן, ורחב המשכן עשר אמות באמצע רוחב החצר, נמצאו לו עשרים אמה ריוח לצפון ולדרום מן קלעי החצר ליריעות המשכן, וכן למערב, וחמשים על חמשים חצר לפניו⁷⁷⁷: וקמה חמש אמות. גובה מחיצות החצר, והוא רוחב הקלעים: ואדניהם נחשת. להביא אדני המסך, שלא תאמר לא נאמר אדני נחושת אלא לעמודי הקלעים, אבל אדני המסך של מין אחר היו. כך נראה בעיני שלכך חזר ושנאן: (יט) לכל כלי המשכן. שהיו צריכין להקמתו ולהורדתו, כגון מקבות לתקוע יתדות ועמודים: יתדת. כמין נגרי נחושת עשוין ליריעות האהל ולקלעי החצר, קשורים במיתרים סביב סביב בשפוליהן, כדי שלא תהא הרוח מגביהתן, ואיני יודע אם תחובין בארץ, או קשורין ותלוין וכובדן מכביד שפולי היריעות שלא ינועו ברוח. ואומר אני, ששמן מוכיח עליהם שהם תקועין בארץ, לכך נקראו יתדות, ומקרא זה מסייעני, אֵהָל בַּל יִצְעֵן בַּל יִסַּע יְתֻדָּתָיו לְנֶצַח (ישעיה לג כ): חסלת פרשת תרומה

אמות ומחצה (ו) מצד זה ושתי אמות ומחצה מצד זה וכן לעמוד השיני הא למדת שבין עמוד לעמוד חמש אמות היה מחבר את הקונטיסין במיתרים ובעמודים ומחברן לתוך יתדות של נחשת כשם שהיו יתדות למשכן כך היו יתדות לחצר שנ' לכל כלי המשכן וגו' (שם כז יט) אבל אין אתה יודע כמה מן הקלעים עד פתחו של חצר כשנא' את קלעי החצר וגו' (במדבר ד כו) מה מן המשכן ולמזבח עשר אמות כך מן הקלעים ועד פתחו של חצר עשר אמות אבל אין אתה יודע כמה פתחה של חצר שנ' ומסך שער החצר מעשה רקם וקומה ברחב (שמות לח יח) שאין ת"ל חמש אמות (שם) ומה ת"ל חמש אמות אלא ללמד שארכו עשרי' אמות ורחבו חמש אמות וכן לצפון מאה אמות שנ' וכן לפאת צפון (שם כז יא) למערב חמשי' אמה שנ' ולפאת ים קלעים חמשים אמה (שם כז יב) ולמזרח חמשים אמות שנ' ולפאת קדמה מזרחה חמשי' אמה (שם כז יג) צא מהן חמש עשרה אמות שנ' חמש עשרה אמה קלעים לכתף (שם כז יד) ואו' ולכתף השנית מזה ומזה לשער החצר וגו' (שם לח טו) ומן הקלעים שבדרום ועד האהל עשרים אמות והאהל עשר אמות ומן האהל ועד הקלעים שבצפון עשרים אמות הא למדת שרחבה חמשים אמה מן הקלעים שבמזרח עד האהל חמשים והאהל שלשים (ואחת) [אמה] ומן האהל ועד הקלעים שבמערב עשרים אמה הא למדת שארכה מאה אמה שנ' אורך החצר מאה באמה (שם כז יח) ר' יוסה או' שאין ת"ל חמשים בחמשים (שם) אלא ללמד שארכה מאה אמה ורחבה חמשים כפתחו של (היכל) [אהל] כך פתחו של אולם כפתח החצר כך פתחו של היכל.

⁷⁷⁶ עי' הערה הקודמת.

⁷⁷⁷ עי' עירובין (כג ע"ב): תניא רבי יהודה אומר דבר מועט יש על שבעים אמה ושירים ולא נתנו חכמים בו שיעור וכמה שיעור סאתים כחצר המשכן. מנא הני מילי, אמר רב יהודה דאמר קרא ארך החצר מאה באמה, ורחב חמשים בחמשים. אמרה תורה, טול חמשים וסבב חמשים. פשטיה דקרא במאי כתיב, אמר אביי העמד משכן על שפת חמשים כדי שיהא חמשים אמה לפניו ועשרים אמה לכל רוח ורוח.

(כ) ואתה תצוה. זך. בלי שמרים, כמו ששינינו במנחות (פו ע"א), מגרגרו בראש הזית וכי⁷⁷⁸: כתית. הזיתים היה כותש במכתשת ואינו טוחנון בריחים, כדי שלא יהו בו שמרים, ואחר שהוציא טפה ראשונה, מכניסין לריחים וטוחנון, והשמן השני פסול למנורה וכשר למנחות, שנאמר כתית למאור, ולא כתית למנחות⁷⁷⁹: להעלת נר תמיד. מדליק עד שתהא שלהבת עולה מאליה⁷⁸⁰: תמיד. כל לילה ולילה קרוי תמיד, כמו שאתה אומר עלת תמיד (במדבר כח ו), ואינה אלא מיום ליום. וכן במנחת חביתין נאמר תמיד (ויקרא ו יג), ואינה אלא מחציתה בבקר ומחציתה בערב, אבל תמיד האמור בלחם הפנים, משבת לשבת הוא: (כא) מערב עד בוקר. תן לה מדתה שתהא דולקת מערב ועד בוקר, ושיערו חכמים חצי לוג לילי טבת הארוכין, וכן לכל הלילות, ואם יותר אין בכך כלום⁷⁸¹: (א) ואתה הקרב אליך. לאחר שתגמור מלאכת המשכן: (ג) לקדשו לכהנו לי. לקדשו להכניסו בכהונה על ידי הבגדים, שיהא כהן לי, ולשון כהונה שירות הוא, שנטריא"ה בלע"ז (הייליגקייט): (ד) חשן. תכשיט כנגד הלב: ואפוד. לא שמעתי (שהוא לבוש) ולא מצאתי בברייתא פירוש תבניתו, ולבי אומר לי שהוא חגור לו מאחוריו, רחבו כרוחב גב איש, כמין סינר שקורין פורצי"נט שחוגרות השרות כשרוכבות על הסוסים, כך מעשהו מלמטה, שנאמר וְדוּד חָגוּר אֶפֶד בְּד (שמואל ב' ו יד), למדנו שהאפוד חגורה היא. ואי אפשר לומר שאין בו אלא חגורה לבדה, שהרי נאמר וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֶפֶד (ויקרא ח ז) ואחר כך וַיַּחְגֵּר אֹתוֹ בַּחֹשֶׁב הָאֶפֶד (שם), ותרגם אונקלוס בְּהֶמְיָן אֶפֶדָא, למדנו שהחשב הוא החגור, והאפוד שם תכשיט לבדו. ואי אפשר לומר שעל שם שתי הכתפות שבו הוא קרוי אפוד, שהרי נאמר שְׁתֵּי כְתָפוֹת הָאֶפֶד (פסוק כז), למדנו שהאפוד שם לבד, והכתפות שם לבד, והחשב שם לבד. לכך אני אומר שעל שם הסינר של מטה קרוי אפוד, על שם שאופדו ומקשטו בו, כמו שנאמר וַיִּאֶפֶד לוֹ בּוֹ (ויקרא ח ז), והחשב הוא חגור שלמעלה הימנו, והכתפות קבועות בו. ועוד אומר לי לבי, שיש ראייה שהוא מין לבוש, שתרגם יונתן (שמואל ב' ו יד) ודוד חגור אפוד בד, פְּרָדוּט דְבוּץ, ותרגם כמו כן מעילין, פְּרָדוּטִין, במעשה תמר אחות אבשלום, כִּי כָן תִּלְבָּשׁוּן בְּנוֹת הַמֶּלֶךְ הַבְּתוּלֹת מְעִילִים (שמואל ב' יג יח): ומעיל. הוא כמין חלוק, וכן הכתונת, אלא שהכתונת סמוך לבשרו, ומעיל קרוי חלוק העליון: תשבץ. עשוין משבצות לנוי, והמשבצות הם כמין גומות העשויות בתכשיטי זהב למושב קביעת אבנים טובות ומרגליות, כמו שנאמר באבני האפוד מִשְׁבְּצוֹת זָהָב (פסוק יא), ובלע"ז קוראין אותו קשטונ"ש (קאסטען): מצנפת. כמין כיפת כובע שקורין קופי"א, שהרי במקום אחר קורא להם מגבעות, ומתרגמינן כּוּבְעִין: ואבנט. היא חגורה על הכתונת, והאפוד חגורה על המעיל, כמו שמצינו בסדר לבישתן (ויקרא ח ז) וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הַכֶּתֶת וַיַּחְגֵּר אֹתוֹ בְּאֶבְנֵי וַיִּלְבַּשׁ אֹתוֹ אֶת הָמְעִיל וַיִּתֵּן עָלָיו אֶת הָאֶפֶד: בגדי קדש. מתרומה המקודשת לשמי יעשו אותם: (ה) והם יקחו. אותם חכמי לב שיעשו הבגדים, יקבלו מן המתנדבים את הזהב ואת התכלת, לעשות מהן את הבגדים: (ו) ועשו את האפוד. אם באתי לפרש מעשה האפוד והחשן על סדר המקראות, הרי פירושן פרקים פרקים וישגה הקורא בצרופן, לכך אני כותב מעשיהם כמות שהוא, למען ירוץ הקורא בו, ואחר כך אפרש על סדר המקראות. האפוד עשוי כמין סינר של נשים רוכבות סוסים, וחוגר אותו מאחוריו כנגד לבו למטה מאציליו, רחבו כמדת רוחב גבו של אדם ויותר, ומגיע עד עקביו, והחשב מחובר בראשו על פני רחבו מעשה אורג, ומאריך לכאן ולכאן כדי להקיף ולחגור בו, והכתפות מחוברות בחשב, אחת לימין ואחת לשמאל [מרוחקות זו מזו שיעור הבדלת כתפיים], מאחורי הכהן לשני קצות רחבו של סינר, וכשזוקפן עומדות לו על שני כתפיו, והן כמין שתי

⁷⁷⁸ ע"י מנחות (פו ע"א): שלשה זיתים הן, ובהן שלשה שלשה שמנים. הזית הראשון, מגרגרו בראש הזית וכותש ונותן לתוך הסל, ר' יהודה אומר, סביבות הסל, זה ראשון. [חזר] וטוען בקורה, ר' יהודה אומר, באבנים, זה שני. חזר וטחן וטען, זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות. השני, מגרגרו בראש הגג וכותש ונותן לתוך הסל, רבי יהודה אומר, סביבות הסל, זה ראשון. טוען בקורה, ורבי יהודה אומר, באבנים, זה שני. חזר וטחן וטען, זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות. שלישי, עוטנו בבית הבד עד שילקה ומעלהו ומנגבו בראש הגג, כותש ונותן לתוך הסל, רבי יהודה אומר, סביבות הסל, זה ראשון. טוען בקורה, רבי יהודה אומר: באבנים, זה שני. חזר וטחן וטען, זה שלישי. הראשון למנורה והשאר למנחות.

⁷⁷⁹ ע"י שם: שבשני והשני שבשלישי שוין השלישי שבשלישי אין למטה הימנו. אף כל המנחות היו בדין שיטענו שמן זית זך מה מנורה שאינה לאכילה טעונה שמן זית זך מנחות שהן לאכילה אינו דין שיטענו שמן זית זך ת"ל זך כתית למאור ואין זך כתית למנחות.

⁷⁸⁰ ע"י שבת (כא ע"א): תני רמי בר חמא פתילות ושמינים שאמרו חכמים אין מדליקין בהן בשבת אין מדליקין בהן במקדש משום שנאמר להעלות נר תמיד הוא תני לה והוא אמר לה, כדי שתהא שלהבת עולה מאליה ולא שתהא עולה על ידי דבר אחר.

⁷⁸¹ ע"י מנחות (פט ע"א): מערב עד בקר, תן לה מדתה שתהא דולקת והולכת מערב עד בקר. דבר אחר מערב עד בקר אין לך עבודה שכשרה מערב ועד בקר אלא זו בלבד ושערו חכמים שלשה ומחצה למנורה חצי לוג לכל נר ונר מאורתא ועד צפרא.

רצועות עשויות ממין האפוד, ארוכות כדי שיעור לזקפן אצל צוארו מכאן ומכאן, ונקפלות לפניו למטה מכתפיו מעט, ואבני ההם קבועות בהם, אחת על כתף ימין ואחת על כתף שמאל, והמשבצות נתונות בראשיהם לפני כתפיו, ושתי עבותות הזהב תחובות בשתי טבעות שבחשן בשני קצות רחבו העליון, אחת לימין ואחת לשמאל, ושני ראשי השרשרות תקועים במשבצות לימין, וכן שני ראשי השרשרות השמאלית תקועין במשבצות שבכתף שמאל, נמצא החשן תלוי במשבצות האפוד על לבו מלפניו, ועוד שתי טבעות בשני קצות החשן בתחתיתו, וכנגדם שתי טבעות בשתי כתפות האפוד מלמטה, בראשו התחתון המחובר בחשב, טבעות החשן אל מול טבעות האפוד שוכבים זה על זה, ומרכסן בפתיל תכלת תחוב בטבעות האפוד והחשן, שיהא תחתית החשן דבוק לחשב האפוד, ולא יהא נד ונבדל, הולך וחוזר: זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר. חמשה מינים הללו שזורין בכל חוט וחוט. היו מרדדין את הזהב כמין טסים דקין, וקוצצין פתילים מהם, וטווין אותן חוט של זהב עם ששה חוטין של תכלת, וחוט של זהב עם ששה חוטין של ארגמן, וכן בתולעת שני, וכן בשש, שכל המינין חוטן כפול ששה וחוט של זהב עם כל אחד ואחד, ואחר כך שוזר את כולם כאחד, נמצא חוטן כפול כ"ח, וכן מפורש במס' יומא (עב ע"א), ולמד מן המקרא הזה וַיִּרְקְעוּ אֶת פְּחֵי הַזָּהָב וַקָּצְצוּ פְתִילִם לַעֲשׂוֹת (לקמן לט ג) (את פתילי הזהב) בתוך התכלת ובתוך הארגמן וגו', למדנו שחוט של זהב שזור עם כל מין ומין⁷⁸²: מעשה חשב. כבר פרשתי (לעיל כו א) שהוא אריגת שתי קירות שאין צורת שני עבריהם דומות זו לזו: (ז) שתי כתפת וגו'. הסינר מלמטה, וחשב האפוד היא החגורה, וצמודה לו מלמעלה דוגמת סינר הנשים, ומגבו של כהן היו מחוברות בחשב שתי חתיכות כמין שתי רצועות רחבות, אחת כנגד כל כתף וכתף, וזוקפן על שתי כתפותיו עד שנקפלות לפניו כנגד החזה, ועל ידי חבורן לטבעות החשן נאחזין מלפניו כנגד לבו שאין נופלת, כמו שמפורש בענין, והיו זקופות והולכות כנגד כתפיו, ושתי אבני שהם קבועות בהן, אחת בכל אחת: אל שני קצותיו. אל רחבו של אפוד, שלא היה רחבו אלא כנגד גבו של כהן, וגבהו עד כנגד האצילים שקורין קודי"ש, שנאמר לא יִחְגְרוּ בַיָּזַע (יחזקאל מד יח), אין חוגרין במקום זיעה, לא למעלה מאציליהם ולא למטה ממתניהם, אלא כנגד אציליהם⁷⁸³: וחבר. האפוד עם אותן שתי כתפות האפוד יחבר אותם במחט למטה בחשב, ולא יארגם עמו, אלא אורגם לבדם ואחר כך מחברם: (ח) וחשב אפדתו. וחגור שעל ידו, הוא מאפדו ומתקנהו לכהן ומקשטו: אשר עליו. למעלה בשפת הסינר היא החגורה: כמעשהו. כאריגת הסינר מעשה חושב ומחמשת מינין, כך אריגת החשב מעשה חושב ומחמשת המינים: ממנו יהיה. עמו יהיה ארוג, ולא יארגנו לבד ויחברנו: (י) וכתולדתם. כסדר שנוולדו, ראובן שמעון לוי יהודה דן ונפתלי, על האחת, ועל השניה, גד אשר יששכר זבולן יוסף ובנימין מלא, שכן הוא כתוב במקום תולדותו, כ"ה אותיות בכל אחת ואחת⁷⁸⁴: (יא) מעשה חרש אבן. מעשה אומן של אבנים. חרש זה, דבוק הוא לתיבה שלאחריו, ולפיכך הוא נקוד פתח בסופו, וכן חֲרָשׁ יַעֲצִים נָטָה קו (ישעיה מד יג), חרש של עצים. וכן חֲרָשׁ בְּרָזַל מַעֲצָד (שם יב), כל אלה דבוקים ופתוחים: פתוחי חתם. כתר גומו פְּתַב מִפְּרֶשׁ כְּגֹלֶף דְּעִזְקָא, חרוצות האותיות בתוכן, כמו שחורצין חותמי טבעות שהם לחתום אגרות, כתב ניכר ומפורש: על שמת. כמו בשמות: מסבת משבצות. מוקפות האבנים במשבצות זהב, שעושה מושב האבן בזהב כמין גומא למדת האבן, ומשקעה במשבצות, נמצאת המשבצת סובבת את האבן סביב, ומחבר המשבצות בכתפות האפוד: (יב) לזכרון. שיהא רואה הקב"ה את השבטים כתובים לפניו, ויזכור צדקתם: (יג) ועשית משבצת. מיעוט משבצות שתיים, ולא פירש לך עתה בפרשה זו אלא מקצת צרכן, ובפרשת החשן גומר לך פירושו: (יד) שרשרת זהב. שלשלאות: מגבלות. לסוף גבול החשן תעשה אותם: מעשה עבת. מעשה קליעת חוטין, ולא מעשה נקבים וכפלים כאותן שעושין לבורות, אלא כאותן שעושין לְעִרְדֵּסְקָאוֹת שקורין אינשינשייר"ש (רוכפאס): ונתתה את שרשרת. של עבותות העשויות מעשה עבות על משבצות הללו. ולא זה הוא מקום צוואת עשייתן של שרשרות ולא צוואת קביעותן, ואין תעשה האמור כאן לשון צווי, ואין ונתתה האמור כאן לשון צווי,

⁷⁸² ז"ל: חושן ואפוד עשרים ושמונה מנא לן, דכתיב ועשית חשן משפט מעשה חשב כמעשה אפד תעשנו זהב תכלת וארגמן ותולעת שני ושש משזר, ארבעה דשיתא שיתא עשרין וארבעה, זהב ארבעה הא עשרין ותמניא. ואימא זהב נמי ששה, אמר רב אחא בר יעקב, אמר קרא וקצץ פתילים, פתיל פתילים הרי כאן ארבעה. רב אשי אמר, אמר קרא לעשות בתוך התכלת ובתוך הארגמן. היכי נעביד, נעביד ארבעה דתרי תרי, הוו להו תמניא, נעביד תרי דתרי תרי ונתתה חד, ועשית שיהיו כל עשיותיו שוות.

⁷⁸³ עי' זבחים (יח ע"ב): מאי לא יחגרו ביזע, אמר אבבי לא יחגרו במקום שמזיעין, כדתניא, כשהם חוגרין, אין חוגרין לא למטה ממתניהן ולא למעלה מאציליהן, אלא כנגד אצילי ידיהן.

⁷⁸⁴ עי' סוטה (לו ע"א): חמשים אותיות היו עשרים וחמש על אבן זו ועשרים וחמש על אבן זו. ועי' שם (ע"ב): הני חמשים אותיות, חמשים נכי חדא הויין, א"ר יצחק, יוסף הוסיפו לו אות אחת, שנאמר עדות ביהוסף שמו בצאתו על ארץ מצרים. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק, כתולדותם בעינן, אלא, כל התורה כולה בנימן כתיב, והכא בנימין שלם, כדכתיב ואביו קרא לו בנימין.

אלא לשון עתיד, כי בפרשת החשן חוזר ומצוה על עשייתן ועל קביעותן, ולא נכתב כאן אלא להודיען מקצת צורך המשבצות שצוה לעשות עם האפוד, וכתב לך זאת, לומר לך המשבצות הללו יוזקקו לך, לכשתעשה שרשרות מגבלות על החשן, תתנם על המשבצות הללו: (טו) חשן משפט. שמכפר על קלקול הדין⁷⁸⁵. דבר אחר משפט, שמברר דבריו והבטחתו אמת, דרישנמ"ט בלע"ז (אוזפיהרען), שהמשפט משמש ג' לשונות, דברי טענות בעלי הדין, וגמר הדין, ועונש הדין, אם עונש מיתה אם עונש מכות אם עונש ממון, וזה משמש לשון בירור דברים, שמפרש ומברר דבריו: כמעשה אפד. מעשה חושב ומחמשת מינין: (טז) זרת ארכו וזרת רחבו. כפול, ומוטל לו לפניו כנגד לבו, שנאמר וְהָיוּ עַל לֵב אֶהָרָן (פסוק ל), תלוי בכתפות האפוד הבאות מאחוריו על כתפיו, ונקפלות ויורדות לפניו מעט, והחשן תלוי בהן בשרשרות וטבעות, כמו שמפורש בענין: (יז) ומלאת בו. על שם שהאבנים ממלאות גומות המשבצות המתוקנות להן, קורא אותן בלשון מלואים: (כ) משבצים זהב. יהיו הטורים במלואותם, מוקפים משבצות זהב בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון במלואותם, כשיעור מלוי עביין של אבנים יהיה עומק המשבצות, לא פחות ולא יותר: (כא) איש על שמו. כסדר תולדותם סדר האבנים, אודם לראובן, פטדה לשמעון, וכן כלם⁷⁸⁶: (כב) על החשן. בשביל החשן, לקבעם בטבעותיו, כמו שמפורש למטה בענין: שרשת. לשון שרשי אילן, המאחזין לאילן להאחז ולהתקע בארץ, אף אלו יהיו מאחזין לחשן, שבהם יהיה תלוי באפוד, והן שתי שרשרות האמורות למעלה (פסוק יד) בענין המשבצות, ואף שרשרות פתר מנחם בן סרוק לשון שרשים, ואמר שהרי"ש יתירה, כמו מ"ם שבשלשום, ומ"ם שבריקם, ואיני רואה את דבריו, אלא שרשרת בלשון עברית כשלשלת בלשון משנה: גבלת. הוא מגבלות האמור למעלה (פסוק יד), שתתקעם בטבעות שיהיו בגבול החשן, וכל גבול לשון קצה, אשומי"ל בלע"ז (זוים): מעשה עבת. מעשה קליעה: (כג) על החשן. לצורך החושן, כדי לקבעם בו. ולא יתכן לומר שתהא תחלת עשייתן עליו, שאם כן מה הוא שחוזר ואומר ונתת את שתי הטבעות, והלא כבר נתונים בו, היה לו לכתוב בתחלת המקרא, ועשית על קצות החשן שתי טבעות זהב, ואף בשרשרת צריך אתה לפתור כן: על שני קצות החשן. לשתי פאות שכנגד הצואר לימנית ולשמאלית הבאים מול כתפות האפוד: (כד) ונתתה את שתי עבתת הזהב. הן הן שרשרות גבלות הכתובות למעלה (פסוק כב), ולא פירש מקום קבוען בחשן, עכשיו מפרש לך שיהא תוחב אותן בטבעות, ותדע לך שהן הן הראשונות, שהרי בפרשת אלה פקודי לא הוכפלו: (כה) ואת שתי קצות. של שתי העבותות, ב' ראשיהם של כל אחת ואחת: תתן על שתי המשבצות. הן הן הכתובות למעלה בין פרשת החשן ופרשת האפוד, ולא פירש את צרכן ואת מקומן, עכשיו מפרש שיתקע בהן ראשי העבותות התחובות בטבעות [בראשי] החשן לימין ולשמאל אצל הצואר, שני ראשי שרשרות הימנית תוקע במשבצות של ימין, וכן בשל שמאל שני ראשי השרשרת השמאלית: ונתתה. המשבצות: על כתפות האפד. אחת בזו ואחת בזו, נמצאו כתפות האפוד מחזיקין את החשן שלא יפול ובהן הוא תלוי, ועדיין שפת החשן התחתונה הולכת ובאה, ונוקשת על כריסו ואינה דבוקה לו יפה, לכך הוצרך עוד ב' טבעות לתחתיתו, כמו שמפרש והולך: אל מול פניו. של אפוד, שלא יתן המשבצות בעבר הכתפות שכלפי המעיל, אלא בעבר

⁷⁸⁵ ועי' זבחים (פח ע"ב): חושן מכפר על הדינין. שנא' ועשית חושן משפט. ועי' ויקרא רבה (פרשה י פיסקא ו): חושן מכפר על מטי דינין הכמא דתימר (שם כח) ונתת אל חשן המשפט.

⁷⁸⁶ עי' במדבר רבה (פרשה ב פיסקא ז): סימנין היו לכל נשיא ונשיא מפה וצבע על כל מפה ומפה כצבע של אבנים טובות שהיו על לבו של אהרן, מהם למדה המלכות להיות עושיין מפה וצבע לכל מפה ומפה כל שבט ושבט נשיא שלו צבע מפה שלו דומה לצבע של אבנו ראובן אבנו אודם ומפה שלו צבוע אדום ומצוייר עליו דודאים, שמעון פטדה ומפה שלו צבוע ירוק ומצוייר עליו שכם לוי ברקת ומפה שלו צבוע שליש לבן ושליש שחור ושליש אדום ומצוייר עליו אורים ותומים, יהודה נפך וצבע מפה שלו דמותו כמין שמים ומצוייר עליו אריה, יששכר ספיר ומפה שלו צבוע שחור דומה לכחול ומצוייר עליו שמש וירח על שם (דברי הימים א יב) ומבני יששכר יודעי בינה לעתים זבולן יהלם וצבע מפה שלו לבנה ומצוייר עליו ספינה על שם זבולן לחוף ימים ישכון, דן לשם וצבע מפה שלו דומה לספיר ומצוייר עליו נחש על שם יהי דן נחש גד שבו וצבע מפה שלו לא לבן ולא שחור אלא מעורב שחור ולבן ומצוייר עליו מחנה על שם (בראשית מט) גד גדוד יגודנו, נפתלי אחלמה וצבע מפה שלו דומה ליין צלול שאין אדמתו עזה ומצוייר עליו אילה על שם נפתלי אילה שלוחה, אשר תרשיש וצבע מפה שלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בו הנשים ומצוייר עליו אילן זית על שם מאשר שמנה לחמו, יוסף שוהם וצבע מפה שלו שחור עד מאד ומצוייר לשני נשיאים אפרים ומנשה מצרים על שם שהיו תולדותם במצרים ועל מפה של אפרים היה מצוייר שור על שם בכור שורו זה יהושע שהיה משבט אפרים ועל מפה שבט מנשה היה מצוייר ראם על שם (דברים לג) וקרני ראם קרניו על שם גדעון בן יואש שהיה משבט מנשה, בנימין ישפה וצבע מפה שלו דומה לכל הצבעים ל"ב הצבעים ומצוייר עליו זאב על שם בנימין זאב יטרף לכך נאמר באותות שסימנין היו להם לכל נשיא ונשיא.

העליון שכלפי החוץ, והוא קרוי מול פניו של אפוד, כי אותו עבר שאינו נראה אינו קרוי פנים: (כו) על שני קצות החשן. הן שתי פאותיו התחתונות לימין ולשמאל: על שפתו אשר אל עבר האפוד ביתה. הרי לך שני סימנין, האחד שיתנם בשני קצות של תחתיתו, שהוא כנגד האפוד, שעליונו אינו כנגד האפוד, שהרי סמוך לצואר הוא, והאפוד נתון על מתניו, ועוד נתן סימן, שלא יקבעם בעבר החושן שכלפי החוץ, אלא בעבר שכלפי פנים, שנאמר ביתה, ואותו העבר הוא לצד האפוד, שחשב האפוד חוגרו הכהן, ונקפל הסינר לפני הכהן על מתניו, וקצת כריסו מכאן ומכאן עד כנגד קצות החשן, וקצותיו שוכבין עליו: (כז) על שתי כתפות האפוד מלמטה. שהמשבצות נתונות בראשי כתפות האפוד העליונים, הבאים על כתפיו כנגד גרונו ונקפלות ויורדות לפניו, והטבעות צוה ליתן בראשן השני שהוא מחובר לאפוד, והוא שנאמר לעומת מחברתו, סמוך למקום חבורן באפוד למעלה מן החגורה מעט, שהמחברת לעומת החגורה, ואלו נתונים מעט בגובה זקיפת הכתפות, הוא שנאמר ממעל לחשב האפוד, והן כנגד סוף החשן, ונותן פתיל תכלת באותן הטבעות ובטבעות החשן, ורוכסן באותו פתיל לימין ולשמאל, שלא יהא תחתית החשן הולך לפניו וחוזר לאחור ונוקש על כריסו, ונמצא מיושב על המעיל יפה: ממול פניו. בעבר החיצון: (כח) וירכסו. לשון חבור, וכן מִרְכְּסֵי אִישׁ (תהלים לא כא), חבורי חברי רשעים. וכן וְהִרְכְּסִים לְבִקְעָה (ישעיה מ ד), הרים הסמוכים זה לזה, שאי אפשר לירד לגיא שביניהם אלא בקושי גדול, שמתוך סמיכתן הגיא זקופה ועמוקה, יהיו לבקעת מישור ונוחה לילך: להיות על חשב האפוד. להיות החשן דבוק אל חשב האפוד: ולא יזח. לשון ניתוק, ולשון ערבי הוא כדברי דונש בן לברט: (לא) את האורים ואת התמים. הוא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן, שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו.⁷⁸⁷ ובמקדש שני היה החשן, שאי אפשר לכהן גדול להיות מחוסר בגדים, אבל אותו השם לא היה בתוכו, ועל שם אותו הכתב הוא קרוי משפט, שנאמר וְשָׂאֵל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוֹרִים (במדבר כז כא): את משפט בני ישראל. דבר שהם נשפטים ונוכחים על ידו אם לעשות דבר או לא לעשות. ולפי מדרש אגדה, שהחשן מכפר על מעוותי הדין נקרא משפט, על שם סליחת המשפט: (לא) את מעיל האפוד. שאפוד ניתן עליו לחגורה: כליל תכלת. כולו תכלת, שאין מין אחר מעורב בו.⁷⁸⁸ (לב) והיה פי ראשו. פי המעיל שבגבהו, הוא פתיחת בית הצואר: בתוכו. כתרנומו כְּפִיל לְגִיָּה, כפול לתוכו, להיות לו לשפה כפילתו, והיה מעשה אורג ולא במחט: כפי תחרא. למדנו שהשריונים שלהם כפול לתוכן: לא יקרע. כדי שלא יקרע, והקורעו עובר בלאו, שזה ממנין לאוין שבתורה, וכן וְלֹא יִזַּח הַחֲשׂוֹן (פסוק כח), וכן לֹא יִסְרוּ מִמֶּנּוּ (לעיל כה טו), הנאמר בבדי הארון.⁷⁸⁹ (לג) רמני. עגולים וחלולים היו, כמין רמונים העשויים כביצת תרנגולת: ופעמני זהב. זגין עם עִנְבָּלִין שבתוכם: בתוכם סביב. ביניהם סביב, בין שני רמונים פעמון אחד, דבוק ותלוי בשולי המעיל: (לד) פעמון זהב ורמון וגו'. פעמון זהב ורמון אצלו: (לה) ולא ימות. מכלל לאו אתה שומע הן, אם יהיו לו לא יתחייב מיתה, הא אם יכנס מחוסר אחד מן הבגדים הללו, חייב מיתה בידי שמים.⁷⁹⁰ (לו) ציץ. כמין טס של זהב היה, רוחב ב' אצבעות, מקיף על המצח מאוזן לאוזן.⁷⁹¹ (לז) על פתיל תכלת. ובמקום אחר הוא אומר, וַיִּתְּנוּ עָלָיו פֶּתִיל תְּכֵלֶת (לקמן לט לא), ועוד, כתיב כאן והיה על המצנפת, ולמטה הוא אומר והיה על מצח אהרן, ובשחיטת קדשים שנינו (זבחים יט ע"א), שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפלין, למדנו שהמצנפת למעלה בגובה הראש, ואינה עמוקה להכנס בה כל הראש עד המצח, והציץ מלמטה, והפתילים היו בנקבים, ותלויין בו בשני ראשים ובאמצעו, ששה בג' מקומות הללו, פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו, וקושר ראשי הפתילים מאחורי העורף שלשתן, ונמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקדק, ופתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים, והולך על פני רוחב הראש מלמעלה, נמצא עשוי כמין כובע, ועל פתיל האמצעי הוא אומר

⁷⁸⁷ עי' יומא (עג ע"ב): אורים ותומים, אורים שמאירין את דבריהן, תומים שמשלימין את דבריהן.

⁷⁸⁸ עי' זבחים (פח ע"ב): תנו רבנן, מעיל כולו של תכלת היה, שנאמר ויעש את מעיל האפוד כליל

תכלת.

⁷⁸⁹ עי' יומא (עב ע"א): אמר רחבא אמר רב יהודה, המקרע בגדי כהונה לוקה. שנאמר לא יקרע. מתקיף לה רב אחא בר יעקב, ודילמא הכי קאמר רחמנא, נעביד ליה שפה כי היכי דלא ניקרע, מי כתיב שלא יקרע. אמר רבי אלעזר המזיח חושן מעל האפוד והמסיר בדי ארון לוקה, שנאמר לא יזח ולא יסרו. מתקיף לה רב אחא בר יעקב ודילמא כי קאמר רחמנא חדקינהו ועבדינהו שפיר כדי שלא יזח ולא יסרו.

⁷⁹⁰ עי' תוספתא סנהדרין (פרק יד ה"ז): זר וטבול יום ומחוסר כיפורים ומחוסר בגדים ושלא רחוק ידיים ורגלים ופרועי הראש ושתויי יין ששימשו כולן במיתה. ובמה היא מיתתו, בידי שמים.

⁷⁹¹ עי' שבת (סג ע"ב): תניא ציץ כמין טס של זהב ורוחב שתי אצבעות ומוקף מאוזן לאוזן וכתוב עליו בשתי שיטין יו"ד ה"א למעלה וקודש למ"ד למטה. ואמר רבי אליעזר ברבי יוסי, אני ראיתיו בעיר רומי וכתוב קדש לה'.

והיה על המצנפת, והיה נותן הציץ על ראשו כמין כובע על המצנפת, והפתיל האמצעי מחזיקו שאינו נופל, והטס תלוי כנגד מצחו, ונתקיימו כל המקראות, פתיל על הציץ, וציץ על הפתיל, ופתיל על המצנפת מלמעלה⁷⁹²: (לח)ונשא אהרן. לשון סליחה, ואף על פי כן אינו זז ממשמעו, אהרן נושא את המשא של עון, נמצא מסולק העון מן הקדשים: את עון הקדשים. לרצות על הדם ועל החלב שקרבו בטומאה, כמו ששינונו (פסחים טז ע"ב⁷⁹³), אי זה עון הוא נושא, אם עון פגול הרי כבר נאמר לא ירצה (ויקרא יט ז), ואם עון נותר הרי נאמר לא יחשב (שם ז יח), ואין לומר שיכפר על עון הכהן שהקריב טמא, שהרי עון הקדשים נאמר, ולא עון המקריבים, הא אינו מרצה אלא להכשיר הקרבן: והיה על מצחו תמיד. אי אפשר לומר שיהא על מצחו תמיד, שהרי אינו עליו אלא בשעת העבודה, אלא תמיד לרצות להם, אפילו אינו על מצחו, שלא היה כהן גדול עובד באותה שעה, ולדברי האומר (יומא ז ע"ב) עודה על מצחו מכפר ומרצה, ואם לאו אינו מרצה, נדרש על מצחו תמיד, מלמד שממשמש בו בעודו על מצחו, שלא יסיח דעתו ממנו⁷⁹⁴: (לט)ושבצת. עשה אותם משבצות משבצות, וכולם של שש: (מ)ולבני אהרן תעשה כתנת. ארבעה בגדים הללו ולא יותר, כתונת, ואבנט, ומגבעות היא מצנפת, ומכנסים הכתובים למטה בפרשה (פסוק מב): (מא)והלבשת אותם את אהרן. אותם האמורין באהרן, חשן, ואפוד, ומעיל, וכתונת תשבץ, מצנפת, ואבנט, וציץ, ומכנסים, הכתובים למטה בכולם: ואת בניו אתו. אותם הכתובים בהם: ומשחת אתם. את אהרן ואת בניו בשמן המשחה: ומלאת את ידם. כל מלוי ידים לשון חנוך, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה [הוא מלוי], ובלשון לע"ז, כשממנין אדם על פקודת דבר, נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גוואנ"טו, (האנדשוה) ועל ידו הוא מחזיקו בדבר, וקורין לאותו מסירה וויר"סטי, והוא מלוי ידים: (מב)ועשה להם. לאהרן ולבניו: מכנסי בד. הרי ח' בגדים לכהן גדול וארבעה לכהן הדיוט: (מג)והיו על אהרן. כל הבגדים האלה, על אהרן הראויין לו: ועל בניו. האמורין בהם: בבאם אל אהל מועד. להיכל וכן למשכן: ומתו. הא למדת, שהמשמש מחוסר בגדים, במיתה: חקת עולם לו. כל מקום שנאמר חקת עולם, הוא גזירה מיד ולדורות לעכב בו: (א)לקח. כמו קח, ושתי גזרות הן, אחת של קיחה ואחת של לקיחה, ולהן פתרון אחד: פר אחד. לכפר על מעשה העגל שהוא פר (תנחומא תצוה פרק י'): (ב)ולחם מצות וחלת מצת ורקיקי מצות. הרי אלו ג' מינין, רבוכה, וחלות, ורקיקין. לחם מצות היא הקרויה למטה בענין חלת לחם שמן, על שם שנותן שמן ברבוכה כנגד החלות והרקיקין, וכל המינין באים עשר עשר חלות: בלולת בשמן. כשהן קמת, יוצק בהן שמן ובוללן⁷⁹⁵: משחים בשמן. אחר אפייתן מושחן כמין כ"ף יונית שהיא עשויה כנו"ן שלנו⁷⁹⁶: (ג)והקרבת אתם. אל חצר המשכן ביום הקמתו: (ד)ורחצת. זו טבילת כל הגוף: (ה)ואפדת. קשט ותקן החגורה והסינר סביבותיו: (ו)נזר הקדש. זה הציץ: על המצנפת. כמו שפירשתי למעלה (כח לז), על ידי הפתיל האמצעי ושני פתילין שבראשו הקשורין שלשתן מאחורי העורף, הוא נותנו על המצנפת כמין כובע: (ז)ומשחת אתו. אף משיחה זו כמין כ"ף יונית, נותן שמן על ראשו, ובין ריסי עיניו, ומחברן באצבעו⁷⁹⁷: (ט)והיתה להם. מלוי ידים זה לכהונת עולם: ומלאת. על ידי הדברים האלה: יד אהרן ויד בניו. במילוי ופקודת הכהונה: (יא)פתח אהל מועד. בחצר המשכן שלפני

⁷⁹² עי' חולין (קלח ע"א): תניא: כיפה של צמר היתה מונחת בראש כהן גדול, ועליה ציץ נתון, לקיים מה שנאמר ושמת אותו על פתיל תכלת.

⁷⁹³ עי' פסחים (טז ע"ב): ונשא אהרן את עון הקדשים וכי איזה עון הוא נושא, אם עון פיגול, הרי כבר נאמר לא ירצה אם עון נותר הרי כבר נאמר לא יחשב הא אינו נושא אלא עון טומאה שהותרה מכללה בציבור. מאי, לאו טומאת דם, אמר רב פפא, לא, טומאת קמצים.

⁷⁹⁴ עי' יומא (ז ע"ב): רבי יהודה סבר על מצח ונשא, ורבי שמעון סבר תמיד לרצון לפני ה'. מאי תמיד, אילימא תמיד, על מצחו מי משכחת לה, מי לא בעי מיעל לבית הכסא, ומי לא בעי מינס. אלא תמיד מרצה הוא. ולרבי יהודה נמי הא כתיב תמיד, ההוא תמיד שלא יסיח דעתו ממנו, כדרבה בר רב הונא דאמר רבה בר רב הונא, חייב אדם לממשמש בתפיליו בכל שעה ושעה קל וחומר מציץ. ומה ציץ שאין בו אלא אזכרה אחת אמרה תורה על מצחו תמיד שלא יסיח דעתו ממנו, תפילין שיש בהן אזכרות הרבה על אחת כמה וכמה.

⁷⁹⁵ עי' מנחות (עה ע"א): רבי אומר חלות בוללן שנאמר חלות בלולת בשמן. כיצד עושה, נותן שמן בכלי קודם לעשייתה, ונותנה ולשה ואופה ופותתה ונותן עליה שמן, ובוללה וחוזר ונותן עליה שמן וקומץ.

⁷⁹⁶ עי' שם (עד ע"ב): משיחה כיצד מושחן כמין כי והשאר נאכלין לכהנים.

⁷⁹⁷ עי' הוריות (יב ע"א): ת"ר, כיצד מושחין את המלכים, כמין נזר. ואת הכהנים כמין כי. מאי כמין כי, אמר רב מנשיא בר גדא, כמין כף יוני. תני חדא, בתחלה מוצקין שמן על ראשו, ואח"כ נותנין לו שמן בין ריסי עיניו, ותניא אחרית, בתחלה נותנין לו שמן בין ריסי עיניו, ואח"כ מוצקים לו שמן על ראשו. תנאי היא, איכא דאמרי משיחה עדיפא, ואיכא דאמרי יציקה עדיפא.

הפתח: (יב) על קרנת. למעלה, בקרנות ממש: ואת כל הדם. שירי הדם: אל יסוד המזבח. כמין בליטת בית קבול עשוי לו סביב סביב לאחר שעלה אמה מן הארץ⁷⁹⁸: (יג) החלב המכסה את הקרב. הוא הקרום שעל הכרס שקורין טיל"א: ואת היתרת. הוא טרפשא דכבדא שקורין איבר"ש (ראטהפלייש): על הכבד. אף מן הכבד יטול עמה⁷⁹⁹: (יד) תשרף באש. לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו: (טז) וזרקת. בכלי, אוחז במזרק וזורק כנגד הקרן, כדי שיראה לכאן ולכאן, ואין קרבן טעון מתנה באצבע אלא חטאת בלבד, אבל שאר זבחים אינן טעונין קרן ולא אצבע, שמתן דמם מחצי המזבח ולמטה, ואינו עולה בכבש, אלא עומד בארץ וזורק⁸⁰⁰: סביב. כך מפורש בשחיטת קדשים (זבחים נב ע"ב), שאין סביב אלא ב' מתנות שהן ארבע, האחת בקרן זוית זו, והאחת בקרן שכנגדה באלכסון, וכל מתנה נראית בשני צדי הקרן אילך ואילך, נמצא הדם נתון בד' רוחות סביב, לכך קרוי סביב⁸⁰¹: (יז) על נתחיו. עם נתחיו, מוסף על שאר הנתחים: (יח) ריח ניחוח. נחת רוח לפני, שאמרתי ונעשה רצוני⁸⁰²: אשה. לשון אש, והיא הקטרת איברים שעל האש: (כ) תנוך. הוא הסחוס, גדר האמצעי שבתוך האוזן, שקורין טנדרו"ס⁸⁰³: בהן ידם. הגודל, ובפרק האמצעי⁸⁰⁴: (כב) החלב. זה חלב הדקים או הקיבה⁸⁰⁵: והאליה. מן הכליות ולמטה, כמו שמפורש בויקרא (ג ט) שנאמר לעמת העצה וסירנה, מקום שהכליות יועצות, ובאמורי הפר לא נאמר אליה, שאין אליה קריבה אלא בכבש וכבשה ואיל, אבל שור ועז אין טעונים אליה⁸⁰⁶: ואת שוק הימין. לא מצינו הקטרה בשוק הימין עם האמורים, אלא זו בלבד: כי איל מלאים הוא. שלמים לשון

⁷⁹⁸ עי' מידות (פרק ג משנה א): המזבח היה שלשים ושתים על שלשים ושתים עלה אמה וכנס אמה זה היסוד.

⁷⁹⁹ עי' ספרא ויקרא (דיבורא דנדבה פרשתא יד): ואת היותרת על הכבד דבר שקול שיטול מן הכבד על היותרת ומן היותרת על הכבד וכשהוא אומר ואת היותרת על הכבד ומן החטאת והקטיר המזבחה שיטול מן הכבד על היותרת.

⁸⁰⁰ עי' זבחים (נב ע"ב): חטאות הצבור והיחיד. אלו הן חטאות הצבור, שעירי ראשי חדשים ושל מועדות, שחיטתן בצפון, וקיבול דמן בכלי שרת בצפון, ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות. כיצד, עלה בכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית, מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית. היכי עביד, רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר ונתן אמה אילך ואמה אילך, וחד אמר מחטא ויורד כנגד חודו של קרן. אליבא דרבי אלעזר בר"ש דאמר, היא עצמה אינה נעשית אלא בגופה של קרן דכולי עלמא לא פליגי. כי פליגי אליבא דרבי, מר סבר אמה אילך ואמה אילך כנגד קרן הוא, ומר סבר כנגד חודה אין, טפי לא. מיתבי: חטאת הציבור והיחיד כיצד מתן דמן? היה עולה לכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית, וטובל באצבעו הימנית המיומנת שבימין מן הדם שבמזרק, וחומר בגודלו מלמעלה ובאצבעו קטנה מלמטה, ומחטא ויורד כנגד חודה של קרן עד שמכלה כל הדם שבאצבע, וכן כל קרן וקרן, הכי קאמר, מצוה בחודה, אי עבד אמה אילך ואמה אילך לית לן בה.

⁸⁰¹ ז"ל: מתני'. וכו' ודמן טעון ארבע מתנות על ארבע קרנות. כיצד, עלה בכבש ופנה לסובב ובא לו לקרן דרומית מזרחית, מזרחית צפונית, צפונית מערבית, מערבית דרומית. וכו'. גמ'. היכי עביד, רבי יוחנן ורבי אלעזר, חד אמר ונתן אמה אילך ואמה אילך, וחד אמר מחטא ויורד כנגד חודו של קרן. אליבא דרבי אלעזר בר"ש דאמר היא עצמה אינה נעשית אלא בגופה של קרן, דכולי עלמא לא פליגי, כי פליגי - אליבא דרבי, מר סבר אמה אילך ואמה אילך כנגד קרן הוא, ומר סבר כנגד חודה אין, טפי לא. ועי' שם דף נג ע"ב: ודמה טעון שתי מתנות, היכי עביד, אמר רב נותן וחוזר ונותן. ושמואל אמר מתנה אחת כמין גמא נותן. כתנאי יכול יזרקנו זריקה אחת ת"ל סביב אי סביב יכול יקיפנו כחוט ת"ל וזרקו הא כיצד כמין גמא וכו'.

⁸⁰² עי' ספרי שלח (פיסקא א): תקריב ריח ניחוח לה'. נחת רוח לפני שאמרתי ונעשה רצוני.

⁸⁰³ עי' ספרא צו (מכילתא דמילואים): ויקרב את בני אהרן ויתן משה מן הדם על תנוך אזנם הימנית זה גדר האמצעית.

⁸⁰⁴ עי' ספרא צו (מכילתא דמילואים): ועל בהן ידו הימנית זו פרק האמצעי.

⁸⁰⁵ עי' חולין מט ע"א: תניא, את כל החלב אשר על הקרב וגו' להביא חלב שעל גבי הדקין, דברי רבי ישמעאל. ר' עקיבא אומר, להביא חלב שעל גבי הקבה.

⁸⁰⁶ עי' ספרא ויקרא (דבורא דחובה פרשה ג פרק ד): מה שלמים טעונים הפרש אליה אף זה יטעון הפרש אליה ת"ל משור זבח, לשלמי שור הקשתיו, לא הקשתיו לשלמי כבש. ועי' מדרש השכם: אליה אף על גב דלענין הקרבה חלב היא מותרת באכילה (חולין קי"ז) מ"ט לפי שנאמר כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו (ויקרא ז' כ"ג) למה נאמר, אם להוציא את החיה, מאשר יקריבו ממנה קרבן לה' יצאת, אלא אמר לך הכתוב כל חלב ששור וכשב ועז אסור, יצאת אליה שאינה שוה כשור ועז להקרבה, שכך אמרו חכמים לימד על העז שאינה טעונה אליה, ומתוך שאינה טעונה אליה לקרבן מותרת לאכילה, אליה של כבש מותרת שאינה שוה כשור ועז.

שלמות, שמושלים בכל. מגיד הכתוב שהמלוואים שלמים, שמשמים שלום למזבח, ולעובד העבודה, ולבעלים⁸⁰⁷ לכך אני מצריכו החזה, להיות לו לעובד העבודה למנה, וזהו משה ששימש במלוואים, והשאר אכלו אהרן ובניו, שהם בעלים, כמפורש בענין⁸⁰⁸: (נג) וככר לחם. מן החלות: וחלת לחם שמן. ממין הרבוכה⁸⁰⁹: ורקיק. מן הרקיקין אחד, מעשרה שבכל מין ומין. ולא מצינו תרומת לחם הבא עם זבח נקטרת, אלא זו בלבד, שתרומת לחמי תודה ואיל נזיר נתונה לכהנים עם חזה ושוק, ומזה לא היה למשה למנה, אלא חזה בלבד: (כד) על כפי אהרן וגו' והנפת. שניהם עסוקין בתנופה, הבעלים והכהן, הא כיצד, כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף⁸¹⁰, ובזה היו אהרן ובניו בעלים ומשה כהן: תנופה. מוליך ומביא למי שארבע רוחות העולם שלו, ותנופה מעכבת ומבטלת פורעניות ורוחות רעות. תרומה, מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו, ומעכבת טללים רעים⁸¹¹: (כה) על העלה. על האיל הראשון שהעלית עולה: לריח ניחוח. לנחת רוח למי שאמר ונעשה רצונו⁸¹²: אשה. לאש נתן: לה'. לשמו של מקום: (כו) תנופה. לשון הולכה והבאה, וינטל"ר בלע"ז (שווינגען)⁸¹³: (כז) וקדשת את חזה התנופה ואת שוק התרומה וגו'. קדשם לדורות, להיות נוהגת תרומתם והנפתם כחזה ושוק של שלמים, אבל לא להקטרה, אלא והיה לאהרן ולבניו לאכול: הורם. לשון מעלה ומוריד: (כח) לחק עולם מאת בני ישראל. שהשלמים לבעלים, ואת החזה ואת השוק יתנו לכהן: כי תרומה הוא. החזה ושוק הזה: (כט) לבניו אחריו. למי שבא בגדולה אחריו⁸¹⁴: למשחה. להתגדל בהם, שיש משיחה שהיא לשון שררה, כמו לך נתתים למשחה (במדבר יח ח), אל תגעו במשיח⁸¹⁴ (תהלים קה טו): ולמלא בם את ידם. על ידי הבגדים הוא מתלבש בכהונה גדולה: (ל) שבעת ימים. רצופין: ילבשם הכהן. אשר יקום מבניו תחתיו לכהונה גדולה, כשימנוהו להיות כהן גדול: אשר יבא אל אהל מועד. אותו כהן המוכן להכנס לפני ולפנים ביום הכפורים, וזהו כהן גדול, שאין עבודת יום הכפורים כשרה אלא בו: תחתיו מבניו. מלמד, שאם יש לו לכהן גדול בן ממלא את מקומו, ימנוהו כהן גדול תחתיו: הכהן תחתיו מבניו. מכאן ראינו, כל לשון כהן, לשון פועל עובד ממש, לפיכך ניגון תביר נמשך לפניו: (לא) במקום קדש. בחצר אהל מועד, שהשלמים הללו קדשי קדשים היו: (לב) פתח אהל מועד. כל החצר קרוי כן: (לג) ואכלו אתם. אהרן ובניו, לפי שהם בעליהם: אשר כפר בהם. (להם) כל זרות ותיעוב: למלא את

⁸⁰⁷ עי' ספרא ויקרא (דיבורא דנדבה פרק טז): שלמים שהכל שלום בהן הדם והאימורין למזבח החזה ושוק לכהנים העור והבשר לבעלין.

⁸⁰⁸ עי' ספרא צו (מכילתא דמילואים): איל המילואים שמושלים על הכל מלמד שהמילואים שלמים לאהרן ולבניו.

⁸⁰⁹ עי' מנחות (עח ע"א): מתני'. המילואים היו באין כמצה שבתודה, חלות ורקיקין ורביכה וכו' גמ'. מנא ה"מ, אמר רב חסדא אמר רב חמא בר גוריא, דאמר קרא, ומסל המצות אשר לפני ה' לקח חלת מצה אחת וחלת לחם שמן אחת ורקיק אחד, בשלמא חלות חלות, רקיק רקיק. שמן מאי נינהו, לאו רבוכה, מתקיף לה רב אויא, אימא אנתא דמשחא, אלא כדרש רב נחמן בר רב חסדא משמיה דרבי טבלא, זה קרבן אהרן ובניו אשר יקריבו לה' ביום המשח אותו, וכי מה למדנו לבניו ביום המשחו, אלא מקיש חינוכו להמשחו, מה המשחו רבוכה, אף חינוכו רבוכה.

⁸¹⁰ עי' ילקוט שמעוני ח"א (רמז תקטז): שלמים הנאכלין לבעלים אמר הכתוב יהא דמן ואימוריהן למזבח לכך נאמר ויקח את החלב ואת האליה החזה ושוק הימין היתה תרומתן למזבח, ויתן את הכל על כפי אהרן ועל כפי בניו וכי כל הקרבנות כולן ניתנין לידי בעלים אלא ללמדך היאך משקין את הסוטות ומטהרין את היולדות ומטהרין את המצורעין, וינף אותם תנופה לפני ה' הוא הדין ללמדך תנופת הקרבנות.

ועי' שם (רמז תקח): דבר אל בני ישראל המקריב אין לי אלא בני ישראל גרים ועבדים משוחררים מנין תלמוד לומר המקריב, או אינו אומר המקריב אלא זהו כהן המקריב, כשהוא אומר ידיו תביאנה הרי בעלים אמורים הא כיצד כהן מניח ידו תחת יד הבעלים ומניף.

⁸¹¹ עי' סוכה (לז ע"ב): שתי הלחם ושני כבשי עצרת כיצד הוא עושה, מניח שתי הלחם על גבי שני הכבשין, ומניח ידו תחתיהן ומניף ומוליך ומביא מעלה ומוריד, שנאמר אשר הונף ואשר הורם. אמר רבי יוחנן, מוליך ומביא, למי שהארבע רוחות שלו. מעלה ומוריד, למי שהשמים והארץ שלו. במערבא מתנו הכי, אמר רבי חמא בר עוקבא אמר רבי יוסי ברבי חנינא, מוליך ומביא, כדי לעצור רוחות רעות, מעלה ומוריד, כדי לעצור טללים רעים. אמר רבי יוסי בר אבין, ואיתימא רבי יוסי בר זבילא, זאת אומרת שירי מצוה מעכבין את הפורענות. שהרי תנופה שירי מצוה היא, ועוצרת רוחות וטללים רעים.

⁸¹² עי' לעיל הערה 802.

⁸¹³ עי' יומא (עב ע"ב): ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו למי שבא בגדולה אחריו.

⁸¹⁴ עי' סוטה (טו ע"א): למשחה - לגדולה, כדרך שהמלכים אוכלין. ועי' ספרי קרח (פיסקא ב): אין משיחה אלא גדולה, שנאמר (ויקרא ז) זאת משחת אהרן ומשחת בניו.

ידם. באיל ולחם הללו: לקדש אתם. שעל ידי המלואים הללו נתמלאו ידיהם ונתקדשו לכהונה: כי קדש הם. קדשי קדשים, ומכאן למדנו אזהרה לזר האוכל קדשי קדשים, שנתן המקרא טעם לדבר משום דקדש הם⁸¹⁵: (לה)ועשית לאהרן ולבניו ככה. שנה הכתוב וכפל לעכב, שאם חסר דבר אחד מכל האמור בענין, לא נתמלאו ידיהם להיות כהנים, ועבודתם פסולה⁸¹⁶: אתכה. כמו אותך: שבעת ימים תמלא וגו'. בענין הזה ובקרבנות הללו בכל יום: (לו)על הכפרים. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוב, ולפי שנאמר שבעת ימים תמלא ידם, אין לי אלא דבר הבא בשבילם, כגון האילים והלחם, אבל הבא בשביל המזבח, כגון פר שהוא לחטוי המזבח, לא שמענו, לכך הוצרך מקרא זה. ומדרש תורת כהנים אומר, כפרת המזבח הוצרך, שמא התנדב איש דבר גזול במלאכת המשכן והמזבח⁸¹⁷: וחטאת. ויתדפי, לשון מתנת דמים הנתונים באצבע קרוי חטוי: ומשחת אתו. בשמן המשחה, וכל המשיחות כמין כ"ף יונת⁸¹⁸: (לז)והיה המזבח קדש. ומה היא קדושתו, כל הנוגע במזבח יקדש, אפילו קרבן פסול שעלה עליו, קדשו המזבח להכשירו שלא ירד, מתוך שנאמר כל הנוגע במזבח יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי, כגון דבר שלא היה פסולו בקדש, כגון הרובע והנרבע, ומוקצה, ונעבד, והטריפה, וכיוצא בהן, תלמוד לומר וזה אשר תעשה, הסמוך אחריו, מה עולה ראויה אף כל ראוי⁸¹⁹, שנראה לו כבר ונפסל משבא לעזרה, כגון הלן, והיוצא, והטמא, ושנשחט במחשבת חוץ לזמנו וחוץ למקומו, וכיוצא בהן⁸²⁰: (מ)ועשרן סלת. עשירית האיפה, מ"ג ביצים וחומש ביצה: בשמן כתית. לא לחובה נאמר כתית, אלא להכשיר, לפי שנאמר (לעיל כז כ) כתית למאור, ומשמע למאור ולא למנחות, יכול לפסלו למנחות, תלמוד לומר כאן כתית, ולא נאמר כתית למאור אלא למעט מנחות שאין צריך כתית, שאף הטחון ברחיים כשר בהן: רבע ההין. שלשה לוגין: ונסך. לספלים, כמו ששינו במסכת סוכה (מח ע"א), שני ספלים של כסף היו בראש המזבח, ומנוקבים כמין שני חוטמין דקים, נותן היין לתוכו, והוא מקלח ויוצא דרך החוטם, ונופל על גג המזבח, ומשם יורד לשיתין במזבח בית עולמים, ובמזבח הנחשת יורד מן המזבח לארץ: (מא)לריח ניחח. על המנחה נאמר, שמנחת נסכים כולה כליל, וסדר הקרבנות, האיברים בתחלה ואחר כך המנחה, שנאמר עלה ומנחה (ויקרא כג לז): (מב)תמיד. מיום אל יום, ולא יפסיק יום בנתיים: אשר אועד לכם. כשאקבע מועד לדבר אליך, שם אקבענו לבא. ויש מרבותינו למדים מכאן, שמעל מזבח הנחשת היה הקב"ה מדבר עם משה משהוקם המשכן, ויש אומרים מעל הכפורת, כמו שנאמר וְדַבַּרְתִּי אִתְּךָ מֵעַל הַכַּפֹּרֶת (לעיל כה כב). ואשר אועד לכם האמור כאן אינו אמור על המזבח, אלא על אהל מועד הנזכר במקרא: (מג)ונעדתי שמה. אתועד עמם בדבור, כמלך הקובע מקום מועד לדבר עם עבדיו שם: ונקדש. המשכן: בכבדי. שתשרה שכינתי בו. ומדרש אגדה, אל תקרי בכבודי אלא בכבודי, בכבודים שלי, כאן רמז לו מיתת בני אהרן ביום הקמתו, וזהו שאמר משה, הוא אֲשֶׁר דָּבַר ה' לְאִמֶּר בְּקִרְבֵי אֶקְדֹשׁ (ויקרא י ג), והיכן דָּבַר, ונקדש בכבודי: (מו)לשכני בתוכם. על מנת לשכון אני בתוכם: (א)מקטר קטרת. להעלות עליו קיטור עשן סמים: (ג)את גגו. זה היה לו גג, אבל מזבח העולה לא היה לו גג, אלא ממלאים חללו אדמה בכל חנייתם: זר זהב. סימן הוא לכתר כהונה: (ד)צלעתיו. כאן הוא לשון זיוות כתר גומו, לפי שנאמר על שני צדיו, על שתי זיוותיו שבשני צדיו: והיה. מעשה הטבעות האלה: לבתים לבדים. לכל בית תהיה הטבעת לבד: (ו)לפני הפרכת. שמא תאמר משוך מכנגד הארון לצפון או לדרום, תלמוד לומר לפני

⁸¹⁵ עי' מכות (יח ע"א): אמר רבא: זר שאכל מן העולה לפני זריקה חוץ לחומה, לרבי שמעון לוקה חמש. ולילקי נמי משום וזר לא יאכל כי קדש הם, הני מילי היכא דלכהנים חזי.

⁸¹⁶ עי' יומא (ה ע"א): מאי טעמא דמאן דאמר כל הכתוב בהן מעכב אמר רבי יצחק בר ביסנא אמר קרא ועשית לאהרן ולבניו ככה ככה עיכובא הוא.

⁸¹⁷ ז"ל ספרא צו (מכילתא דמילואים אות טו): וישחט ויקח משה את הדם ויקדשהו לכפר עליו כפרה זו איני יודע מהו מנין אתה אומר שלא היה כפרה זו אלא שאמר משה בשעה שצוה אדון העולם להתנדב בדבר המקדש דחקו ישראל איש איש והביאו שלא בטובתם, תהא כפרה זו שלא יתנדב אדם גזל למקדש, וכן הוא אומר כי אני ה' אוהב משפט שונא גזל בעולה.

⁸¹⁸ עי' מנחות (עד ע"ב): משיחה כיצד מושחן כמין כי.

⁸¹⁹ עי' סנהדרין (לד ע"ב): כל הנוגע במזבח יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי תלמוד לומר כבשים מה כבשים ראויין אף כל ראוי רבי עקיבא אומר עולה מה עולה ראויה אף כל ראוי.

⁸²⁰ עי' זבחים (פרק ט משניות ב-ג): ואלו אם עלו לא ירדו הלן והטמא והיוצא והנשחט חוץ לזמנו וחוץ למקומו ושקבלו פסולים וזרקו את דמו רבי יהודה אומר שנשחטה בלילה שנשפך את דמה ושיצא דמה חוץ לקלעים אם עלתה תרד רבי שמעון אומר לא תרד שהיה רבי שמעון אומר כל שפסולו בקדש הקדש מקבלו לא היה פסולו בקדש אין הקדש מקבלו. אלו לא היה פסולו בקדש הרובע והנרבע והמוקצה והנעבד והאתנן והמחיר והכלאים והטרפה והיוצא דופן ובעלי מומין רבי עקיבא מכשיר בבעלי מומין רבי חנניא סגן הכהנים אומר דוחה היה אבא את בעלי מומין מעל גבי המזבח.

הכפרת, מכוון כנגד הארון מבחוץ: (ז) בהיטיבו. לשון נקוי הבזיכין של המנורה מדשן הפתילות שנשרפו בלילה, והיה מטיבן בכל בקר ובקר: הנרת. לוצי"ש בלע"ז (לאמפען), וכן כל נרות האמורות במנורה, חוץ ממקום שנאמר שם העלאה, שהוא לשון הדלקה: (ח) ובהעלת. כשידליקם להעלות להבתן: יקטירנה. בכל יום, פרס מקטיר שחרית, ופרס מקטיר בין הערבים: (ט) לא תעלו עליו. על מזבח זה: קטרת זרה. שום קטורת של נדבה, כולן זרות לו חוץ מזו: ועלה ומנחה. ולא עולה ומנחה. עולה של בהמה ועוף, ומנחה היא של מין לחם: (י) וכפר אהרן. מתן דמים: אחת בשנה. ביום הכפורים, הוא שנאמר באחרי מות וַיֵּצֵא אֶל הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר לִפְנֵי ה' וַכָּפֹר עָלָיו (ויקרא טז יח): חטאת הכפרים. הם פר ושעיר של יום הכפורים, המכפרים על טומאת מקדש וקדשיו: קדש קדשים. המזבח מקודש לדברים הללו בלבד, ולא לעבודה אחרת: חסלת פרשת תצוה

(יב) כי תשא. לשון קבלה כתרוממו, כשתחפוץ לקבל סכום מנינם לדעת כמה הם, אל תמנם לגלגולת, אלא יתנו כל אחד מחצית השקל, ותמנה את השקלים ותדע מנינם: ולא יהיה בהם נגף. שהמנין שולט בו עין הרע, וְהִדְבָּר בא עליהם, כמו שמצינו בימי דוד⁸²¹: (יג) זה יתנו. הראה לו כמין מטבע של אש ומשקלה מחצית השקל, ואמר לו כזה יתנו⁸²²: העבר על הפקדים. דרך המונין מעבירין את הנמנין זה אחר זה, וכן לשון פל אֲשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשֶּׁבֶט (ויקרא כז לב), וכן תַּעֲבֹרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מוֹנֶה (ירמיה לג יג): מחצית השקל בשקל הקדש. במשקל השקל שקצבתי לך לשקול בו שקלי הקדש, כגון שקלים האמורין בפרשת ערכין ושדה אחוזה: עשרים גרה השקל. עכשיו פירש לך כמה הוא: גרה. לשון מעה, וכן בשמואל (א' ב לו) יָבוֹא לְהִשְׁתַּחֲוֹת לוֹ לְאַגֹּרֶת כֶּסֶף וְכָפֹר לָחֶם: עשרים גרה השקל. שהשקל השלם ד' זוזים, והזוז מתחלתו חמש מעות, אלא באו והוסיפו עליו שתות, והעלוהו לשש מעה כסף, ומחצית השקל הזה שאמרתי לך, יתנו תרומה לה': (יד) מבן עשרים שנה ומעלה. למדך כאן, שאין פחות מבן עשרים יוצא לצבא, ונמנה בכלל אנשים: (טו) ולכפר על נפשתיכם. שלא תנגפו על ידי המנין. דבר אחר לכפר על נפשותיכם, לפי שרמז להם כאן ג' תרומות, שנכתב כאן תרומת ה' ג' פעמים, אחת תרומת אדנים, שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן, ונתנו כל אחד ואחד מחצית השקל, ועלה למאת הככר, שנאמר וְכֶסֶף פְּקוּדֵי הָעֵדָה מֵאֵת כֶּכֶר (לקמן לח כה), ומהם נעשו האדנים שנאמר וַיְהִי מֵאֵת כֶּכֶר הַכֶּסֶף וגו' (שם כז). והשנית אף היא על ידי מנין, שמנאן משהוקם המשכן, הוא המנין האמור בתחלת חומש הפקודים, בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי בַשָּׁנָה הַשְּׁנִי (במדבר א א), ונתנו כל אחד מחצית השקל, והן לקנות מהן קרבנות צבור של כל שנה ושנה, והשוו בהם עניים ועשירים, ועל אותה תרומה נאמר לכפר על נפשותיכם, שהקרבנות לכפרה הם באים. והשלישית היא תרומת המשכן, כמו שנאמר כָּל מִרְיָם תְּרוּמַת כֶּסֶף וְנַחֲשֶׁת (לקמן לה כד), ולא היתה יד כלם שוה בה, אלא איש איש מה שנדבו לבו⁸²³: (טז) ונתת אתו על עבדת אהל מועד. למדת, שנצטוו למנותם בתחלת נדבת המשכן אחר מעשה העגל, מפני שנכנס בהם מגפה, כמו שנאמר וַיִּגַּף ה' אֶת הָעָם (לקמן לב לה), משל לצאן החביבה על בעליה שנפל בה דבר, ומשפסק, אמר לו לרועה בבקשה ממך, מנה את צאני ודע כמה נותרו בהם, להודיע שהיא חביבה עליו. ואי אפשר לומר שהמנין הזה הוא האמור בחומש הפקודים, שהרי נאמר בו בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הַשְּׁנִי (במדבר א א), והמשכן הוקם באחד לחודש הראשון, שנאמר בַּיּוֹם הַחֹדֶשׁ הָרִאשׁוֹן בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ תָּקִים וגו' (לקמן מ ב), ומהמנין הזה נעשו האדנים משקלים שלו, שנאמר וַיְהִי מֵאֵת כֶּכֶר הַכֶּסֶף לְצִקֵּת וגו' (שם לח כז), הא למדת, ששתיים היו, אחת בתחלת נדבתן אחר יום הכפורים בשנה ראשונה, ואחת בשנה שנייה באייר משהוקם המשכן. ואם תאמר, וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוים, ו' מאות אלף וג' אלפים וה' מאות ונ', שהרי בכסף פקודי העדה נאמר כן, ובחומש הפקודים אף בו נאמר

⁸²¹ עי' תנחומא (כי תשא א): רבי מנחמה בשם רבי ביבי בשם רבי חייא בר אבא בשם רבי אלעזר בן יעקב, כתיב והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב) למה נמשלו כחול, לומר מה החול אתה עושה בו גומא בערב ובשחרית את מוצא אותה שכבר נתמלאת, כך כל אלפים שחסרו בימי דוד נתמלאו בימי שלמה בנו, שנאמר (מלכים א ד) יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרוב, רבי אליעזר בשם רבי יוסי בן זמרא אמר כל זמן שנמנו ישראל לצורך לא חסרו ושלא לצורך חסרו, ואימתי נמנו לצורך בימי משה ושלא לצורך בימי דוד, ונתנו איש כופר נפשו לה' בימי משה ולא יהיה בהם נגף בימי דוד.

ועי' ברכות (סב ע"ב): אם ה' הסיתך בי ירח מנחה, אמר רבי אלעזר, אמר ליה הקדוש ברוך הוא לדוד מסית קרית לי, הרי אני מכשילך בדבר שאפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותך, דכתיב כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם ונתנו איש כפר נפשו וגו'. מיד ויעמד שטן על ישראל, וכתיב ויסת את דוד בהם לאמר לך מנה את ישראל. וכיון דמנינהו לא שקל מינייהו כופר, דכתיב ויתן ה' דבר בישראל מהבקר ועד עת מועד.

⁸²² עי' ירושלמי שקלים (פרק א ה"ד): אמר רבי מאיר, כמין מטבע של אש הוציא הקדוש ברוך הוא מתחת כסא כבודו והראהו למשה, אמר לו זה יתנו, כזה יתנו.

⁸²³ עי' לעיל הערה 722.

כֹּן, וַיְהִי כֹל הַפְּקָדִים שֵׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף וּשְׁלֹשֶׁת אֲלָפִים וְחֲמֵשׁ מֵאוֹת וְחֲמִשִּׁים (במדבר א מו), והלא בשתי שנים היו, ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני י"ט שנה שלא נמנו, ובשנייה נעשו בני כ'. תשובה לדבר, אצל שנות האנשים בשנה אחת נמנו, אבל למנין יציאת מצרים היו שתי שנים, לפי שליציאת מצרים מונין מניסן, כמו ששינינו במסכת ראש השנה (ב ע"ב), ונבנה המשכן בראשונה והוקם בשנייה, שנתחדשה שנה באחד בניסן, אבל שנות האנשים מנויין למנין שנות עולם המתחילין מתשרי, נמצאו שני המנינים בשנה אחת, המנין הראשון היה בתשרי לאחר יום הכפורים, שנתרצה המקום לישראל לסלוח להם ונצטוו על המשכן, והשני באחד באייר: על עבדת אהל מועד. הן אדנים שנעשו בו: (יח) כיוור. כמין דוד גדולה, ולה דדים המריקים בפייהם מים: וכנו. כתרגומו בְּסִיסִיָּה, מושב מתוקן לכיור: לרחצה. מוסב על הכיור: ובין המזבח. מזבח העולה, שכתוב בו שהוא לפני פתח משכן אהל מועד, והיה הכיור מְשׁוּךְ קמעה, ועומד כנגד אויר שבין המזבח והמשכן ואינו מפסיק כלל בנתיים, משום שנאמר וְאֵת מִזְבַּח הָעֹלָה שָׁם פָּתַח מִשְׁכַּן אֹהֶל מוֹעֵד (לקמן מ כט), כלומר מזבח לפני אהל מועד, ואין כיור לפני אהל מועד, הא כיצד, משוך קמעה כלפי הדרום, כך שנויה בזבחים (נט ע"א⁸²⁴): (יט) את ידיהם ואת רגליהם. בבת אחת היה מקדש ידיו ורגליו, וכך שנינו בזבחים (יט ע"ב), כיצד קדוש ידים ורגלים, מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית, וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית, ומקדש⁸²⁵: (כ) בבאם אל אהל מועד. להקטיר שחרית ובין הערבים קטרת, או להזות מדם פר כהן המשיח ושעירי עבודת אלילים: ולא ימתו. הא אם לא ירחצו ימותו, שבתורה נאמרו כללות, ומכלל לאו אתה שומע הן⁸²⁶: אל המזבח. החיצון, שאין כאן ביאת אהל מועד אלא בחצר: (כא) ולא ימותו. לחייב מיתה על המשמש במזבח ואינו רחוק ידים ורגלים, שממיתה הראשונה לא שמענו אלא על הנכנס להיכל⁸²⁷: (כג) בשמים ראש. חשובים: וקנמן בשם. לפי שהקנמן קליפת עץ הוא, יש שהוא טוב ויש בו ריח טוב וטעם, ויש שאינו אלא כעץ, לכך הוצרך לומר קנמן בשם, מן הטוב: מחציתו חמשים ומאתים. מחצית הבאתו תהא חמשים ומאתים, נמצא כלו חמש מאות, כמו שיעור מר דרור, אם כן למה נאמר בו חצאין, גזרת הכתוב היא להביאו לחצאין, להרבות בו ב' הכרעות, שאין שוקלין עין בעין, וכך שנויה בכריתות (ה ע"א)⁸²⁸: וקנה בשם. קנה של בשם, לפי שיש קנים שאינן של בשם, הוצרך לומר בשם: חמשים ומאתים. סך משקל כולו: (כד) וקדה. שם שורש עשב, ובלשון חכמים קציעה: הין. י"ב לוגין, ונחלקו בו חכמי ישראל, ר' מאיר אומר, בו שלקו את העקרין, אמר לו ר' יהודה, והלא לסוך את העקרין אינו סיפק, אלא שראום במים שלא יבלעו את השמן, ואחר כך הציף עליהם השמן, עד שקלט הריח וקפחו לשמן שעל העקרין⁸²⁹: (כה) רקח מרקחת. רוקח שם דבר הוא, והטעם מוכיח שהוא למעלה, והרי הוא כמו רקע, רגע, ואינו כמו רגע הים (ישעיה נא טו), וכמו רקע הארץ (שם מב ה),

⁸²⁴ ז"ל: מזבח בפתח אהל מועד ולא כיור בפתח אהל מועד היכן היה נותנו בין האולם ולמזבח משוך קמעה כלפי הדרום.

⁸²⁵ ז"ל: תנו רבנן כיצד מצות קידוש מניח ידו הימנית על גבי רגלו הימנית וידו השמאלית על גבי רגלו השמאלית ומקדש רבי יוסי ברבי יהודה אומר מניח שתי ידיו זו על גב זו ועל גבי שתי רגליו זו על גבי זו ומקדש.

⁸²⁶ ע"י סנהדרין (פג ע"ב): ושלא רחוק ידים ורגלים מנלן [דחייב מיתה], דכתיב בבאם אל אהל מועד ירחצו מים ולא ימותו.

⁸²⁷ תוספתא מנחות (פרק א ה"ב): אחד כהן גדול ואחד כהן הדיוט ששמשו שחרית שלא רחוק ידיהם ורגליהם הרי אלו חייבים מיתה שנ' בבואם אל אוהל מועד ירחצו מים ולא ימותו.

⁸²⁸ ע"י כריתות (ה ע"א): תנו רבנן, שמן המשחה מר דרור ה' מאות, קדה ה' מאות, קנמן בשם ה' מאות, וקנה בשם חמשים ומאתים, נמצאו כולם אלף ושבעה מאות וחמשים. תנא מניינא קא משמע לן, תנא הא קא קשיא ליה, אימא קנה בשם כקנמן בשם, מה קנמן בשם מחציתו בחמשים ומאתים אף קנה בשם מחציתו חמשים ומאתים. דהוה להו תרין אלפים. ואימא ה"נ, אם כן, נכתוב קרא קנמן בשם וקנה בשם מחצה ומחצה חמשים ומאתים. אמר ליה רב פפא לאביי, כשהוא שוקל, בהכרע הוא שוקל או עין בעין הוא שוקל, אמר ליה, רחמנא כתב בד בבד, ואת אמרת בהכרע, והאמר רב יהודה, הקדוש ברוך הוא יודע הכרעות, אלמא דאית בהו הכרע, אלא אמר רב יהודה, דקנמן בשם אמאי מייתי מחציתו דחמש מאות חמשים ומאתים בחד זימנא וחמשים ומאתים בחד זימנא, כיון דכולהון ה' מאות הויין, נייתי ה' מאות בבת אחת, ש"מ, מדקמייתי לה לקנמן בשם בתרי זימני הכרע אית ביה, והקב"ה יודע בהכרעות.

⁸²⁹ ע"י ירושלמי סוטה (פרק ח הלכה ג): ושמן זית הין. שהן שנים עשר לוג שבו היה שולק את העיקרין דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר שולקן היה במים ונותן שמן על גביהן וכיון שהיה קולט את הריח היה מעבירו כדרך שהפטמין עושין הדא היא דכתיב ועשית אותו שמן משחת קודש. יהיה זה לי לדורותיכם.

שהטעם למטה, וכל דבר המעורב בחבירו, עד שזה קופח מזה או ריח או טעם, קרוי מרקחת: רקח מרקחת. רקח העשוי על ידי אומנות ותערובות: מעשה רקח. שם האומן בדבר: (כו) ומשחת בו. כל המשיחות כמין כ"ף יונית⁸³⁰, חוץ משל מלכים שהן כמין נזר⁸³¹: (כט) וקדשת אתם. משיחה זו מקדשתם להיות קדש קדשים, ומה היא קדושתם, כל הנוגע וגו', כל הראוי לכלי שרת, משנכנס לתוכו קדוש קדושת הגוף, להפסל ביוצא, ולינה, וטבול יום, ואינו נפדה לצאת לחולין, אבל דבר שאינו ראוי להם אין מקדשין. ושנויה היא משנה שלימה אצל מזבח, מתוך שנאמר כל הנגע במזבח יקדש (לעיל כט לז), שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי, תלמוד לומר כבשים, מה כבשים ראויים אף כל ראוי⁸³². כל משיחת משכן וכהנים ומלכים מתורגם לשון רבוי, לפי שאין צורך משיחתן אלא לגדולה, כי כן יסד המלך שזה חנוך גדולתן, ושאר משיחות, כמו רקיקין משוחין [וְרַקִּיקֵי מִצֹּת מְשָׁחִים] (לעיל כט ב), וְרֵאשִׁית שְׂמֵנִים יִמָּשְׁחוּ (עמוס ו ו), לשון ארמית בהן כלשון עברית: (לא) לדרתיכם. מכאן למדו רבותינו לומר שכולו קיים לעתיד לבא⁸³³: זה. בגימטריא תריסר לוגין הו'⁸³⁴: (לב) לא ייסך. בשני יוד"ן, לשון לא יפעל, כמו ולמען ייטב לך (דברים ה טז): על בשר אדם לא ייסך. מן השמן הזה עצמו: ובמתכנתו לא תעשו כמהו. בסכום סממניו, לא תעשו אחר כמוהו במשקל סממניו הללו, לפי מדת הין שמן, אבל אם פחת או רבה סממניו לפי מדת הין שמן, מותר, ואף העשוי במתכונתו של זה, אין הסך ממנו חייב, אלא הרוקחו⁸³⁵: ובמתכנתו. לשון חשבון, כמו מִתְלַנֵּת הַלְּבָנִים (לעיל ה ח), וכן במתכונתה, של קטורת: (לג) ואשר יתן ממנו. מאותו של משה⁸³⁶: על זר. שאינו צורך כהונה ומלכות⁸³⁷: (לד) נטף. הוא צרי, ועל שאינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף קרוי נטף, ובלע"ז גומ"א (גוממ"א), והצרי קורין לו טרי"אקה (טהעריאקה): ושחלת. שורש בשם, חלק ומצהיר כצפורן, ובלשון המשנה קרוי צפורן, וזהו שתרגם אונקלוס וטופר"א: וחלבנה. בשם שריחו רע, וקורין לו גלב"נא (גאלבאן), ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת, ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף עמנו באגודת תעניותינו ותפלתנו את פושעי ישראל שיהיו נמנין עמנו⁸³⁸: סמים. אחרים: ולבנה זכה. מכאן למדו רבותינו י"א סממניו נאמרו לו למשה בסיני, מעוט סמים שנים, נטף ושחלת וחלבנה ג', הרי ה', סמים, לרבות עוד כמו אלו, הרי עשר, ולבונה, הרי י"א⁸³⁹. ואלו הן, הצרי, והצפורן, החלבנה, והלבונה, מור, וקציעה, שבולת נרד, וכרכום, הרי ח',

⁸³⁰ עי' לעיל הערה 818.

⁸³¹ עי' הוריות (יב ע"א): תנו רבנן, כיצד מושחין את המלכים, כמין נזר.

⁸³² עי' סנהדרין (לד ע"ב): כל הנוגע במזבח יקדש, שומע אני בין ראוי בין שאינו ראוי תלמוד לומר כבשים מה כבשים ראויין אף כל ראוי רבי עקיבא אומר עולה מה עולה ראויה אף כל ראוי.

⁸³³ עי' כריתות (ה ע"ב): וכולו קיים לעתיד לבא שנאמר שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם.

⁸³⁴ עי' שם: זה בגימטריא י"ב.

⁸³⁵ עי' שם: שמן כתיב ובמתכונתו לא תעשו כמוהו כמותו הוא דאסור אבל חציו שפיר דמי. וכו' תנו רבנן, המפטם את השמן ללמוד בו או למוסרו לציבור פטור לסוך חייב והסך ממנו פטור לפי שאין חייבין אלא על סיכת שמן המשחה שעשה משה בלבד אמר מר ללמוד בו [או] ע"מ למוסרו לציבור פטור מנלן אתיא מתכונתו מן במתכונתה דקטרת וכתוב לגבי קטרת לא תעשו לכם הוא דאסור, אבל למוסרו לציבור פטור, גבי שמן נמי למוסרו לציבור פטור. ותיהדר קטרת ונילף משמן, מה שמן כי מפטם לחציין פטור, אף קטרת נמי כי מפטם לחציין פטור. אלמה אמר רבא, קטרת שפטמה לחציין חייב, שמן שפטמו לחציין פטור. אמר לך רבא, גבי שמן כתיב ובמתכונתו לא תעשו כמוהו, כמוהו הוא דאסור, אבל חציו שפיר דמי.

⁸³⁶ עי' הערה הקודמת.

⁸³⁷ עיין כריתות (ו ע"ב): ר"מ סבר, על בשר אדם לא ייסך כתיב, וכתוב ואשר יתן ממנו על זר, מה סיכה כל שהוא, אף נתינה כל שהוא. ורבי יהודה סבר, ילפינן נתינה דעל זר מנתינה דעלמא, מה נתינה דעלמא כזית, אף נתינה דעל זר כזית. אבל סיכה למימשח מלכים וכהנים, דברי הכל כל שהוא. וא"ר יוסף, במאי פליגי רבי מאיר ורבי יהודה גבי מלכים וכהני, ר"מ סבר: ואשר יתן ממנו על זרכתיב, ומלך וכהן השתא זרים ניהו. ורבי יהודה סבר, בעינן עד דאיכא זר מתחלתו ועד סופו, ומלך וכהן מעיקרא לאו זרים הוו.

⁸³⁸ עי' שם (ו ע"ב) א"ר חנא בר בזנא א"ר שמעון חסידא, כל תענית שאין בה ממושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני קטרת. אביי אמר מהכא ואגודתו על ארץ יסדה.

⁸³⁹ עי' שיר השירים רבה (פרשה א סי' ג): רבי הונא אמר לה (שמות ל') ויאמר ה' אל משה קח לך סמים הרי ב', נטף ושחלת וחלבנה הרי ה' סמים אי תימר דאינון תרין והלא כבר נאמר סמים, בד בבד

שהשבולת ונרד אחד שהנרד דומה לשבולת, הקושט, והקילופה, והקנמון, הרי י"א. בורית כרשינה אינו נקטר, אלא בו שפין את הצפורן ללבנה שתהא נאה⁸⁴⁰: בד בבד יהיה. אלו הארבעה הנזכרים כאן יהיו שוין משקל במשקל, כמשקלו של זה כך משקלו של זה, וכן שנינו (כריתות ו ע"א) הצרי והצפורן והחלבנה והלבונה משקל שבעים שבעים מנה. ולשון בד, נראה בעיני שהוא לשון יחיד, אחד באחד יהיה, זה כמו זה: (לה) ממלח. כתרנומו מעורב, שיערב שחיקתן יפה יפה זה עם זה, ואומר אני שדומה לו וייראו המלחים (יונה א ה), מלחין וחבלין (יחזקאל כז כז), על שם שמהפכין את המים במשוטות כשמנהיגים את הספינה, כאדם המהפך בכף ביצים טרופות לערבן עם המים, וכל דבר שאדם רוצה לערב יפה יפה, מהפכו באצבע או בבזך: ממלח טהור קדש. ממולח יהיה, וטהור יהיה, וקדש יהיה: (לו) ונתתה ממנה וגו'. היא קטרת שבכל יום ויום שעל מזבח הפנימי שהוא באהל מועד: אשר אועד לך שמה. כל מועדי דבור שאקבע לך, אני קובעם לאותו מקום: (לז) במתכנתה. במנין סממניה: קדש תהיה לך לה'. שלא תעשנה אלא לשמי: (לח) להריח בה. אבל עושה אתה במתכנתה משלך כדי [למכרה] (למוסרה) לצבור⁸⁴¹: (ב) קראתי בשם. לעשות מלאכתי, את בצלאל: (ג) בחכמה. מה שאדם שומע מאחרים ולמד: ובתבונה. מבין דבר מלבו מתוך דברים שלמד⁸⁴²: ובדעת. רוח הקדש⁸⁴³: (ד) לחשב מחשבת. אריגת מעשה חשב⁸⁴⁴: (ה) ובחרשת. לשון אומנות, כמו חרש חכם (ישעיה מ כ). ואונקלוס פירש, ושנה בפירושו, [שאומן] (שחרש) אבנים קרוי אומן, וחרש עץ קרוי נגר: למלאת. להושיבה במשבצות שלה במלואה, לעשות המשבצת למדת מושב האבן ועוביה: (ו) ובלב כל חכם לב וגו'. ועוד שאר חכמי לב [שבכם] (יש בכם), וכל אשר נתתי בו חכמה, ועשו את כל אשר צויתך: (ז) ואת הארץ לעדת. לצורך לוחות העדות: (ח) הטהרה. על שם זהב טהור: (י) ואת בגדי השרד. אומר אני לפי פשוטו של מקרא, שאי אפשר לומר שבבגדי כהונה מדבר, לפי שנאמר אצלם ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן ואת בגדי בניו לכהן, אלא אלו בגדי השרד הם, בגדי התכלת והארגמן ותולעת שני האמורים בפרשת מסעות, ונתנו אל בגד תכלת (במדבר ד יב), ופרשו עליו בגד ארגמן (שם יג), ופרשו עליהם בגד תולעת שני (שם ח), ונראין דברי, שנאמר ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש (לקמן לט א), ולא הוזכר שש עמהם, ואם בבגדי כהונה מדבר, לא מצינו באחד מהם ארגמן או תולעת שני בלא שש: בגדי השרד. יש מפרשים לשון עבודה ושירות, כתרנומו לבושי שמושא, ואין לו דמיון במקרא, ואני אומר שהוא לשון ארמי, כתרנום של קלעים ותרנום של מכבר, שהיו ארוגים במחט, עשויים נקבים נקבים, לצ"דין בלע"ז (שלינגווערק): (יא) ואת קטרת הסמים לקדש. לצורך הקטרת ההיכל שהוא קדש: (יג) ואתה דבר אל בני ישראל. ואתה, אף על פי שהפקדתך לצוותם על מלאכת המשכן, אל יקל בעיניך לדחות את השבת מפני אותה מלאכה: אך את שבתתי תשמרו. אף על פי שתהיו רדופין וזריזין בזריזות המלאכה, שבת אל תדחה מפניה. כל אכין ורקין מעוטין (ב"ר פ"א סי' יד), למעט שבת ממלאכת המשכן: כי אות הוא ביני וביניכם. אות גדולה היא בינינו שבחרתי בכם, בהנחילי לכם את יום מנוחתי למנוחה: לדעת. האומות בה, כי אני ה' מקדשכם: (יד) מות יומת. אם יש עדים והתראה⁸⁴⁵: ונכרתה. בלא התראה⁸⁴⁶: מחלליה. הנוהג בה חול בקדושתה: (טו) שבת שבתון.

יהיה תן חמשה כנגד חמשה הרי עשרה, ולבונה זכה הרי אחד עשר, מיכן בדקו חכמים ומצאו שאין יפה לקטרת אלא אחד עשר סממנים הללו בלבד.

⁸⁴⁰ עי' כריתות (ו ע"א): ת"ר: פיטום הקטרת, הצרי והצפורן והחלבנה והלבונה משקל שבעי' של שבעים מנה, מור וקציעה שיבולת נרד וכרכום משקל ששה עשר של ששה עשר מנה, הקושט שנים עשר, קילופה שלשה, וקנמון תשעה, בורית כרשינה תשעה קבין, יין קפריסין סאין תלתא קבין תלתא, אם אין לו יין קפריסין מביא חמר חיוריין עתיק, מלח סדומית רובע, מעלה עשן כל שהוא. ר' נתן אומר, אף כיפת הירדן כל שהוא. ואם נתן בה דבש פסלה. חיסר אחת מכל סממניה חייב מיתה. רש"א, הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף. בורית כרשינה, ששפין בה את הצפורן כדי שתהא נאה.

⁸⁴¹ עי' פסחים (כו ע"א): תניא, המפטם את הקטורת להתלמד בה או למוסרה לציבור פטור, להריח בה חייב והמריח בה פטור אלא שמעל.

⁸⁴² עי' חגיגה (יד ע"א): ונבון זה המבין דבר מתוך דבר.

⁸⁴³ עי' מכילתא בשלח (מסכתא דשירה פרשה י): לדעה, אין דעה אלא רוח הקדש שנא' כי מלאה הארץ דעה את ה' וגו' (ישעיה יא ט) ואומר, כי תמלא הארץ לדעת את כבוד ה' כמים יכסו על ים (חבקוק ב יד).

⁸⁴⁴ עי' יומא (עב ע"ב): חושב, מעשה אורג.

⁸⁴⁵ עי' מכילתא משפטים (מסכתא דנזקין פרשה ד): מות יומת. בהתריית עדים. אתה אומר בהתריית עדים או אינו אלא שלא בהתריית עדים ת"ל (דברים י"ז) על פי שנים עדים הא מה ת"ל מות יומת בהתריית עדים.

מנוחת מרגוע ולא מנוחת עראי: (שבת שבתון. לכך כפלו הכתוב, לומר שאסור בכל מלאכה, אפילו אוכל נפש, וכן יום הכפורים שנאמר בו שַׁבַּת שַׁבְּתוֹן הוא לְכֶם (ויקרא כג לב), אסור בכל מלאכה, אבל יום טוב לא נאמר בו כי אם ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון (שם, לט), אסורים בכל מלאכת עבודה, ומותרים במלאכת אוכל נפש: קדש לה'. שמירת קדושתה לשמי ובמצותי: (ז' וינפש. כתרגומו וְנַח, וכל לשון נופש הוא לשון נפש, שמשיב נפשו ונשימתו בהרגיעו מטורח המלאכה, ומי שכתוב בו לֹא יִיעָף וְלֹא יִיָּגַע (ישעיה מ כח), וכל פעלו במאמר הכתיב מנוחה לעצמו, לְשַׁבֵּר האוזן מה שהיא יכולה לשמוע: (יח) ויתן אל משה וגו'. אין מוקדם ומאוחר בתורה, מעשה העגל קודם לצווי מלאכת המשכן ימים רבים היה, שהרי ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות, וביום הכפורים נתרצה הקב"ה לישראל, ולמחרת התחילו בנדבת המשכן והוקם באחד בניסן⁸⁴⁷: ככלתו. ככלתו, כתיב חסר, שנמסרה לו תורה במתנה כלה לחתן⁸⁴⁸, שלא היה יכול ללמוד כולה בזמן מועט כזה⁸⁴⁹. דבר אחר, מה כלה מתקשטת בכ"ד קשוטין, הן האמורים בספר ישעיה (ג יח-כד), אף תלמיד חכם צריך להיות בקי בכ"ד ספרים⁸⁵⁰: לדבר אתו. החקים והמשפטים שבואלה המשפטים: לדבר אתו. מלמד שהיה משה שומע מפי הגבורה, וחוזרין ושונין את ההלכה שניהם יחד⁸⁵¹: לחת. לחת כתיב, שהיו שתייהן שוות⁸⁵²: (א) כי בשש משה. כתרגומו לשון איחור, וכן בשש רכבו בַּשָּׁשׁ רָכְבוּ (שופטים ה כח), וְיַחֲלִי עַד בּוֹשׁ (שם ג כה), כי כשעלה משה להר אמר להם, לסוף ארבעים יום אני בא בתוך ו' שעות, כסבורים הם שאותו יום שעלה מן המנין הוא, והוא אמר להם שלימים, ארבעים יום ולילו עמו, ויום עלייתו אין לילו עמו, שהרי ב' בסיון עלה, נמצא יום ארבעים בשבעה עשר בתמוז, ב"ו בא השטן וערבב את העולם, והראה דמות

⁸⁴⁶ עי' מכילתא כי תשא (מסכתא דשבתא פרשה א), ונכרתה הנפש ההיא מעמיה. למה נאמר לפי שהוא אומר מחלליה מות יומת אין לי אלא המזיד בהתראת עדים המזיד בינו לבין עצמו מנין תלמוד לומר ונכרתה להביא המזיד בינו לבין עצמו.

⁸⁴⁷ עי' סדר עולם רבה (פרק ו): ביום השביעי אחר עשרת הדברות עלה משה להר, שנאמר וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים (שמות כד טז), לטהרו למשה, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן וגו', ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה (שם שם י"ח), ב"ז בתמוז ירד ושבר את הלוחות, ויהי ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם וגו' (שם לב ל), עלה בשמנה עשר בתמוז, וביקש רחמים על ישראל, דכתיב ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' וגו' (דברים ט כה), באותה שעה נתרצה הקדוש ברוך הוא לישראל ואמר למשה לפסול לוחות שניות ולעלות, שנאמר בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ (שם י א), ירד בעשרים ושמנה באב ופסל שני לוחות, שנאמר ויפסל שני לוחות אבנים כראשונים וישכם משה בבקר וגו' (שמות לד ד), ועלה בעשרים ותשעה באב ונשנית לו תורה פעם שניה, שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשונים ארבעים יום וארבעים לילה וגו' לא אבה ה' השחיתך (דברים י י), כימים הראשונים, מה הראשונים מרוצין, אף שניים מרוצין, אמור מעתה אמצעיים בכעס, ירד ב' בתשרי והוא היה יום הכיפורים, ובישרם שנתרצה לפני המקום, שנאמר וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שמות לד ט), לפיכך נתקיים יום חוק וזכרון לדורות, שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא טז לד), ויהי ברדת משה וגו', וישבו אליו וגו', ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצום וגו' (שמות לד), מה צום, צום לעשות את המשכן, התחילו לעסוק במלאכת המשכן.

⁸⁴⁸ עי' במדבר רבה פרשה יב פסקה ח: ביום חתונתו זה סיני, חיתונין היו. שנא' (שמות יט) וקדשתם היום ומחר. וביום שמחת לבו זה מתן תורה שנא' (שם לא) ויתן אל משה ככלותו וגו' ככלתו כתיב.

⁸⁴⁹ עי' שמות רבה (פרשה מא סי' ו): וכי כל התורה למד משה כתיב בתורה (איוב יא) ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים ולארבעים יום למדה משה אלא כללים למדהו הקדוש ברוך הוא למשה, הוי ככלותו לדבר אתו.

ועי' נדרים (דף לח ע"א) רומנוס שכרה של ספינה הויה ד' אלפים דינרי דהבא ואמר רבי יוחנן בתחלה היה משה למד תורה ומשכחה עד שניתנה לו במתנה שנאמ' ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו.

⁸⁵⁰ עי' תנחומא (כי תשא פרק טז): א"ר לוי אמר רשב"ל, מה הכלה הזו מקושטת בעשרים וארבעה מיני תכשיטין כך ת"ח צריך להיות פקח וזריז בעשרים וארבעה ספרים.

⁸⁵¹ עי' שמות רבה (פרשה מא פסקה ה): ככלותו לדבר אתו אמר ר' שמעון בן לקיש מהו לדבר אתו משל לתלמיד שלמדו רבו תורה עד שלא למדו היה הרב אומר והוא עונה אחריו משלמד אותו אומר לו רבו בא ונאמר אני ואתה. כך כשעלה משה לשמים התחיל לומר אחר בוראו התורה. כשלמדה, אמר בא ונאמרה אני ואתה. הוי לדבר אתו.

⁸⁵² שמות רבה (פרשה מא פסקא ו): שני לוחות העדות, א"ר חנינא לחת כתיב לא זו גדולה מזו.

חשך ואפלה וערבוביא, לומר ודאי מת משה לכך בא ערבוביא לעולם, אמר להם מת משה שכבר באו שש שעות ולא בא וכו', כדאיתא במסכת שבת (דף פט ע"א⁸⁵³), ואי אפשר לומר שלא טעו אלא ביום המעונן, בין קודם חצות בין לאחר חצות, שהרי לא ירד משה עד יום המחרת, שנאמר וישכימו ממחרת ויעלו עולות: אשר ילכו לפנינו. אלהות הרבה איוו להם⁸⁵⁴: כי זה משה האיש. כמין דמות משה הראה להם השטן, שנושאים אותו באויר רקיע השמים⁸⁵⁵: אשר העלנו מארץ מצרים. והיה מורה לנו דרך אשר נעלה בה, עתה צריכין אנו לאלהות אשר ילכו לפנינו: (ב) באזני נשיכם. אמר אהרן בלבו, הנשים והילדים חסים על תכשיטיהן, שמא יתעכב הדבר, ובתוך כך יבא משה, והם לא המתינו ופרקו מעל עצמן⁸⁵⁶: פרקו. לשון צווי, מגזרת פרק ליחיד, כמו ברכו מגזרת ברך: (ג) ויתפרקו. לשון פריקת משא, כשנטלו מאזניהם נמצאו הם מפורקים מנזמיהם, די שקרי"ר בלע"ז (ענטלאזטעט): את נזמי. כמו מנזמי, כמו פְּצָאֲתִי אֶת הָעִיר (לעיל ט כט), מן העיר: (ד) ויצר אתו בחרט. יש לתרגמו בשני פנים, האחד ויצר לשון קשירה, בחרט לשון סודר, כמו וְהַמְטִיחֹת וְהַחְרִיטִים (ישעיה ג כב), וַיִּצַר כְּפָרִים כֶּסֶף בְּשָׁנֵי חָרְטִים (מלכים ב' ה כג). והב' ויצר לשון צורה, בחרט כלי אומנות הצורפין שחורצין וחורטין בו צורות בזהב, כעט סופר החורט אותיות בלוחות ופנקסין, כמו וכתב עליו פְּחָרְט אָנוֹשׁ (ישעיה ח א), וזהו שתרגם אונקלוס וַיִּצַר יְתִיה בְּזִיפָא, לשון זיוף הוא, כלי אומנות שחורצין בו בזהב אותיות ושקדים שקורין בלע"ז ניי"ל (גראבשטיכל), ומזייפין על ידו חותמות: עגל מסכה. כיון שהשליכו לאור בַּפּוֹר, באו מכשפי ערב רב שעלו עמהם ממצרים ועשאוהו בכשפים⁸⁵⁷, ויש אומרים מיכה היה שם, שיצא מתוך

⁸⁵³ ז"ל: אמר רבי יהושע בן לוי, מאי דכתיב וירא העם כי בושש משה אל תקרי בושש אלא באו שש, בשעה שעלה משה למרום אמר להן לישראל לסוף ארבעים יום בתחלת שש אני בא לסוף ארבעים יום בא שטן ועירבב את העולם אמר להן משה רבכם היכן הוא אמרו לו עלה למרום אמר להן באו שש ולא השגיחו עליו מת ולא השגיחו עליו הראה להן דמות מטתו והיינו דקאמרי ליה לאהרן כי זה משה האיש וגו'.

⁸⁵⁴ ע'י עבודה זרה (נג ע"ב): אמר קרא אלה אלהיך ישראל מלמד שאיוו לאלוהות הרבה.
⁸⁵⁵ ע'י מדרש תנחומא (כי תשא סי' ג): רבותינו אמרו בא שטן ועירבב את העולם, והראה להם כמו משה תלוי מן הארץ ומטתו באויר, והיו מראין אותו באצבע, ואמרו כי זה משה האיש.
⁸⁵⁶ ע'י תנחומא (כי תשא פרק יט): מה הם מבקשים אמר להם אהרן פרקו נזמי וזהב אשר באזני נשיכם אמר אהרן להם דבר קשה שהנשים מתעכבות בו שהם ראו כל הנסים והגבורות שעשה הקב"ה במצרים ובים ובסיני הלכו אצל הנשים עמדו עליהם ואמרו ח"ו שנכפור בהקב"ה שעשה לנו כל הנסים וגבורות האלו ונעשה ע"ז כיון שלא שמעו להם מה כתיב שם ויתפרקו כל העם את נזמי וזהב אשר באזני נשיהם לא נאמר אלא אשר באזניהם. וע'י שמות רבה (פרשה נא סי' ח): אמר להם פרקו נזמי וזהב מיד ויתפרקו והיו כל העם נותנין לו עד שאמר להם דייכם.

⁸⁵⁷ ע'י שמות רבה (פרשה מב סי' ו): אתה שהיית עניו וכשר אמרת לי לעולם מקבלים השבים ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות אמרתי לך לאו, ועשיתי רצונך והם הם שעשו את העגל שהיו עובדים עבודת כוכבים והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטא, ראה מה כתיב אלה אלהינו אין כתיב כאן אלא אלה אלהיך שהגרים שעלו עם משה הם עשאוהו ואמרו לישראל אלה אלהיך, לכך הקדוש ברוך הוא אמר למשה לך רד כי שחת עמך.

וע'י תיקוני זוהר (קמב ע"א): אמר ליה קודשא בריך הוא לך רד כי שחת עמך מיד נחית וחזא עגל דיוקנא דשור וחמור שאיל ליה מאן עבד לך אמר חמור ערב רב אשר בשר חמורים בשרם שור אמר נמי הכי טבעת דעלה מזל שור בזמנא דאתמר בערב רב ויתפרקו כל העם את נזמי וזהב אזדמת תמן וארמי כלא אהרן בנורא ונפקת עגלא דיוקנא דשור וחמור בההוא זמנא צווחת רוח הקדש ואמרת ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן.

ורשיעייא מה חזו למעבד עגל אלא ודאי אינון הוו מכשפין דפרעה יונו"ס וימבר"ס בני בלעם דאתמר בהון ויעשו כן החרטומים בלטיהם וחזו דלא הוה ממשו בהון אתחזרו עמיה דמשה וקבילו ברית מילה וקודשא בריך הוא דידע גלויים וסתירין דהוה ידע בהון דאינון מגזעא בישא כד הוה נחתא שכינתא אתמר בה ויסע מלאך האלקים ההלך לפני מחנה ישראל ולא אמר לפני העם ובגין דא נטלו קנאה בלבייהו ואמרו קום עש לנו אלקים אשר ילכו לפנינו כגוונא דהוה אזיל קדמינו ובגין דא עבדו ית עגלא בחרשין דלהון ודא איהו ידע שור קונהו וכו' ישראל לא ידע חרשין עמי אהרן ומשה בני עמרם לא התבוננו ודא איהו לא תלין נבלתו על העץ חובא דא דעם נבל לא תלין נבלתו על העץ דאינון ישראל דבר אחר לא תלין וכו' דא גיורא דלא אתגייר לשמא דקודשא בריך הוא לא תליא ביה בישראל דאינון עץ כמה דאוקמוהו כימי העץ ימי עמי.

תרגום: אמר לו הקדוש ברוך הוא לך רד כי שחת עמך מיד ירד וראה עגל דמות של שור וחמור שאל אותו מי עשה אותך אמר החמור הערב רב אשר בשר חמורים בשרם גם השור אמר כך הטבעת

דמוסי בנין שנתמעך בו במצרים, והיה בידו שם וטס, שכתב בו משה עלה שור עלה שור להעלות ארונו של יוסף מתוך נילוס, והשליכו לתוך הכור, ויצא העגל⁸⁵⁸: מסכה. לשון מתכת. דבר אחר, קכ"ה קנטרין זהב היו בו, כגימטריא של מסכה⁸⁵⁹: אלה אלהיך. ולא נאמר אלה אלהינו, מכאן שערב רב שעלו ממצרים הם שנקלהו על אהרן והם שעשאוהו, ואחר כך הטעו את ישראל אחריו⁸⁶⁰: (ה) וירא אהרן. שהיה בו רוח חיים, שנאמר בתבנית שור אכל עשב (תהלים קו כ), וראה שהצליח מעשה שטן, ולא היה לו פה לדחותם לגמרי⁸⁶¹: ויבן מזבח. לדחותם⁸⁶²: ויאמר חג לה' מחר. ולא היום, שמא יבא משה קודם שיעבדוהו, זהו פשוטו. ומדרשו בויקרא רבה (פ"י ס"ג), דברים הרבה ראה אהרן, ראה חור בן אחותו שהיה מוכיחם והרגוהו, וזהו ויבן מזבח לפניו, ויבן מזבוח לפניו⁸⁶³, ועוד ראה ואמר מוטב שיתלה בי הסרחון ולא בהם, ועוד ראה ואמר, אם הם בונים את המזבח, זה מביא צרור וזה מביא אבן ונמצאת מלאכתן עשויה בבת אחת, מתוך שאני בונה אותו ומתעצל במלאכתי, בין כך ובין כך משה בא⁸⁶⁴: חג לה'. בלבו היה לשמים, בטוח היה שיבא משה ויעבדו את המקום⁸⁶⁵: (ו) וישכימו. השטן זרזם כדי שיחטאו: לצחק. יש במשמע הזה גלוי עריות, כמו שנאמר לצחק ב' (בראשית לט יז), ושפיכות

שעליה מזל שור בזמן שנאמר בערב רב ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב הזדמן לשם זרק הכל אהרן לאש ויצא עגל דמות של שור וחמור באותו זמן צוחה רוח הקדש ואמרה ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן.

ומה ראו הרשעים לעשות עגל אלא ודאי הם היו המכשפים של פרעה יונו"ס וימברו"ס בני בלעם שנאמר בהם ויעשו כן החרטמים בלטיהם וראו שלא היה בהם ממשות וחזרו עם משה וקבלו ברית מילה והקדוש ברוך הוא שידוע גלויות ונסתרות שהיה יודע בהם שהם מגזע רע כשהיתה יורדת שכינה נאמר בה ויסע מלאך האלהים ההלך לפני מחנה ישראל ולא אמר לפני העם ומשום זה נטלו קנאה בלבם ואמרו קום עשה לנו אלהים אשר ילכו לפנינו כמו שהיה הולך לפניכם ומשום זה עשו את העגל בכשפיהם וזהו ידע שור קונוהו וכו' ישראל לא ידע כשפים עמי אהרן ומשה בני עמרם לא התבוננו וזהו לא תלין נבלתו על העץ החטא הזה של עם נבל לא תלין נבלתו על העץ שהם ישראל דבר אחר לא תלין וכו' זה גר שלא התגיר לשמו של הקדוש ברוך הוא לא לתלותו בישראל שהם עץ כמו שבארוהו כימי העץ ימי עמי.

⁸⁵⁸ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק מד): באזניהם ומצא אהרן בין הנזמים ציץ של זהב אחד כתוב עליו שם הקדש וחרות עליו כצורת עגל ואותו לבד השליך לכור של אש שנ' ויצא העגל הזה ויצא העגל הזה גועה וראו אותו כל ישראל ותעו.

⁸⁵⁹ עי' שמות רבה (פרשה מב פסקה ח): ר' תנחום בר חנילאי אמר קכ"ה קנטרין של זהב היה בעגל מנין מסכ"ה מ' ארבעים ס' ששים כ' עשרים ה' חמשה. ר' לוי בשם ר' חמא בר חנינא אומר ק"כ קנטרין מנין מס"ך שהוא מעביר ה' דבר אחר א"ר אמי מסכה רעה הסכתן לדורות משתי בישתא אישתיתין.

⁸⁶⁰ עי' תנחומא (כי תשא פרק כא): עובדי ע"ז וגרמו לעמי לחטוא עמהם ראה מה כתיב ויקח מידם ויצר אותו בחרט ויאמרו אלה אלהיך (שם לב). אלהינו אין כתיב אלא אלה אלהיך ישראל, שהגרים שבאו עמהם ממצרים הם עשו אותו.

⁸⁶¹ עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק מד): ויצא העגל הזה גועה וראו אותו כל ישראל ותעו אחריו, ר' יהודה אומ' סמאל נכנס והיה גועה להתעות את ישראל, שנ' ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו, וראו כל ישראל את העגל ותעו אחריו וישתחוו לו ויזבחו לו.

⁸⁶² עי' שמות רבה (פרשה מא ס"ז): ויבן מזבח, בקשו לבנות מזבח עמו ולא הניח להם, אמר להם הניחו לי ואני בונה לעצמי שאין כבודו של מזבח שיבנה אותו אחר, ואהרן נתכוון כדי לאחר הדברים, אמר עד שאני בונה לעצמי משה ירד. ועי' לקמן הערה 865.

⁸⁶³ עי' ז"ל: וירא אהרן ויבן מזבח לפניו נתיירא מהזבוח לפניו אמר אהרן מה אעשה הרי הרגו את חור שהיה נביא עכשיו אם הורגים אותי שאני כהן מתקיים עליהם המקרא שכתוב (איכה ב) אם יהרג במקדש ה' כהן ונביא ומיד הם גולין.

⁸⁶⁴ עי' ז"ל שם: ה וירא אהרן, מה ראה, אם בונין הם אותו זה מביא צרור וזה אבן ונמצאת מלאכתם כלה בבת אחת מתוך שאני בונה אותו. אני מתעצל במלאכתי, ורבינו משה יורד ומעבירה לע"ז, ומתוך שאני בונה אותו אני בונה אותו בשמו של הקב"ה. הה"ד (שמות לב) ויקרא אהרן ויאמר חג לה' מחר חג לעגל מחר אין כתיב כאן אלא חג לה' מחר ד"א וירא אהרן מה ראה אמר אהרן אם בונין הן אותו הסרחון נתלה בהן מוטב שיתלה הסרחון בי.

⁸⁶⁵ עי' הערה הקודמת.

דמים, כמו שנאמר יְקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וַיִּשְׁחֲקוּ לְפָנָיו (שמואל ב' ב' יד), אף כאן נהרג חור⁸⁶⁶: (ז) וידבר לשון קושי הוא, כמו וַיִּדְבֶּר אֶתְּם קְשׁוֹת⁸⁶⁷ (בראשית מב ז): לך רד. רד מגדולתך, לא נתתי לך גדולה אלא בשבילם⁸⁶⁸, באותה שעה נתנדה משה מפי בית דין של מעלה⁸⁶⁹: שחת עמך. שחת העם לא נאמר, אלא עמך, ערב רב שקבלת מעצמך וגיירתם, ולא נמלכת בי, ואמרת טוב שידבקו גרים בשכינה, הם שחתו והשחיתו⁸⁷⁰: (ט) קשה ערף. מחזירין קשי ערפם לנגד מוכיחיהם וממאנים לשמוע: (י) הניחה לי. עדיין לא שמענו שהתפלל משה עליהם והוא אומר הניחה לי, אלא כאן פתח לו פתח והודיעו שהדבר תלוי בו, שאם יתפלל עליהם לא יכלם⁸⁷¹: (יא) למה ה' יחרה אפך. כלום מתקנא אלא חכם בחכם, גבור בגבור⁸⁷²: (יב) והנחם. התעשת מחשבה אחרת להיטיב להם: על הרעה. אשר חשבת להם: (יג) זכר לאברהם. אם עברו על עשרת הדברות, אברהם אביהם נתנסה בעשרה נסיונות ועדיין לא קבל שכרו, תנהו לו ויצאו עשרה בעשרה⁸⁷³: לאברהם ליצחק ולישראל. אם לשרפה הם, זכור לאברהם שמסר

⁸⁶⁶ עי' תנחומא (כי תשא פרק כ): וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק ואין צחוק אלא ג"ע שנאמר (בראשית לט) בא אלי העבד העברי וגו' שפירות דמים דכתיב (שמואל ב' ב') יקומו הנערים וישחקו. ואין לך גדול מן חור שנהרג.

⁸⁶⁷ עי' שם: באותה שעה נזעף משה על שדבר הקב"ה קשות כנגדו ואין וידבר האמור כאן אלא קשות שנאמר (בראשית מב).

⁸⁶⁸ עי' ברכות (לב ע"א): וידבר ה' אל משה לך רד. מאי לך רד, אמר רבי אלעזר אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה משה רד מגדולתך. כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל, ועכשיו ישראל חטאו, אתה למה לי, מיד תשש כחו של משה ולא היה לו כח לדבר.

⁸⁶⁹ עי' שמות רבה (פרשה מב פסקה ג): לך רד, א"ר ברכיה בשם ר' שמואל בר נחמן, נתנדה משה ונזעף, ואין רד אלא נידוי.

⁸⁷⁰ עי' שם (פסקה ו): לך רד כי שחת עמך העם אין כתיב כאן אלא עמך אמר משה רבון העולם מנין הם עמי אמר לו הקב"ה עמך הם שעד שהיו במצרים אמרתי לך (שמות ז) והוצאתי את צבאותי את עמי אמרתי לך שלא לערב בהם ערב רב אתה שהיית עניו וכשר אמרת לי לעולם מקבלים השבים ואני הייתי יודע מה הם עתידין לעשות. אמרתי לך לאו, ועשיתי רצונך, והם הם שעשו את העגל, שהיו עובדים עבודת כוכבים, והם עשו אותו וגרמו לעמי לחטא. ראה מה כתיב אלה אלהינו אין כתיב כאן אלא אלה אלהיך, שהגרים שעלו עם משה הם עשאוהו, ואמרו לישראל אלה אלהיך. לך הקב"ה אמר למשה לך רד כי שחת עמך.

⁸⁷¹ עי' שם (פסקה ט): אמר הקב"ה אראה להם כל נסי ולואי ליהני והנה עם קשה עורף הוא ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם וכי משה היה תופש בהקב"ה שהוא אומר הניחה לי אלא למה"ד למלך שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו והיה המלך מצעק מן הקיטון הניחה לי שאכנו והיה פדגוג עומד בחוץ אמר הפדגוג המלך ובנו לפניו בקיטון למה הוא אומר הניחה לי אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו לך הוא מצעק הניחה לי כך אמר הקב"ה למשה ועתה הניחה לי אמר משה מפני שהקב"ה רוצה שאפייס על ישראל לפיכך הוא אומר ועתה הניחה לי מיד התחיל לבקש עליהם רחמים הוי ויחל משה את פני ה' אלהיו.

ועי' (ברכות לב ע"א): כיון שאמר הרף ממני ואשמידם אמר משה דבר זה תלוי בי מיד עמד ונתחזק בתפלה ובקש רחמים משל למלך שכעס על בנו והיה מכה גדולה והיה אוהבו יושב לפניו ומתירא לומר לו דבר אמר המלך אלמלא אוהבי זה שיושב לפני הרגתיך אמר דבר זה תלוי בי מיד עמד והצילו.

⁸⁷² עי' תנחומא (כי תשא פרק כב) והם עמך ונחלתך אשר פדית בכחך א"ל מה חטאו א"ל וימירו את כבודם בתבנית שור אמר לפניו רבש"ע ובמה אתה מקנא בשור וכי הוא מסייעך אתה משיב רוחות והוא מוריד גשמים אתה מזריח חמה והוא לבנה אתה מעלה אילנות והוא מצמיח צמחים אין בו ממש הוא אוכל עשב עומד לישט למה ה' יחרה אפך בעמך א"ל משה וכך נאה וישתחוו לו ויזבחו לו.

⁸⁷³ עי' שמות רבה (פרשה מד פסקה ד): זכור לאברהם, א"ר אבין בשם ר' אחא משל למלך שהפקיד לו אוהבו אצלו עשרה מרגליות מת אוהבו והניח בת אחת עמד המלך ונטלה לאשה ועשאה מטרונה ונתן לה שלשלת אחת של י' מרגליות ונתנה אותה בצוארה לאחר ימים אבדה השלשלת התחיל המלך מבקש להוציאה. אמר מגרשה אני מביתי אוציאה מאצלי, נכנס שושבינה אצל המלך והיה מפייסו ולא היה המלך נשמע לו, אלא היה אומר מגרשה אני מאצלי. א"ל למה אדוני המלך אמר שנתתי לה י' מרגליות ואבדתן אמר חי מרי המלך אעפ"כ צריך אתה להתפייס ולרצותה לא היה המלך שומע לו כיון שראה השושבין מה שבקש לעשות עמה ואינו מתרצה אלא מתריס ואומר אגרשנה אני אמר לו בשביל י' מרגליות שאבדה אתה מבקש להוציאה, אין אתה יודע שאני יודע שהפקיד אביה אצלך י' מרגליות יוצאות י' בי'. כך כיון שעשו ישראל אותו מעשה היה האלהים כועס עליהם התחיל אומר הקב"ה הרף ממני ואשמידם אמר משה רבון העולם על מה אתה כועס על ישראל אמר בשביל שבטלו עשרת

עצמו להשרף עליך באור כשדים, אם להריגה, זכור ליצחק שפשט צוארו לעקידה, אם לגלות, זכור ליעקב שגלה לחרן⁸⁷⁴, ואם אינן נצולין בזכותן, מה אתה אומר לי וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי גָדוֹל (פסוק י), ואם כסא של שלש רגלים אינו עומד לפניך בשעת כעסך, קל וחמר לכסא של רגל אחד⁸⁷⁵: אשר נשבעת להם בך. לא נשבעת להם בדבר שהוא כלה, לא בשמים ולא בארץ, לא בהרים ולא בגבעות, אלא בך, שאתה קיים ושבועתך קיימת לעולם, שנאמר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי נְאֻם ה' (בראשית כב טז), וליצחק נאמר, וְהִקְמַתִּי אֶת הַשְּׂבִיעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם אֲבִיךָ (שם כו ג), וליעקב נאמר אֲנִי אֶל שְׂדֵי פְרָה וְרֵבָה (שם לה יא), נשבע לו באל שדי⁸⁷⁶: (טו) משני עבריהם. היו האותיות נקראות, ומעשה נסים היה⁸⁷⁷: (טז) מעשה אלהים המה. כמשמעו, הוא בכבודו עשאו. דבר אחר, כאדם האומר לחברו כל עסקיך של פלוני במלאכה פלונית, כך כל שעשועיך של הקב"ה בתורה⁸⁷⁸: חרות. לשון חרת וחרט אחד הוא, שניהם לשון חיקוק, אנטלי"ר בלע"ז (איינשניידען): (יז) ברעה. בהרעו, שהיו מריעים ושומחים וצוחקים: (יח) אין קול ענות גבורה. אין הקול הזה נראה קול עניית גבורים הצועקים נצחון, ולא קול חלשים שצועקים וי, או ניסה: קול ענות. קול חרופין וגדופין, המענין את נפש שומען כשנאמרין לו⁸⁷⁹: (יט) וישלך מידו וגו'. אמר, מה פסח שהוא אחד מן המצות, אמרה תורה כל בן נכר לא יאכל בו (לעיל יב מג), התורה כולה כאן, וכל ישראל [מומרים] (משומדים) ואתננה להם⁸⁸⁰: תחת ההר. לרגלי ההר: (כ) ויזר. לשון נפוש, וכן יזרה על נוהו גפרית (איוב יח טו), וכן כי חנם מזרה הרשת (משלי א יז), שזורין בה דגן וקטניות: וישק את בני ישראל. נתכוין לבדקם כסוטות⁸⁸¹, שלש מיתות נדונו שם, אם יש עדים והתראה, בסייף, כמשפט אנשי עיר הנדחת שהן מרובין, עדים בלא התראה, במגפה, שנאמר וַיִּגַּף ה' אֶת הָעָם (פסוק לה), לא עדים ולא התראה, בהדרוקן, שבדקום המים וצבו בטניהם⁸⁸²: (כא) מה עשה לך העם. כמה יסורים סבלת שיסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה: (כב) כי ברע הוא. בדרך רע הם הולכין תמיד, ובנסיגנות לפני המקום: (כד) ואמר להם. דבר אחד, למי זה לבד, והם מהרו והתפרקו ויתנו לי:

הדברות א"ל יש להן מהיכן ליפרע אמר לו מנין אמר הזכר שנסיית אברהם בי' נסיונות ויצאו עשר בעשר היו זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

עי' ששם (פסקה ה): זכור לאברהם למה מזכיר כאן שלשת אבות אמרין רבנן אמר משה אם שריפה הם חייבים זכור לאברהם שנתן נפשו לכבשן האש לישרף על שמך ותצא שריפתו לשריפת בניו ואם הריגה הם חייבים זכור ליצחק אביהם שפשט צוארו על ג' המזבח לישחט על שמך ותצא הריגתו להריגת בניו ואם גלות הם חייבין זכור ליעקב אביהן שגלה מבית אביו לחרן ויצאו אלו באלו היו זכור לאברהם ליצחק ולישראל.

עי' (ברכות לב ע"א): ואעשה אותך לגוי גדול וגו'. אמר רבי אלעזר, אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, ומה כסא של שלש רגלים אינו יכול לעמוד לפניך בשעת כעסך, כסא של רגל אחד על אחת כמה וכמה, ולא עוד אלא שיש בי בושת פנים מאבותי, עכשיו יאמרו ראו פרנס שהעמיד עליהם בקש גדולה לעצמו ולא בקש עליהם רחמים.

עי' ברכות (לב ע"א) זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך אשר נשבעת להם בך. מאי בך, אמר רבי אלעזר אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, אלמלא נשבעת להם בשמים ובארץ הייתי אומר כשם ששמים וארץ בטלים כך שבועתך בטלה. ועכשיו שנשבעת להם בשמך הגדול, מה שמך הגדול חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים כך שבועתך קיימת לעולם ולעולמי עולמים.

עי' שבת (קד ע"א): ואמר רב חסדא, כתב שבלוחות נקרא מבפנים ונקרא מבחוץ, כגון נבוב בובן בהר רהב סרו ורס.

עי' תנחומא (כי תשא סי' טז): והלוחות מעשה אלהים כאדם שאומר לחבירו מה מלאכתו של זה כסף נבחר. כך מלאכתו של מ"מ המלכים, עוסק בתורה.

עי' תנחומא (כי תשא פרק יד) כתיב שם וישמע יהושע את קול העם ברעה ויאמר אל משה קול מלחמה במחנה השיבו אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה קול ענות אנכי שומע מהו קול ענות קול חרופין וגדופין.

עי' ירושלמי תענית (פרק ד הלכה ה): דרש משה מק"ו מה אם פסח שהיא מצוה יחידית נאמר בו כל ערל לא יאכל בו התורה שכל המצות כלולות בה על אחת כמה וכמה ויחר אף משה וישלך מידי את הלחת וישבר אתם תחת ההר.

עי' עבודה זרה (מד ע"א): את עפרו אל הנחל היוורד מן ההר אמר לו משם ראייה הרי הוא אומר ויזר על פני המים וישק את בני ישראל לא נתכוין אלא לבדוקן כסוטות.

עי' יומא (סו ע"ב): שאלה אשה חכמה את רבי אליעזר, מאחר שמעשה העגל שוין מפני מה אין מיתתן שוה, אמר לה, אין חכמה לאשה אלא בפלך, וכן הוא אומר וכל אשה חכמת לב בידיה טוו. איתמר, רב ולוי, חד אמר, זיבח וקיטר, בסייף. גפף ונישק, במיתה. שמח בלבבו, בהדרוקן. וחד אמר, עדים והתראה, בסייף. עדים בלא התראה, במיתה. לא עדים ולא התראה, בהדרוקן.

ואשלכהו באש. ולא ידעתי שיצא העגל הזה, ויצא: (כה)פרע. מגולה, נתגלה שמצו וקלוננו, כמו ופרע את ראש האשה (במדבר ה יח): לשמצה בקמיהם. להיות להם הדבר הזה לגנות בפי כל הקמים עליהם: (כו)מי לה' אלי. יבא אלי: כל בני לוי. מכאן שכל השבט כשר: (כז)כה אמר וגו'. והיכן אמר, זבח לאלהים יחרם (לעיל כב יט), כך שנויה במכילתא (בא מסכתא דפסחא פרשה יב): אחיו. מאמו, והוא ישראל: (כט)מלאו ידכם. אתם ההורגים אותם, בדבר זה תתחנכו להיות כהנים למקום: כי איש. מכם ימלא ידו בבנו ובאחיו: (ל)אכפרה בעד חטאתכם. אשים כופר וקנוח וסתימה לנגד חטאתכם, להבדיל ביניכם ובין החטא: (לא)אלהי זהב. אתה הוא שגרמת להם, שהשפעת להם זהב וכל חפצם, מה יעשו שלא יחטאו. משל למלך, שהיה מאכיל ומשקה את בנו ומקשטו, ותולה לו כיס בצוארו ומעמידו בפתח בית זונות, מה יעשה הבן שלא יחטא⁸⁸³: (לב)ועתה אם תשא חטאתם. הרי טוב, איני אומר לך מחני: ואם אין מחני. וזה מקרא קצר, וכן הרבה: מספרך. מכל התורה כולה, שלא יאמרו עלי שלא הייתי כדאי לבקש עליהם רחמים: (לד)אל אשר דברתי לך. יש כאן לך אצל דבור במקום אליך, וכן לדבר לו על אדניו (מלכים א' ב יט): הנה מלאכי. ולא אני: וביום פקדי וגו'. עתה שמעתי אליך מלכותם יחד, ותמיד תמיד כשאפקוד עליהם עונותיהם, ופקדתי עליהם מעט מן העון הזה עם שאר העונות, ואין פורענות באה על ישראל שאין בה קצת מפרעון עון העגל⁸⁸⁴: (לה)ויגף ה' את העם. מיתה בידי שמים, לעדים בלא התראה⁸⁸⁵: (א)לך עלה מזה. ארץ ישראל גבוה מכל הארצות⁸⁸⁶, לכך נאמר עלה. דבר אחר, כלפי שאמר לו בשעת הכעס לך רד (לעיל לב ז), אמר לו בשעת רצון לך עלה⁸⁸⁷: אתה והעם. כאן לא אמר ועמך: (ב)וגרשתי את הכנעני וגו'. שש אומות הן, והגרגשי עמד ופנה מפניהם מאלי⁸⁸⁸: (ג)אל ארץ זבת חלב ודבש. אני אומר לך להעלותם: כי לא אעלה בקרבך. לכן אני אומר לך ושלחתי לפניך מלאך⁸⁸⁹: כי עם קשה ערף אתה. וכששכינתי בקרבכם ואתם ממרים בי, מרבה אני עליכם זעם: אכלך. לשון כליון: (ד)הדבר הרע. שאין השכינה שורה ומהלכת עמם: איש עדין. כתרים שניתנו להם בחורב כשאמרו נעשה ונשמע⁸⁹⁰: (ה)רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך. אם אעלה בקרבך ואתם ממרים בי בקשיות ערפכם, אזעום עליכם רגע אחד, שהוא שיעור זעמי, שנאמר חבי כמעט רגע עד יעבר זעם (ישעיה כו כ), ואכלה אתכם⁸⁹¹, לפיכך טוב לכם שאשלח מלאך: ועתה. פורענות זו תלקו מיד, שתורידו עדיכם מעליכם: ואדעה מה אעשה לך. בפקודת שאר העון, אני יודע מה שבלבי לעשות לך: (ו)את

⁸⁸³ עי' ברכות (לב ע"א): אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח של זונות. מה יעשה אותו הבן שלא יחטא.

⁸⁸⁴ עי' סנהדרין (קב ע"א): אמר רבי יצחק אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון. שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם.
⁸⁸⁵ עי' תנחומא (כי תשא פרק כו): מי שאין עליו לא עדים ולא התראה ניגף, שנאמר ויגף ה' את העם וגו'.

⁸⁸⁶ עי' סנהדרין (פז ע"א): ועלית, מלמד שבית המקדש גבוה מארץ ישראל, וארץ ישראל גבוה מכל הארצות.

⁸⁸⁷ עי' תנחומא (כי תשא פרק כו): במשה בלך רד כעס עליו, ובלך עלה נתרצה. אמר הקב"ה, בלשון שהשפלתי אותך בו בלשון אני מעלה אותך. שנאמר (שמות לג) לך עלה מזה.

⁸⁸⁸ עי' ירושלמי שביעית (פרק ו הלכה א): אמר רבי שמואל שלש פרסטיניות שלח יהושע לארץ ישראל עד שלא יכנסו לארץ, מי שהוא רוצה להפנות יפנה, להשלים ישלים, לעשות מלחמה יעשה. גרגשי פינה והאמין לו להקב"ה, והלך לו לאפריקי עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ כארצכם זו אפריקי.
⁸⁸⁹ עי' שמות רבה (פרשה לב פסקה ה): אף אני כי לא אעלה בקרבך, אלא מה אעשה, הנה אנכי שולח מלאך.

⁸⁹⁰ עי' תנא דבי אליהו זוטא (פרשה ד): ר' ישמעאל בן אלעזר אומר, בשעה שקיבלו ישראל מלכותו של הקדוש ברוך הוא ואמרו, כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע, ירדו ששים ריבוא מלאכי שרת והניחו בראש כל אחד ואחד מישראל שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע, שני כתרים מכתרו של אדם הראשון, שנאמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגו' (שמות י"ט ו'), ובשעה שסרחו במעשה העגל, ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה ונטלום מהם, שנאמר ויתנצלו בני ישראל וגו' (שם ל"ג ו'), יכול לעולם, ת"ל ופדויו ה' ישוּבון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם (ישעיה ל"ה י'), שמחת עולם בלבם לא נאמר, אלא על ראשם, מלמד שעתיד הקדוש ברוך הוא להחזיר כל כתריהן של ישראל לימות המשיח ולעולם הבא, לכך נאמר ושמחת עולם על ראשם.

⁸⁹¹ עי' ברכות (ז ע"א): וכמה זעמו, רגע. וכמה רגע, אמר רבי אבין ואיתימא רבי אבינא, רגע כמימריה. ומנא לן דרגע רתח, שנאמר כי רגע באפו חיים ברצונו. ואי בעית אימא, מהכא, חבי כמעט רגע עד יעבר זעם.

עדים מהר חורב. את הַעֲדֵי שֶׁהִיָּה בִידֵם מֵהַר חוֹרֵב⁸⁹²: (ז) וּמֹשֶׁה. מאותו עון והלאה: יקח את האהל. לשון הווה הוא, לוקח אהלו ונוטהו מחוץ למחנה, אמר, מנודה לרב מנודה לתלמיד⁸⁹³: הרחק. אלפים אמה, כענין שנאמר אַךְ רְחוֹק יִהְיֶה בֵּינֵיכֶם וּבֵינֵינוּ כְּאַלְפִים אָמָה בְּמִדָּה⁸⁹⁴ (יהושע ג ד): וקרא לו. והיה קורא לו אהל מועד, הוא בית ועד למבקשי תורה: כל מבקש ה'. מכאן למבקש פני זקן, כמקבל פני שכינה⁸⁹⁵: יצא אל אהל מועד. כמו יוצא. דבר אחר והיה כל מבקש ה', אפילו מלאכי השרת כשהיו שואלים מקום שכינה, חבריהם אומרים להם הרי הוא באהלו של משה: (ח) והיה. לשון הווה: כצאת משה מן המחנה. ללכת אל האהל: יקומו כל העם. עומדים מפניו, ואין יושבין עד שנתכסה מהם⁸⁹⁶: והביטו אחרי משה. לשבח, אשרי ילוד אשה שכך מובטח שהשכינה תכנס אחריו לפתח אהלו⁸⁹⁷: (ט) ודבר עם משה. כמו ומדבר עם משה. תרגומו ומתמלל עם משה, שהוא כבוד השכינה, כמו וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט), ואינו קורא מדבר אליו, כשהוא קורא מדבר פתרונו הקול מדבר בינו לבין עצמו, וההדיוט שומע מאליו, וכשהוא קורא מדבר, משמע שהמלך מדבר עם ההדיוט: (י) והשתחוו. לשכינה⁸⁹⁸: (יא) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים. ומתמלל עם משה: ושב אל המחנה. לאחר שנדבר עמו, היה שב משה אל המחנה, ומלמד לזקנים מה שלמד, והדבר הזה נהג משה מיום הכפורים עד שהוקם המשכן ולא יותר, שהרי בשבעה עשר בתמוז נשתברו הלוחות, ובי"ח שרף את העגל ודן את החוטאים, ובי"ט עלה, שנאמר וַיְהִי מִמַּחֲרַת וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָעָם וְגו' (לעיל לב ל), ועשה שם ארבעים יום ובקש רחמים, שנאמר וַאֲתַנַּפֵּל לִפְנֵי ה' וְגו' (דברים ט יח), ובראש חדש אלול נאמר לו וְעֲלִיתָ בַבֶּקֶר אֶל הַר סִינַי (לקמן לד ב), לקבל לוחות האחרונות, ועשה שם מ' יום, שנאמר בהם וְאַנְכִי עֹמְדָתִי בְּהַר פְּנִימִים הָרְאִשִׁימִים וְגו' (דברים י ו), מה הראשונים ברצון אף האחרונים ברצון, אמור מעתה, אמצעיים היו בכעס. בי' בתשרי נתרצה הקב"ה לישראל בשמחה ובלב שלם, ואמר לו למשה סלחתי כדברך, ומסר לו לוחות אחרונות, וירד והתחיל לצוותן על מלאכת המשכן, ועשאוהו עד אחד בניסן, ומשהוקם לא נדבר עמו עוד, אלא מאהל מועד⁸⁹⁹: ושב אל המחנה. תרגומו וְתָב לְמִשְׁרִיתָא, לפי שהוא

⁸⁹² עי' שבת (פח ע"א): דרש רבי סימאי, בשעה שהקדימו ישראל נעשה לנשמע, באו ששים ריבוא של מלאכי השרת, לכל אחד ואחד מישראל קשרו לו שני כתרים, אחד כנגד נעשה ואחד כנגד נשמע. וכיון שחטאו ישראל, ירדו מאה ועשרים ריבוא מלאכי חבלה, ופירקום. שנאמר, ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב.

⁸⁹³ עי' שמות רבה (פרשה מה פסקה ג): ולמה כעס עליהם, ר' יוחנן ורשב"ל ר' יוחנן אמר כך דרש משה מנודה לרב מנודה לתלמיד לפיכך ומשה יקח את האהל. ר"ש בן לקיש אמר משל למלך שהיה לו לגיון אחד ומרד עליו. מה עשה שר צבא שלו, נטל סגנוס של מלך וברח. כך משה, בשעה שעשו ישראל אותו מעשה נטל את האהל ויצא. לכך נאמר ומשה יקח את האהל.

⁸⁹⁴ עי' שיר השירים רבה (פרשה ב פסקה יח) נכנס ר' יהודה ודרש (שמות ל"ג) ומשה יקח את האהל ונטה לו מחוץ למחנה הרחק מן המחנה. נאמר כאן הרחק ונאמר להלן (יהושע ג') אך רחוק יהיה ביניכם וביניו כאלפים אמה במדה. מה רחוק שנאמר כאן אלפים אמה, אף הרחק האמור להלן אלפים אמה.

⁸⁹⁵ עי' ירושלמי עירובין (פרק ה הלכה א): והיה כל מבקש משה אין כתיב כאן, אלא והיה כל מבקש ה'. מיכן שכל המקבל פני רבו כאילו מקבל פני שכינה.

⁸⁹⁶ עי' ירושלמי ביכורים (פרק ג הלכה ג): ר' חזקיה רבי חנינה בריה דרבי אבהו בשם רבי אבדומא דמן חיפה לזקן ד' אמות עבר לפניו ישב לו. כהן גדול משהו רואהו ועד שהוא נכסה ממנו. מה טעמא [שמות לג ח] והיה כצאת משה האהלה יקומו כל העם וגו'.

⁸⁹⁷ עי' שמות רבה (פרשה מה ס"ד): והביטו אחרי משה, מה היו אומרים, א"ר יצחק אשרי יולדתו. מה רואה בו, והיה כבוא משה האהלה, כיון שהיו ישראל רואין עמוד הענן, היו יודעין שהשכינה נגלית על משה, וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו.

ועי' שם (פרשה נא ס"ו): ר' יוחנן אמר אשרי יולדתו של זה ומה הוא רואה בו כל ימיו הקדוש ברוך הוא מדבר עמו כל ימיו הוא מושלם להקב"ה, זהו והביטו אחרי משה.

⁸⁹⁸ עי' שם (פרשה מה פסקה ד): כבוא משה האהלה, כיון שהיו ישראל רואין עמוד הענן היו יודעין שהשכינה נגלית על משה, וקם כל העם והשתחוו איש פתח אהלו.

⁸⁹⁹ עי' סדר עולם רבה (פרק ו): ביום השביעי אחר עשרת הדברות עלה משה להר, שנאמר וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים (שמות כד טז), לטהרו למשה, ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן וגו', ויבא משה בתוך הענן ויעל אל ההר והיה משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה (שם), ב"ז בתמוז ירד ושב את הלוחות, והיה ממחרת ויאמר משה אל העם אתם חטאתם וגו' (שם לב ל), עלה בשמנה עשר בתמוז, וביקש רחמים על ישראל, דכתיב ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' וגו' (דברים ט כה), באותה שעה נתרצה הקדוש

לשון הווה, וכן כל הענין, וראה כל העם וחזן, ונצבו וקיימין. והביטו, ומסתכלין. והשתחוו, וסגדין. ומדרשו, ודבר ה' אל משה שישוב אל המחנה, אמר לו אני בכעס ואתה בכעס, אם כן מי יקרבם?⁹⁰⁰ (יב) ראה אתה אמר אלי. ראה, תן עיניך ולבך על דבריך, אתה אומר אלי וגו' ואתה לא הודעתני וגו', ואשר אמרת לי הנה אֶנְכִי שֶׁלַח מְלֶאכֶּה (לעיל כג כ), אין זו הודעה, שאין אני חפץ בה: ואתה אמרת ידעתך בשם. הכרתך משאר בני אדם בשם חשיבות, שהרי אמרת לי הנה אֶנְכִי בָּא אֶלֶיךָ בְּעַב הָעֵנָן וגו' וְגַם בָּךְ יִאֲמִינוּ לְעוֹלָם (שם יט ט): (יג) ועתה. אם אמת שמצאתי חן בעיניך, הודיעני נא את דרכיך, מה שכר אתה נותן למוצאי חן בעיניך: ואדעך למען אמצא חן בעיניך. ואדע בזו מדת תגמולך, מה היא מציאת חן שמצאתי בעיניך, ופתרון למען אמצא חן, למען אכיר כמה שכר מציאת החן: וראה כי עמך הגוי הזה. שלא תאמר ואעשה אותך לגוי גדול, ואת אלה תעזוב, ראה כי עמך הם מקדם, ואם בהם תמאס, איני סומך על היוצאים מחלצי שיתקיימו, ואת תשלום השכר שלי בעם הזה תודיעני. ורבותינו דרשוהו במסכת ברכות (ז ע"א), ואני ליישב המקראות על אופניהם ועל סדרם באתי: (יד) ויאמר פני ילכו. כתרגומו, לא אשלח עוד מלאך, אני בעצמי אלך, כמו ופְּנִיךָ הַלְכִים בְּקֶרֶב (שמואל ב' יז יא): (טו) ויאמר אליו. בזו אני חפץ, כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה: (טז) ובמה יודע אפוא. יודע מציאת החן, הלא בלכתך עמנו, ועוד דבר אחר אני שואל ממך, שלא תשרה שכינתך עוד על אומות [עובדי אלילים] (העולם)⁹⁰¹: ונפלינו אני ועמך. ונהיה מובדלים בדבר הזה מכל העם, כמו וְהִפְלָה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וגו' (לעיל ט ד): (יז) גם את הדבר הזה. שלא תשרה שכינתי עוד על [עובדי אלילים] (אומות העולם) אעשה, ואין דבריו של בלעם הרשע על ידי שריית שכינה, אלא נופל וגלוי עינים, כגון וְאֵלֶי דָּבַר יִגְנַב (איוב ד יב), שומעין על ידי שליח⁹⁰²: (יח) ויאמר הראני נא את כבודך. ראה משה שהיה עת רצון ודבריו מקובלים, והוסיף לשאול להראותו מראית כבודו: (יט) ויאמר אני אעביר וגו'. הגיעה שעה שתראה בכבודי מה שארשה אותך לראות, לפי שאני רוצה וצריך ללמדך סדר תפלה, שכשנצרכת לבקש רחמים על ישראל, הזכרת לי זכות אבות, כסבור אתה שאם תמה זכות אבות אין עוד תקוה, אני אעביר כל מדת טובי לפניך על הצורך, ואתה צפון במערה, וקראתי בשם ה' לפניך, ללמדך סדר בקשת רחמים, אף אם תכלה זכות אבות. וכסדר זה שאתה רואה אותי מעוטף וקורא י"ג מדות, הוי מלמד את ישראל לעשות כן, ועל ידי שיזכירו לפני רחום וחנון, יהיו נענין, כי רחמי לא כלים⁹⁰³: וחנתי את אשר אחן. אותן פעמים שארצה לחון⁹⁰⁴: ורחמתי. עת שאחפוץ לרחם. עד כאן לא הבטיחו אלא עתים אענה

ברוך הוא לישראל ואמר למשה לפסול לוחות שניות ולעלות, שנאמר בעת ההוא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשנים ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ (שם י א), ירד בעשרים ושמונה באב ופסל שני לוחות, שנאמר ויפסל שני לוחות אבנים כראשנים וישכם משה בבקר וגו' (שמות לד ד), ועלה בעשרים ותשעה באב ונשנית לו תורה פעם שניה, שנאמר ואנכי עמדתי בהר כימים הראשנים ארבעים יום וארבעים לילה וגו' לא אבה ה' השחיתך (דברים י י), כימים הראשנים, מה הראשונים מרוצין, אף שניים מרוצין, אמור מעתה אמצעיים בכעס, ירד ב' בתשרי והוא היה יום הכיפורים, ובישרם שנתרצה לפני המקום, שנאמר וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו (שמות לד ט), לפיכך נתקיים יום חוק וזכרון לדורות, שנאמר והיתה זאת לכם לחקת עולם (ויקרא טז לד), ויהי ברדת משה וגו', וישבו אליו וגו', ואחרי כן נגשו כל בני ישראל ויצום וגו' (שמות לד), מה צום, צום לעשות את המשכן, התחילו לעסוק במלאכת המשכן.

⁹⁰⁰ עי' ברכות (סג ע"ב): אמר רבי אבהו אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה עכשיו יאמרו הרב בכעס ותלמיד בכעס ישראל מה תהא עליהם.

⁹⁰¹ עי' שם (ז ע"א): ואמר רבי יוחנן משום רבי יוסי, שלשה דברים בקש משה מלפני הקדוש ברוך הוא ונתן לו בקש שתשרה על שכינה על ישראל ונתן לו שנאמר הלא בלכתך עמנו בקש שלא תשרה שכינה על עובדי כוכבים ונתן לו שנאמר ונפלינו אני ועמך בקש להודיעו דרכיו של הקדוש ברוך הוא ונתן לו וכו'.

⁹⁰² עי' ילקוט שמעוני ח"ב (רמז תתצז): א"ר יוסי בר ביסא אין הקדוש ברוך הוא נגלה על נביאי עובדי אלילים אלא בשעה שדרך בני אדם לפרוש אלו מאלו, הדא הוא דכתיב בשעפים מחזיונות לילה בנפול תרדמה על אנשים ואלי דבר יגונב, ואין הקדוש ברוך הוא נגלה על עובדי אלילים אלא כאדם שבא ממרחק דכתיב מארץ רחוקה באו אלי, אבל נביאי ישראל מיד ויקרא, מה בין נביאי ישראל לנביאי ע"א.

⁹⁰³ עי' ר"ה (יז ע"ב): אמר לו, כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם. ר"ה יז ע"ב סדר תפלה אמר לו כל זמן שישראל חוטאין יעשו לפני כסדר הזה ואני מוחל להם ה' ה' אני הוא קודם שיחטא האדם ו

⁹⁰⁴ עי' שמות רבה (פרשה מה פסקה ו): באותה שעה הראה לו הקב"ה (למשה רבינו ע"ה) את כל האוצרות של מתן שכר שהן מתוקנין לצדיקים והוא אומר האוצר הזה של מי הוא, והוא אומר של

ועתים לא אענה, אבל בשעת מעשה אמר לו הנה אנכי כורת ברית, הבטיחו שאינן חוזרות ריקם⁹⁰⁵: (כ) ויאמר לא תוכל וגו'. אף כשאעביר כל טובי על פניך, איני נותן לך רשות לראות את פני: (כא) הנה מקום אתי. בהר אשר אני מדבר עמך תמיד, יש מקום מוכן לי לצרכך שאטמינך שם שלא תזוק, ומשם תראה מה שתראה, זו פשוטו. ומדרשו, על מקום שהשכינה שם מדבר, ואומר המקום אתי ואינו אומר אני במקום, שהקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו⁹⁰⁶: (כב) בעבר כבדי. כשאעבור לפניך: בנקרת הצור. כמו העיני האנשים ההם תנַקֵר (במדבר טז יד), יְקַרְוֶה עַרְבֵי נַחַל (משלי ל יז), אֲנִי קָרָתִי וְשִׁתִּיתִי מֵיִם (ישעיה לז כה), גזרה אחת להם: נקרת הצור. כריית הצור: ושכתי כפי. מכאן שנתנה רשות למחבלים לחבל, ותרגומו וְאֶגֶן בְּמִמְרֵי, כנוי הוא לדרך כבוד של מעלה, שאינו צריך לסוכך עליו בכף ממש⁹⁰⁷: (כג) והסרת את כפי. וְאֶעֱדֵי יְת דְּבַרְת יְקָרִי, כשתסתלק הנהגת כבודי מכנגד פניך, ללכת משם ולהלך: וראית את אחרי. הראהו קשר של תפילין⁹⁰⁸: (א) פסל לך. הראהו מחצב סנפירינן מתוך אהלו, ואמר לו הפסולת יהיה שלך, ומשם נתעשר משה הרבה⁹⁰⁹: פסל לך. אתה שברת הראשונות, אתה פסל לך אחרות, משל למלך שהלך למדינת הים והניח ארוסתו עם השפחות, מתוך קלקול השפחות יצא עליה שם רע, עמד שושבינה וקרע כתובתה, אמר, אם יאמר המלך להורגה, אומר לו עדיין אינה אשתך, בדק המלך ומצא שלא היה הקלקול אלא מן השפחות, נתרצה לה, אמר לו שושבינה, כתוב לה כתובה אחרת שנקרעה הראשונה, אמר לו המלך, אתה קרעת אותה, אתה קנה לה נייר אחר ואני אכתוב לה בכתב ידי, כן המלך זה הקב"ה, השפחות אלו ערב רב, והשושבין זה משה, ארוסתו של הקב"ה אלו ישראל, לכך נאמר פסל לך⁹¹⁰: (ב) נכון. מזומן: (ג) ואיש לא יעלה עמך. הראשונות על ידי

עושי מצות. והאוצר הזה של מי הוא, של מגדלי יתומים. וכל אוצר ואוצר. ואח"כ ראה אוצר גדול. אמר האוצר הזה של מי הוא, א"ל מי שיש לו, אני נותן לו משכרו. ומי שאין לו, אני עושה לו חנם ונותן לו מזה. שנאמר וחנותי את אשר אחון, וחנותי את אשר אחון, למי שאני מבקש לחון. וכן ורחמתי את אשר ארחם.

⁹⁰⁵ עי' ראש השנה (יז ע"ב): אמר רב יהודה, ברית כרותה לשלש עשרה מדות שאינן חוזרות ריקם, שנאמר הנה אנכי כורת ברית.

906

עי' בראשית רבה (פרשה טח פסקה ט) ר"ה בשם ר' אמי אמר מפני מה מכנין שמו של הקב"ה וקוראין אותו מקום שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו מן מה דכתיב (שמות לג) הנה מקום אתי הוי הקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו.

⁹⁰⁷ עי' ספרא (ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א פרק א): רבי יוסי הגלילי אומר הרי הוא אומר ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה', מלמד שנתנה רשות למלאכים לחבל. וכך הפסוק אומר, ושכותי כפי עליך עד עברי, מלמד שנתנה רשות למלאכים לחבל. וכך הפסוק אומר אשר נשבעתי באפי אם יבואון אל מנוחתי, כשישוב אפי יבואון אל מנוחתי.

⁹⁰⁸ עי' (מנחות לה ע"ב): והסרותי את כפי וראית את אחורי, אמר רב חנא בר ביזנא אמר ר"ש חסידא, מלמד שהראה לו הקב"ה למשה קשר של תפילין.

⁹⁰⁹ עי' נדרים (לח ע"א): אמר רבי חמא בר' חנינא, לא העשיר משה אלא מפסולתן של לוחות, שנאמר: פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים, פסולתן שלך יהא. ועי' ויקרא רבה (פרשה לב פסקה ב): מהיכן העשיר משה, א"ר חנין, מחצב של סנפירינן ברא לו הקב"ה בתוך אהלו, ומשם העשיר. הה"ד פסל לך, הפסולת שלך. באותה שעה אמר משה, (משלי י) ברכת ה' היא תעשיר.

⁹¹⁰ עי' מדרש ילמדנו (עקב): למה שברן, לטובתן של ישראל. משל למלך ששלח שליח לקדש לו אשה וליתן לה כתובתה, והלך ומצאה שקלקלה, והיה השליח פקח. אמר השליח, אם אני נותן לה כתובתה היא נדונת כאשת איש, מה עשה, נטל הכתובה וקרעה, אמר, אם יאמר המלך אני הורגה שזינתה עלי, אומר לו עד עכשיו לא נטלה כתובתה ואת מקטרגה כאשת איש, כך עשה משה, כיון שנטל הלוחות, ירד ומצאן שעשו אותו המעשה, עמד ושברן. אמר מוטב שידונו שוגגין ואל ידונו מזידים. ואם יאמר לי הקדוש ברוך הוא אני הורגם שעבדו עבודה זרה, שאמרת לא יהיה לך אלהים אחרים ואמרת זובח לאלהים יחרם, אומר אני לו עד עכשיו לא קבלו אותה והם נידונים כשוגגים לכך שיברן.

ועי' דברים רבה (פרשה ג סי' טז): פסל לך שאלו את רבי יוחנן בן זכאי מפני מה לוחות הראשונות מעשה שמים והשניים מעשה אדם אמר להן למה"ד למלך שנשא אשה והביא הנייר והלבלר משלו עיטרה משלו והכניסה לביתו, ראה אותה המלך שוחקת לעבד אחד משלו כעס עליה והוציאה, בא שושבינה אצלו ואמר לו מרי אי את יודע מהיכן נטלת אותה לא בין העבדים גדלה וכיון שגדלה בין העבדים לבה גס בהן, אמר לו המלך ומה אתה מבקש שאתרצה לה הבא הנייר והלבלר משלך והרי כתב ידי, כך אמר משה להקב"ה בשעה שבאו לידי אותו מעשה א"ל אי אתה יודע מאיזה מקום הוצאת

שהיו בתשואות וקולות וקהלות, שלטה בהן עין רעה, אין לך מדה יפה מן הצניעות⁹¹¹: (ה)ויקרא בשם ה'. מתרגמין וקרא בשמא דה': (ו)י' י'. מדת רחמים היא, אחת קודם שיחטא, ואחת לאחר שיחטא וישוב⁹¹²: אל. אף זו מדת רחמים, וכן הוא אומר, אֵלֵי אֱלֹהֵי לְמַה עֲזַבְתָּנִי (תהלים כב ב), ואין לומר למדת הדין למה עזבתני, כך מצאתי במכילתא⁹¹³: ארך אפים. מאריך אפו, ואינו ממחר ליפרע, שמא יעשה תשובה⁹¹⁴: ורב חסד. לצריכים חסד, שאין להם זכיות כל כך: ואמת. לשלם שכר טוב לעושי רצונו: (ז)נצר חסד. שהאדם עושה לפניו: לאלפים. לשני אלפים דורות⁹¹⁵. (עון ופשע) עונות, אלו הזדונות. פשעים, אלו המרדים שאדם עושה להכעיס⁹¹⁶: ונקה לא ינקה. לפי פשוטו משמע, שאינו מותר על העון לגמרי, אלא נפרע ממנו מעט מעט. ורבותינו דרשו, מנקה הוא לשבים ולא ינקה לשאינן שבים⁹¹⁷: פקד עון אבות על בנים. כשאוחזים מעשה אבותיהם בידיהם, שכבר פירש במקרא אחר, לשונאי⁹¹⁸: ועל רבעים. דור רביעי, נמצאת מדה טובה מרובה על מדת פורענות אחת לחמש מאות, שבמדה טובה הוא אומר נוצר חסד לאלפים⁹¹⁹: (ח)וימחר משה. כשראה משה שכינה עוברת ושמע קול הקריאה, מיד וישתחו: (ט)ילך נא ה' בקרבנו. כמו שהבטחננו, מאחר שאתה נושא עון, ואם עם קשה עורף הוא וימרו בך, ואמרת על זאת פן אכלך בדרך, אתה תסלח לעווננו וגו'. יש כי במקום אם: ונחלתנו. ותתננו לך לנחלה (ס"א שנתן לנו נחלה) מיוחדת, זו היא בקשת ונפלינו אני ועמך, שלא תשרה שכינתך על

אותם ממצרים ממקום עבודת כוכבים א"ל הקדוש ברוך הוא ומה אתה מבקש שאתרצה להן הבא את הלוחות משלך והרי כתב ידי וכתבתי על הלוחות.

⁹¹¹ עי' תנחומא (כי תשא פרק לא): והיה נכון לבקר כך בראשונה ויהי ביום השלישי בהיות הבקר וגו' וכאן וגם איש אל ירא, הלוחות ראשונות על שנתנו בפומבי, לפיכך שלטה בהם עין הרע ונשתברו. וכאן א"ל הקב"ה אין לך יפה מן הצניעות, שנאמר (מיכה ו) ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת.

ועי' ילקוט שמעוני ח"א (רמז קמח): ויאמר יעקב לבניו למה תתראו (בראשית מ"ב, א) אל תראו עצמכם בפני בני עשו ובפני בני ישמעאל כאלו אתם שבעים אמר להם יעקב לבניו בבקשה מכם היו מצניעים את עצמכם שאין קשה מעין הרע, לוחות הראשונות על ידי שנתנו בקולות נשתברו, אבל לוחות אחרונות שנאמר ואיש לא יעלה עמך, נתקיימו.

⁹¹² עי' ראש השנה (יז ע"ב): ה' ה', אני הוא קודם שיחטא האדם ואני הוא לאחר שיחטא האדם ויעשה תשובה.

⁹¹³ עי' מכילתא (פרשת השירה פרשה ג): אלי. עמי ינהוג במדת הרחמים ועם אבותי נהג במדת רחמים. ומנין שאין אלי אלא מדת רחמים שנא' (תהלים כ"ב) אלי אלי למה עזבתני ואומר (במדבר י"ב) אל נא רפא נא לה ואומר (תהלים ק"ח) אל ה' ויאר לנו.

⁹¹⁴ עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור עז): מה עשה חבקוק הנביא, צר צורה ועמד בתוכה, אמר לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם, איני זז מכאן עד שתודיעני כמה אתה נותן ארך אפים לרשעים בעולם הזה, אמר לו הקדוש ברוך הוא אלי קראת ולא היית מהרהר אחר, חייך שאני עונה אותך ומודיעך, אמר לו אני נותן להם ארך אפים בעולם הזה, כדי שיחזרו בתשובה לפני, ויעשו להם זדונות כשגגות.

⁹¹⁵ עי' שמות רבה (פרשה מד פסקה ט): לאלפים לאוהבי, וכתוב (ישעיה מא) זרע אברהם אוהבי אמרת לאברהם אני שומר לבניך חסד עד ב' אלפים דור, שנא' ועושה חסד לאלפים.

⁹¹⁶ עי' יומא (לו ע"ב): במשה הוא אומר נשא עון ופשע וחטאה דברי רבי מאיר, וחכמים אומרים עונות אלו הזדונות, וכן הוא אומר הכרת תכרת הנפש היא עונה בה פשעים אלו המרדים וכן הוא אומר מלך מואב פשע בי ואומר אז תפשע לבנה בעת ההיא לכל חטאתם אלו השגגות וכן הוא אומר נפש כי תחטא בשגגה.

⁹¹⁷ עי' שם (פו ע"א): תניא רבי אלעזר אומר, אי אפשר לומר נקה שכבר נאמר לא ינקה, ואי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר נקה, הא כיצד, מנקה הוא לשבין ואינו מנקה לשאינן שבין.

⁹¹⁸ עי' עי' ברכות (ז ע"א): כתיב פקד עון אבות על בנים, וכתוב ובנים לא יומתו על אבות, ורמינן קראי אהדדי, ומשנינן לא קשיא, הא כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהם, הא כשאין אוחזין מעשה אבותיהם בידיהם.

⁹¹⁹ עי' תוספתא סוטה (פרק ד ה"א): אין לי אלא מדת פורענות שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו, מדת הטוב מנין, אמרת מרובה מדת הטוב ממדת הפורענות על אחת מחמש מאות. במדת פורענות כת' פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, במדת הטוב כת' ועושה חסד לאלפים, הוי אומ' מרובה מדת הטוב ממדת פורענות על אחד מחמש מאות.

האומות [עובדי אלילים]⁹²⁰: (י) כרת ברית. על זאת: אעשה נפלות. לשון ונפלינו, שתהיו מובדלים בזו מכל האומות, שלא תשרה שכינתי עליהם⁹²¹: (יא) את האמרי וגו'. ו' אומות יש כאן, כי הגרגשי עמד ופנה מפניהם⁹²²: (יג) אשריו. הוא אילן שעובדים אותו: (יד) קנא שמו. מקנא להפרע ואינו מוותר. וזהו כל לשון קנאה, אווזו בנצחוננו ופורע מעוזביו: (טו) ואכלת מזבח. כסבור אתה שאין עונש באכילתו, ואני מעלה עליך כמודה בעבודתו, שמתוך כך אתה בא ולוקח מבנותיו לבניך: (יח) חדש האביב. חדש הַפֶּסַח, שהתבואה מבכרת בבישולה: (יט) כל פטר רחם לי. באדם: וכל מקנך תזכר וגו'. וכל מקנך אשר תזכר בפטר שור ושה, אשר יפטר זכר את רחמה. פטר. לשון פתיחה, וכן פוטר מים ראשית מִדֹּן (משלי יז יד). תי"ו של תזכר לשון נקבה היא, מוסב על היולדת: (כ) ופטר חמור. ולא שאר בהמה טמאה⁹²³: תפדה בשה. נותן שה לכהן, והוא חולין ביד כהן, ופטר חמור מותר בעבודה לבעלים: וערפתו. עורפו בקופיץ, הוא הפסיד ממון כהן, לפיכך יופסד ממונו⁹²⁴: כל בכור בניך תפדה. חמשה סלעים פדיונו קצוב, שנאמר ופדיון מִן חֶדֶשׁ תִּפְדֶּה (במדבר יח טז): ולא יראו פני ריקם. לפי פשוטו של מקרא, דבר בפני עצמו הוא, ואינו מוסב על הבכור, שאין במצות בכור ראיית פנים, אלא אזהרה אחרת היא, וכשתעלו לרגל לראות, לא יראו פני ריקם, מצוה עליכם להביא עולת ראיית פנים. ולפי מדרש ברייתא, מקרא יתר הוא, ומופנה לגזרה שוה, ללמד על הענקתו של עבד עברי שהיא חמשה סלעים מכל מין ומין, כפדיון בכור, במסכת קדושין (יז ע"א)⁹²⁵: (כא) בחריש ובקציר תשבת. למה נזכר חריש וקציר, יש מרבתינו אומרים, על חריש של ערב שביעית הנכנס לשביעית וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית, ללמדך שמוסיפין מחול על הקדש, וכך משמעו, ששתי ימים תעבוד וביום השביעי תשבות, ועבודת ו' הימים שהתרת לך, יש שנה שהחריש והקציר אסור, ואין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר שְׂדֵךְ לֹא תִזְרַע וגו' (ויקרא כה ד). ויש אומרים שאינו מדבר אלא בשבת, וחריש וקציר שהוזכר בו לומר לך, מה חריש רשות אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהוא מצוה, ודוחה את השבת⁹²⁶: (כב) בכורי קציר חטים. שאתה מביא בו שתי הלחם מן החטים. בכורי שהיא מנחה ראשונה הבאה מן החדש של חטים למקדש, כי מנחת העומר הבאה בפסח, מן השעורים היא: וחג האסיף. בזמן שאתה אוסף תבואתך מן השדה לבית. אסיפה זו לשון הכנסה לבית, כמו וְאֶסְפְּתוּ אֶל תֹּדֶן בְּיַתְדְּךָ (דברים כב ב): תקופת השנה. שהיא בחזרת השנה, בתחלת השנה הבאה: תקופת. לשון מסיבה והקפה: (כג) כל זכורך. כל הזכרים שבך. הרבה מצות בתורה נאמרו ונכפלו, ויש מהם שלש פעמים וארבע, לחייב ולענוש על מנין לאוין שבהם, ועל מנין עשה שבהם: (כד) אוריש. כתרגמו אֶתְרֶךָ, וכן הֶחַל רֶשׁ (דברים ב לא), וכן וַיֹּרֶשׂ אֶת הָאֲמֹרִי (במדבר כא לב), לשון גירושין:

⁹²⁰ עי' לעיל הערה 901.

⁹²¹ עי' לעיל הערה 901.

⁹²² עי' דברים רבה (פרשה ה פסקה יג): א"ר שמואל בר נחמן, מה עשה יהושע היה פורש דאטגמא בכל מקום שהיה הולך לכבוש, והיה כתוב בה מי שמבקש לילך ילך לו ומי שמבקש לעשות שלום יעשה ומי שיבקש לעשות מלחמה יעשה מה עשה הגרגשי פנה והלך לו מלפניהו ונתן לו הקב"ה ארץ יפה כארצו זו אפריקי. הגבעונים שהשלימו עשה להם יהושע שלום, אבל ל' ואחד מלכים שבאו להלחם עמו הפילם הקב"ה בידו.

⁹²³ עי' מכילתא בא (פרשה יח): ופטר חמור תפדה בשה. למה נאמר, לפי שנאמר (במדבר י"ח) אך פדה תפדה שומע אני כל בכור בהמה טמאה במשמע, ת"ל ופטר חמור תפדה בשה. חמור אתה פודה ואי אתה פודה כל בכור בהמה טמאה. דבר אחר כל פטר חמור תפדה בשה יכול כל פטר חמור אתה פודה בשה ושאר בהמה טמאה בכסות וכליפ ת"ל אך.

⁹²⁴ עי' שם: אם לא תפדה וערפתו אם אין אתה פודהו עורפהו הואיל ואבדתי נכסי כהן אף נכסיך יאבדו. ומנין שאסור בהנאה, נאמר כאן עריפה ונאמר להלן (דברים כ"א) עריפה, מה להלן אסור בהנאה אף כאן אסור בהנאה.

⁹²⁵ ז"ל: תנו רבנן, כמה מעניקים לו, חמש סלעים מכל מין ומין שהן חמש עשרה סלעים דברי ר' מאיר ר' יהודה אומר שלשים כשלשים של עבד ר"ש אומר חמשים כחמשים שבערכין אמר מר חמש סלעים מכל מין ומין שהם חמש עשרה סלעים דברי ר' מאיר ור"מ מנינא אתא לאשמועינן, הא קמ"ל, מיבצר הוא דלא מבצר ליה מהאי מנינא, ואי בצר ליה מחד מינא וטפי ליה מחד מינא, לית לן בה. מאי טעמא דרבי מאיר. יליף ריקם ריקם מבכור, מה להלן חמש סלעים, אף כאן חמש סלעים. ואימא: חמש סלעים מכולהו. אי כתיב ריקם לבסוף - כדקאמרת, השתא דכתיב ריקם ברישא, שדי ריקם אצאן ריקם אגורן, ריקם איקב. ונילף ריקם ריקם מעולת ראייה, אמר קרא: אשר ברכך יי' אלהיך.

⁹²⁶ עי' משנה שביעית (פרק א משנה ד): בחריש ובקציר תשבת, אין צריך לומר חריש וקציר של שביעית, אלא חריש של ערב שביעית שהוא נכנס בשביעית, וקציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר, מה חריש רשות, אף קציר רשות, יצא קציר העמר.

והרחבתי את גבלך. ואתה רחוק מבית הבחירה, ואינך יכול לראות לפני תמיד, לכך אני קובע לך שלשה רגלים הללו: (כה) לא תשחט וגו'. לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, אזהרה לשוחט, או לזורק, או לאחד מבני חבורה⁹²⁷: ולא ילין. כתרוממו, אין לינה מועלת בראש המזבח, ואין לינה אלא בעמוד השחר⁹²⁸: זבח חג הפסח. אמוריו, ומכאן אתה למד לכל הקטר חלבים ואברים: (כו) ראשית בכורי אדמתך. משבעת המינין האמורים בשבח ארצך, אֶרֶץ חֲטָה וְשַׁעֲרָה וְגִפְן וְגו' (דברים ח ח), ודבש, הוא דבש תמרים⁹²⁹: לא תבשל גדי. אזהרה לבשר וחלב, ושלוש פעמים כתוב בתורה, אחד לאכילה, ואחד להנאה, ואחד לאיסור בישול⁹³⁰: גדי. כל ולד רך במשמע, ואף עגל וכבש, ממה שהוצרך לפרש בכמה מקומות גדי עזים, למדת שגדי סתם כל יונקים במשמע: בחלב אמו. פרט לעוף, שאין לו חלב אם, שאין איסורו מן התורה אלא מדברי סופרים⁹³¹: (כז) את הדברים האלה. ולא אתה רשאי לכתוב תורה שבעל פה⁹³²: (כט) ויהי ברדת משה. כשהביא לוחות אחרונות ביום הכפורים: כי קרן. לשון קרנים, שהאור מבהיק ובולט כמין קרן. ומהיכן זכה משה לקרני ההוד, רבותינו אמרו מן המערה, שנתן הקב"ה ידו על פניו, שנאמר וְשַׁלְתִּי כַפִּי⁹³³ (לעיל לג כב): (ל) וייראו מגשת אליו. בא וראה כמה גדולה כחה של עבירה, שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מהו אומר, וּמְרָאָה כְבוֹד ה' כְּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל (לעיל כד יז), ולא יראים ולא מזדעזעים⁹³⁴, ומשעשו את העגל, אף מקרני הודו של משה היו מרתיעים ומזדעזעים: (לא) הנשאים בעדה. כמו נשיאי העדה: וידבר משה אלהם. שליחותו של מקום, ולשון הווה הוא כל הענין הזה: (לב) ואחרי כן נגשו. אחר שלמד לזקנים, חוזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. תנו רבנן, כיצד סדר המשנה, משה היה לומד מפי הגבורה, נכנס אהרן, שנה לו משה פרקו, נסתלק אהרן וישב לו לשמאל משה, נכנסו בניו, שנה להם משה פרקם, נסתלקו הם, ישב אלעזר לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן, נכנסו זקנים, שנה להם משה פרקם, נסתלקו זקנים ישבו לצדדין, נכנסו כל העם, שנה להם משה פרקם, נמצא ביד כל העם א', ביד הזקנים ב', ביד בני אהרן שלשה, ביד

⁹²⁷ עי' פסחים (ה ע"א): לא תשחט את הפסח ועדיין חמץ קיים, דברי רבי ישמעאל. ועי' שם (סג ע"ב): השוחט את הפסח על החמץ, עובר בלא תעשה. אימתו, בזמן שהוא לשוחט או לזורק או לאחד מבני חבורה.

⁹²⁸ עי' זבחים (פז ע"א): בעא מיניה רבא מרבה, לינה מועלת בראשו של מזבח, או אינה מועלת בראשו של מזבח, היכי דמי, אילימא דלא ירדו, השתא לנו בעזרה אמרת דלא ירדו, בראשו של מזבח מיבעיא, ואלא דירדו, לשלחן מדמינן לה, דתנו, אפילו הן על השלחן ימים רבים אין בכך כלום, או דילמא לקרקע מדמינן. א"ל, אין לינה בראשו של מזבח. קיבלה מיניה או לא, ת"ש, דאיתמר, איברים שלנו בעזרה מקטר והולך כל הלילה, לן בראשו של מזבח מקטר והולך לעולם. ירדו, רבה אמר יעלו, רבא אמר לא יעלו, ש"מ לא קיבלה מיניה, ש"מ.

⁹²⁹ עי' ירושלמי ביכורים (פרק א ה"ג): משנה, אין מביאין ביכורים חוץ משבעת המינים וכו'. גמ', אילו כתיב [דברים כו ב] ולקחת ראשית כל פרי האדמה הייתי אומר כל הדברים יהו חייבים בבכורים ת"ל מראשית ולא כל ראשית. אם מראשית ולא כל ראשית אין לך אלא חטים ושעורים בלבד תלמוד לומר פרי אדמתך ריבה. וריבה את הכל. נאמר כאן ארצך ונאמר כאן [שם ח ח] ארץ חטים ושעורה מה ארץ שנאמר להלן בשבעת המינים הכתוב מדבר אף ארץ שנאמר כאן בשבעת המינים הכתוב מדבר.

⁹³⁰ עי' (קידושין נז ע"ב): תנא דבי ר' ישמעאל, לא תבשל גדי בחלב אמו ג"פ, אחד איסור אכילה, ואחד איסור הנאה, ואחד איסור בישול.

⁹³¹ עי' שבת (קל ע"א): יכול יהא אסור לבשל בחלב תלמוד לומר בחלב אמו, יצא עוף שאין לו חלב אם.

⁹³² עי' גיטין (ס ע"ב): דרש רבי יהודה בר נחמני מתורגמניה דרבי שמעון בן לקיש כתיב כתוב לך את הדברים האלה וכתוב כי ע"פ הדברים האלה הא כיצד דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרן על פה דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרן בכתב. דבי רבי ישמעאל תנא, אלה אלה אתה כתוב ואי אתה כותב הלכות. אמר רבי יוחנן לא כרת הקדוש ברוך הוא ברית עם ישראל אלא בשביל דברים שבעל פה, שנאמר כי על פי הדברים האלה כרתית אתך ברית ואת ישראל.

⁹³³ עי' תנחומא (כי תשא פרק לז): ויהי ברדת משה מהר סיני ומשה לא ידע כי קרן מנין זכה משה לקרני ההוד ארז"ל מן המערה שנאמר והיה בעבור כבודי ושמתך בנקרת הצור נתן הקב"ה כף ידו עליו ומשם זכה לקרני ההוד וכן הוא אומר קרנים מידו לו ושם חביון עוזו (חבקוק ג).

⁹³⁴ עי' ספרי נשא (פיסקא א): רבי שמעון בן יוחאי אומר, בוא וראה מה כח עבירה קשה. שעד שלא פשטו ידיהם בעבירה מה נאמר בהם (שמות כד) ומראה כבוד ה' כאש אוכלת. לא יראים ולא מזדעזעים. משפשטו ידיהם בעבירה מה נאמר בהם (שם לד) וירא אהרן וכל בני ישראל את משה והנה קרן עור פניו וייראו מגשת אליו.

אהרן ארבעה וכו', כדאיתא בעירובין (נד ע"ב)⁹³⁵: (לג) ויתן על פניו מסוה. כתרומו ב'ית אפי, לשון ארמי הוא בגמרא ס'י לבא, ועוד בכתובות (ס ע"א), הוה קא מסוה לאפה, לשון הבטה, היה מסתכל בה, אף כאן מסוה, בגד הניתן כנגד הפרצוף ובית העינים, ולכבוד קרני ההוד שלא יזונו הכל מהם, היה נותן המסוה כנגדן, ונוטלו בשעה שהיה מדבר עם ישראל, ובשעה שהמקום נדבר עמו עד צאתו, ובצאתו יצא בלא מסוה: (לד) ודבר אל בני ישראל. וראו קרני ההוד בפניו, וכשהוא מסתלק מהם: (לה) והשיב משה את המסוה על פניו עד באו לדבר אתו. וכשבא לדבר אתו נוטלו מעל פניו: חסלת פרשת כי תשא (א) ויקהל משה. למחרת יום הכפורים כשירד מן ההר, והוא לשון הפעיל, שאינו אוסף אנשים בידים, אלא הן נאספים על פי דבורו, ותרומו וְאֶכְנֵשׁ: (ב) ששת ימים. הקדים להם אזהרת שבת לצווי מלאכת המשכן, לומר, שאינו דוחה את השבת: (ג) לא תבערו אש. יש מרבתינו אומרים, הבערה ללאו יצאת, ויש אומרים לחלק יצאת⁹³⁶: (ד) זה הדבר אשר צוה ה'. לי לאמר לכם: (ה) נדיב לבו. על שם שלבו נדבו קרוי נדיב לב. כבר פירשתי נדבת המשכן ומלאכתו במקום צוואתם: (יא) את המשכן. יריעות התחתונות הנראות בתוכו קרוים משכן: את אהלו. הוא אהל יריעות עזים העשוי לגג: ואת מכסהו. מכסה עורות האילים והתחשים: (יב) ואת פרוכת המסך. פרוכת המחיצה. כל דבר המגין בין מלמעלה בין מכנגד קרוי מסך וסכך, וכן שְׂכֶת בַּעֲדוֹ (איוב א י), הַנְּיֵי שֶׁךְ אֶת דְּרָכָךְ (הושע ב ח): (יג) לחם הפנים. כבר פירשתי (לעיל כה כח) על שם שהיו לו פנים לכאן ולכאן, שהיה עשוי כמין תיבה פרוצה: (יד) ואת כליה. מלקחים ומחתות: נרתיה. לוציני"ש בלע"ז, בזיכים שהשמן והפתילות נתונים בהן: ואת שמן המאור. אף הוא צריך חכמי לב, שהוא משונה משאר שמנים, כמו שמפורש במנחות (פו ע"א), מגרגרו בראש הזית, והוא כתית וזך: (טו) מסך הפתח. וילון שלפני המזרח, שלא היו שם קרשים ולא יריעות: (יז) ואת עמדיו ואת אדניה. הרי חצר קרוי כאן לשון זכר ולשון נקבה, וכן דברים הרבה: ואת מסך שער החצר. וילון פרוש לצד המזרח עשרים אמה אמצעיות של רוחב החצר שהיה חמשים רחב, וסתומין הימנו לצד צפון ט"ו אמה, וכן לדרום, שנאמר וַחֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אֲמָה קִלְעִים לַכֶּתֶף (לעיל כז יד): (יח) יתדת. לתקוע ולקשור בהם סופי היריעות בארץ, שלא ינועו ברוח: מיתריהם. חבלים לקשור: (יט) בגדי השרד. לכסות הארון והשלחן והמנורה והמזבחות בשעת סילוק מסעות: (כב) על הנשים. עם הנשים, וסמוכין אליהם⁹³⁷: חח. הוא תכשיט של זהב עגול, נתון על הזרוע, והוא הצמיד: וכומז. כלי זהב הוא, נתון כנגד אותו מקום לאשה, ורבתינו פירשו (שבת סד ע"א) שם כומז, כאן מקום זמה: (כג) וכל איש אשר נמצא אתו. תכלת או ארגמן או תולעת שני או עורות אילים או תחשים, כולם הביאו: (כו) טוו את העזים. היא היתה אומנות יתירה, שמעל גבי העזים היו טווין אותם⁹³⁸: (כז) והנשאים הביאו. אמר ר' נתן, מה ראו נשיאים להתנדב בחנוכת המזבח בתחלה, ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחלה, אלא כך אמרו נשיאים, יתנדבו צבור מה שמתנדבים, ומה שמחסרין אנו משלימין אותו, כיון שהשלימו צבור את הכל, שנאמר וְהַמְלֵאכָה הֵיְתָה דִים (לקמן לו ז), אמרו נשיאים מה עלינו לעשות, הביאו את אבני השוהם וגו', לכך התנדבו בחנוכת המזבח תחלה, ולפי שנתעצלו מתחלה, נחסרה אות משמם, והנשאים כתיב⁹³⁹: (ל) חור. בנה של מרים היה⁹⁴⁰: (לד) ואהליאב. משבט דן, מן הירודין שבשבטים, מבני השפחות,

⁹³⁵ ז"ל: תנו רבנן כיצד סדר משנה משה למד מפי הגבורה נכנס אהרן ושנה לו משה פירקו נסתלק אהרן וישב לשמאל משה נכנסו בניו ושנה להן משה פירקו נסתלקו בניו אלעזר ישב לימין משה ואיתמר לשמאל אהרן רבי יהודה אומר לעולם אהרן לימין משה חוזר נכנסו זקנים ושנה להן משה פירקו נסתלקו זקנים נכנסו כל העם ושנה להן משה פירקו נמצאו ביד אהרן ארבעה ביד בניו שלשה וביד הזקנים שנים וביד כל העם אחד נסתלק משה ושנה להן אהרן פירקו נסתלק אהרן שנו להן בניו פירקו נסתלקו בניו שנו להן זקנים פירקו נמצא ביד הכל ארבעה.

⁹³⁶ ע"י שבת (ע ע"א): תניא הבערה ללאו יצאת, דברי רבי יוסי, רבי נתן אומר לחלק יצאת. ⁹³⁷ ע"י במדבר רבה (פרשה יב פסקה טז): שמחו כל ישראל במלאכת המשכן, והביאו בשמחה כל נדבה ובזריזות. ראה מה כתיב (שמות לה) ויבאו האנשים על הנשים, שהיו דוחקות זה על זה ובאים אנשים ונשים בערבוביא.

⁹³⁸ ע"י שבת (צט ע"א): גדולה חכמה שנאמרה בעליונות יותר משנאמרה בתחתונות דאילו בתחתונות כתיב וכל אשה חכמת לב בידיה טוו ואילו בעליונות כתיב וכל הנשים אשר נשא לבן אותנה בחכמה טוו את העזים.

⁹³⁹ ע"י ספרי נשא (פיסקא מה): ר' נתן אומר וכי מה ראו נשיאים להתנדב לכתחילה ובמלאכת המשכן לא התנדבו בתחילה אלא כך אמרו נשיאים יתנדבו ישראל מה שמתנדבים ומה שמחסרים אנו משלימים כיון שראו נשיאים שהשלימו ציבור את הכל שנאמר (שמות לו) והמלאכה היתה דים אמרו הנשיאים מה עלינו לעשות שם לה והנשיאים הביאו את אבני השוהם לכך התנדבו בו תחילה. וע"י במדבר רבה (פרשה יב ס' טז): בקשו הנשיאים להביא נדבתם ולא יכלו שכבר צוה משה ויעבירו קול במחנה וגו' והיו הנשיאים מצירים על שלא זכו בנדבת המשכן אמרו הואיל ולא זכינו

והשוהו המקום לבצלאל למלאכת המשכן, והוא מגדולי השבטים, לקיים מה שנאמר, וְלֹא נָכַר שׁוֹעֵ לְפָנָי דָּל (איוב לד יט)⁹⁴¹: (ה)מדי העבודה. יותר מכדי צורך העבודה: (ו)ויכלא. לשון מניעה: (ז)והמלאכה היתה דים לכל המלאכה ומלאכת ההבאה היתה דים של עושי המשכן, לכל המלאכה של משכן לעשות אותה, ולהותר: והותר. כמו וְהִכְבֵּד אֶת לְבוֹ (לעיל ח יא), וְהִכּוֹת אֶת מוֹאֵב (מלכים ב' ג כד): (א)ויעש בצלאל. לפי שנתן נפשו על המלאכה יותר משאר חכמים, נקראת על שמו⁹⁴²: (ז)נבוב לחת. נבוב הוא חלול, וכן וְעָבְיוּ אֶרְבַּע אֲצָבָעוֹת נְבוּב (ירמיה נב כא): נבוב לחת. הלוחות של עצי שטים לכל רוח, והחלל באמצע⁹⁴³: (ח)במראת הצבאת. בנות ישראל היו בידן מראות, שרואות בהן כשהן מתקשטות, ואף אותן לא עכבו מלהביא לנדבת המשכן, והיה מואס משה בהן, מפני שעשויים ליצר הרע, אמר לו הקב"ה קבל, כי אלו חביבין עלי מן הכל, שעל ידיהם העמידו הנשים צבאות רבות במצרים, כשהיו בעליהם יגיעים בעבודת פרך, היו הולכות ומוליכות להם מאכל ומשתה ומאכילות אותם, ונוטלות המראות, וכל אחת רואה עצמה עם בעלה במראה, ומשדלתו בדברים, לומר אני נאה ממך, ומתוך כך מביאות לבעליהם לידי תאוה, ונזקקות להם, ומתעברות ויולדות שם, שנאמר תַּחַת הַתְּפוּחַ עוֹרְרַתִּיךָ⁹⁴⁴ (שיר השירים ח ה), וזה שנאמר במראות הצובאות, ונעשה הכיור מהם, שהוא לשום שלום בין איש לאשתו, להשקות ממים שבתוכו למי שקנא לה בעלה ונסתרה, ותדע לך שהן מראות ממש, שהרי נאמר וּנְחַשֶׁת הַתְּנוּפָה שְׁבָעִים כְּכַר וְגו' ויעש בה וגו' וַיַּעַשׂ בָּהּ (לקמן כט-ל), וכיור וכנו לא הוזכרו שם, למדת, שלא היה נחשת של כיור מנחשת התנופה, כך דרש רבי תנחומא⁹⁴⁵, וכן תרגם אונקלוס בְּמַחְזֵית

בנדבת המשכן ניתן בבגדי כהן גדול הה"ד הנשיאים הביאו את אבני השוהם וגו' אמר הקדוש ברוך הוא בני שנזדרזו יכתב שהביאו והותר והנשיאים שנתעצלו חיסר אות אחת משמם שכן כתיב והנשיאים חסר יו"ד כיון שנגמר המשכן הקדימו והביאו קרבן בזריזות.

⁹⁴⁰ שמות רבה (פרשה א סי' יז): ויקח לו כלב את אפרת [ותלד לו את חור] זו מרים, למה נקרא שמה אפרת שפרו ורבו ישראל על ידיה.

⁹⁴¹ עי' שמות רבה (פרשה מ פסקה ד): א"ר אבא בר חיאי שהדל שבשבטים מדבק לו א"ר חנינא בן פזי אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן שהיה מן הלחינות, ומה כתיב בו (בראשית מו) ובני דן חוששים, אמר הקב"ה יבא ויזדווג לו שלא יהו מבזין אותו ושלא יהא אדם רוחו גסה עליו, לפי שהגדול והקטן שוין לפני המקום. בצלאל משל יהודה ואהליאב מדן והוא מזדווג לו. אמר ר' חנינא, הגדול והקטן שוים לעולם. אל יהא אדם מניח בצרו, המשכן בשני שבטים אלו נעשה וכן המקדש שלמה מיהודה וחירם (מלכים א ז) בן אשה אלמנה ממטה נפתלי.

⁹⁴² עי' שמות רבה (פרשה נ פסקה ה):

ויעש בצלאל וכי בצלאל עשה לעצמו שבכל דבר ודבר הוא אומר ויעש בצלאל אלא על שנתן נפשו עליו ביותר לא קיפח הקב"ה שכרו ופרסמו הכתוב על כל דבר ודבר.

⁹⁴³ עי' תרגום אונקלוס.

⁹⁴⁴ עי' סוטה (יא ע"ב): דרש רב עזירא, בשכר נשים צדקניות שהיו באותו הדור נגאלו ישראל ממצרים, בשעה שהולכות לשאוב מים, הקדוש ברוך הוא מזמן להם דגים קטנים בכדיהן ושואבות מחצה מים ומחצה דגים, ובאות ושופתות שתי קדירות אחת של חמין ואחת של דגים, ומוליכות אצל בעליהן לשדה, ומרחיצות אותן וסכות אותן ומאכילות אותן ומשקות אותן ונזקקות להן בין שפתים, שנאמר אם תשכבון בין שפתים וגו', וכו' וכיון שמתעברות באות לבתיהם; וכיון שמגיע זמן מולדיהן, הולכות ויולדות בשדה תחת התפוח, שנאמר תחת התפוח עוררתך וגו'.

⁹⁴⁵ עי' תנחומא פקודי (פרק ט): אלה פקודי המשכן וגו' ונחשת התנופה ונחשת הכלות, שכן בלשון יון קורין לכלה נינפי. אתה מוצא בשעה שהיו ישראל בעבודת פרך במצרים גזר עליהם פרעה שלא יהיו ישנים בבתיהן שלא יהיו משמשין מטותיהן. אמר רבי שמעון בר חלפתא, מהו היו בנות ישראל עושות, יורדות לשאוב מים מן היאור והקב"ה היה מזמין להם דגים קטנים בתוך כדיהן והן מוכרות ומבשלות מהן ולוקחות מהן יין והולכות לשדה ומאכילות את בעליהן שם. שנא' (שמות א) בכל עבודה בשדה. משהו אוכלין ושותין, נוטלות המראות ומביטות בהן עם בעליהן, זאת אומרת אני נאה ממך, וזה אומר אני נאה ממך, ומתוך כך היו מרגילין עצמן לידי תאוה ופריין ורביין והקב"ה פוקדן לאלתר. וכו' בזכות אותן המראות שהיו מראות לבעליהן ומרגילות אותן לידי תאוה מתוך הפרך העמידו כל הצבאות שנאמר (שמות יב) יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים ואומר הוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים על צבאותם (שם), כיון שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לעשות את המשכן עמדו כל ישראל ונתנדבו מי שהביא כסף ומי שהביא זהב או נחשת ואבני שוהם ואבני מלואים הביאו בזריזות הכל, אמרו הנשים מה יש לנו ליתן בנדבת המשכן, עמדו והביאו את המראות והלכו להן אצל משה, כשראה משה אותן המראות זעף בהן, אמר להם לישראל טולו מקלות ושברו שוקיהן של אלו, המראות למה הן צריכין, א"ל הקדוש ברוך הוא למשה משה על אלו אתה מבזה, המראות האלו הן העמידו כל

נְשִׂיאָ, והוא תרגום של מראות, מירוא"ש בלע"ז (שפיעגעל), וכן מצינו בישיעה (ג כג) וְהַגְּלִינִים, מתרגמין וּמְחַזְּקִים: אשר צבאו. להביא נדבתן: (יח)לעמת קלעי החצר. כמדת קלעי החצר: חסלת פרשת ויקהל

(כא)אלה פקודי. בפרשה זו נמנו כל משקלי נדבת המשכן לכסף ולזהב ולנחשת, ונמנו כל כליו לכל עבודתו: המשכן משכן. שני פעמים, רמז למקדש שנתמשכן בשני חורבנין על עונותיהן של ישראל⁹⁴⁶: משכן העדת. עדות לישראל שויתר להם הקב"ה על מעשה העגל, שהרי השרה שכינתו ביניהם⁹⁴⁷: עבדת הלויים. פקודי המשכן וכליו, היא עבודה המסורה ללויים במדבר, לשאת ולהוריד ולהקים, איש איש למשאו המופקד עליו, כמו שאמור בפרשת נשא (במדבר ד): ביד איתמר. הוא היה פקיד עליהם למסור לכל בית אב עבודה שעליו: (כב)ובצלאל בן אורי וגו' עשה את כל אשר צוה ה' את משה. אשר צוה אותו משה אין כתיב כאן, אלא כל אשר צוה ה' את משה, אפילו דברים שלא אמר לו רבו, הסכימה דעתו למה שנאמר למשה בסיני⁹⁴⁸, כי משה צוה לבצלאל לעשות תחלה כלים ואחר כך משכן, אמר לו בצלאל מנהג העולם לעשות תחלה בית ואחר כך משים כלים בתוכו, אמר לו כך שמעתי מפי הקב"ה, אמר משה, בצל אל היית, כי בוודאי כך צוה לי הקב"ה, וכן עשה, המשכן תחלה ואחר כך עשה כלים⁹⁴⁹: (כד)ככר. ששים מנה⁹⁵⁰, ומנה של קדש כפול היה (ב"ב צ ע"ב), הרי הככר ק"כ מנה, והמנה כ"ה סלעים, הרי ככר של קדש שלשת אלפים שקלים, לפיכך מנה בַּפְּרוֹטְרוֹט כל השקלים שפחותין במנינם מג' אלפים, שאין מגיעין לככר: (כו)בקע. הוא שם משקל של מחצית השקל: לשש מאות אלף וגו'. כך היו ישראל, וכך עלה מנינם אחר שהוקם המשכן בספר במדבר, ואף עתה בנדבת המשכן כך היו, ומנין חצאי השקלים של שש מאות אלף, עולה מאת ככר כל אחד של שלשת אלפים שקלים, כיצד, שש מאות אלף חצאין הרי הן ג' מאות, אלף שלימים, הרי מאת ככר, והשלשת אלפים וחמש מאות וחמשים חצאין, עולין אלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקלים: (כז)לצקת. כתרגומו לְאַתְקָא: את אדני הקדש. של קרשי המשכן, שהם מ"ח קרשים, ולהן צ"ו אדנים, ואדני פרכת ארבעה, הרי מאה, וכל שאר האדנים נחשת כתיב בהם: (כח)וצפה ראשיהם. של עמודים מהן, שבכולן כתיב וצפה ראשיהם וחשוקיהם כסף: (א)ומן התכלת והארגמן וגו'. שש לא נאמר כאן, ומכאן אני אומר שאין בגדי שרד הללו בגדי כהונה, שבבגדי כהונה היה שש, אלא הם בגדים שמכסים בהם כלי הקדש בשעת סלוק מסעות, שלא היה בהם שש: (ג)וירקעו. כמו לְרַקַּע הָאֶרֶץ (תהלים קלו ו), כתרגומו וְרָדִידוּ טָסִין, היו מרדדין מן הזהב, אשטנ"דרא בלע"ז (אויזדעהנען), טסין דקות. כאן הוא מלמדך היאך היו טווין את

הצבאות הללו במצרים טול מהן ועשה מהן כיוור נחשת וכנו לכהנים שממנו יהיו מתקדשין הכהנים, שנאמר ויעש את הכיוור נחשת ואת כנו נחשת במראות הצובאות אשר צבאו באותן המראות שהעמידו את כל הצבאות האלה, לפיכך כתיב ונחשת התנופה שבעים ככר נחשת הכלות.

⁹⁴⁶ עי' שמות רבה (פנ"א סי' ג): מהו משכן שני פעמים א"ר שמואל בר מרתא שנתמשכן שני פעמים על ידיהם זהו שאנשי כנסת הגדולה אומרים (נחמיה א) חבול חבלנו לך ולא שמרנו את המצות ואת החוקים ואת המשפטים מהו חבול חבלנו לך הוי שנתמשכן ב' פעמים ואין חבול אלא משכון שנאמר (דברים כד) לא יחבול רחים ורכב לך כתיב אלה פקודי המשכן משכן העדות ב' פעמים.

ועי' תנחומא פקודי (סי' ב): המשכן משכן העדות לך נאמר ה' אהבתי מעון ביתך ומקום משכן כבודך וגו'. ולמה משכן משכן ב"פ, א"ר שמואל שהקב"ה עתיד להתמשכן ב' פעמים, חרבן ראשון וחרבן שני. ולפיכך אמר משכן ב' פעמים.

⁹⁴⁷ עי' תנחומא תרומה (פרק ח): ועשו לי מקדש מנין שכן עלה משה בששה בסיון ועשה ארבעים יום וארבעים לילה ועוד עשה ארבעים ועוד עשה ארבעים הרי מאה ועשרים ואתה מוצא שביום הכפורים נתכפר להם ובו ביום א"ל הקדוש ב"ה ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, כדי שידעו כל האומות שנתכפר להם מעשה העגל, ולכך נקרא משכן העדות, שהוא עדות לכל באי העולם שהקב"ה שוכן במקדשכם.

⁹⁴⁸ עי' ילקוט שמעוני ח"א (רמז תטו): ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר צוה ה'. אשר צוה משה אין כתיב כאן אלא אשר צוה ה' אפילו דברים שלא שמע מרבו הסכימה דעתו כמה שנאמר למשה בסיני.

⁹⁴⁹ עי' ברכות (נה ע"א): אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, בצלאל על שם חכמתו נקרא. בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לך אמור לו לבצלאל עשה לי משכן ארון וכלים הלך משה והפך ואמר לו עשה ארון וכלים ומשכן אמר לו משה רבינו מנהגו של עולם אדם בונה בית ואחר כך מכניס לתוכו כלים ואתה אמר עשה לי ארון וכלים ומשכן כלים שאני עושה להיכן אכניסם שמה כך אמר לך הקדוש ברוך הוא עשה משכן ארון וכלים אמר לו שמה בצל אל היית וידעת.

⁹⁵⁰ עי' משנה שביעית (פרק א משנה ב): איזהו שדההאילן. כל שלשה אילנות לבית סאה, אם ראויין לעשות ככר דבלה של ששים מנה באטלקי, חורשים כל בית סאה בשבילן.

הזהב עם החוטין, מרדדים טסין דקין, וקוצצין מהן פתילים לאורך הטס, לעשות אותן פתילים מעורבים עם כל מין ומין בחשן ואפוד, שנאמר בהן זהב, חוט אחד של זהב עם ששה חוטין של תכלת, וכן עם כל מין ומין, שכל המינין חוטן כפול ששה, והזהב חוט שביעי עם כל אחד ואחד: (כח) ואת פארי המגבעת. תפארת המגבעות, המגבעות המפוארות: (לא) לתת על המצנפת מלמעלה. ועל ידי הפתילים היה מושיבו על המצנפת כמין כתר, ואי אפשר לומר הציץ על המצנפת, שהרי בשחיטת קדשים שנינו (זבחים יט ע"א), שערו היה נראה בין ציץ למצנפת ששם מניח תפילין, והציץ היה נתון על המצח, הרי המצנפת למעלה והציץ למטה, ומהו על המצנפת מלמעלה. ועוד הקשיתי בה, כאן הוא אומר ויתנו עליו פתיל תכלת, ובענין הצוואה הוא אומר וְשָׂמַתְּ אֹתוֹ עַל פֶּתִיל תְּכֵלֶת (לעיל כח זז). ואומר אני, פתיל תכלת זה חוטין הן לקשרו בהן במצנפת, לפי שהציץ אינו אלא מאוזן לאוזן ובמה יקשרנו במצחו, והיו קבועין בו חוטי תכלת לשני ראשיו ובאמצעיתו, שבהן קושרו ותולהו במצנפת כשהוא בראשו, ושני חוטין היו בכל קצה וקצה, אחד ממעל ואחד מתחת לצד מצחו, וכן באמצעו, שכך הוא נוח לקשור, ואין דרך קשירה בפחות משני חוטין, לכך נאמר עַל פֶּתִיל תְּכֵלֶת (שם), ועליו פתיל תכלת, וקושר ראשיהם השנים כולם יחד מאחוריו למול ערפו, ומושיבו על המצנפת. ואל תתמה שלא נאמר פתילי תכלת הואיל ומרובין הן, שהרי מצינו בחשן ואפוד וְיִרְכְּסוּ אֶת הַחֹשֶׁן וְגו' (שם כח), ועל כרחק פחות משנים לא היו, שהרי בשתי קצות החשן היו ב' טבעות החשן, ובב' כתפות האפוד היו ב' טבעות האפוד שכנגדן, ולפי דרך קשירה ד' חוטין היו, ומכל מקום פחות משנים אי אפשר: (לב) ויעשו בני ישראל. את המלאכה ככל אשר צוה ה' וגו': (לג) ויביאו את המשכן וגו'. שלא היו יכולין להקימו, ולפי שלא עשה משה שום מלאכה במשכן, הניח לו הקב"ה הקמתו, שלא היה יכול להקימו שום אדם, מחמת כובד הקרשים שאין כח באדם לזקוף, ומשה העמידו, אמר משה לפני הקב"ה, איך אפשר הקמתו על ידי אדם, אמר לו עסוק אתה בידך, נראה כמקימו והוא נזקף וקם מאליו, וזהו שנאמר הוּקַם הַמִּשְׁכָּן (לעיל מ זז), הוקם מאליו. מדרש רבי תנחומא⁹⁵¹: (מג) ויברך אתם משה. אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ויהי נועם ה' אֱלֹהֵינוּ עִלְינוּ וְגו' (תהלים צ זז), והוא אחד מ"א מזמורים שבתפלה למשה⁹⁵²: (ג) וסכת על הארץ. לשון הגנה, שהרי מחיצה היתה: (ד) וערכת את ערכו. שתי מערכות של לחם הפנים: (ט) ויפרש את האהל. הן יריעות העזים: (כ) את העדת. הלוחות: (כב) על ירך המשכן צפנה. בחצי הצפוני של רוחב הבית: ירך. כתר גומו צֶדָא, כירך הזה שהוא בצדו של אדם:

⁹⁵¹ סי' יא, ז"ל: כיון שגמרו מלאכת המשכן היו יושבין ומצפין אימתי תבא שכינה ותשרה בו, והיו מצטערין הכל מפני שלא שרתה שכינה עליו. מה עשו הלכו להם אצל חכמי לב אמרו להן ומה אתם יושבין העמידו אתם את המשכן ותשרה שכינה ביוותינו. היו מבקשין להעמידו ולא היו יודעין ולא יכולין להעמידו. וכשהן חושבין להעמידו, הוא נופל מיד. הלכו להם אצל בצלאל ואהליאב, אמרו להם בואו אתם והעמידו המשכן שאתם עשיתם אותו שמא על ידיכם ראוי לעמוד, מיד התחילו להעמידו ולא יכלו. התחילו מסיחין ומרננין ואומרים ראו מה עשה לנו בן עמרם שהוציא את ממונינו במשכן הזה והכניס אותנו לכל הטורח הזה. ואמר לנו כי הקב"ה יורד מן העליונים ושורה בתוך יריעות עזים, שנאמר (שמות כה) ושכנתי בתוכם. ולמה לא היו יכולין להעמידו, אלא שהיה משה מיצר על שלא נשתתף הוא עמהן במלאכת המשכן. כיצד הנדבה נתנה על ידי ישראל והמלאכה נעשית ע"י בצלאל ואהליאב וחכמי לב ולפי שהיה משה מיצר העלים הקב"ה מהם ולא היו יכולין להעמידו כיון שהטיחו פניהם מכל מקום ולא היו יכולין להעמידו נכנסו כל ישראל אצל משה אמרו משה רבינו כל מה שאמרת לנו עשינו וכל מה שצויתנו ליתן ולהוציא נתננו הכל והרי כל המלאכה לפניך, שמא חסרנו שום דבר או ויתרנו על כל מה שאמרת לנו ראה הכל לפניך והיו מראין לו כל דבר ודבר שנא' ויביאו את המשכן אל משה וגו' וכתוב וירא משה את כל המלאכה וגו' והיה משה מיצר על דבר זה עד שאמר לו הקדוש ברוך הוא למשה לפי שהיית מיצר שלא היה לך עשייה ולא חלק במלאכת המשכן לפיכך לא יכלו אותן חכמים להעמידו בשבילך כדי שידעו כל ישראל שאם על ירך אינו עומד עומד לעולם ואיני כותב לו הקמה אלא על ירך שנאמר ויקם משה את המשכן, וכן הוא אומר וידבר ה' אל משה ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד, אמר משה רבש"ע איני יודע להעמידו, אמר ליה עסוק בידך ואתה מראה להעמידו והוא עומד מאליו ואני כותב עליך שאתה הקימתו שנאמר ויהי בחדש הראשון בשנה השנית באחד לחדש הוקם המשכן, ומי העמידו משה שנאמר ויקם משה את המשכן.

⁹⁵² עי' ספרי פינחס (פיסקא קמג): ובמלאכתן מה הוא אומר, וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו ויברך אותם משה (שמות לט מג). מה ברכה ברכם, אמר להם יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, והם אומרים ויהי נועם ה' אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו (תהלים צ זז).

(כז) ויקטר עליו קטרת. שחרית וערבית, כמו שנאמר בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר בְּהִיטִיבוּ אֶת הַנֶּזֶת וגו' ⁹⁵³ (לעיל ל ז): (כט) ויעל עליו וגו'. אף ביום השמיני למלואים שהוא יום הקמת המשכן, שמש משה והקריב קרבנות צבור, חוץ מאותן שנצטוו בו ביום, שנאמר קָרַב אֶל הַמִּזְבֵּחַ וגו' (ויקרא ט ז): את העלה. עולת התמיד: ואת המנחה. מנחת נסכים של תמיד, כמו שנאמר וְעֶשְׂרֵן סֹלֶת בָּלוּל בְּשֶׁמֶן וגו' (לעיל כט מ): (לא) ורחצו ממנו משה ואהרן ובניו. יום שמיני למלואים הושוו כולם לכהונה, ותרגומו וְיִקְדְּשׁוּן מִיָּה, בו ביום קָדַשׁ משה עמהם: (לב) ובקרבתם. כמו ובקרבם, כשיקרבו: (לה) ולא יכל משה לבוא אל אהל מועד. וכתוב אחד אומר, וַבָּבֹא מֹשֶׁה אֶל אֱהֹל מוֹעֵד (במדבר ז פט), בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם, כי שכן עליו הענן, אמור מעתה, כל זמן שהיה עליו הענן, לא היה יכול לבוא, נסתלק הענן, נכנס ומדבר עמו ⁹⁵⁴: (לח) לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם. בכל מסע שהיו נוסעים, היה הענן שוכן במקום אשר יחנו שם. מקום חנייתם אף הוא קרוי מסע, וכן וַיֵּלֶךְ לְמַסְעָיו (בראשית יג ג), וכן אֶלֶּה מַסְעֵי (במדבר לג א), לפי שממקום החנייה חזרו ונסעו, לכך נקראו כולן מסעות: חסלת פרשת פקודי

ⁱ @יש גורסים ד"ה תנופה אחרי פסוק כז@@

⁹⁵³ עי' שמות רבה (פרשה לז פסקה א): רבנן אמרי כל מ' שנה שהיו ישראל במדבר שמש משה בכהונה גדולה. ו"א לא שמש אלא שבעת ימי המלואים ר' ברכיה בשם ר' סימון אומר כל מ' שנה שמש משה בכהונה גדולה שנא' (שם א' ה) ובני עמרם אהרן ומשה וכתוב (דברים לג) ומשה איש האלהים.

⁹⁵⁴ עי' במדבר רבה (פרשה יד פסקה יט): כתוב אחד אומר (במדבר ז) ובבא משה אל אהל מועד לדבר אתו וגו', וכתוב א' אומר (שמות מ) ולא יכול משה לבא אל אהל מועד וגו'. אי אפשר לומר וכבא משה, שהרי כבר נאמר לא יכול משה, אי אפשר לומר לא יכול משה, שכבר נאמר ובבא משה וגו'. הכריע כי שכן עליו הענן. אמור מעתה, כל זמן שהיה הענן שם, לא היה נכנס משה לשם. נסתלק הענן, היה נכנס ומדבר עמו. וכה"א (מ"א ח) ולא יכלו הכהנים לעמוד לשרת מפני הענן כי מלא כבוד ה' את בית ה'.